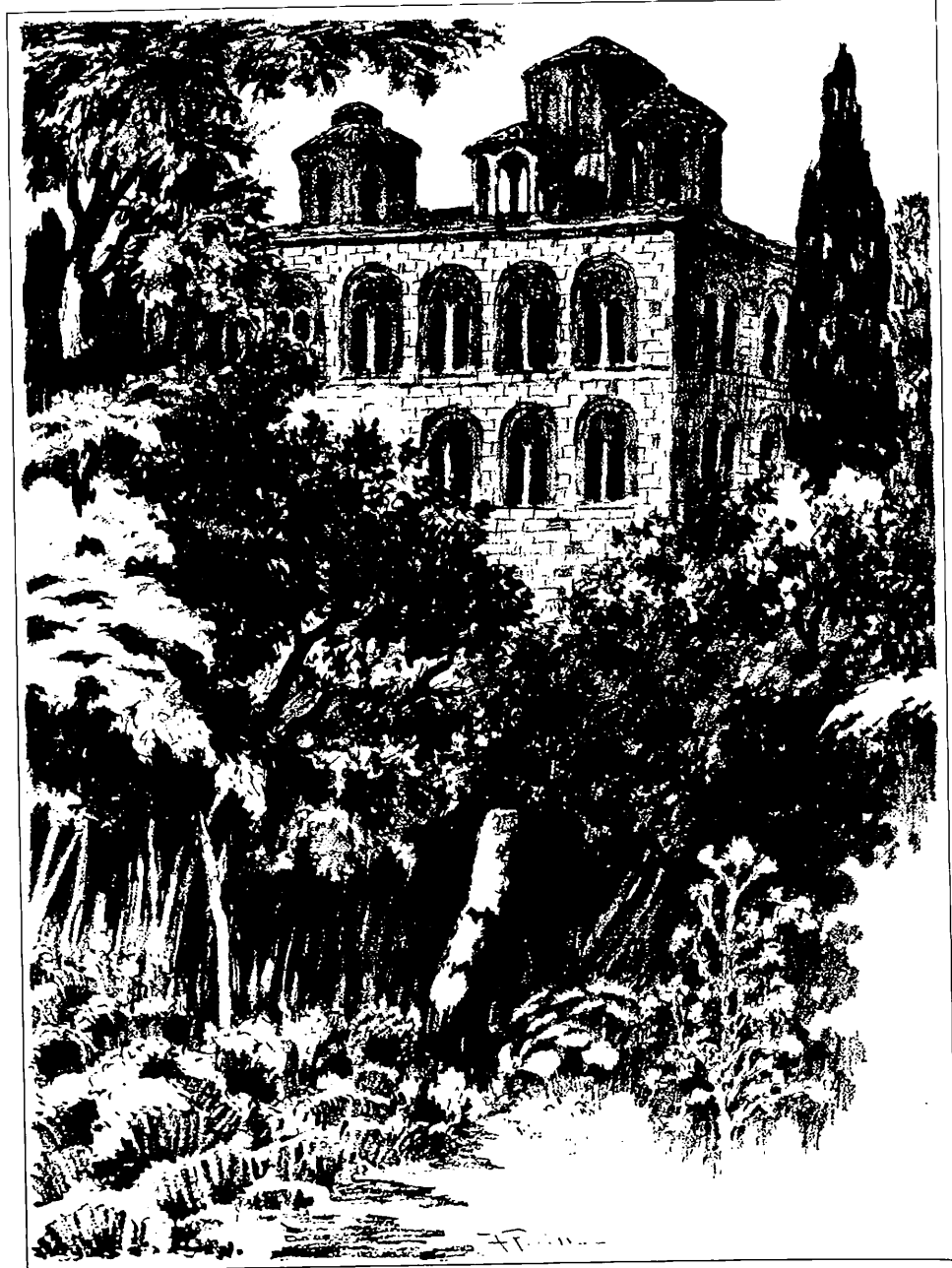

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ:		σελ. 100
ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ:		» 101
ΧΡ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ:	‘Ο σεισμός στην Ήπειρο	» 102
Γ. Κ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗΣ:	ΓΗΡΥΟΝΗΣ· Ο ΤΡΙΚΕΦΑΛΟΣ ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΜΒΡΑ- ΚΙΑΣ. Δοκίμιο Ψυχιατρικής Μυθανάλυσης	» 111
Γ. ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΣ:	Γηράσκω αεί διδασκόμενος... ..	» 148
Ε. ΚΟΛΟΒΟΣ:	‘Η διαχρονικότητα του Έλληνισμού στην τραγωδία του Εὐριπίδη... καί στην παραλογή «του γεφυριού τῆς Ἄρτας»	» 153
Ε. ΣΥΓΓΕΛΟΥ:	‘Ο τοιχογραφικός διάκοσμος τῆς Ἁγ. Θεοδώρας τῆς Ἄρτας	» 161
Γ. ΚΑΡΑΚΙΤΣΙΟΣ:	Ἄρτινοι στή Βενετία κατά τούς 16ο-19ο αἰ.	» 172
Ε. ΒΕΤΣΙΟΣ:	Τό ἐμπόριο στήν περιοχή τῆς Ἄρτας κατά τόν 18ο αἰ.	» 181
Λ. ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ:	Συνάραξη (ποίημα)	» 193
Π. ΔΡΥΜΩΝΑΡΗΣ:	α) Αἰσιοδοξία β) Οἶκος εὐγηρίας (ποίηματα)	» 193
Ε. ΡΙΓΑΝΕΛΑ:	‘Ο πλάτανος (ποίημα)	» 194
Δ. Ι. ΠΑΥΛΙΔΗΣ:	Μιχ. Περάνθης, ὁ ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος	» 195
Δ. Χ. ΜΠΟΣΙΝΑΚΗΣ:	Τά γένηα τοῦ ἡγούμενου (ἀφήγημα)	» 206
Μ. Π. ΔΕΛΛΗΣΒΑΣ:	Γεώργιος Καραϊσκάκης (ποίημα)	» 212
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ (Δ)		» 213
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛ «ΣΚΟΥΦΑΣ»		» 219
ΕΙΔΙΚΟ ΕΝΘΕΤΟ:	‘Η Ἄρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία, τ. 13	

F. Perilla (1949) «1821. Fragments de la vie héroïque de Makryjaniss, suivis de ses images de l' épopée grecque», A Athènes, p. 21.

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΜΔ' | ΤΟΜΟΣ ΙΑ' | ΑΡΤΑ 1999 | ΤΕΥΧΗ 90-91

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Όπως κάθε καλοκαίρι, έτσι κι εφέτος, αναγγέλλονται και διοργανώνονται εκατοντάδες πολιτιστικές εκδηλώσεις σε πόλεις και σε χωριά, σε όλη την Ελλάδα.

Επί δεκαετίες, σε αυτές τις εκδηλώσεις, τον κυρίαρχο λόγο έχουν οι παραδοσιακοί χοροί και οι θεατρικές παραστάσεις.

Δέν υποστηρίζουμε την εξαφάνιση της χορευτικής ή της θεατρικής μας παράδοσης. Άλλά δέν πρέπει ή πολιτισμική μας ανέλιξη νά περιορίζεται κυρίως σ' αυτές τις δύο μορφές πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Υπάρχει και ή μουσική, υπάρχουν οι εκθέσεις αρχαιολογικού ή λαογραφικού υλικού ή βιβλίων, ή έργων τέχνης, υπάρχουν οι προβολές μορφωτικών ταινιών, υπάρχει τό θέατρο σκιών κ.ά. Μπορούν άκόμα νά γίνονται και εϋπεπιτες διαλέξεις και συζητήσεις μέ ενδιαφέροντα κοινωνικά ή ιστορικά ή έπιστημονικά κ.ά. θέματα.

Μπορούν νά οργανώνονται και εκδρομές σε τουριστικούς ή αρχαιολογικούς χώρους, ώστε νά πλουτίζεται ή γνώση των εκδρομέων.

Βέβαια, υπάρχουν και άλλες μορφές εκδηλώσεων, πού ό περιορισμένος χώρος δέν μάς επιτρέπει ν' αναπτύξουμε λεπτομερώς.

Ελπίζουμε, οι Δήμοι και τά Πολιτιστικά Σωματεία, νά δώσουν κάποια προσοχή στό παρόν σημείωμά μας.

“ΣΚΟΥΦΑΣ”

Ο ΣΕΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΠΟΣΕΙΔΩΝΑ

ΧΡΥΣ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ

Μετα της 21ης Δεκεμβρίου 1998 που συγκλόνισε την Ήπειρο και κυρίως την άκριτική Κόνιτσα και είχε τό επίκεντρο στό Τεπελένι, θά ήθελα νά έπισημάνω τή σχέση τής σεισμογενοῦς αὐτῆς περιοχῆς μέ τή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα, ὡς θεοῦ τῶν σεισμῶν στήν ἀρχαιότητα.

Εἶναι γνωστό ὅτι ἓνα τμήμα τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας ἀνήκε στήν ἀρχαιότητα στήν Ήπειρο, τῆς ὁποίας τά ὄρια ἐφθάναν βόρεια τοῦ κόλπου τοῦ Αὐλώνα καί μέχρι τό Γενοῦσο ποταμό (σημερινό Σκούμπη).¹ (πίν. 1).

Ὁ Ποσειδῶν,² θεός κατεξοχήν τῆς θάλασσας,³ στήν ὄρεινή καί μακρινή Ήπειρο δέν λατρεύτηκε μέ τήν ιδιότητα αὐτή, ἀλλά ὡς χθόνιος⁴ καί ὡς γαιήροχος, ἐννοσίγαιος καί ἐνοσίχθων, δηλαδή θεός τῶν σεισμῶν.⁵

Παράλληλα ὁ θεός εἶχε καί μαντικές ιδιότητες,⁶ ὅπως προκύπτει ἀπό χωρία

1. Γιά τά ὄρια τῆς ἀρχαίας Ἠπείρου Δ. Εὐαγγελίδη, Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἠπείρου, Ἀθήνα 1947 (Ἰωάννα 1962), σ. 9 κ.έ., Ν. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, σ. 3 κ.έ., 476, 506, 672, Σ. Δάκαρη, Ἡ κτηνοτροφία στήν ἀρχαία Ἠπειρο, Πρωτανικός Λόγος, Ἰωάννα 1976, σ. 7, τοῦ ἴδιου, Epirus e Magna Grecia fino all' Età Arcaica, Magna Grecia, Taranto 1985, σ. 103 κ.έ. καί P. Cabanes, Reflexions sur quelques problèmes historiques des confins Illyro Epirotes, L' Illyrie Méridionale et L'Épire dans l' Antiquité, Actes du Colloque international de Clermont-Ferrand (22-25 Octobre 1984), Adosa 1987, σ. 17 κ.έ.

2. Τό ὄνομα εἶναι σύνθετο ἀπό τό Ποτεῖ δηλαδή κύριος καί τό δα- ἡ ἐτυμολογία ὅμως παραμένει ἀσαφής, ἄν καί ὀριζομένη ἐρευνητές τό συνέδεσαν μέ τή γή καί θεωροῦν τόν Ποσειδῶνα κύριο τῆς Γῆς. Σχετικά βλ. W. Burkert, Greek Religion, Cambridge Massachusetts 1985, σ. 136 κ.έ. μέ τήν παλαιότερη βιβλιογραφία.

Γιά τήν ἐτυμολογία τῆς λέξης βλ. H. Frisk, Griechisches Etymologisches Wörterbuch, B. II. Heidelberg 1970, σ. 583-584, στή λ. «Ποσειδῶν».

3. Στό Ἔπος ὁ Ποσειδῶν ἀναφέρεται ὡς θεός τῆς θάλασσας Ὁμ. Ἰλ. Ο, στ. 186-193, Ἰλ. Ν., στ. 17-31, Ὀδυσσ. ε, στ. 282-381. Σχετικά βλ. καί W. Burkert, ὅ.π., σ. 136 κ.έ.

4. Γιά τήν ιδιότητα αὐτή τοῦ Ποσειδῶνα γενικά U. V. Wilamowitz-Moellendorf, Der Glaube der Hellenen I, σ. 211-214, RE XXII, I, στ. 451-454 (E. Würst), F. Schachermeyr, Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens, 1950, σ. 13-19, W. Burkert, ὅ.π., σ. 138 καί σημ. 37. Πρβλ. M. Nilsson, GGRI³, München 1967, σ. 450, ὁ ὁποῖος τόν θεωρεῖ «θεό τῶν ὑδάτων».

5. W. K. C. Guthrie, The Greeks and their gods, London 1950 (1962), σ. 95 καί W. Burkert, ὅ.π., σ. 137 κ.έ. μέ σχετικές ἀναφορές γιά τήν ἐτυμολογία τῆς λέξης γαιήροχος καί γιά τοὺς τόπους, ὅπου ὁ Ποσειδῶν λατρεύτηκε ὡς θεός τῶν σεισμῶν.

6. Γιά τίς μαντικές ιδιότητες τοῦ θεοῦ γενικά, ἀφοῦ μάλιστα θεωροῦνταν καί ὁ πρῶτος κύριος τῶν Δελφῶν βλ. REIVA, στ. 2045 κ.έ. (F. Bölte), Πασσ. 10.5.6., 10.24.4., U. V. Wilamowitz-Moellendorf, ὅ.π., σ. 213, W. Burkert, Homo Necans: The anthropology of ancient Greek Sacrificial ritual and myth, Berkeley 1983, σ. 134, σημ. 221.

1. Χάρτης της αρχαίας Ηπείρου

της Ὀδύσσειας (λ, 118κ.έ. καί ψ 25κ.έ.) σύμφωνα μέ τά ὁποῖα ὑπῆρχε καί Μαντεῖο τοῦ Ποσειδῶνα στό ἑσωτερικό τῆς Ἠπείρου: Ὁ Ὀδυσσεύς μέ τή συμβουλή τοῦ μάντη Τειρεσία ἐπρεπε, ὕστερα ἀπό τό φόνο τῶν μνηστήρων, νά μεταβεῖ σέ τόπο, ὅπου οἱ ἄνθρωποι δέν γνωρίζουν τή θάλασσα καί δέν χρησιμοποιοῦν ἀλάτι στήν τροφή τους γιά νά ἐξιλεώσει μέ θυσίες τόν Ποσειδῶνα.

Τή θέση αὐτή οἱ Σχολιαστές τοῦ Ὀμήρου τοποθετοῦν στά Βούνειμα τῆς Ἠπείρου, κοντά στήν ἄγνωστη πόλη Τράμψα⁷ ἢ στή θέση Κελμέα⁸ «ἐν οἷς Ὀδυσσεύς τόν Ποσειδῶνα ἐτίμησε», ἐνῶ παράλληλα δίδουν καί ὅλα τά εἶδη ζώων, τά ὁποῖα ὁ Ὀδυσσεύς ἐπρεπε νά θυσιάσει, ὅπως κριό, κόπρo καί ταῦρο.

Ἐνάλογη ἀναφορά ἔχουμε καί στόν Στέφανo Βυζάντιο, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ τοποθετεῖ τά Βούνειμα στήν Ἠπειρο δίδει καί τό εἶδος τῆς θυσίας στό θεό, πού πρόκειται γιά ταῦρο.⁹ Εἶναι γνωστή ἐξάλλου ἡ ιερότητα τοῦ ταύρου στήν Ἠπειρο καί ἡ σύνδεσή του μέ τόν Ποσειδῶνα, σύμφωνα μέ ἐπιγραφικές μαρτυρίες καί ἀπεικονίσεις τοῦ ταύρου σέ ἀναθηματικές στήλες στό θεό.¹⁰

Οἱ περισσότερες ἐπιγραφές πού ἀναφέρονται στή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στήν Ἠπειρο χρονολογοῦνται στόν 3o καί 2o αἰ. π.Χ. καί προέρχονται ἀπό περιοχή σεισμοπαθῆ κοντά στό Τεπελένι. Εἶναι χαραγμένες σέ στήλες, ἀναθηματικές στό θεό¹¹ καί δύο ἀπό αὐτές διακοσμοῦνται μέ ταῦρο, ἱερό ζῶο τοῦ θεοῦ.¹²

7. Ἀπολλοδ. Ἐπιτομή 7.34, Στεφ. Βυζάντιος στή λ. Βούνειμα, Εὐστάθιος, Σχολ. στήν Ὀμήρου Ὀδύσεια λ. στ. 125, σ. 402 καί Α. Hartmann, Untersuchungen über die Sagen vom Tod des Odysseus, München 1917, σ. 91-93 σημ. 101 καί R. Merkelbach, Untersuchungen zur Odyssee, München 1969, σ. 225.

8. Σχόλια Ὀμήρου Ὀδυσ. λ. στ. 121 κ.έ., Εὐστάθιος 1675, 35 καί RE, Suppl. V, σ. 453 (Bürchner).

9. Γιά τόν ταῦρο, ἱερό ζῶο τοῦ Ποσειδῶνα γενικά βλ. Fr. Schachermeyr, Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens, Bonn 1950, σ. 20, 22, 33, 39, 41 καί γιά τήν Ἠπειρο, N. G. L. Hammond, Epirus, ὅπ., σ. 41.

10. Γιά τίς στήλες N. G. L. Hammond, Epirus, ὅπ., σ. 735 κ.έ. καί P. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961, σ. 290 κ.έ.

11. N. G. L. Hammond, Epirus, ὅπ., σ. 734-735 ἀρ. 6. Βλ. καί A. Woodhead, SEG 24 (1969), σ. 167 ἀρ. 472.

12. Γιά τόν ταῦρο ὡς ἱερό ζῶο τοῦ Ποσειδῶνα βλ. παραπάνω σημ. 10.

2. Ἀναθηματική στήλη στὸν Ποσειδάωνα τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τῆ Σάλιαρη, κοντὰ στὸ Τεπελένι

Ἡ πρώτη στήλη (πίν. 2) βρέθηκε στὸ χωριὸ Σάλιαρη, ΒΔ ἀπὸ τὸ Τεπελένι¹³ καὶ πρόκειται γιὰ ἀσβεστολιθική στήλη, ἣ ὁποία φέρει ἀνάγλυφο ταῦρο καὶ καταλήγει σὲ ἐπίκρανο μὲ κυμάτιο. Ὁ ταῦρος δεσπόζει στὸ κέντρο στραμμένος πρὸς τὰ ἀριστερὰ μὲ ἐλαφρὰ κλίση τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ ἔμπρως. Ἡ ἐπιγραφή, ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτῶ στίχους ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ τρεῖς εἶναι χαραγμένοι στὴν ἐπίστεψη τῆς στήλης, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι φτάνουν μέχρι τὴν παράσταση τοῦ ταύρου. Οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι δίδουν τὰ ὀνόματα τεσσάρων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι μαζί μὲ τὸ Κοινὸ τῶν Συγγόνων, δηλαδὴ αὐτῶν πού ἀνήκουν στὸ ἴδιο γένος, ἀνέθεσαν στὸν Ποσειδάωνα τὴ στήλη αὐτή.¹⁴ Στὴ συγκεκριμένη στήλη πρόκειται γιὰ ἔνωση τῶν συγγενῶν σὲ κοινὸ προκειμένου νὰ προσφέρουν θυσία στὸν Ποσειδάωνα. Ἡ θυσία στὸ θεὸ θά ἦταν ὁ ταῦρος ἢ τὸ πιθανότερο ἡ ἀνάθεση τῆς στήλης ἐπάνω στὴν ὁποία ἀνάγλυφα δεσπόζει ὁ ταῦρος.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς, ἣ ὁποία σύμφωνα μὲ τὴ μορφὴ τῶν γραμμάτων, χρονολογεῖται στὸν 3ο μὲ ἀρχές 2ου αἰ. π.Χ., ἔχουν προταθεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς διάφορες συμπληρώσεις

κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτο τμῆμα, τὸ ὁποῖο δὲν σώζει ὅλα τὰ γράμματα:

Ὁ Εὐαγγελίδης¹⁵ προτείνει τὴν παρακάτω ἀνάγνωση:

Ονα...ος/Ἐένων Λυκίσσο(τ)υ/ ...Ν(ε) στο σ.Λύ.τα/
Νίκανος/Φιλίσσου/καὶ τὸ Κοινόν των/Συγγό.ων/
Ποσειδῶνι ευχάν/

13. Γιὰ τὴ στήλη Δ. Εὐαγγελίδη, «Αἱ ἀρχαιότερες καὶ τὰ θυζαντινὰ μνημεῖα τῆς ΒΔ Ἠπείρου», Νέος Ἑλληνομνήμων 10 (1913), σ. 287-288, τοῦ ἴδιου, «Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἠπείρου», ΑΕφμη. 1914, σ. 232 κ.έ., Bull. Epigr. 1915, σ. 483. Σχετικὰ καὶ P. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, ὁ.π., σ. 292, πίν. 57 (1), N. G. L. Hammond, Epirus, ὁ.π., σ. 738 κ.έ., ἀρ. 24, A. Wodhead, SEG 24 (1969), σ. 166 ἀρ. 470 καὶ B. Κοντορίνη «Δημοσιευμένες ἐλληνικὲς ἐπιγραφές τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων», Δωδώνη 16 (1987), σ. 625.

14. Δ. Εὐαγγελίδη, «Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἠπείρου», ΑΕφμη. 1914, σ. 233-234, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει καὶ ἄλλα οἰκογενειακὰ κοινὰ ἢ συγγενῶν κοινὰ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία.

15. Σχετικὰ Δ. Εὐαγγελίδη, ΑΕφμη. 1914, σ. 233.

Ὁ Hammond¹⁶ διαβάξει:

.....Χος...../Ξ(έ)νων Λυκίσσκου/Νέστος
Λυ(κ)ώτ/Νίκανος/Φιλίσστου/καί [τό] Κοινόν
τῶν/Συγγόνων/Ποσειδῶνι εὐχάν/.

Καί ὁ Franke¹⁷

[Κλ.]εόμαχος Ν[ικάνο]υ/Ξένων Λυκίσσκου/
[Φίλ]ισστος Λυκῶτα/Νίκανος/Φιλίσστου/καί
τό Κοινόν τῶν/Συγγόνων/Ποσειδᾶνι εὐχάν/

Οἱ διάφορες ἀναγνώσεις τῆς ἐπιγραφῆς πού προτείνονται συνοψίζονται στό κριτικό ὑπόμνημα τοῦ SIG¹⁸ ὡς ἑξῆς:

[Κλ.]εόμαχος Ν[ικάνο]υ/Ξένων Λυκίσσκου/
[Φίλ]ισστος Λυκῶτα/Νίκανος Φιλίσστου/
καί τό Κοινόν τῶν συγγόνων/Ποσειδᾶνι εὐχάν/.

Ἡ διαφορετική ἐξάλλου ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς ὀδήγησε τοὺς μελετητές στή διατύπωση ὀρισμένων προβληματισμῶν.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ καθηγητῆ Hammond,¹⁹ ὁ ὁποῖος προτείνει τὴν ἀνάγνωση Νέστος στὴν τρίτη σειρά καί θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς Νεσταίους, φύλο τῆς βορείου Ἡπείρου, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει καί ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος (4, 1211).

Μία ἄλλη παρατήρηση ἀφορᾶ τὸν τόπο ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται ἡ στήλη καί ἡ λατρεία γενικότερα τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Ἡπειρο. Καί συγκεκριμένα ὁ καθηγητῆς Franke²⁰ πιστεύει ὅτι ἡ στήλη προέρχεται ἀπὸ περιοχὴ κοντὰ στὸ Βουθρωτό, ὅπου ὑπάρχει λατρεία τοῦ θεοῦ, στὸν Ὀγγησιμό, ὅπως παραδίδει ὁ Στράβων (7.7.5). Ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς τὸν ὀδηγεῖ νὰ δεχτεῖ ὡς τόπο προέλευσης τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα τὴν ἀντικρινὴ Κέρκυρα, ὅπου ὁ θεὸς τιμῆθηκε ιδιαίτερα.²¹

Ὡστόσο, θεωροῦμε ὡς πιθανότερο τόπο προέλευσης τῆς στήλης καί τῆς λατρείας

16. N. G. L. Hammond, *Epirus*, ὅ.π., σ. 738.

17. P. Franke, *Die antiken Muenzen von Epirus*, ὅ.π., σ. 292.

18. A. Woodhead, *SEG 24* (1969), σ. 167, ἀρ. 474.

19. N. G. L. Hammond, *Epirus*, ὅ.π., σ. 738.

20. P. Franke, *Die antiken Muenzen von Epirus*, ὅ.π., σ. 292.

21. Γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Κέρκυρα βλ. Ὀδυσσ. ζ. 262 κ.έ., ὅπου ἀναφέρεται ἱερό τοῦ θεοῦ καί στίς γραφίδες η, 54 κ.έ. καί ζ, 7-11, ὅπου ἐπιβεβαιώνεται ἡ σπουδαιότητα τῆς λατρείας, ἀφοῦ ὁ θεὸς ἱπῆρε πατέρας τοῦ οἰκιστῆ τῆς νήσου. Σχετικά καί Π. Καλλιγᾶ, «Κέρκυρα, Ἀποικισμὸς καί Ἔπος», *Annuario 60* (1982), Roma 1984, σ. 61-62, 64. Ὁ Ποσειδῶν ἐπίσης εἰκονίζεται στίς χάλκινες κοπές τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων τῆς νήσου μέ τὰ σπουδαιότερα σύμβολά του P. Gardner, *BMC, Thessaly to Aetolia*, σ. 144 ἀρ. 469, σ. 147 ἀρ. 508, σ. 151 ἀρ. 548, σ. 152 ἀρ. 551-556 καί ἀρ. 561-562. Βλ. καί Collection R.H. Evelydipis, *SNG Grèce, Macédoine-Thessale-Illyrie-Épire-Corcyre*, London 1975, σ. L 111, ἀρ. 1984 κ.έ., καί ἀρ. 1998-2000.

3. Ἀναθηματική στήλη στὸν Ποσειδώνα ἀπὸ τὸ Kamcisht κοντὰ στὸ Τεπελένι, τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων

Ἡ στήλη (πίν. 3) δέν σώζεται ὁλόκληρη καὶ φέρει στήν ἐπίστεψη ἐγχάρακτη ἐπιγραφή ΠΟCΣΙΔΑΝΙ καὶ ἀνάγλυφο ταύρου πρὸς τὰ δεξιὰ μέ τὴν κεφαλὴ ἑλαφρὰ πρὸς τὰ ἔμπροσ. Τὸ ἀνάγλυφο ὀρίζουν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κιονίσκοι καὶ ἡ στήλη σύμφωνα μέ τὴ μορφή τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια.²⁴

Ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης εἶναι ἡ ἀπεικόνιση τοῦ ταύρου καὶ σέ θραῦσμα ἀπὸ τρίτη στήλη²⁵ πού βρέθηκε στήν ἴδια περιοχὴ τοῦ Τεπελενίου καὶ τὴν ὁποία ὁ Hammond συνδέει μέ τὸν Ποσειδώνα. Στὸ ὑπάρχον τμῆμα μπορεῖ νά διακρίνει κανεῖς βραχὺ κέρασ ἀγρίου ταύρου καὶ χαραγμένη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή: Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς προκύπτει ὅτι ὁ Πραγισσός, γυιὸς τοῦ Νικοδάμου καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ Τιμοδίκαι ἀφιέρωσαν γιὰ τὸ γυιὸ τους τὴ στήλη αὐτὴ πιθανόν στὸν Ποσειδώνα.

Πραγισσός/Νικοδάμου/Γυνά/Τιμοδίκαι/ὑπερ/
υἱοῦ/εὐχάν.

22. Γιὰ τίς ιδιότητες αὐτές τοῦ θεοῦ βλ. παραπάνω σημ. 4-5 καὶ γιὰ τίς στήλες N. G. L. Hammond, Epirus, ὅπ., σ. 734-735 ἀρ. 6 καὶ σ. 741 ἀρ. 35.

23. Γιὰ τὴ στήλη N. G. L. Hammond, Epirus, ὅπ., σ. 734-735, ἀρ. 6 καὶ A. Woodhead, SEG 24 (1969), σ. 167 ἀρ. 472.

24. Γιὰ τὴ στήλη N. G. L. Hammond, Epirus, ὅπ., σ. 735, ὁ ὁποῖος δέχεται τὴ γραφή μέ τὰ δύο σ, ἀφοῦ ἀνάλογη γραφή ἀπαντᾷ καὶ σέ ἄλλες Ἑπαιρωτικὲς ἐπιγραφές. Πρὸβλ. τὴ γραφή ΠΟCΣΙΔΑΝΙ πού προτάθηκε ἀπὸ ἄλλους μελετητές.

25. Ἡ στήλη βρέθηκε στήν Πολίτσανη, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ Leshnjë, ἐντοχισμένη σέ ἔκκλησία. Ὁ πρῶτος ἐντοπισμὸς τῆς στήλης καὶ τὰ πρῶτα σχέδια ἔγιναν ἀπὸ τὸν S.S. Clarke τὸ 1923 ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ Hammond παίρνει τίς σχετικὲς πληροφορίες βλ. Epirus, ὅπ., σ. 740-741 ἀρ. 35.

τοῦ Ποσειδώνα τὴν περιοχὴ τοῦ Τεπελενίου, ὅπου βρέθηκαν καὶ ἄλλες στήλες ἀναθηματικὲς στὸ θεό. Οἱ στήλες αὐτές συνδέονται μέ τὴν ἰδιαίτερη λατρεία τοῦ Ποσειδώνα ἐννοσιγαίου καὶ γαιήοχου θεοῦ τῶν σεισμῶν, στή σεισμοπαθὴ περιοχὴ τοῦ Τεπελενίου.²²

Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ Kamcisht βορειοδυτικὰ τοῦ Τεπελενίου προέρχεται δευτέρη στήλη ἀναθηματικὴ στὸν Ποσειδώνα.²³

4. Χάλκινο άγαλμάτιο του Ποσειδώνα από την Άντιγόχεια, 3ος αϊ. π.Χ. Άρχαιολογικό Μουσείο Τυράνων (Άρ. εύρ. NH M. 1239)

Άνάλογη λατρεία γνώρισε ό Ποσειδών και στην Άντιγόχεια,²⁶ όπως μπορούμε νά υποθέσουμε από τίς έπιγραφικές μαρτυρίες και τά άλλα άρχαιολογικά εύρήματα. Άπό την Υεπτα²⁷ πού κατέχει τή θέση τής άρχαίας Άντιγόχειας προέρχεται ένεπίγραφη στήλη, άναθηματική στόν Ποσειδώνα. Η έπιγραφή χαραγμένη σέ έξ στίχους χρονολογείται μέ βάση τή μορφή τών γραμμάτων στόν 2ο/1ο αϊ. π.Χ.²⁸ και είναι ή έξής:

Συμ/μαχί/ς Ποσι/δάνι / εύχ/άν²⁹

Στήν Άντιγόχεια βρέθηκε επίσης χάλκινο άγαλματίδιο³⁰ του δεύτερου μισού του 3ου αϊ. π.Χ.³¹ (πίν. 4), τό όποιο εικονίζει τό θεό γυμνό, όρθιο μέ ύψωμένο τό άριστερό χέρι, στό όποιο θά κρατούσε τρίαινα και στό έκτεταμένο δεξιό φιάλη. Τό άγαλματίδιο, μετάπλαση έργου του Λυσίππου, άποδίδει τό θεό μέ τονισμό τών μυών και τά σύμβολά του, κυρίως τήν τρίαινα, τά όποια συνηγορούν ότι πρόκειται για τόν Ποσειδώνα.³²

26. Για τήν Άντιγόχεια N. G. L. Hammond, Epirus, ό.π., σ. 209 κ.έ., του ίδιου, «Antigonea in Epirus», JRS 1971, σ. 112-115, Dh. Budina, «Antigonee», Iliria II (1972), σ. 269-348 και τελευταία G. Koch, Albanien, Köln 1989, σ. 19, 22, 249, 258, 307.

27. Η ταύτιση τής Υεπτα μέ τήν άρχαία Άντιγόχεια έγινε από Άλδανούς άρχαιολόγους κατά τή διάρκεια τών άνασκαφικών έρευνών στα τείχη της, από όπου προέχονται χάλκινοι άναθηματικοί δίσκοι μέ τήν έπιγραφή ΑΝΤΙΓΟ/ΝΕΩΝ. Σχετικά N. G. L. Hammond, «Antigonea in Epirus» JRS (1971), σ. 112 κ.έ. Βλ. επίσης και P. R. Franke, «Albanien in Altertum», Antike Welt 14 (1983), Sondernummer, σ. 30 κ.έ., P. Cabanes, RA 1986, F1, σ. 117 κ.έ.

28. Τήν έπιγραφή άντέγραψε ό Clark βλ. σχετικά N. G. L. Hammond, Epirus, ό.π., σ. 741 άρ. 39, εικ. 33.

29. Για τήν χρονολόγηση A. Woodhead, SEG 24 (1969), σ. 166 άρ. 470.

30. Για τό άγαλματίδιο πού βρίσκεται στό Άρχαιολογικό Μουσείο τών Τυράνων μέ αριθμό εύρετηρίου NHM 1239 βλ. Dh. Budina, «Antigonee» Iliria II (1972), σ. 335 εικ. 51, M. Korkuti κ.ά., Shqipëria Arkeologjike, Tirana 1971, εικ. 61, P. R. Franke, Antike Welt 14 (1983), ό.π., σ. 31, εικ. 42 και N. Ceka, Albanien, Schätze aus dem Land der Skipetaren, Mainz am Rhein 1988, σ. 339 άρ. 315.

31. Για τή χρονολόγηση βλ. N. Ceka, Albanien, ό.π., σ. 339, άρ. 315.

32. Ό N. Ceka, ό.π., σ. 339, άρ. 315 έπισημαίνει τήν έγχώρια προέλευση του άγαλματιδίου.

Τὴν ἰδιαίτερη λατρεία πού γνώρισε ὁ Ποσειδῶν στό δόρειο τμήμα τῆς Ἡλείρου ἐπιβεβαιώνει ἐνεπίγραφη στήλη τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀναθηματική στόν Ποσειδῶνα³³ ἀπό τή Φοινίκη, κέντρο τῶν Χαόνων καί ἔδρα τῶν Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν μετά τό 170 π.Χ.³⁴ Πρόκειται γιά ὀρθογώνια ἀσβεστολιθική στήλη πού βρέθηκε στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀκρόπολης τῆς Φοινίκης σέ δευτέρη χρήση καί σύμφωνα μέ τό περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀπελευθερωτική. Ἡ στήλη εἶχε ἀνατεθεῖ στό ἱερό τοῦ Ποσειδῶνα στή Φοινίκη.³⁵

Ἡ τελική ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς ὕστερα ἀπό συμπληρώσεις ἐγινε ἀπό τόν καθηγητή Cabanes³⁶ καί εἶναι ἡ παρακάτω:

[Ἀγαθαῖ] τύχα[ι /στρα]ταγοῦ[ντος Ἄπ [ειρω]τᾶν] Μενάνδρο / [υ] .. ρκατου,
προστα[τεύοντος Χαόνων]

- / - / - / - / - / -

ἀνέθηκε ἱερόν τῶι Πο/τειδᾶνι ἀνέφαπτον/

[Δ]άξον <τόν> τόν δοῦ/λον. Νίκαρχος Νικομά-/

χου Ἀρθαῖος καί Νικόμα/χος καί Μνασαρέτα/

καί Παμφίλα καί Ξενο/τίμα κατά τόν νόμον/μάρτυρες·

τῶν ἀρχόντων/.

Ἐπί τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν Μενάνδρου, καί τόν προστάτη τῶν Χαόνων (ὁ τάδε) ἀφίερωσε στόν Ποσειδῶνα τόν Δάξο τό δοῦλο του. Ὁ Νίκαρχος, ὁ γυῖός τοῦ Νικομάχου, ὁ Ἀρθαῖος καί ὁ Νικόμαχος καί ἡ Μνασαρέτη καί ἡ Παμφίλα καί ἡ Ξενοτίμα ἦταν μάρτυρες σύμφωνα μέ τό νόμο καί μάρτυρες τῶν ἀρχόντων (προφανῶς λείπουν τά ὀνόματα). Ἡ στήλη πού εἶχε λαξευθεῖ στά δύο ἄκρα φέρει τήν ἐπιγραφή χωρισμένη σέ δύο ἐνότητες.

Μέ τή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στή Φοινίκη ὁ Franke,³⁷ συνδέει τά ἀσημένια νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν πού κόπηκαν γύρω στό 200 π.Χ. καί συγκεκριμένα τά δίδραχμα, τά ὁποῖα φέρουν στόν ἐμπροσθότυπο τίς κεφαλές τοῦ Δία καί τῆς Διώνης καί στόν ὀπισθότυπο ταῦρο καί τήν τρίαινα (πίν. 5), τό σύμβολο τοῦ Ποσειδῶνα.³⁸

Στή λατρεία ἐπίσης τοῦ Ποσειδῶνα ὁ Franke³⁹ ἀποδίδει ναό σέ μία ἄλλη περιοχή κοντά στά Ἀκροκεραῦνια. Ἀπό τό ναό σάζεται μόνο ἓνας κίονας καί τά

33. Πά τή στήλη L. M. Ugolini, «L'Acropoli di Fenice», *Albania Antica* II (1932), σ. 147-148, ἀρ. 1, εἰκ. 80, A. N. Oikonomides, *Athens* 23 (4) 1963, σ. 37 ἀρ. 8, A. Woodhead, *SEG* 23 (1968), σ. 164, ἀρ. 478, P. Cabanes, *L'Épire de la Mort de Pyrrhos à la Conquête Romaine*, Paris 1976, σ. 569 κ.ε., ἀρ. 47.

34. Πά τή Φοινίκη γενικά βλ. Χρ. Τζοῦβάρα - Σοῦλη, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τήν ἀρχαίαν Ἡπειρον», *Ἰωάννινα* 1979, σ. 137 καί σμμ. 102 μέ τήν παλαιότερη διδλωγραφία. Βλ. καί G. Koch, *Albanien*, ὅπ., σ. 18 κ.ε., 33 κ.ε., 251 κ.ε., 261, 266, 277, 280, 307.

35. Σχετικά βλ. καί P. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, ὅπ., σ. 292 καί P. Cabanes, ὅπ., σ. 569 κ.ε., ἀρ. 47.

36. P. Cabanes, ὅπ., σ. 569 κ.ε., ἀρ. 47.

37. P. Franke, ὅπ., σ. 292.

38. P. Franke, ὅπ., σ. 161 κ.ε., καί σ. 292 (πίν. 17 (R, 5,6) πίν. 18 LR, 6, 10) καί πίν. 57, 3).

39. P. Franke, «Albanien im Altertum», *Antike Welt* 14 (1983), Sondernummer, σ. 52, εἰκ. 105.

θεμέλιά του, ἐνῶ μία κρήνη πού βρίσκεται στήν Ἀπολλωνία⁴⁰ ὁ ἴδιος ὁ ἐρευνητής θεωρεῖ ὡς κρήνη τοῦ Ποσειδώνα.⁴¹

5. Ἀσημένια νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν (200 π.Χ.)
μέ Δία καί Διώνη στόν ἐμπροσθότυπο καί
στόν ὀπισθότυπο ταῦρο καί τήν τριαινα

νολογεῖται στίς ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. γύρω στό 180 π.Χ.

Παρά τίς διαφορετικές ἀπόψεις πού διατυπώθηκαν σχετικά μέ τήν προέλευση τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδώνα στήν περιοχή, ἐάν δηλαδή ἡ λατρεία ὀφείλεται στή γεινίαση μέ τή Θεσσαλία, ὅπου ὁ θεός τιμήθηκε ιδιαίτερα⁴⁴ ἢ στήν ἐπίδραση τῆς Κορίνθου⁴⁵ μέσω τῶν κορινθιακῶν ἀποικιῶν τῆς Ἡπείρου, εἶναι ὀρθότερο νομίζω νά θεωρήσουμε τή λατρεία Ἡπειρωτική.⁴⁶ Καί μάλιστα νά τήν συνδέσουμε μέ τή

Ἰδιαίτερο ἐξάλλου ἐνδιαφέρον γιά τή φύση τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, λατρεύτηκε κυρίως σέ περιοχές τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἡπείρου, παρουσιάζει ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδώνα στήν ὄρεινή Ἀθαμανία.⁴²

Σύμφωνα μέ ἐπιγραφή πού βρέθηκε στήν Κέρκυρα⁴³ καί ἀφορᾶ συνθήκη καθορισμοῦ τῶν συνόρων ἀνάμεσα στήν Ἀθαμανία καί σέ ἄλλη περιοχή πού δυστυχῶς στήν ἐπιγραφή δέν σώζεται τό ὄνομά της, ὁ θεός λατρευόταν στήν Ἀθαμανία, ὅπου ὑπάρχει ἱερό τοῦ Ποσειδώνα. Ἡ ἐπιγραφή μέ βάση τή μορφή τῶν γραμμάτων χρο-

40. Γιά τήν Ἀπολλωνία Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τήν ἀρχαίαν Ἡπειρον, ὅπ., σ. 140 καί σημ. 114 μέ συγκεντρωμένη τήν παλαιότερη βιβλιογραφία, βλ. καί G. Koch, Albanien, ὅπ., σ. 17 κ.ε., 20 κ.ε., 24 κ.ε., 29 κ.ε., 32 κ.ε., 130 κ.ε., 151 κ.ε., 215 κ.ε., 217-232, 304, 306.

41. Γιά τήν κρήνη P. Franke, ὅπ., εἰκ. 105.

42. Γιά τήν Ἀθαμανία P. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, ὅπ., σ. 18 κ.ε., μέ τήν παλαιότερη βιβλιογραφία, N. G. L. Hammond, Epirus, ὅπ., σ. 656 κ.ε. Γιά τή λατρεία τοῦ Ποσειδώνα στήν Ἀθαμανία, βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Λατρεῖες στήν Ἀθαμανία, Ἡπειρ. Χρον. 31 (1994), σ. 57-58.

43. Γιά τήν ἐπιγραφή IGIX, 1, 690 SGI 3204. Βλ. καί P. Franke, ὅπ., σ. 22 σημ. 52 καί σ. 293.

44. Σχετικά L. R. Farnell, The Cults of the Greek States IV (1907), σ. 1 κ.ε., M. P. Nilsson, GGr RI, σ. 446. Βλ. καί P. Philippon, Thessalische Mythologie 1934, σ. 374 κ.ε., καί P. Franke, ὅπ., σ. 293.

45. Τήν ἄποψη αὐτή διατύπωσε ὁ Franke στό βιβλίο του γιά τά ἀρχαία νομίσματα τῆς Ἡπείρου «Die antiken Münzen von Epirus», ὅπ., σ. 293.

46. Γιά τίς λατρεῖες στήν Ἀθαμανία Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Λατρεῖες στήν Ἀθαμανία, Ἡπειρ. Χρον. 31 (1994), σ. 51-59.

λατρεία του θεού στην υπόλοιπη Ήπειρο, όπου λατρεύτηκε ως χθόνιος, με κύριο τόπο το Νεκρομαντείο του Ἀχέροντα⁴⁷ έννοσίγαιος, γαιήοχος και έννοσίχθων θεός, όπως αναπτύξαμε στη μελέτη μας αυτή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- W. Burkert, *Greek Religion*, Cambridge Massachusetts 1985.
 Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, Ἀθήνα 1972.
 Δ. Εὐαγγελίδη, «Ἐπιγραφαί ἐξ Ἠλείου», *Ἀρχαιολογική Ἐφημερίδα* 1914, σ. 232 κ.έ.
 P.R. Franke, «Albanien im Altertum», *Antike Welt* 14 (1983), Sondernummer.
 N.G.L. Hammond, «Epirus», Oxford 1967.
 Π.Γ. Καλλιγᾶ, Κέρκυρα, «Ἀποικισμός και Ἔπος». *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle missioni Italiane in Oriente*, τ. 60 (1982), Roma 1984, σ. 57-68.
 F. Schachermeyr, *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens*, Bonn 1950.
 Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, *Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τήν Ἀρχαίαν Ἠπειρον*, Ἰωάννινα 1979.
 Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρείες στην Ἀθαμανία», *Ἠπειρ. Χρον.* 31 (1994), σ. 51-59.

47. Γιά τό Ἱερό και Μαντείο τοῦ Ἄδη ποῦ ἔφεραν στό φῶς οἱ ἀνασκαφές τῆς ἐν Ἀθήνας Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ὑπό τή διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ Σ. Δάκαρη, Πρακτ. (1958), σ. 107-113, (1960), σ. 114-127, (1961), σ. 108-119, (1963), σ. 89-92, (1964), σ. 44-53, (1975), σ. 145-146, (1976), σ. 146-152, (1977), Α', σ. 140-141, τοῦ ἴδιου, *Θεσπρωτία*, Ἀρχαῖες Ἑλληνικές Πόλεις 15, Ἀθήνα 1972, σ. 67, 81, 119 και 179-180, τοῦ ἴδιου, *Τό Νεκρομαντείο τοῦ Ἀχέροντα*, Ἀθήνα 1993. Γιά τή λατρεία τῆς Περσεφόνης στό Νεκρομαντείο τοῦ Ἀχέροντα, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, *Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τήν ἀρχαίαν Ἠπειρον*, Ἰωάννινα 1979, σ. 99 κ.έ., και γιά τή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα-Ἄδη στό Νεκρομαντείο Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, ὁ.π., σ. 116, 117 §337, S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Ancient Greek Cities, Series 4, (Athens 1971), σ. 30-31 §109, τοῦ ἴδιου Mesopotamo, EAA, Suppl. 1970, σ. 474-477.

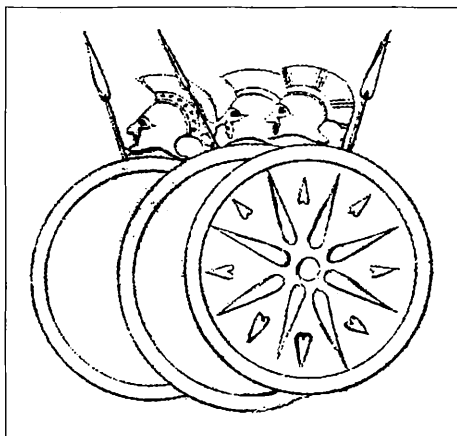

Εικ. 1. Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Γηρυόνης σὲ μιά πρωτοκορινθιακὴ πυξίδα. Ἡ πιὸ παλιὰ εἰκονογραφικὴ ἀναπαράσταση τῆς Γηρυονομαχίας¹.

ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΗ ΑΜΒΡΑΚΙΑ

ΓΗΡΥΟΝΗΣ· Ο ΤΡΙΚΕΦΑΛΟΣ ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΜΒΡΑΚΙΑΣ

(Δοκίμιο Ψυχιατρικῆς Μυθανάλυσης*)

ΓΙΩΡΓΟΥ Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Ενα ἐπεισόδιο, ἀπ' τὰ πιὸ ἐνδιαφέρο-
ντα, πού ἐκτυλίσσεται στό χώρο τῆς
μυθολογικῆς Ἀμβρακίας, συνδέεται μέ δύο
ἐξέχουσες μυθικῆς μορφές τοῦ ἴδιου αὐτοῦ
χώρου τόν Ἡρακλέα (γιά τόν ὁποῖο
ὁ Ἄντωνίνος Λιβεράλις ἔγραψε: «ἀπεδεί-

Εικ. 2. Ὁ Γηρυόνης².

Ὁ Τρικέφαλος βασιλιάς τῆς Ἀμβρακίας.

1. C. Smith (1884), «Pyxis: Herakles and Geryon». Στό: «the journal of Hellenic Studies [= J.H.S.]», T.V., σ. 176. – L. Tiberi (1977), «Stesicoro e le raffigurazioni vascolari delle Gerioneide». Στό: «Archeologia Classica», τ. 29, Pl. 44. C. Jourdain-Annequin (1989), «Héraclès aux portes du soir» Besançon/Paris, σ. 476. – τῆς ἴδιας (1992), «Héraclès - Meloquart a Amrith...», Paris, σ. 26.

2. M. De Witte (1841), «Hercule et Géryon». Στό «Bulletin de l' Academie royale de Bruxelles», T. III, 1ere partie, p. 441. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τό ἔμβλημα τῆς ἀσπίδας τοῦ τρικέφαλου μυθικοῦ βασιλιά τῆς Ἀμβρακίας Γηρυόνου, πού δημοσιεύεται ἐδῶ γιά πρώτη φορά ὡς εἰδικῆς σημασίας «λεπτομέρεια» στήν ὅλη εἰκονογραφία τῆς Γηρυονομαχίας, πρωτοδημοσιευμένης τό 1841.

* Ἀπό μιά σειρά δοκιμίων, τό πρῶτο, τό ὑπό τόν τίτλο «Ὁ μαιναδικός διασπαραγμός τοῦ τυράννου τῆς Ἀμβρακίας Φαλαίκου», ἐμφανίστηκε στό διπλό τεῦχος 78-79 τοῦ π. «Σκουφάς» (Τ. Θ, 1992/1, σ.σ. 170-211). Στή σ. 176 εἶχα ἠρῶ αναγγεῖλει (μέ σαφήνεια καί ὄχι χωρίς σκοπιμότητα) τή δημοσίευση τεσσάρων ἀκόμη δοκιμίων, πού ἴταν:

κνε Ἀμβρακίαν τε καί σύμπασαν Ἥπειρον οὔσαν ἑαυτοῦ»³) καί τόν Γηρῶνα (τόν τρικέφαλο – καί Τρισάματο – βασιλιά της).

Γιά τόν πρῶτο, ὁ Ἀντωνίνος Λιβεράλις μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς προσπαθοῦσε νά ἀποδείξει ὅτι ἡ Ἀμβρακία κι' ὁλόκληρη ἡ Ἥπειρος ἦταν δική του (...). Ὁ Κραγαλεύς ἄκουγε [ὡς κριτής] τά λόγια του ὡς τό τέλος, καί ἀναγνώρισε ὅτι ἡ πόλη ἀνῆκε σ' αὐτόν («ἐγνώ τήν πόλιν Ἡρακλέους εἶναι»). (...) Οἱ Ἀμβρακιῶτες ἀναγνώρισαν κι' αὐτοί ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καί τά τέκνα αὐτοῦ ἦταν οἱ πάτρωνες (προστάτες) τῆς πόλης τους. "Ὅσο γιά τόν Κραγαλέα, οἱ ἴδιοι –μετά τήν ἑορτή τοῦ Ἡρακλέους– προσφέρουν σ' αὐτόν, ἀκόμη ἴσαμε σήμερα, ὅπως προσθέτει ὁ Ἀντωνίνος Λιβεράλις, θυσίες ζῶων («ἐντομα [θυσιαζόμενα ζῶα] θύουσιν ἄχρι τοῦ νῦν»).

Γιά τόν δεύτερο, ὁ Ἐκαταῖος τονίζει μέ ἔμφαση: «... τῆς ἡπείρου⁴ τῆς περι Ἀμβρακίαν καί Ἀμφιλόχους βασιλέα γενέσθαι Γηρῶνα»⁵.

«Τρεῖς χιλιάδες τετρακόσια χρόνια πέρασαν», γράφει ὁ Μιχ. Περάνθης, «ἀπό τόν καιρό πού βασίλευε στήν Ἀμβρακία ὁ πλούσιος ἄρχοντας Γηρῶνας. Ἀμέτρητα κοπάδια τά βόδια του, ἔβοσκαν σκορπισμένα στίς χλόδες τοῦ κάμπου. Ἄλλα κοπάδια ἐστάλιζαν στίς πλαγιές πού κατεβαίνουν ἀπ' τή Δωδώνη πρὸς τή θάλασσα κι' ἄλλα μεγάλωναν στά χωράφια τῆς Θεσπρωτίας. Ἦταν βόδια ἀπό γερή ράτσα, μικρά καί χωρίς κέρατα, πού ὁ Ἀνώνυμος τά θυμάται γιά σύγκριση (...) Ἀκόμα κι' ὁ Ἀρριανός τά ξέρει στόν καιρό του καί τά παινεύει. (...) Μιά μέρα, λοιπόν, ὁ Ἡρακλῆς ἀποφάσισε νά τοῦ κλέψη τά βόδια. Τό πράγμα δέν ἦταν κι' εὐκόλο, γιατί ὁ βασιλιάς μας, καί μονάχα νά τόν ἐβλεπες, σέ τρόμαζε. Εἶχε, λένε, τρία κορμιά καί τρία κεφάλια, ἔξι πόδια καί ἔξι χέρια, καί εἶχε καί τήν εὐνοια τῆς Ἥρας πού τόν προστατεύει. (...) Ἰσχυρίζονται μερικοί πῶς ὁ Γηρῶνας ζοῦσε σέ κάποιο ἀπόμακρο ἄγριο νησί τῆς ἀτλαντικῆς θάλασσας, τήν Ἐρύθεια (τήν "δοιτροφόν" κατά τόν Διονύσιον τόν Περιηγητή "διὰ τήν περιουσίαν τῶν βοῶν αἱ ἦαν τῷ Γηρῶνῃ") ... Ὁ Ἀρριανός ὑποστηρίζει τή γνώμη τήν προσεπικυρωμένη ἀπ' τά γραφτά τοῦ λογοποιοῦ Ἐκαταίου: "ὁ Γηρῶνας (...) τῆς Ἥπειρου τῆς περι Ἀμβρακίαν βασιλεύς ἐγένετο" ...»⁶.

Ὁ Εὐρεσθεύς (βασιλιάς στίς Μυκῆνες, «ἕνας ἄνθρωπος μὴ ὁλοκληρωμένος φυσικά καί ἠθικά»⁷) ἀνάξιος γιά τή θέση πού κατεῖχε, ἐμφάνισε ἕνα «σύμπλεγμα

– Γηρῶνας ὁ τρικέφαλος βασιλιάς τῆς Ἀμβρακίας,

– Ἀλκμέων ἀπό τή μητροκονία στήν ψυχική νόσο καί τή θεραπευτική κάθαρση,

– Ὁ λίθινος θάνατος τοῦ Κραγαλέως καί, ἀκόμη,

– Ἡ περιγραφὴ τῆς «ἄξιας ἐπιληπτικῆς ψύχωσης» στόν «Ἡρακλῆ Μαινόμενο» μέ βάση τήν παραδοσιακή σύνδεση τῆς ἡρωϊκῆς μορφῆς –ὅπως, κατά λέξη, ἐγγραφα– τοῦ Ἡρακλέους μέ τήν Ἀμβρακία. (Τό τελευταῖο αὐτό δοκίμιο περιλαμβάνεται ὡς τρίτο κεφάλαιο τοῦ Α' μέρους, σ.σ. 71-81, τῆς Διδακτορικῆς Διατριβῆς μου «Ἡ Ἐπιληψία ἀπὸ τήν προ-λογικὴν εἰς τήν ἐπιστημονικὴν σκέψιν» [1977. Ἱατρικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν]).

3. Ἀντωνίν. Λιβεράλ., «Μεταμορφῶσα», IV, 6 [Κραγαλεύς], ἐκδ. Μ. Parathomopoulos (1968), Paris, σ. 7.

4. Σουῖδ., «Λεξικ.», στή λ. «ἡπειρος»: «χέρους γῆ, οἶον ἡπειρός τις οὔσα». – Ἡσυχ., «Λεξικόν», στή λ. «ἡπειρος»: «γῆ, χέρους καί ἡπειρώτης: ὁ ἐν γῆ οἰκῶν». – Π. Λορεντζάτος (1968²), «Ὀμηρικὸν λεξικόν», στή λ. «ἡπειρος»: «στερεά, τά μεσόγεια, ἀκτή», Ἀθήνα, σ. 175.

5. Ἐκαταίου, Fr. 349, στί: «Fragmenta Historicorum Graecorum» [= F.H.G.], σελ. 27, ἐκδ. Κ καί Th. Müller (1874), Parisii, T.A. – «Die Fragmente der Griechischen Historiker» [F. Gr. Hist.] F. Jacoby (1923), I, F. 26, Berlin, T.A., σ. 13-14.

6. Μ. Περάνθη (1954), «Ἀμβρακία. Χρονογραφία μιᾶς πρωτεύουσας», Ἀθήνα, 19 καί 120.

7. Ρ. Crimal (1991), «Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς καί Ρωμαϊκῆς Μυθολογίας», μτφρ. Β. Ἀτσαλοῦ, Θεσσαλονίκη, σ. 227.

κατωτερότητας»⁸ ἀπέναντι στὸν Ἡρακλέα, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ συμβουλή τῆς Πυθίας μπῆκε στὴ δούλεψή του, μετὰ τὴν τρέλα πού τοῦ προξένησε ἡ Ἥρα, καί πού τὸν ἔκανε –σέ μιὰ στιγμή ἔντονου ψευδαιοθητικοῦ παροξυσμοῦ– νὰ σκοτώσει τὰ ἴδια του τὰ παιδιά. Ὁ Εὐρυσεύς, πού μισοῦσε τὸν Ἡρακλέα, ἐπέβαλε σ' αὐτόν τούς «δῶδεκα ἄθλους», στοὺς ὁποίους ἐντάσσεται καί ἡ κλοπὴ τῶν κοπαδιῶν τοῦ Γηρύονου.

Μιά ἄλλη παράδοση, παραξένη⁷ καί χοντροκομμένη⁹, τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, μᾶς λέει ὅτι ὁ Εὐρυσεύς ἦταν «ἐρώμενος» τοῦ Ἡρακλέους («ἐρῶντος»), ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸν πρῶτο εἶχε ἐπιχειρήσει τούς παραπάνω ἄθλους. Ὁ Ἀθηναῖος, ἀναφερόμενος στὸν ποιητὴ Διότιμο καί τὸ ἔργο του «Ἡρακλεία»¹⁰, σημειώνει ὅτι «Εὐρυσθέα φησὶν Ἡρακλέους γενέσθαι παιδικῶν [ἐρωτικό ἀντικείμενο]¹¹, «ἐρώμενος»¹² διόπερ καί τούς ἄθλους ὑπομείναι»¹³. («Ὁ Διότιμος ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξει τὴ μᾶλλον ἀνόητη ἰδέα πὼς τὰ μεγάλα κατορθώματα τοῦ Ἡρακλέους ὀφείλονται στὴν ἀγάπη του γιὰ τὸν Εὐρυσθέα»¹⁴).

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τούς ἄθλους «ἐξαιρετικὰ δημοφιλῆς στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχή»¹⁵ ἦταν ἡ περιπέτεια τοῦ Ἡρακλέους μὲ τὸν Γηρυόνη, πού δέν εἶναι παρά ὁ μύθος, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴ «Θεογονία» τοῦ Ἡσιόδου καί, στὴ συνέχεια, στὴ «Γηρυονίδα» τοῦ Στρησιχόρου, δυὸ μαρτυρίες, πού ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ¹⁶, ἔχουν «ἐξαιρετικὴ σημασία καί γιὰ τὴν ἀρχαϊκότητά τους καί γιὰ τὸν ὅλο πολιτιστικὸ ὀρίζοντα, πού οἱ ἴδιες ἐκφράζουν».

Ὁ Ἡσιόδος, πού ἔζησε στὴν καμπὴ τοῦ 8ου πρὸς τὸν 7ο αἰ., τοποθετεῖ τὴν

8. Διαβάζουμε σχετικὰ στό λ. τῆς Ὀδύσειας τοῦ Ὀμήρου καί εἰδικότερα, στὴ μετάφραση τῶν Ν. Καζαντζάκη καί Ι. Θ. Κακριδῆ («Ὀμήρου Ὀδύσεια», 1996, Ἀθήνα, σ. 163):

«σέ ἀφέντη δούλεψα πολὺ ἀχαμνιώτερό μου
πού μόχτους φοβερούς, ἀβάσταχτους μὲ πρόσταξε νὰ κάνω...».

Βλ. καί τὴ μτφρ. τοῦ Ζ. Σιδέρη (1985¹⁶), Ἀθήνα, σ. 228 (Ὀδύα. λ. 625-626):

«γιατί σ' ἀφέντη δούλεψα πολὺ κατώτερό μου
καί μοῦ ἔβαζε τούς πιὸ σκληροὺς ἀγῶνες νὰ τελέψω».

– Διοδώρ. τοῦ Σικελ., «Βιβλιοθ. Ἰστορ», 4, 10, 6.

9. B. Sergent (1985), «Ἡ ὁμοφυλοφιλία στὴν Ἑλληνικὴ Μυθολογία», μτφρ. Ε. Πατρικίου, Ἀθήνα, σ. 157.

10. Σουΐδ., στὴ λ. «Εὐρύδατος»: «Διότιμος [ἐν] Ἡρακλέους ἄθλους [ἢ Ἡρακλεία] ...».

11. Ἄλ. Α. Σακελλαρίου (1898⁵), «Λεξικόν...» στὴ λ. «παιδικός».

12. Κατὰ τὸν Κ. Dover («Ἡ ὁμοφυλοφιλία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα», 1990, μτφρ. Π. Χιωτέλη, Ἀθήνα, σ. 18): «οἱ Ἕλληνες χρησιμοποιοῦσαν συχνά τὴ λ. παιδικά μὲ τὴν ἔννοια «ἐρώμενος». Εἶναι ὁ πληθυντικὸς τοῦ ἐπιθέτου παιδικός, «ἀναφέρεται στοὺς παῖδες, πού χρησιμοποιοῦνται ὡμας σταθερά ὡς νὰ ἦταν ἐνικός τοῦ ἀροενικῶς».

13. Ἀθην., «Δειπνοσοφ», Π, 79Δ [= σ. 603]. – U. von Wilanowitz-Möllendorff (1905), «Lese Früchte» στό π. «Hermes», 40, σ. 152.

14. H. Licht [X. Λίχτ], X.X., «Ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα», μτφρ. Ε. Δαλαμπίρα, Ἀθήνα, σ. 482.

15. W. Burkert (1977), «Le mythe de Géryon: perspectives prehistoriques et tradition rituelle», Στό: B. Gentili-G. Paioni (a cura di): «Il mito greco» Atti del convegno internazionale...), Roma, σ. 273. – B. Killerrich (1988), «Bluebeard – A snake – Tailed Geryon?». Στό π. «Opuscula Atheniensia», 17, 8, σ. 128.

16. G. Vanotti (1977), «Gerione in Aristot. 830a, mire ausc. 133». Στό: «Epigraphica», 39, 1-2, σ. 164.

ἔδρα (τόν τόπο διαμονῆς) τοῦ Γηρυόνου στή «θαλάσσιον» («περίρρυτον») νῆσο Ἐρυθρία, «πέρα ἀπ' τόν ὄνομαστό Ὠκεανόν» («πέραν κλυτοῦ Ὠκεανοῖο»), στά ἀκραῖα σύνορα τοῦ κόσμου, καί ὅπως παρατηρεῖ ἡ G. Vanotti¹⁷ «ὁ Ἡσίοδος, ὁ ὁποῖος ζοῦσε στά χρόνια τῆς μεγάλης ἐξάπλωσης τοῦ ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ, ἐνδιαφερόταν πολύ νά δικαιολογήσει ἕνα ἑλληνικό καί ὄχι φοινικικό μονοπώλιο στή μακρινή Δύση, μέ βάση μιὰ διήγηση γιά τήν ἀφιξη –σέ μιὰ ἀπώτερη ἐποχή– τοῦ Ἑλλήνα Ἡρακλέους στά πέρατα αὐτά τῆς γῆς ...» («πεύρασιν ἐν γαίης», «πέραν Ὠκεανοῖο», στίς ἐσχατιές τῆς γῆς, κοντά στή σκοτεινὴ νύχτα [«Νυκτός ἐρεμνῆς»]¹⁸ –παρά τό ἔρεβος»¹⁹– δηλ. τῆς ἐρεβώδους)).

Ὁ Στησίχορος, πάλι, ἕνας Ἑλληνας τῆς Σικελίας, κάνει, πρῶτος αὐτός, μνεῖα –μιλώντας κυρίως μέ γεωγραφικούς ὄρους– μιᾶς χώρας τῶν Ἰθρηρικῶν ἀκτῶν κοντά στίς ἐκβολές τοῦ «μέ ἀσημένιες πηγές» ποταμοῦ Ταρτησοῦ.

Γράφει ὁ Ἡσίοδος²⁰:

Ὁ Χρυσάωρ²¹ γέννησε τόν τρικέφαλο Γηρυόνη ἀφοῦ συνουσιάστηκε μέ τήν Καλλιρρόη, τήν κόρη τοῦ ξακουστοῦ Ὠκεανοῦ. Αὐτόν τόν σκότωσε ἡ ἀντρωισυνή τοῦ Ἡρακλέους γιά τίς ἀγέλαδες του τίς εὐρυμέταπες καί μέ τό ἀργόσυρτο βάδιμά τους, στήν Ἐρυθρία, πέρα ἀπ' τόν ξακουσμένο Ὠκεανό, ἀπ' ὅπου καί τίς ἄρπαξε γιά νά τίς φέρει στόν Εὐρυσθέα...

Ὁ Στησίχορος θεωροῦσε, κι' αὐτός, ὡς ἔδρα (τόπο διαμονῆς) τοῦ Γηρυόνου τήν Ἐρυθρία σύμφωνα μ' ἕνα ἀπόσπασμα τῆς χαμένης «Γαρυοναΐδος» του:

«Σχεδόν ἀντίκρου στήν ἀκουσμένη Ἐρυθρία / (...) στοῦ Ταρτησοῦ / ποταμοῦ τίς ἀσημένιες πηγές, / καί τίς πλοοῦσαι»²² («Ταρτηροῦ ποταμοῦ παρά παγὰς ἀπειρόνας ἀργυρορίζους»²²).

Ἐνα πλῆθος ἀπό πολλές μαρτυρίες²³ τοποθετοῦν, ἐπίσης, τόν τόπο διαμονῆς

17. Ibidem.

18. Ἡσίοδ., «Θεογον.», 744.

19. Ἡσίοδ., «Θεογον.», 334 καί σχόλ. στήν ἐκδ. Κ. Στίλ (1889), σ. 116.

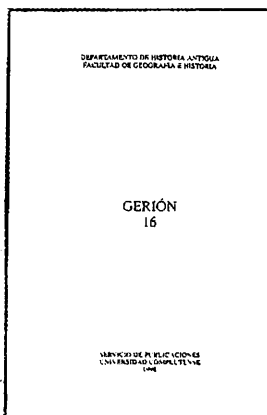
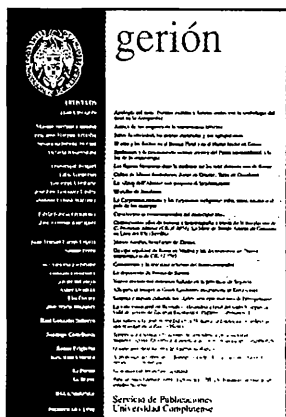
20. Ἡσίοδ., «Θεογον.», 287-294.

21. «Ὁ ἄορ ἢ ξίφος χρυσοῦν ἔχων», ὁ Χρυσοσπάθης. – Βλ. καί Χ. Δ. Μεγδάνου τοῦ ἐκ Κοξάνας (1812), «Ἑλληνικόν Πάνθεον ἢ Συλλογὴ τῆς μυθικῆς ιστορίας τῶν παρ' ἀρχαίους Ἑλλήσι μυθολογούμενων θεῶν καί ἡ κατ' αὐτὴν ἀλληγορία...», Πέστη, σ. 382: «Χρυσάωρα δέ οἱ ἀλλογορηταὶ τὰς ἀστραπὰς λέγουσι, τὰς παρεχούσας ὡς χρυσοῦ ξίφος δόκηναι».

22. Στησίχορ., «Γαρυοναΐς», S 7=184 τῆς ἐκδ. «Ἐπικαιρότητα», μτφρ. Κ. Τουπούζη (1997), Ἀθήνα, σ.σ. 90-91.

23. Ἀπο τοὺς νεότερους, ὁ Στέφ. Κομητᾶς (σὴ «Μυθολογία» του, 1827, Ἐν Πέστη, Μερ. Γ, Τμ. Γ, Κεφ. Η, σ.σ. 96-97) θεωροῦσε ὡς τόπο ὅπου «κατὰκει» ὁ Γηρυόνης τήν Ἐρυθρίαν, στό «Μῆ περαιτέρω». Ὁ Ἡρακλῆς ξεκίνησε γιά τόν τόπο αὐτόν τῆς διαμονῆς τοῦ Γηρυόνου, καί ἀπορευόμενος ἐκεῖθεν καί ἐνοχλούμενος ἀπό τήν καῖαν τοῦ Ἥλιου, ἀνέβαινε τό τόξον πρὸς αὐτόν [Εἰκ. 3. Ἀπὸ τό βιβλίο τοῦ E. Siecke (1909), «Göttertribute und sogenannte Symbole» Jena, σ. 185]. Ὁ Ἥλιος θαυμάσας τήν τόλμη, τῷ ἔδωκε χρυσοῦν δέπας [= κύπελο] καί ἐπέρασεν ἐπ' αὐτοῦ διά τοῦ Ὠκεανοῦ εἰς τήν Ἐρυθρίαν». – Ἀπ' τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, πού θεωροῦσαν τήν Ἐρυθρίαν ὡς τόπο διαμονῆς τοῦ Γηρυόνου, ἀναφέρουμε τοὺς ἑξῆς, κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰ: Ἀθην., «Δειπνοσοφ.», ΙΑ, 38 (σ. 469Δ) καί 39 (σ. 470). – Αἰλίαν., «πρ. ἰδιότ.» 12, 11. – Αἰσχύλ., Fr. L-J37 («Ἡρακλειδ.»), ἐκδ. «Κάκτου» (1992), ὅπ., σ. 52. – Ἀντιμάχ., Fr. 66, ἐκδ. M. L. West (1992), Oxonii, T. II, σ. 41. – Ἀπολλοδώρ., «Βιβλιοθ.», II, V, 10. – Σχόλ. Ἀπολλ. Ροδ., «Ἀργοναυτ.», IV, 1396-1399 Δ. – Ἀριστοτείδ., 45, «πρὸς Πλάτ. π. ρητορ. Λόγ. Α», σ. 70 τῆς ἐκδ. G. Dindorf (1829), Lipsiae, T. II. – Ἀριστοτέλ., «Μετεωρολογ.», Β, σ. 359α 28-29. – Ψδ' Ἀριστοτέλ., «π.

του Γηρυόνου στη χώρα των Ίθιρων. Έτσι, πολλοί μελετητές, παρακάμπτοντας ουσιαστικά τις υπόλοιπες (και έντελως ιδιαίτερα τον λογογράφο Έκαταϊο ἀπ' τον οποῖο έχουμε «τὴν πιό πλήρη μαρτυρία»²⁴, καὶ ὁ οποῖος τοποθετεῖ σαφέστατα τὴν περιπέτεια τοῦ Ἡρακλέους μετὰ τὸν Γηρυόνην στὴν Ἀμβρακία) κατέβαλαν κάθε προσπάθεια –καὶ τὸ κατόρθωσαν– ὥστε νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἄποψη ὅτι τὸ παραπάνω περιστατικό ἐκτυλίσσεται στοὺς «κατὰ Ἰθιρίαν [Ἰσπανία] τόπους». Ἀκόμα καὶ τὸ ἐπίσημο ὄργανο τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς ἰσπανικῆς πρωτεύουσας (ἠψηλοῦ –στ' ἀλήθεια– κύρους περιοδικό) ἔχει τὸν τίτλο «GERIÓN».

Εικ. 3

Πράγματι, οἱ πηγές πού ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν παράδοση, ἡ ὁποία δημιουργήθηκε (καὶ εἶδαμε πῶς) σχετικὰ μετὰ τὸν τόπο διαμονῆς τοῦ Γηρυόνου στὴν Ἰθιρία-Ἰσπανία, εἶναι λίγες, καὶ μιλάνε γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ἴδιου μαζί μετὰ τίς ὠραίες ἀγελάδες του («τάς θοῦς τάς καλλίστας»²⁵) στίς ἀκτές –ὅπως συνήθως γρά-

θαμισα. ἀκουσμ., 133 (σ. 8436, 27-844α 1-5). – Διοδόρ. Σικελ., «Βιβλ. Ἱστορ», 4, 17, 14, 18, 2. – Διονυσ. Ἀλικαρν., «Ρωμ. Αρχ.», Α, 39. – Διονυσ. Περιηγ., «Οἰκουμην. Περιήγ.», 558-560. – Εὐριπίδ., «Ἡρακλ. Μαινόμεν», στ. 423-425. – Εὐσταθ., «Υπομν. εἰς Διον. Περιηγ.», 558. – Etym. Magn. στή λ. «Γηρυών». – Ἐφὸρ., F. Gr. Hist., ἐκδ. F. Jacoby (1956²), 70, F. 129, Leiden, T.B, σ. 80. – Ἡροδότ., «Ἱστορ.», IV, 8. – Ἰσοκράτ., «Ἐλεν», X, 24. – τοῦ ἴδιου, «Λόγ.», IV (Αρχίδαμος), 19 (= σ. 119Δ). – Κόνν., «Διηγήσ.», 3. – Σχόλ. στὴν Λυκόφρ., «Ἀλεξ.», 651. – Ἰωάνν. Λυδ., «Ἐκ τῶν π. μην.», I, 11. – Ὀπλιαν., «Κυνηγεί.», Β, 109-10 καὶ οχλό. – Πανυάστ., Fr8, ἐκδ. F. Dübner (1841), Parisiis, σ. 17. – Παρθεν., «Π. Κελτίν», 30. – Ἰωάνν. Πεδιασίμ., «π. τῶν 12 ἀθλ. τοῦ Ἡρακλ.», στί: Fr. Greuzer (1812), «Opuscula Mythologica...», σ. 352. – Πεισιάνδρ. Fr. 5, ἐκδ. F. Dübner (1841), ὅπ., σ. 8. – Σχόλ. Πλάτ., «Τίμν», 24 Ε. – Πολυδεύκ., «Ὀνομαστ.», V, 46. – Πτολεμ., Ἡφαιστ., «Ἱστορ.», «Π. π. Ἡρακλ.», στί: Φωτ., «Βιβλιοθ.», ἐκδ. I. Bekker (1824), Berolini, T.A, σ. 3286. – Πausan., I, 35, 8. V, 10, 9. X, 17, 5. – Στράβ., «Γεωγρ.», III, 2, 1 (σ. 148), III, 2, 13 (σ. 150), III, 5, 4 (σ. 169). – Σκύμν., «Περιηγ.», 153 κέξ., σ. 200 τοῦ «Geographi Graeci Minores» [= G.G.M.] (1882), ἐκδ. K. Müller. – Στεφάν. Βυζαντ., «Ἐθνικ.», στή λ. Ἐρυθθαία. – Ἰωάνν. Τζέτζ., «Χιλιάδ.» II, 334-340. IV, 354-359. – Φερεκιδ. Fr. 17. Στί: F. Jacoby (1923), F. Gr. Hist. T.A, σ. 65 (3.F.17). F.H.G. (F. 33h), T.A., σ. 80. – Φιλοστράτ., «Τὰ εἰς τὸν Τυαν. Ἀπολλών.», Ε, IV-V (σ. 190). – Τοῦ ἴδιου, «Ἡρωϊκ.», II, 3 (σ. 671).

24. G. Vanotti (1977), ὅπ., σ. 164.

25. Εὐσταθ., «Υπομνήμ. εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγ.», 558. Στί: «Geographi Graeci Minores» [= G.G.M.], ἐκδ. G. Bernardy (1828), Lipsiae, T. A, σ. 213.

φεται— τῆς Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ Ἄδριου δηλ. τῆς Ἀδριατικῆς («Ἄδριο-ηπειρωτική» ἄποψη).

Στήν «ἠπειρωτική ἐκδοχή»²⁶ τοῦ μύθου, τήν ὁποία μᾶς δίνει ὁ Ψδ-Σκύλαξ²⁷ ἀναφέρεται: «ἐν τῇ Κεστρίδι χώρα εἶναι λέγεται πεδῖον ὄνομα Ἐρυθθεῖα. Ἐνταῦθα ὁ Γηρονόης λέγεται ἦκειν («οἰκεῖν»²⁸ γιά ἄλλους, πού σημαίνει: «κατοικεῖν») καί τοὺς βοῦς βουκολεῖν». Δηλ. σέ χώρα πού κατοικοῦσαν μερικά ἀπό τὰ ἠπειρωτικά φῦλα.

Στό ἴδιο πλᾶσιο τῆς ἠπειρωτικῆς (καλλίτερα: «θεσσαλο-ηπειρωτικῆς» ἐδῶ) ἐκδοχῆς τοῦ μύθου ἔχει ἐνταχθεῖ, ἐπίσης, ἡ μαρτυρία στό «Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων» τοῦ Ψδ-Ἀριστοτέλους, πού δέν εἶναι παρά ἓνα ἐπίγραμμα ἀπό τήν «αἰανίαν χώραν», τῆ χώρα τῶν αἰνιάνων καί ἡ ὁποία μαρτυρία (τό παραδοξογραφικό αὐτό χωρίο τοῦ θαυμασιογράφου) μιλάει γιά ἓνα τόπο πού λέγεται Ἐρυθθος καί «ἐκεῖθεν τὰς βοῦς, καί οὐκ ἐξ Ἐρυθθείης, ἦγαγε [ὁ Ἡρακλῆς]». Πράγματι, προστίθεται στό ἴδιο αὐτό ἐπίγραμμα²⁹, «οὐδέ γάρ ἐν τοῖς κατὰ Λιβύην καί Ἰβηρίαν τόποις οὐδαμοῦ τό ὄνομα φασι λέγεται τῆς Ἐρυθθείας».

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι μέ τόν ἠπειρωτικό χῶρο συνδέει μιὰ πτυχή τῆς ἀρπαγῆς τῶν ἀγελάδων τοῦ Γηρονόου ἀπό τόν Ἡρακλέα ὁ Ἀντωνῖνος Λιβεράλις³⁰, πού μᾶς λέει γιά τόν «δίκαιο καί φρόνιμο» βοσκό, τόν Κραγαλέα, ὁ ὁποῖος ζοῦσε στή Δρυπία κοντά στίς Θερμοπύλες, στά λουτρά τοῦ Ἡρακλέους (περιοχῆ ὅπου ὁ ἴδιος ἔκανε νά ἀναβλύξουν ὕδατα ἀπ' τή γῆ, χτυπώντας την μέ τό ροπαλό του), καί πού ὀρίστηκε νά λύσει —θνητός αὐτός— τή διαφορὰ ἀνάμεσα στόν Ἀπόλλωνα, τήν Ἀρτέμιδα καί τόν Ἡρακλέα σχετικά μέ τό σέ ποιόν ἀπ' τοὺς τρεῖς ἀνήκε ἡ Ἀμβρακία. Ὁ Ἡρακλῆς ἀπόδειξε ὅτι ὅλη ἡ Ἡπειρος ἦταν δική του, ὅτι ὁ ἴδιος νίκησε τοὺς Κελτούς (Σελλούς,^{30α}) τοὺς Χάονες καί τοὺς Θεσπρωτοὺς, πού ἦθελαν ν' ἀρπάξουν τίς ἀγελάδες τοῦ Γηρονόου («ὅτε τὰς Γηρονόου βοῦς συνελθόντες ἐδούλευον» ἀφελέσθαι), καί —ἀκόμα ὅτι ὅλοι οἱ Κορίνθιοι (δηλ. καί οἱ ἄποικοι στήν Ἀμβρακία) κατάγονται ἀπ' αὐτόν. (Λέει ὁ Ἀντωνῖνος Λιβεράλις, μέ βάση τὰ γραπτά τοῦ Ἀμβρακιώτη Ἀθανάδα: «Λίγο ἀργότερα, Κορίνθιοι ἄποικοι ἦρθαν ἀπ' τήν Κόρινθο καί, ἀφοῦ ἐκτόπισαν τοὺς προκατόχους [Δρύοπες] ἵδρυσαν τήν Ἀμβρακία. Ἄρα —συνεχίζει— ὅλοι οἱ Κορίνθιοι κατάγονται ἀπό τόν Ἡρακλέα [...] Οἱ Ἀμβρακιῶτες ἀναγωρίζουν ὡς προστάτη τῆς πόλης τους «τόν Ἡρακλέα καί τοὺς ἐκείνου παῖδας», στόν δέ Κραγαλέα προσφέρουν νεκρικές θυσίες-ἐναγίσματα («ἐντομα³¹ θύουσι») μέχρι καί σήμερα»).

26. G. Vanotti (1997), ὅπ., σ. 165.

27. Ψδ-Σκύλαξ, «Περὶ πλ.», Fr. 26. Στό: «Geographi Graeci Minores» [= C.M.M.], ἔκδ. K. Müller (1850), Parisiis, T. A, σ. 32.

28. G. Vanotti (1977), ὅπ., σ. 165, σμ. 16. — P. Tozzi (1966), «Studi su Ecateo di Milero. IV: La ISTORIA di Ecateo». Στό «Atheneum», n.s. 44, σ. 66, σμ. 112.

29. Ψδ-Ἀριστοτ., «π. θαυμασ. ἀκουσμ.», κεφ. 133 [= σ. 844α], σ. 320 τῆς ἐκδ. «Κάκτου» τοῦ 1994.

30. Ἀντωνίν. Λιβεράλ., «Μεταμορφώσεις», IV, 2.

30α. G. Rombert (1921), «Die Griechische Heldensage», Berlin, σ. 475, σμ. 1. (L. Preller, 1921, «Griechische Mythologie», Zweites Buch).

31. M. Parathoropoulos (1968), ὅπ., «Σημειώσεις», στό: Ἀντωνίν. Λιβεράλ. «Μεταμορφώσεις» IV, 7 (Κραγαλέυς), σ.σ. 80-81 (no 37). Βλ. Ἀπολων. Ρσδ. I, 587: «ἐντομα δέ τὰ σφάγια καί κυρίως

Τό περιστάτικό –λέει ὁ J. Croon³²– ἔχει μεγάλη σημασία ἀφοῦ περιλαμβάνει, κ' αὐτό, τόν ἠπειρωτικό μῦθο τοῦ Γηρύονου, πού συνδέεται μ' ἕναν ἥρωα Δρύοπα, ὁ ὁποῖος ζεῖ κοντά στίς Θερμοπύλες ἀλλά παίρνει τιμὴ ἥρωα στήν Ἀμβρακία καί πάντα σέ σύνδεση μέ τήν ἐκεῖ «έρορτήν τοῦ Ἡρακλέους» μετὰ τό πέρας τῆς ὁποίας «έντομα θύουσι [σ' αὐτόν, τόν Κραγαλέα] ἄχρι νῦν». Εἶναι, ἔτσι, πιθανό –συνεχίζει ὁ ἴδιος– νά ὑπῆρχαν Κραγαλίδαι στήν Ἀμβρακία πρῖν ἀπ' τήν Κορινθιακή ἐπικράτηση καί, γενικά, Δρύοπες, καί ὁ μῦθος νά ἔχει τίς ρίζες του σ' ἕναν προ-κορινθιακό θρύλο στή μητροπολιτική πατρίδα τῶν Δρύοπων.

Μέ τόν ἠπειρωτικό ἐντοπισμό τοῦ Γηρύονου εἶναι δυνατό νά σχετίζεται καί τό γεγονός πού ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος³³ (καί ὁ Κόνων³⁴) καί σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ὑπῆρχε στήν Ἀπολλωνία ἕνα κοπάδι μέ τά «ἰρά [= ἱερά] ἡλίου πρόβατα»³⁵ (= τετράποδα³⁵ γενικῶς), τά ὁποῖα ἔβοσκαν δίπλα στόν ποταμό πού πηγάζει ἀπό τόν Λάκμονα (ἀπ' ὅπου καί ὁ Ἄραχος) καί πού τά φύλαγε κάθε χρόνο κ' ἀπό ἕνας ἀπ' τούς καλλίτερος πολίτες αὐτῆς τῆς χώρας, ἀνάμεσα στούς ὁποίους ἦταν καί ὁ Εὐήνιος. Ἐπειδή αὐτός ἀποκοιμήθηκε, οἱ λύκοι ἔφαγαν πολλά ἀπ' τά ζῶα καί ἔτσι οἱ Ἀπολλωνιάτες τόν σκότωσαν, πρᾶγμα πού ἔγινε αἰτία ἡ γῆ τους νά μὴν βγάξει πιά καρπούς καί τά «ζωντανά» τους νά μὴν γεννοῦν. Ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν ζῶων μορεῖ³⁶ νά σχετίζεται μέ τόν ἐντοπισμό τοῦ μῦθου τοῦ Γηρύονου στήν Ἠπειρο. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, καί ἐδῶ, ὑπῆρχαν παράξενες πηγές, οἱ ὁποῖες «ρέουσι χλιαροῦ [ἕδατος] καί ἀσφάλτου»³⁷ ἐνῶ πολύ κοντινὴ ἦταν, στόν ἴδιο αὐτό τόπο, καί ἡ παρουσία ἐνός Μαντείου. Δέν ξεχνᾶ κανεῖς ὅτι ἡ Ἀπολλωνία ἦταν –ὅπως καί ἡ Ἀμβρακία– κορινθιακὴ ἀποικία.

Ἄλλά κ' ἀπ' τήν ἄλλη πλευρά –τῆ δυτικὴ πλευρά τῆς Ἀδριατικῆς (γιὰ νά εἶμαστε πάντα μέσα στήν «Ἄδριο-ἠπειρωτικὴ», ὅπως χαρακτηρίστηκε, ἐκδοχὴ τοῦ μῦθου)– εἶναι γνωστὴ, ἀπό τόν Σουητώνιον³⁸, ἡ ὑπαρξὴ μᾶς λατρείας τοῦ Γηρύονου στήν Πάντοβα (τό Πατάδιον³⁹) ὅπου καί τό Μαντεῖο του («Geryonis Oraculum») κοντά στίς φημισμένες ἰαματικές –καί ἐδῶ– θερμοπηγές (τίς «aquae Aroni» [δηλ. στό σημερινό Abano terme], τῶν Ρωμαίων), πού τό νερό τους ἀναβλύζει ἀπ' τῆ γῆ, τήν ὁποία εἶχε ἀνοίξει ὁ Ἡρακλῆς μέ τό ἄροτρο του. Αὐτός ὁ Γηρύονης –ὑποθέτει,

τά τοῖς νεκροῖς ἐναγίζόμενα διὰ τό ἐν τῇ γῆ αὐτῶν ἀποτεμένεσθαι τὰς κεφαλὰς οὕτω γάρ θύουσι τοῖς χθονίοις». – Etym. Magn., στή λ. «έντομα»: «τά τοῖς κατοικοχόμενοις θυόμενα. Ἐντέμνεται γάρ τούτων ὁ τράχηλος».

32. J. H. Croon (1952), «The Herdsman of the dead», Utrecht, σ.σ. 51-52.

33. Ἡρόδοτ., «Ἱστορ.», IX, 93.

34. Κόνων, «Διηγήσ.», 30.

35. Ἐρωτιαν., «Τῶν παρ' Ἰπποκράτ. λέξ. συναγ.», ἐκδ. I. Klein (1865), Lipsiae, σ. 108, 2: «πρόβατα: οὕτω καλεῖται κοινῶς πάντα τά τετράποδα».

36. J. H. Croon (1952), ὅ.π., σ. 50.

37. Στραβ., «Γεωγραφ.», VII, 5, 7 [σ. 316]. – Αἰλιαν., «Ποικ. Ἱστορ.», II, 16.

38. Σουητών., «Πδέρι», 14, 3, μεταφ. Ν. Πετροχειλίου (1977), σ. 225: «ὅταν ἔφθασε στό μαντεῖο τοῦ Γηρύονη, κοντά στό Πατάδιο...». – Λουκαν., «Ἐμφύλ. πόλεμ. {Φαρσαλ.}», 7, 191 κ. ἐξ. – Κλαυδιαν., «caup. min», 24, 23-26 («Aronus» [= Abano]). – E. Ciaceri (1919-1920), «L' antico culto di Gerione nel territorio di Padova e di Sicilia». Στό: «Archivio Storico per la Sicilia orientale», 26-27, σ.σ. 70-76. – L. Braccisi (1979²), «Grecita adriatica», Bologna, σ.σ. 18-21. – G. Capdeville (1995), «Volcanus...», Paris/Rome, σ.σ. 120-126.

39. Πλουτάρχ., «Καῖσ.», 47: «ἐν δέ Παταβίω...».

καί πάλι, ὁ J. Croon⁴⁰, χωρίς ισχυρά, ὅπως ὁ ἴδιος λέει, στοιχεῖα— ἦταν ἕνας μετανάστης, πού πήγε ἐκεῖ ἀπό τήν Ἀμβρακία—Ἠπειρο («... That Geryon migrated from Ambracia and Epirus ...»). Θεωρήθηκε μιά εὐεργετική, φιλόφρων καί μαζί χρησιμοδοτική θεότητα συνδεμένος μέ τά θερμά ἱαματικά ὕδατα καί τόν χθόνιο, ἔτσι, κόσμο ἀπ' ὅπου αὐτά πηγάζουν καί, παρόλη τήν τερατώδη τρικεφαλία του, εἰκονίζεται σ' ἕναν ζωγραφικό πίνακα ὡς καλός ὀπλίτης, ἀλλιώτικος ἀπ' τό ἀντιπαθητικό ἐκεῖνο τέρας, πού εἶναι γιά τήν ἑλληνική παράδοση, ὁ Γηρυόνης, ἐνῶ συνδέεται καί μέ τόν Ἡρακλέα, ὁ ὁποῖος καί συντέλεσε στήν ἴδρυση τοῦ Μαντείου τοῦ Γηρυόνου, κάνοντας ν' ἀναβλύζουν ἀπ' τή γῆ τά θερμά ἱαματικά ὕδατα.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἡρακλῆς πέρασε κ' ἀπό ἄλλα, πολλά, μέρη τῆς Ἰταλίας, ἀνάμεσα στά ὁποῖα καί ἡ περιοχή πού χτίστηκε ἀργότερα ἡ Ρώμη. Ἐκεῖ, ἕνας γνωστός, ιδιαίτερα ἐπικίνδυνος καί τερατόμορφος (τρικέφαλος⁴¹) ληστής, ὁ Κάκος, δηλ. «Κακός»⁴² (τήν «εἰκόνα» τοῦ ὁποῖου μερικοί θεωροῦν ὡς «ἀντίστοιχη—ἐντελῶς ὁμοιότης ἑλληνικῆς ἐκείνης τοῦ Γηρυόνου»⁴³) ἔκλεψε μερικά ἀπ' τά ζῶα τοῦ Ἡρακλέους καί γι' αὐτό ὁ τελευταῖος τόν σκότωσε μέ τό ρόπαλό του, ὕστερα ἀπό ἀγῶνα. Ὁ βασιλιάς τοῦ τόπου, ὁ Εὐάνδρος (ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἀπ' τήν Ἀρκαδία) ἐξάγκισε τόν Ἡρακλέα ἀπό τό φόνο καί τόν εὐχαρίστησε πού ἀπάλλαξε ἀπό ἕναν τέτοιο ληστή τόν τόπο, στόν ὁποῖο ἦρθε καί βασιλεύσε, ἀφοῦ πρῶτα σκότωσε σέ μονομαχία τόν ἐκεῖ μυθικό ἥρωα Εὐρύλο, πού εἶχε τρεῖς ψυχές («*τρίψυχον γενέσθαι ...*»⁴⁴) καί, πού, μέ τόν τρόπο αὐτό, ὑπάρχει μιά ταυτοσημία-ταυτοποίηση⁴⁵ μέ τόν Γηρυόνη, γεγονός πού στήν περίπτωσή μας ἔχει—ὅπως θά δοῦμε— κάποια σημασία.

Ὁ Ἡρακλῆς συνέχισε τό δρόμο πρὸς τήν «Μεγάλη Ἑλλάδα» στήν ἄκρη τῆς Ἰταλίας ὅπου ἀπό τό κοπάδι ξέκοψε ἕνα δαμάλι («*δάμαλις ἀποσκιρτήσας*»⁴⁶) καί ἀφοῦ ἀνοῖξε ἕνα πέρασμα-πόρο («*διενήξατο πόρον*») ἔφθασε, κολυμπώντας, στή Σικελία. Ἀπό τό παραπάνω γεγονός λένε πῶς πήρε τό ὄνομά της ἡ πόλη Ρήγιο (τό Reggio, ἡ πόλη στό στενό μεταξύ τῆς ὑπόλοιπης Ἰταλίας καί Σικελίας), ἕνα ὄνομα πού προέρχεται ἀπό τό ρ. «*ρηγγνιμι*» (= διαρρηγγίω, διασπῶ, σχίζω, κόπτω, ...) ὅπως—ἐξάλλου— καί ὀλόκληρη ἡ Ἰταλία, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τό δαμάλι, τό Vitulus⁴⁷ (τό βιτούλι) στήν τοπική γλώσσα ἀρχικά Vitalia καί ἀργότερα Italia.

Ἡ περιπλάνηση τοῦ Ἡρακλέους στήν Ἰταλία σχετίζεται μέ τόν παραδοσιακό

40. J. H. Croon (1950), ὅ.π., σ. 38.

41. Προπερτ., «*Ελεγ.*», IV, 9, 9-10.

42. M. Breal (1863), «Hercule et Cacus. Etude de Mythologie comparée», Paris, σ. 168: «Cacus δηλ. κακός (Méchant)». – P. Commelin (1948), «Cacus on grec Cacos [= κακός] – Méchant (= Κακός) R. Schilling (1981), «Hercules». Στό: Y. Bennofoy (s. la dir), «Dictionnaire des Mythologies...», Paris, σ. 499: «ἡ λαϊκή ἔτυμολογία ἐρμηνεύει τό Cacus ὡς κακός».

43. Fr. Althein (1931), «Tera Mater», Giessen, σ. 45.

44. Ἰωάνν. Λυδ., «*Ἐκ τῶν π. μνηῶν*», I, 11.

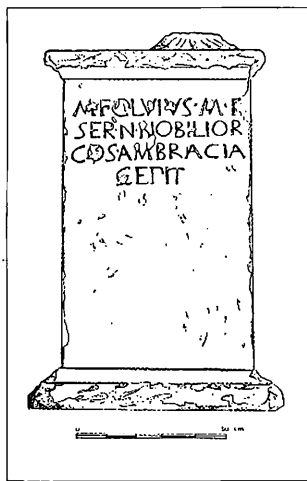
45. G. Capdeville (1995), ὅ.π., σ. 128. [Σερβ. σχολ. στήν «*Αἰνεΐαδα*» τοῦ Βιργιλίου (στ. 289,3)].

46. Διονυσ. Ἀλικαρν., «*Ρωμ. Ἀρχαιολ.*», I, 5. – Ἑλλανίκ., Fr. 97 στό: F.H.G., ἐκδ. K. καί Th. Müller (1874), T.A, σ. 58, καί στό: F. Gr. Hist, ἐκδ. F. Jacoby (1923), 4, Fr 111, T. A, σ. 134. – Διοδώρ. Σικελ., «*Ἰστορ. βιβλ.*», IV, 22: καὶ τὸς δέ [ὁ Ἡρακλῆς] κέρως λαβόμενος διενήξατο τὸν πόρον...» – Δίων. Κασσ., «*Ρωμ. Ἰστορ.*», 4, 2-3 (ἐκδ. L. Dindorf, 1853, Lipsiae, T. A, σ. 3).

47. K. Kerényi (1966), «Ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων», μτφρ. Δ. Σταθοπούλου, Ἀθήνα, σ. 413.

μύθο, πού θέλει τό ἐπεισόδιο Ἡρακλέους-Γηρύονου νά ἐκτυλίσσειται στήν Ἰσπανία, ἀλλά ὁ Ἐκαταῖος (πού ἔζησε τόν 6ο π.Χ. αἰώνα καί θεωρεῖται ὡς «ὁ ὀνομαστότατος τῶν πρό τοῦ Ἡροδότου λογογράφων»⁴⁸) κριτικάρει⁴⁹ αὐτόν –ἀκριβῶς– τόν παραδοσιακό μύθο κατά τόν ὁποῖο ὁ Ἡρακλῆς διατάχθηκε ἀπό τόν Εὐρυσθέα «τάς βούς ἀπελάσαι τάς Γηρύονου»⁵⁰. Ἡ ἐντολή πού πήρε ὁ Ἡρακλῆς δέν ἦταν νά πάει σέ καμιά Ἐρύθια, πέρα ἀπ' τή μεγάλη Θάλασσα [τή Μεσόγειο], ἀλλά, ὅπως υπογραμμίζει ἐδῶ ὁ Ἐκαταῖος («ἀπό τόν ὁποῖο ἔχουμε τήν πιό πλήρη μαρτυρία»²⁴) στήν καρποφόρα πεδιάδα («ἡπειρο» μέ μικρό καί ὄχι κεφαλαῖο τό «ἠ») τῆς Ἀμβρακίας στήν ὁποία, μαζί μέ τή χώρα τοῦ ἡπειρωτικοῦ φύλου τῶν Ἀμφιλόχων⁵¹, ἦταν βασιλιάς τους («... τῆς ἡπείρου τῆς περὶ Ἀμβρακίαν τε καί Ἀμφιλόχους βασιλέα γενέσθαι Γηρύονη»⁵²) καί νά ἀρπάζει τίς ὠραιότατες ἀγελάδες («τάς καλλίστας βούς»⁵³), πού ἀνήκαν σ' αὐτόν.

Ὅταν τό 187 π.Χ. ὁ Ρωμαῖος κατακτητής τῆς Ἀμβρακίας Marcus Flavius Nobilior ἀρπάξε ἀπ' τήν πόλη τά περίφημα ἀγάλματα τῶν ἐννέα Μουσῶν καί τά ἔφερε στή Ρώμη, τά ἀφῆρωσε σ' ἓνα ναό πού ἀνήγειρε πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους καί ὁ ὁποῖος ὀνομάστηκε «Templum Hercolis Musareum»⁵⁴. Ἀπ' αὐτά τά ἀφιερῶματα διατηρήθηκε μιά δάση [Εἰκ. 4] πού φέρει τήν ἐπιγραφή: M(arcus) Fulvius M(arcus) f(ilius) Ser(vi) n(eps) Nobilior, co(n)s(ul) Ambracia cepit (s.c. signum). Κι' ἐδῶ δέν εἶναι γνωστό ἂν αὐτή ἦταν τό στήριγμα μιᾶς ἀπ' τίς ἐννέα Μοῦσες, εἶναι –ὥστόσο– βέβαιο ὅτι ἡ ὁμάδα (τουλάχιστον) τῶν γλυπτῶν σχετίζεται μέ τόν κύκλο τοῦ μύθου τοῦ Ἡρακλέους, συγκεκριμένα δέ ἀντιπροσωπεύει τήν ἦττα καί τό θάνατο τοῦ Γηρύονου στά χέρια τοῦ Ἡρακλέους⁵⁵ («ὑπερτάτην χεῖρα Ἡρακλέους»⁵⁶), «ἐν διαίᾳ χειρὶ»⁵⁷ [Ἡρακλέους]). Ἄς σημειωθεῖ, καί πάλι, ἐδῶ ὅτι ὁ μύθος ἐντοπίζεται στήν Ἀμβρακία σύμφωνα καί μέ τήν «πιό πλήρη» μαρτυρία τοῦ Ἐκαταίου».

Εἰκ. 3⁵⁴

48. Δ. Ν. Λύκα (1938). Σημ. στό: Ἀρριαν., «Ἀνάβ. Ἀλεξ.», ἐκδ. «Παπύρου», Εἰσαγ., μτφρ., σημ., Δ. Ν. Λύκα, σ. 175 (στό: II, 16, 6).

49. O. Musso (1971), «Hekataios von Millet und der Mythos von Gyerones», στό: «Reihnische Museum...», 114, σ. 83.

50. Ἐκατ., Fr. 349 (F.H.G. A/σ. 27) καί 1, F. 26 (F. Gr. Hist., T.A., σ. 13-14).

51. Στράβ., «Γεωγραφ.», Z, 7, 8 [σ. 326]: «Ἠπειρώται δ' εἰσὶ καί Ἀμφίλοχοι...».

52. Βλ. προηγ. σημ. 12 καί 50.

53. Ἀρριαν., «Ἀνάβ. Ἀλεξ.», II, 16, 5.

54. E. Rodriguer Almeida (1986), «Geryon, Marcial y la Ponticus Philippi del Campo Marcio». Στο: π. «Geryon» 4, σ. 13. – R. Schilling (1981), ὄπ., σ. 500.

55. Ibid., σσ. 13-14.

56. Ἀριστοειδ. Αἰλ., XLV, «Πρὸς Πλάτ. π. ρητορ.», Λόγ. Α, ἐκδ. G. Dindorf (1829), Lipsiae, σ. 69.

57. Σχόλ. στόν Αἰλ. Ἀριστοειδ., ἐκδ. G. Frommel (1820) Francofurti ad Moenum, σ. 136.

“Ένα σχόλιο τοῦ Εὐσταθίου⁵⁸ στὸν Διονύσιο τὸν Περιγηγιτῆ, ἐπιβεβαιώνει, κι’ αὐτό, τὴ βασικὴ μαρτυρία τοῦ ρασιοναλιστά, τοῦ «γεωγράφου-ρεαλιστή»⁵⁹, Ἐκαταίου (τοῦ «πρώτου πού ἔχει ἐφαρμόσει τίς ἀρχές τοῦ ρασιοναλισμοῦ [ὀρθολογισμοῦ] στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα»⁶⁰), μαρτυρία τὴν ὁποία συναντᾶμε στὸν Ἀρριανῶ, πού καταγράφει –ἐπιπλέον– τὴν προσωπικὴ του ἐμπειρία: «γνωρίζω κι’ ἐγὼ ὁ ἴδιος – μᾶς λέει⁶¹– ὅτι μέχρι καὶ σήμερα ἡ χώρα αὐτὴ ἔχει καλὰ βοσκοτόπια (εἶναι «εὐδοτος») καὶ τρέφει ὠραιότατες ἀγέλαδες. Θεωρῶ λογικὸ –συνεχίζει– τό ὅτι ἡ φήμη τῶν ἠπειρωτικῶν («τῶν ἐξ Ἠπείρου») ἀγελᾶδων ἔχει φθάσει ἴσαμε τὸν Εὐρυσθέα, ὅπως ἐξᾄλλου καὶ τό ὄνομα τοῦ βασιλιά τῆς Ἀμβρακίας Γηρύνου, καὶ νομίζω πῶς ὁ ἴδιος ὁ Εὐρυσθεὺς οὔτε τό ὄνομα τῶν Ἰθῆρων («τῶν ἐσχάτων τῆς Εὐρώπης Ἰθῆρων») δηλ. αὐτῶν πού κατοικοῦν στὰ ἔσχατα τῆς Εὐρώπης) θά γνώριζε, ἀλλ’ οὔτε καὶ τό ἄν στὴ χώρα τους τρέφονται ὠραιότατες («κάλλισται») ἀγέλαδες. Τελειώνοντας, σημειώνει μέ ἔμφαση: «τά ἀντίθετα καὶ ψευδῆ, πού λέγονται καὶ ὅσα παραπάνω προστίθενται, προέρχονται ἀπ’ ὅποιον «τὸ οὐ πιστόν τοῦ λόγου ἀποκρῦπτειν ἐθέλοι τοῦ μύθου» ...».

Ἄρα, ὁ μῦθος (τό ἐπεισόδιο Ἡρακλέους-Γηρύνου) ἐκτυλίσσεται στὴν Ἀμβρακία, πού εἶναι καὶ ὁ τόπος τῆς διαμονῆς τοῦ τρικεφάλου βασιλιά τῆς (ἐνός «αὐτόχθονος» [ντόπιου, ἰθαγενοῦς] βασιλιά τῆς)⁶².

Ἄς προστεθεῖ ἐδῶ πῶς ὁ βασιλιάς αὐτός τῆς Ἀμβρακίας θεωρήθηκε ὡς ἕνα ἀπ’ τὰ τρία ἀδέρφια, πού ὑπῆρχαν σύμφωνα μέ ὅσα ἀναφέρουν μερικές ἀρχαιοελληνικὲς καὶ ἄλλες γραμματειακὲς πηγές.

Ἔτσι, ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης⁶³ μᾶς λέει ὅτι ὁ Χρυσάωρ εἶχε τρεῖς γιούς συναγωνιστές (συμπολεμιστές) του, πού ξεχώριζαν γιὰ τὴ σωματικὴ τους ρώμη καὶ τὰ ἀνδραγαθήματά τους στοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνες. Ἀκόμα, ὁ καθένας τους διέθετε μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμη ἀποτελούμενη ἀπὸ ἔθνη πολεμικά («ἐξ ἐθνῶν μαχίμων»).

Γιὰ τὸν Ἰουστίνου (μᾶλλον τὸν Πομπηίου Τρόγου, καὶ σέ μετάφραση «ἐκ τῆς Λατινίδος φωνῆς εἰς ἀπλὴν φράσιν παρὰ Ἰωάννου Μάκουλα τοῦ ἀθηναίου»⁶⁴): «ὁ

58. Εὐσταθ., «Ἰστορ. βιβλ.», 558.

59. J. Forsdyke (1957²), «Greece before Homer. Ancient Chronology and Mythology», London, σ. 141.

60. A. Gitti (1952), «Sul proemio delle «genea logie» di Ecateo». Atti della Accademia nazionale dei Lincei». Ἔτ. 349 (1952), Τ. VII (= Renticonti morali...), Roma, σ. 395.

61. Ἀρριαν., «Ἀνάβ. Ἀλεξ.», II, 16, 6.

62. J. M. Blazquez Martinej (1983), «Gerion y otros mitos griegos en Occidente». Στό: π. Gerion», I, σ. 34. – A. Ballabriga (1986), «Le soleil et le Tartare», Paris, σ. 44: «ὁ Ἐκαταῖος ἐβλεπε στὸν Γηρύνου ἕνα περίγρηπα τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων, βασιλιά στὴ χώρα τῶν Ἀμβρακιωτῶν καὶ τῶν Ἀμφιλόχων...».

63. Διοδώρ. Σικελ., «Ἰστορ. βιβλ.», Δ, 17, 2.

64. Βιβλίον ἱστορικὸν καλούμενον Ἰουστίνου μεταφρασθέν ἐκ τῆς Λατινίδος φωνῆς εἰς ἀπλὴν φράσιν παρὰ Ἰωάννου Μάκουλα τοῦ Ἀθηναίου...», Ἐνετίησιν, 1686 ἀπὸ Θεογονίας, μηνὶ Φεβρουαρίῳ, σ. 306 (44,4). – Βλ. καὶ «Ἐπιτομὴ Φιλιππικῶν τοῦ Πομπηίου Τρόγου. Νῦν πρώτων ἐκ τοῦ λατινικοῦ εἰς τὴν αἰολοδαρικήν διάλεκτον μεταγλωττισθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ ἀποπειρογράφου τῆς Ρουμουνίας», Ἐν Λειψία, 1817, σ. 592 (44,4): ὁ Γηρύνος δὲν ἦτο τρίκορμος, κατὰ τὸν μῦθον, ἀλλ’ ἡ ἄκρα συμφωνία, ὅπου ἔκαμε μίαν ψυχὴν βασιλέως εἰς τρεῖς ἀδελφούς, γέννησε αὐτὸν τὸν μῦθον».

γερούων [Γηρυών] ὠνομάζετο τριπλοῦς εἰς τήν φύσιν οὐχ ὡς μυθολογοῦσι οἱ μύθοι, ἀλλά διότι ἦτον τρεῖς ἀδελφοί, οἱ ὅποιοι εἶχον τσσαύτην συμφωνίαν καί ἀγάπην ἀναμεσόν τους, ὁμοίως καί ἓνα σύνδεσμον φιλίας ἄλυτον, ὅσον ὅπου ἐφαίνετον πῶς εἰς τά τοιαῦτα τρία σώματα ἑκατόικα μία καί μόνη ψυχή».

Στό «*Ἐτυμολογία*» τοῦ ἰσπανοῦ ἀρχιεπισκόπου Σεβίλης Ἰσιδώρου⁶⁵ (ἔτος ἐκδοσης 1489, folio LX) διαβάζουμε καί πάλι γιά τρία ἀδέρφια μέ τρία σώματα ἀλλά μέ μία ψυχή, ὁμόφρονες, ἀγαπημένοι, ὁμόψυχοι ὅπως καί σ' ἓνα σχόλιο στό ἀπόσπασμα ἀπ' τή χαμένη τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου «*Ἡρακλεΐδα*»: «οἱ τρεῖς ἦσαν ἀδελφοί μαρτυρεῖ καί Αἰσχύλος ...⁶⁶».

Στό «*Vaticani Mythographi*»^{66a} διαβάζουμε πῶς ὁ Γηρυόνης ὀνομαζόταν «τριπλός» γιὰτί ἐπρόκειτο γιά τρία ἀδέρφια πολύ μονιασμένα μεταξύ τους (ὁμόψυχοι, ὁμόθυμοι, ...).

Ὁ Λουκιανός⁶⁷ τονίζει πῶς δυό-τρεῖς φίλοι ἐνωμένοι γίνονται σάν τόν Γηρυόνην τόν τρικέφαλο καί μέ ἕξι χέρια – ὅπως τόν παριστάνουν οἱ ζωγράφοι – καί πού εἶναι τό ἔμβλημα γιά τήν περίπτωση τριῶν φίλων πού ἐνεργοῦν μαζί, ὅπως ὀφείλουν νά κάνουν ὅσοι εἶναι πραγματικοί φίλοι.

Τήν ἄποψη ὅτι ἐπρόκειτο, εἰδικά γιά τρία ἀδέρφια φαίνεται νά ἀκολουθεῖ – κατά τόν Ο. Musso⁶⁸ – καί ὁ Ἐκαταῖος, γιά τόν ὅποιο ὁ Γηρυόνης ἦταν ἓνα ἀπό τά τρία αὐτά ἀδέρφια, πού κυριαρχοῦσαν στήν περιοχὴ τήν «*περὶ Ἀμβρακίαν καί Ἀμφιλόχους ...*».

Ὁ πολὺς Martin Nilsson, ἤδη ἀπὸ τό 1932 (τουλάχιστον) εἶχε παρατηρήσει⁶⁹ ὅτι «ὁ μῦθος τοῦ Γηρυόνη μετατοπίστηκε σταδιακά στή δύση. Τούς παλιότερους καιροὺς [δηλ. ἀρχικά] ἐντοπίζεται, ἴσως, στήν Ἥπειρο [Ἀμβρακία]».

Εἶναι, λοιπόν, στήν περιοχὴ – ἀκριβῶς – τῆς Ἀμβρακίας, πού ἐντοπίζεται ὁ μῦθος τοῦ βασιλιά της Γηρυόνης τοῦ τρικεφάλου.

Στό «*περὶ τῶν βοῶν τοῦ Γηρυόνου*» τοῦ βυζαντινοῦ λογίου Ἰωάννου τοῦ Πεδιασίμου διαβάζουμε: «*Τέρας (αὐτό παρά φύσιν γεννόμενον προῶγμα)*⁷⁰ ἦν ὁ Γηρυόνης (...) σῶμα δέ συνηγμένον εἰς ἓν συμφυές ἔχων τρικέφαλον»⁷¹ [Εἰκ. 5-14].

65. Isidori Hispalensis, Liber Etymologicurum, XI, 3, 28 (ἐκδ. 1489, fol. 60).

66. Fragmenta, Tragicorum Graecorum [= F.T.G.], ἐκδ. A. Nauc (1926²), Lipsiae, σ. 25.

66a. «Premier Mythographe Vatican», I, 67, 1995 (ἐπιμέλ. Ν. Zorjetti, μτφρ. J. Berlioz), Paris, σ. 41.

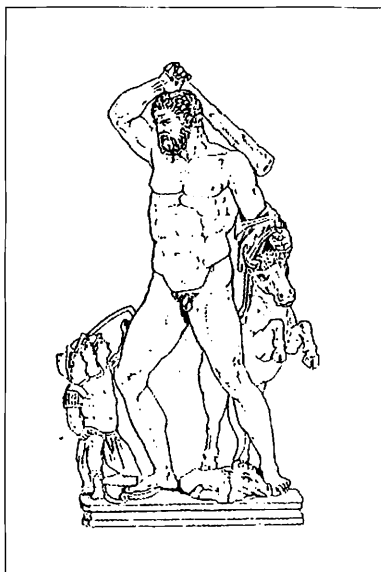
67. Λουκιαν., «*Τόξ ἢ Φιλ.*», 62.

68. Ο. Musso (1971), ὅ.π., σ. 25.

69. Μ. Ρ. Nilsson (1932), «The Mycenaean Origin of Greek Mythology», Cambridge, σ. 215. Βλ. καί τήν ἑλλην. ἐκδοση (1979). Μεταφραστής: Ι. Κ. Μαζαράκης-Αἰνιάν, Ἀθήνα, σ. 221.

70. «*Etymolog. Magn.*», στή λ. «*τέρας*».

71. Ἰωάνν. Πεδιασίμ., ἐκδ. Fr. Greujer (1812), ὅ.π., σ. 352.

Εικ. 5⁷²Εικ. 6⁷³Εικ. 7⁷⁴Εικ. 8⁷⁵

72. W. Kirfel (1948), «Die Dreiköpfige Gottheit», Bonn, Εικ. 116.

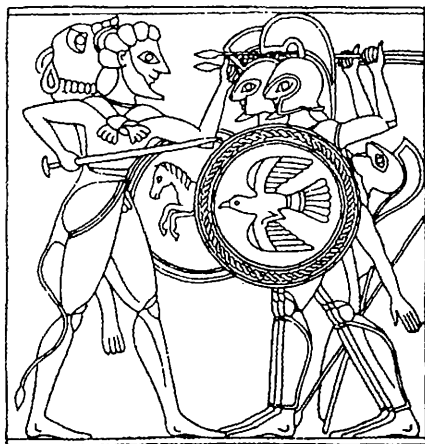
73. Ibid., Εικ. 100.

74. S. Reinach (1891), «Peintures de Vases antiques. Recueillies par Millin (1808) καὶ Millinger (1813), Paris, Pl. 27 (Millinger).

75. W. Kirfel (1948), ὁπ., Εικ. 106.

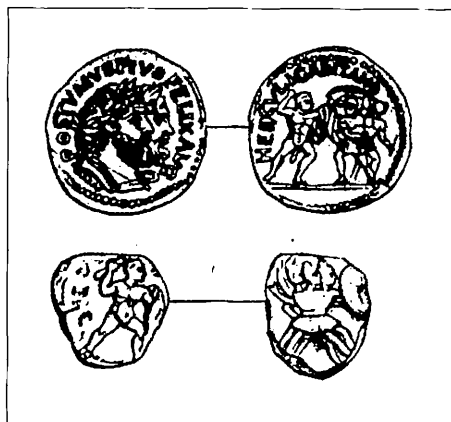
Ειχ. 9⁷⁶

Ειχ. 10⁷⁷

Ειχ. 11⁷⁸

Ειχ. 12⁷⁹

76. Ibid, Ειχ. 103.

77. E. Kunze (1950), «Olympische Forschungen, II, Archaische Schildbänder. Ein beitrage zur frühgriechischen bilgeschichte und sagenüberlieferung», Berlin, Ειχ. 30. – Th. Carpanter (1991), «Art and Myth in Ancient Greece», London, Ειχ. 202. – C. Jourdain-Annequin (1989), όπ., σ. 4.

78. W. Kirfel (1948), όπ., Ειχ. 110.

79. Ibid., Ειχ. 108α και 108β.

Εικ. 13⁸⁰Εικ. 14⁸¹

Ἦδη ὁ Ἡσιόδος (πού εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος γιά πρώτη φορά ἀναφέρθηκε στό μῦθο γράφει: «Χρυσάωρ δ' ἔτεκε τρικέφαλον Γηρυονῆα»⁸². Ὁ Παλαιάφατος, στό «Περί ἀπίστων» βιβλίο του τόν ἀναφέρει, ἐπίσης ὡς «τρικάρηνον»⁸³ (=τρικέφαλον).

Ὁ Λουκιανός μᾶς λέει ὅτι τόν Γηρυόνη οἱ ζωγράφοι τόν παρασταίνουν («οἱ γραφεῖς ἐνδείκνυνται») ὡς «ἄνθρωπον ἐξάχειρα καί τρικέφαλον»⁸⁴.

Στόν Αἴλιο Ἀριστείδη συναντᾶμε τήν ἐκφραση: «... τὰς τοῦ Γηρυόνου κεφαλᾶς...»⁸⁵.

Ὡστόσο, ὁ ἴδιος ὁ Γηρυόνης ἀναφέρεται καί ὡς «Τρισώματος», ὅπως –λόγου χάρη– στόν «Ἀγαμέμνονα» τοῦ Αἰσχύλου⁸⁶. («Δεσπότην τρίπτυχον» τόν ἀποκαλεῖ στή χαμένη τραγωδία του «Ἡρακλεΐδα»⁸⁷).

Ὁ Ἀπολλόδωρος σημειώνει: «Γηρυών (...) τριῶν ἔχων ἀνδρῶν συμφυῆς σῶμα, συνηγμένον εἰς ἓν κατά τήν γαστέρα, ἐσχισμένον δέ εἰς τρεῖς ἀπό λαγόνων τε καί μηρῶν»⁸⁸.

Ὅμοια καί ὁ Σχολιαστής τοῦ πλατωνικοῦ «Τιμαίου» γιά τόν ὁποῖο: «... Γηρυόνου ὅς ἦν τρία σῶματα ἔχων συμφυέντα εἰς ἓν ἀπό λαγόνος τε καί μηρῶν ...»⁸⁹

80. W. H. Roscher (1884-1890), «Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie», Leipzig, T.A, στή λ. «Geryoneus», στ. 1633.

81. Ἀνωνώμως (1983), «Hommes, Dieux et Héros de la Grèce», Rouen, σ. 228, Εικ. 93α.

82. Ἡσιόδ., «Θεογον.», στ. 287.

83. Παλαιάφατ., 39 (40): «Π. Κερβέρου».

84. Λουκιαν., «Τόξ. ἢ Φιλ.», 62.

85. Ἀριστείδ., 46: «Πρός Πλάτ. ὑπέρ τῶν τετάρων», 165-166. Ἔκδ. G. Dindorf (1829), Lipsiae, T. II, σ. 221.

86. Αἰσχύλ., «Ἀγαμέμν.», στ. 870.

87. Αἰσχύλ., Fr. L-J 37 [«Ἡρακλεΐδ.», σ. 52, ἔκδ. «Κάκτου» (1992).

88. Ἀπολλοδώρ., «Βιβλιοθ.», Π, V, 10. – Βλ. καί Σχόλ. στούς Πλάτων. «Νόμ.», 795 C.

89. Σχόλ., στόν Πλάτων. «Τίμ.», 24E.

(‘Ας σημειωθεί ἐδῶ καί τό σχετικό ἀπόσπασμα ἀπ’ τούς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνος, σύμφωνα μέ τό ὅποιο: «Γηρυόνου δέ γε εἰ τις φύσιν ἔχων ἤ καί τήν Βριάρεω φύιτο, ταῖς ἑκατόν χερσίν ἑκατόν δεῖ βέλη ρίπτειν δυνατόν εἶναι»⁹⁰).

Ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδός γράφει: «Τρισώματον τόν Γηρυόνην φασίν»⁹¹, ὅπως καί ὁ Ἰωάννης ὁ Τζέτζης: «Τρισώμου Γηρυόνου»⁹².

Ὁ ἴδιος αὐτός, σ’ ἓνα σχόλιό του στήν «Ἀλεξάνδρα» τοῦ Λυκόφρονος σημειώνει ὅτι «ἦν καί τρικέφαλος καί τρίσωμος ὁ Γηρυόνης»⁹³.

Ὁ Δάντης στήν «Κόλαση»⁹⁴ ἀναφέρεται στόν Γηρυόνη, τόν ὅποιο παρουσιάζει ὡς ἓνα τέρας γράφοντας: «Νά τό τέρας μέ τήν κοφτερή οὐρά, πού τρυπάει τά βουνά, πού σπάξει τά τεῖχη καί τά πλειό γερά ὄπλα· νά ἐκεῖνος πού μολύνει τό σύμπαν (...) συχαμένη εἰκῶν τοῦ Δόλου (...) Τό πρόσωπόν του ἦτο πρόσωπον ἀνθρώπου δικαίου, τόσο ἦτο γλυκεῖα ἡ ὄψις του· τό ἄλλο σῶμά του ἦτο σῶμα φειδιοῦ. Τό τέρας εἶχε δύο χέρια τριχωτά ἕως τήν μασχάλην καί μέ νύχια γαμψά· οἱ ὄμοί του, τό στήθος του καί τά πλευρά του ἦσαν στολισμένα ...». [‘Ας σημειωθεί παρενθετικά ὅτι οἱ μεταφραστές (στήν ἐλληνική γλῶσσα) τῆς δαντικῆς «Κόλασης» σημειώνουν ὅτι ὁ Γηρυόνης, διά τήν τερατώδη καί γιγαντιαίαν αὐτοῦ ἀνδρεία ἀπλάττετο ὑπό τῶν ἀρχαίων ποιητῶν ὡς τρισώματος, ἔχων ἕξ χεῖρας, τοσοῦτους πόδας καί πτέρυγας ἐπί τοῦ σώματός του⁹⁵ («τετραπῖλω Γηρυόνῃ»⁹⁶ ...)]. Προσθέτουν, ὡστόσο, –ἐντελῶς λαθεμένα– πῶς «ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἐδολοφόνει τούς παρ’ αὐτῷ καταλύοντας ξένους⁹⁶», συγγέοντας προφανῶς τόν Γηρυόνη μέ τόν, ἐπίσης, «ἠπειρώτη» «βασιλιά» (καλλίτερα: τόν «τύραννο») Ἐχετο τῆς ὁμηρικῆς Ὀδύσσειας (σ. 84-85)].

Σέ μιά τέτοια σχέση ἀρχαίων μύθων καί σύγχρονης ποίησης δέν θά πρέπει νά ἀγνοήσει κανεῖς αὐτό πού γράφει ὁ Ἔζρα Πάουντ (E. Pound) στό 460 ἀπ’ τά «Cantos» του γιά τόν Γηρυόνη, ὅταν ὁ ἴδιος αὐτός ποιητής ἀναφέρεται –ὅπως, ἐξάλλου, καί ὁ Δάντης– στήν τοκογλυφία⁹⁷, ἀδίκημα βαρῦ, πού διαφθείρει τίς συνειδήσεις καί προκαλεῖ καταστροφές⁹⁸. Οἱ ἐδῶ χρησιμοποιούμενες λέξεις εἶναι παρμένες ἀπό τόν «Ἀγαμέμνονα» τοῦ Αἰσχύλου ὅπου ὁ Χορός διακηρύσσει ὅτι ἡ Ἑλένη εἶναι «ἐλέυνας, ἔλανδρος, ἐλέπτολις»⁹⁹ (= «πού ἔφερε στόν ὄλεθρο καράβια καί ἄνδρες καί πόλεις» κατά τόν τραγικό ποιητή. [«Ὁ ποιητής μέ προφανῆ παρετυμολογία συνάπτει τήν ρίζαν ἐλ τοῦ Ἑλένη μέ τήν ἰδίαν ρίζαν τοῦ ἐλεῖν-αἰρεῖν»¹⁰⁰].

90. Πλάτ., «Νόμ.», J, V (= σ. 795 C).

91. Ἰωάνν. Λυδ., «Ἐκ τῶν Π. μὴν.», I, 11.

92. Ἰωάνν. Τζέτζ., «Χιλιάδ.», στ. 325.

93. Ἰωάνν. Τζέτζ., σχόλ. στήν Λυκόφρ. «Ἀλεξάνδρ.», 652.

94. Δάντε Ἀλιγιέρι, «Ἡ Θεία Κωμωδία. Α’ Κόλασι». Μτφρ. Γ. Σ. Βουτινιά - Δ. Χ. Σταυροπούλου, Προλ. Κ. Παλαμᾶ (XX), σ. 116.

95. Ibid., σ. 117, σμ. 1.

96. Ἀριστοφάν., «Ἀχαρν.», στ. 1082.

97. Στή δαντικῆ «Κόλαση», οἱ τοκογλύφοι κάθονται στόν πυρωμένο ἄμμο μαζί μ’ ἐκεῖνους πῶκακιν βία στήν τέχνη ἀλλά καί σιμά στούς δολοφόνους πού ὁ ἐκεῖνον ἔμοιαζε τό κρῖμα τους» (Dante Alighieri [X.X], «Ἡ κόλαση». Μτφρ.-Σχολ. Γ. Καλοσγούρου, Ἀθήνα, σ. 161, σμ. 35).

98. Ἀναφέρεται ἀπό τήν L. Feder (1971), «Ancient Myth in Modern Poetry», Princeton/N. Jersey, σ.σ. 113-114.

99. Αἰσχύλ., «Ἀγαμέμν.», στ. 690.

100. Αἰσχύλ., «Ἀγαμέμν.», ἐκδ. «Παπύρου», 1938, μτφρ. Κ. Ἐλεοπούλου, Ἀθήνα, σ. 61.

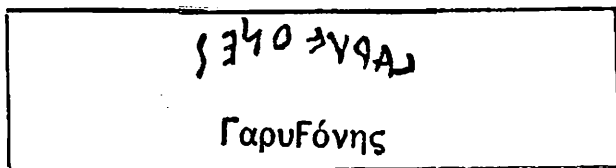
Στήν «Κόλαση» τοῦ Δάντου ὁ Γηρούνης, πράγματι, ἀντιπροσωπεύει τήν τοκογλυφία καί τήν δολιότητα. Στό «Canto» τοῦ E. Pound ἡ τερατόμορφη φιγούρα τοῦ Γηρούνου (τριώματος-τρικέφαλος) δίνει μεγαλύτερη ἰσχύ στήν τριπλή ἀπειλή τῆς «ὑπερτοκογλυφίας» («μνημεῖο» τοῦ σύγχρονου, ἰδιαίτερα, τεχνικοῦ πολιτισμοῦ μας – Zivilisation), πού ἐκφράζεται μέ τίς τρεῖς παραπάνω ἑλληνικές λέξεις καί πού δεν εἶναι παρά ἡ Κόλαση πάνω στή γῆ, ἡ Κόλαση στήν ψυχή (καί τό μυαλό) τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτή εἶναι συνδεμένη μέ τό Δόλο¹⁰¹ καί τούς δολοπλόκους⁹⁷.

Στίς ἀρχαιοελληνικές γραμματειακές πηγές καί συγκεκριμένα στόν Πausanias «τρεῖς ἄνδρες Γηρούνης ἐστί ἀλλήλοις προσεχόμενοι»¹⁰². (Ὁ Γηρούνης εἶναι τρεῖς ἄνδρες κολλημένοι μεταξύ τους).

Ὁ Πλούταρχος προσθέτει: «Οὐ γάρ ἦν ὁ Γηρούνης ζηλωτός ἔχων σκέλη πολλά [Εἰκ. 13] καί χεῖρας καί ὀφθαλμούς «εἰ <μη> πάντα μᾶ ψυχῇ διώκει»¹⁰³.

Ὁ Αἰσχύλος τόν ἐμφανίζει, στό ἀπόσπασμα τῆς χαμένης τραγωδίας του «νά βαστάει τρεῖς ἀσπίδες καί τρία κοντάρια καί νά σείει τρία λοφία στίς κεφαλές του» («δεσπότην τε τρίπτυχον / τρία δόρυ πάλλοντα χερσίν / τρία δέ λαιαῖς σάκη προτεινῶν / τρεῖς δ' ἐπισσειῶν λόφους»¹⁰⁴) στήν τρομερή πάλη του μέ τόν Ἡρακλέα, ὅταν ὁ τελευταῖος ἦρθε στήν Ἀμβρακία νά τοῦ κλέψει «τάς διωνομασμένας τῶν βοῶν ἀγέλας» κατά τήν ἔκφρασην τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου¹⁰⁵.

Ἐκεῖ, στήν Ἀμβρακία, ὅπου ζοῦσε –σύμφωνα μέ τόν Ἐκαταῖον– ὡς βασιλιάς τῶν Ἀμβρακιωτῶν, ἦταν κι' ὁ ἴδιος πολύ ὀνομαστός ὄχι μόνο γιά τά πλούτη του ἀλλά καί γιά τό ὅτι διέφερε σέ πολλά ἀπ' τούς τότε ἀνθρώπους («Ἦν δέ ὁ Γηρούνης ἐν τοῖς τότε ἀνθρώποις ὀνομαστός, πλούτῳ καί τοῖς ἄλλοις διαφέρων»¹⁰⁶). Σχετικῶς γράφει καί ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος: «... καί τόν Γηρούνην, πλείστους βοῦς ἔχοντα καί τῶν πρός ἐσπέρας ἀπάντων πλουσιώτατον ὄντα καί ὑπερηφανώτατον»¹⁰⁷ ...». «Πλούσιος ὁ Γηρούνης», παρατηρεῖ, ἐπίσης, ὁ Εὐστάθιος, «ὡσπερ κατά τάς βόας, οὕτω καί κατά τό ὄνομα, λέγεται καί Γηρούν καί Γηρούνης καί Γηρουνεύς»¹⁰⁸.

Σύμφωνα, μάλιστα, μέ μιά σημείωση τοῦ Μεγάλου Ἑτυμολογικοῦ «Γηρούν (καί

101. L. Feder (1971), ὅ.π., σ. 114. Βλ. καί τήν ἐδῶ σημ. 94. Ἐπίσης: «Δάντης» σέ μτφρ. Βουτσιναῖ-Σταυροπούλου (XX), ὅ.π., σμ. 4, σ. 118-119: «εἶναι [ὁ Γηρούνης] ἐνταῦθα σύμβολο τοῦ δόλου».

102. Pausan., «Ἑλλάδ. Περιήγ.», V, 19, 1.

103. Πλούταρχ., «Πολιτικ. παραγγέλιμ.», 26 (= σ. 819 C-2).

104. Αἰσχύλ., Fr. L-J 37 [«Ἡρακλεΐδαυ.», ἐκδ. «Κάκτου» (1992), σ.σ. 52-54. – Βλ. καί Νόνν., «Διονυσιακ.», 25, 236: «Κάλλιπε καί τριλόφοιο καρήατα Γηρουνοῖο.» (= Ἄς ἀφήσουμε κατά μέρος τά κεφάλια τοῦ Γηρούνου μέ τά τρία λοφία).

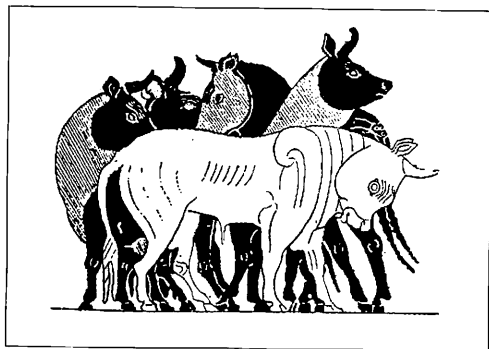
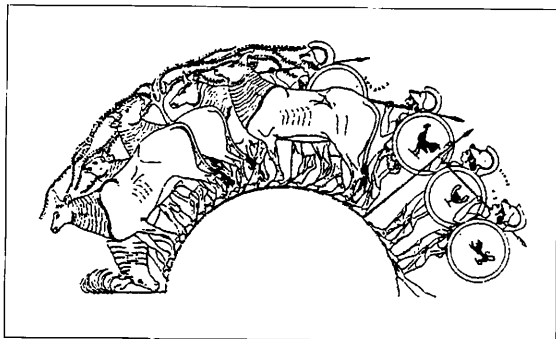
105. Διοδῶρ. Σικελ., «Βιβλ. ἱστορ.», 4, 18, 2.

106. Παλαιφάτ., «Π. ἀπίστ.», 29 (25): «Π. Γηρούνου».

107. Δίων. Χρυσόστομ., 8: «Διογέν. καί π. ἀρετ.», 8, 31.

108. Εὐσταθ., «Υπομνήμ. εἰς Διονύσι. Περιήγ.», 558.

*Γηρυονεύς καί Γηρυόνης) παρά τό γηρύω ὃ ἐστὶ φθέγγομαι, πλεονασμῶ τοῦ ν (...)
πρέπον ὄνομα βουκόλου. Κρακτικοί γάρ¹⁰⁹ [οἱ βουκόλοι].»*

Εἰκ. 15¹¹⁰Εἰκ. 16¹¹¹Εἰκ. 17¹¹²Εἰκ. 18¹¹³

109. Etymol. Magn., στή λ. «Γηρυόν».

110. A. Furtwängler-K. Reinachold (1904), «Griechische Vasenmalerei. Auswahl Hervertagender Vasenbilder», München, Serie II, σ. 107, Εἰκ. 29.

111. E. Gerhard (1843), «Auserlesene Griechische Vasenbilder», Berlin, T. II, Εἰκ. 105 (Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 22).

112. W. Klein (1886), «Euphronios. Eine Studie zur Geschichte der griechischen Malerei», σ. 55.

113. A. Furtwängler-K. Reinachold (1904), ὁπ., Ser. I, σ. 107, Εἰκ. 29.

Εἶχε, λοιπόν, πέρα ἀπ' τ' ἄλλα καί μία «θαυμαστήν ἀγέλην βοῶν» [Εἰκ. 15-19] ὅσοι δέ ἐδλεπαν «περιελαυνομένας τάς βοῦς», δέν ἔκρυβαν τό θαυμασμό τους, γιατί «ἦσαν τό μέν μέγεθος μικραί καί σμιαί (κοῦλες, λακουδωτές) κέρατα οὐκ ἔχουσαι, ὅστέα δέ μεγάλα καί πλατέα»¹¹⁴. Ὁ Ἡσιόδος¹¹⁵ χρησιμοποιεῖ τούς ὄρους: «βοῦς εὐρυμετώπους» (μέ φαρυδῦ μέτωπο) καί «βουσίην εἰλοπόδεσσι» (πού σέρνουν τά πόδια τους κατά τή βάδιση¹¹⁶). Ὁ Ἀπολλόδωρος¹¹⁷ τίς χαρακτηρίζει ὡς κοκκινόχρωμες-πορφυρένιες («φοινικᾶς»), ὅπως, ἐξάλλου ὁ Ἰωάννης ὁ Πεδιάσιμος¹¹⁸ καί ὁ Ἰωάννης ὁ Τζέτζης¹¹⁹. «Πανέμορφα κόκκινα βόδια» γράφει ὁ R. Graves¹²⁰, «πυρρίχοι» κατά τόν Θεόκριτο¹²¹ («ἀπό τοῦ πυρός» κατά τόν σχολιαστή του¹²², ὁ ὁποῖος προσθέτει: «τινές δέ τόν πυρρίχον (ἢ πυρρίχον) Ἠπειρωτικόν ἤκουσαν ἀπό Πύρρου τοῦ ἐκεῖ βασιλεύσαντος, δοκοῦσι δέ οἱ βόες ἐκεῖνοι λείψανον εἶναι τῶν Γηρυονείων...»). Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης¹²³ τίς ἀναφέρει ὡς «διωνομασμένας», ὁ Ἀρριανός¹²⁴ ὡς «καλλίστας», ὁ Ἰωάννης ὁ Τζέτζης¹²⁵ ὡς «ῥοραϊσμένας», ὁ Κόνων¹²⁶ «περικαλεῖς» καί ὁ Πανσανίας¹²⁷ «ἀρίστας», ἐνῶ δέν λείπουν καί ἄλλοι χαρακτηρισμοί ἐκ μέρους ἄλλων¹²⁸ συγγραφέων.

Τό, πράγματι, περίφημο αὐτό κοπάδι τό φύλαγε, ὡς βοσκός του, ὁ Εὐρυτίων, ἔχοντας μαζί του ἓνα σκυλί-τέρας μέ δυό κεφάλια καί οὐρά φιδιοῦ, τόν Ὅρθο ἢ Ὅρθρο. (Λένε πῶς ὀνομάστηκε ἔτσι «ἀπό τοῦ ὀρμᾶν»¹²⁹) [Εἰκ. 20]. Ὁ Ὅρθ(ρ)ος εἶχε ἀδελφό τόν τρικέφαλο Κέρβερο, τόν φοβερό φύλακα τοῦ Κάτω Κόσμου [Εἰκ. 21] ὁ ὁποῖος –κατά τόν Παλαίφατον– ἦταν κί αὐτός φύλακας τοῦ κοπαδιοῦ τοῦ Γηρυόνου («ὁ δέ Κέρβερος συνηκολούθει ταῖς βουσίην»¹³⁰).

114. Παλαιφάτ., «π. ἀπίστ.», 24 (25): «π. Γηρυόν.»

115. Ἡσιόδ., «Θεογον.», στ. 291 (καί 290).

116. Πρὸλ. Ὀμηρ., «Ἰλ.», Ζ, 424 καί Ι, 466, καί «Ὀδύσσεια», σ. 92. – Π. Λορετζάτ., (1968²), «Ὀμηρ. Λεξικ.», Ἀθήνα, στή λ. «εἰλαίτου»: ἐπίθετο ἐπὶ τῶν βοῶν = ὁ σύρων τούς πόδας. (Ἄλλοι: ὁ περιστρέφων κατά τήν κίνησιν τούς πόδας· καί ἀληθῶς ὑψουμένων τῶν ποδῶν τοῦ βοός κατά τό βάδισμα διαγράφεται διά τοῦ κάτω μέρους τοῦ πέλματος, τμήμα κύκλου πιθανῶς καί ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐπλάσθη τό ἐπίθετον...).

117. Ἀπολλοδώρ., «Βιβλιοθ.», ΙΙ, V, 10.

118. Ἰωάνν. Πεδιασίμ., στό: Fr. Greuze (1818), ὅπ., σ. 352.

119. Ἰωάνν. Τζέτζ., «Χιλιάδ.» ΙΙ, 331.

120. R. Graves (1979), «Οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι» μτφρ. Μ. Μπέρη - Μαϊμάρη, [Ἀθήνα] τ. ΙΙΙ, σ. 169. – L. Brun (1996), «Μῦθοι τῶν Ἑλλήνων», μτφρ. Α. Η. Σακελλαρίου, Ἀθήνα, σ. 25: «ὑπέροχα κόκκινα βόδια».

121. Θεοκρίτ., «Εἰδύλλ.», ΙV, 20.

122. Σχόλ. στό Θεοκρ. «Εἰδύλλ.», ΙV, 20 (ἐκδ. F. Dübner, 1849, σ. 33).

123. Διοδώρ. Σικελ., «Βιβλ. ἱστορ.», 4, 18, 2.

124. Ἀρριαν., «Ἀναβ. Ἀλεξ.», ΙΙ, 16, 6.

125. Ἰωάνν. Τζέτζ., «Χιλιάδ.», ΙV, 356.

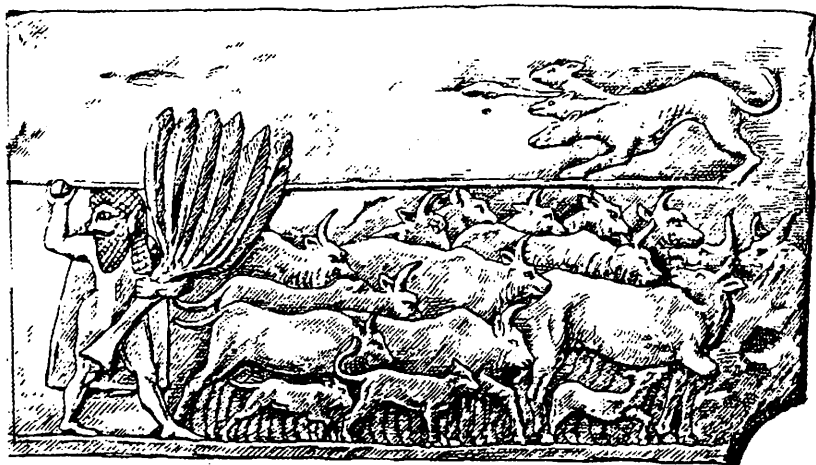
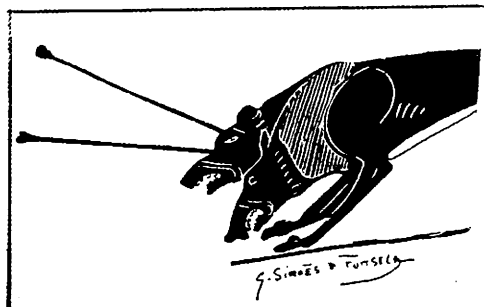
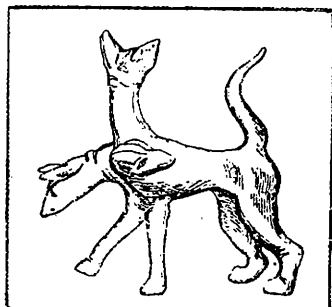
126. Κόνων., «Διηγήσ.», 3.

127. Πανσαν., «Ἑλλάδ. Περιήγ.», Ι, 35, 7.

128. Φιλοστράτ., «Τὰ ἐς τόν Τυαν. Ἀπολλῶν.», ΙV, 2: «καί μὴν καί ὅποσα ἕτερα περὶ τῶν Γηρυόνου βοσκῶν εἶπον...».

129. Ἡσιόδ. Ἀσκαρ. τὰ εὐρισκόμενα μετὰ σχολίων (...) Ἰωάννου διακόνου. [Βιβλίον χωρὶς τίτλου. Ἐκδ., πιθανῶς, τοῦ 1605. Στὴν Ε.Β.Ε. μέ ταξινομικὸ ἀριθμὸ Ε.Φ. 5980^Ε, σ. 236 (= σκκκxvi)].

130. Παλαιφάτ., «π. ἀπίστ.», 39 (40): «π. Κερβέρ.».

Εικ. 19¹³¹Εικ. 20¹³²Εικ. 21¹³³

Μέ τέτοιους φοβερούς φύλακες, τό ἐγγείρημα ἔμοιαζε ἀκατόρθωτο, δηλ. χωρίς καμμιά, ἀπολύτως, πιθανότητα ἐκπλήρωσης τῆς διαταγῆς τοῦ ἐντολοδόχου βασιλιά τῶν Μυκηνῶν καί προσωπικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Ἡρακλέους, Εὐρυσθέως.

Ὁ Ἡρακλῆς ἄφησε τίς Μυκῆνες καί ἦρθε στήν Ἀμβρακία «ἐπί ζήτησιν τῶν βοῶν»¹³⁴. Μόλις ἐφθασε ἐδῶ, τόν πῆρε χαμπάρι τό δικέφαλο τσοπανόσκυλο καί τοῦ ρίχτηκε γαυγίζοντας. Ὁ Ἡρακλῆς τό χτύπησε μέ τό ρόπαλό του καί τό σκότωσε. Ὁ βοσκός (ὁ Ἐρυθίων) ἀκούγοντας τ' ἀλυχτίσματα τοῦ Ὄρθου ἔτρεξε νά βοηθήσει τό σκύλο, ἀλλά ὁ Ἡρακλῆς τόν σκότωσε κι' αὐτόν μέ τόν ἴδιο τρόπο. Τότε ὁ Γηρυόνης

131. W. H. Roscher (1884-1890), ὄπ., T. A, στ. 1635. — Ch. Daremberg-E. Saglio (1896), «Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines...», στό λ. «Hercules [Ἡρακλῆς]» Paris, T. 3/1, σ. 93 (F. Durrbach).

132. Λεπτομέρεια τῆς Εικ. 28.

133. W. Kirfel (1948), ὄπ., Εικ. 118.

134. Ἰωάνν. Πεδισιάσιμ., στό F. Greuze (1818), ὄπ., σ. 352.

ειδοποιήθηκε από τόν Μενόιτη, τόν βουκόλο πού ἔβουκε κάπου ἐκεῖ κοντά τό κοπάδι του καί πού ἦταν τό κοπάδι τοῦ ἼΑδη, γιά τά ὄσα συνέβησαν. Ὁ Γηρῶνης ἔτρεξε καί σταμάτησε τόν Ἡρακλέα, πού εἶχε ἤδη ἀρπάξει τά ζῶα. «Μέ τά τρία του χέρια» –γράφει ὁ Αἰσχύλος¹³⁵– «ῥύωνε ἐνάντια στόν Ἡρακλέα τρεῖς λόγγες ἐνώ κρατοῦσε καί τρεῖς ἀσπίδες. Σειώντας τρία λοφία στίς κεφαλές του βάδιζε πρὸς τόν Ἡρακλέα γεμάτος δύναμη κι’ ἦταν, ἔτσι καθῶς προχωροῦσε πρὸς τόν ἥρωα, ἴδιος μέ τό θεό τοῦ πολέμου, τόν ἼΑρη» («... ἴσος ἼΑρει βίαν»).

Κάτι, φαίνεται, νά τοῦ εἶπε πρῶτος ὁ Ἡρακλῆς καί ὁ Γηρῶνης, «ὁ κρατερός τοῦ ἀθάνατου Χρυσάορα καί τῆς Καλλιρόης ὁ γιός, τοῦ ἀπάντησε»:

«μήν πᾶς νά τρομάξεις τήν ψυχή μου

τήν ἄφοβη» («μή μοι θά[νατον προσφέρειν κρουέντα δεδίσκι] ἀγήνορα θυμόν») ὅπως ἀναφέρει ὁ Στρησίχορος¹³⁶ στό μικρό ἀπόσπασμα τῆς «Γηρῶνιδος» του, τό μόνο, δυστυχῶς, πού διασώθηκε καί στό ὅποιο ἐμφανίζεται, ἀρχικά, ἡ μητέρα τοῦ μυθικοῦ βασιλιά τῆς Ἀμβρακίας, ἡ Καλλιρόη, νά προκαλεῖ τό γιό της νά μή βρεθεῖ ἀντιμέτωπος μέ τόν Ἡρακλέα, λέγοντάς του:

«ὄμως γιέ μου Γηρῶνη, σέ παρακαλῶ
 ἂν ποτέ σοῦ πρόσφερα γιά θηλασμό
 τό μαστό μου (...)
 ἂν ποτέ ἀπό μένα τή μάνα σου
 χάρηκες γιέ μου...

Στή συνέχεια περιγράφεται ἡ τρομερή μάχη (Γηρῶνομαχία) [Εἰκ. 22]:

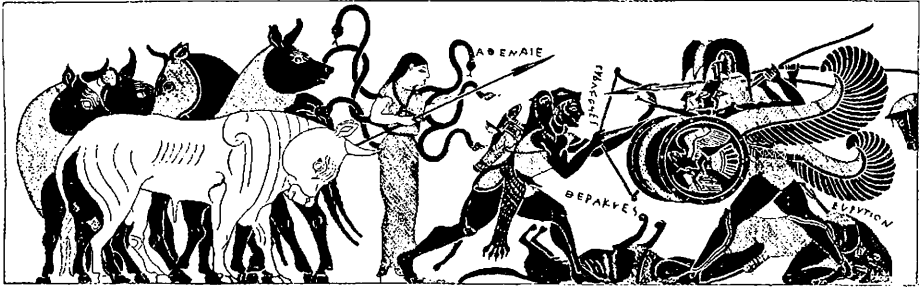
καί τήν ἀσπίδα κρατοῦσε στό στέρο [ὁ Γηρῶνης]
 μπροστά, ἀλλ’ αὐτός [ὁ Ἡρακλῆς] μέ τήν πέτρα
 στό κεφάλι τόν χτύπησε· κι’ ἀπ’ τό κεφάλι
 ἀμέσως μιά μεγάλη θροντή
 καί ἔμεινε αὐτός στό χῶμα ἀκούνητος.

Φέροντας τό τέλος τοῦ σκληροῦ θανάτου
 μέ αἶμα μολυσμένο καί χολή,
 μέ πόνους καί σπασμούς
 ἀπ’ τήν ἀνθρωποκτόνα Ὑδρα,
 καί σιωπηλά τό ἔμπηξε στό μέτωπο
 μέ δόλο καί τοῦ διέσχισε σάρκα καί ὀστά

135. Fr. L-J37, ἐκδ. «Κάκτου», μτφρ. Τ. Ρούσσου (1992), Ἀθήνα, σ. 55.

136. Στρησιχόρ., «Γηρῶν.» ἐκδ. «Ἐπικαιρότητα», μτφρ. Κ. Τοπούζη (1997), Ἀθήνα, σ. 91.

μέ τοῦ θεοῦ τῆ θέληση
καί πέρασε τό βέλος στό κεφάλι του
ἀντίπερα, στήν ἄκρη,
καί χύθηκε τό αἶμα στό θώρακα
καί στά μέλη του κόκκινο.
Καί ἔκλινε ὁ Γηρυόνης τόν αὐχένα του
πρός τή μιὰ μεριά,
ὅπως ἡ παπαρούνα γέρνει τό μαλακό της
μίσχο, ἀμέσως μόλις ρίξει τά φύλλα της».

Εἰκ. 22¹³⁷

Τὴν εἰκόνα τοῦ πεδίου τῆς μάχης μετὰ τό φοβερό αἱματοκύλισμα, μᾶς δίνει ὁ ἐπικός ποιητής Κοῖντος Σμυρναῖος στοὺς παρακάτω στίχους:

«..... Στό ἴδιο
μέρος ὑπῆρχε τό νεκρό σῶμα κοντά στά βόδια
τοῦ Γηρυόνη κι' ὄλωνῶν τά κεφάλια μέσ στή σκόνη
κυλιόνταν αἱματόθροχτα ἀπ' τό βαρῦ ραβδί του
χτυπημένα. Μπρός τους ὁ σκύλος ὁ πιό θλαβερός ἀπ' ὅλους
ὁ Ὅρθρος ἐδαμάζονταν παρόμοιος στή μεγάλη
δύναμη μέ τόν θλιβερό τόν Κέρβερο, πού ἦταν
κι' ἀδελφός του ἐκεῖ κοντά του κείτονταν κι' ὁ γελαδῶρης
Εὐρυτίωνας μέ γαῖμα λερωμένος μπόλικο»¹³⁸.

Ὁ Ἡρακλῆς κατανίκησε τόν Γηρυόνη καί ἄρπαξε τό κοπάδι του. Στόν πλατωνικό διάλογο «Γοργίας», ὁ πρωταγωνιστής μέσα σ' αὐτόν Καλλικλῆς, τονίζει¹³⁹ πῶς ὁ Ἡρακλῆς ἄρπαξε τά βόδια αὐτά γιατί –γιά τόν ἴδιο– αὐτό ἦταν τό φυσικό δι-

137. E. Gerhard (1843), ὅπ., τ. II, Εἰκ. 105. – A. Bauermeister (Hrsg), 1885-1889, «Denkmäler der Klassischen Altertums zur Erläuterung des Lebens der Griechen und Römer in Religion, Kunst und Sitte», München/Leipzig, τ. III (1889), σ. 1966, Εἰκ. 2104. – W. H. Roscher (1884-1890), ὅπ., T. A, στ. 1631. – Ch. Daremberg - E. Saglio (1896), ὅπ., στό λ. «Hercules [Ἡρακλῆς]», ὅπ., T. 3/1, σ. 93 (F. Durrbach).

138. Κοῖντ. Σμυρν., «Ἰά μεθ' Ὁμηρ.», VI, 248-255. Ἔμμ. μτφρ. Π. Νικολαΐδη-Ἀσλάνη (1989), σ.σ. 103-104.

139. Πλάτ., «Γοργ.», 39 [= 484 B-C].

καιο, τό δίκαιο τῆς φύσης, τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου. Καί προσθέτει: «τά βόδια κ' ὄλα τ' ἀγαθά τῶν ἀσθενέστερων ἀνήκουν δικαιοματικά στόν καλλίτερο καί ἰσχυρότερο. Αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια». Παραθέτοντας μάλιστα, μερικούς στίχους ἀπό ἕνα χαμένο ποίημα τοῦ Πινδάρου¹⁴⁰, «βεβαιοῖ τήν θεωρίαν του διά τοῦ κύρους τοῦ ποιητοῦ κατά τό ἔθος τῆς ἐποχῆς»¹⁴¹, λέγοντας πώς, τάχατες, ὁ Πίνδαρος εὖνοεῖ κ' αὐτός τόν «κατά φύσιν» νόμον, ὅταν γράφει κάπως ἔτσι:

Ἐὖ νόμος τῆς συνήθειας πού τά πάντα ὀρίζει
σέ θνητούς καί ἀθάνατους,
αὐτός δικαίῳ τήν βιοτέρη πρᾶξιν
μέ τό ὑπέροστο χέρι του.
Τοῦ Ἡρακλῆ τήν πρᾶξιν ἔχω παράδειγμα.
Τοῦ Γηρούνη τά βόδια, στά Κυκλώπειά τεῖχη
τοῦ Εὐρυσθέα μπροστά, ληστροπαγμένα καί
ἀζήτητα ἔφερε»¹⁴⁰.

Δηλαδή, ὁ Ἡρακλῆς –διευκρινίζει ὁ Καλλιμάχης– καί σύμφωνα μέ τό (κατ' αὐτόν) νόημα τοῦ ποιήματος, χωρίς νά τά πληρώσει καί χωρίς νά τοῦ τά χαρίσει ὁ Γηρούνης, πῆρε τά βόδια του, καθώς αὐτό ἦταν τό κατά φύσιν δίκαιο (τό δίκαιο τῆς φύσης, τό φυσικό [τό ἀπ' τή φύσιν] δίκαιο), ὅποτε καί τά βόδια καί τά ὑπόλοιπα ἀποκτήματα «εἶναι πάντα τοῦ βελτιονός τε καί κρείττονος τά τῶν χειρόνων τε καί ἡττόνων» (ἀνήκουν στούς καλλίτερους καί ἀνώτερους καί ὄχι στούς χειρότε- ρους καί κατώτερους¹⁴², στούς ἰσχυρότερους καί ὄχι στούς ἀδυνατότερους καί ἀσθε- νέστερους¹⁴³, στούς «ἐρρωμενεστέρους»¹⁴⁴ καί ὄχι στούς «ἀσθενεστέρους»¹⁴⁴). Ἐδῶ, ὅμως «ὁ εὐφυῆς μέν κακοήθης δέ πολιτευτής (...) κακουργεῖ ἐν τοῖς λόγοις παρερ- μηνεύων τόν Πίνδαρον, ὅστις ἐνενπέετο πάντοτε ὑπό ἠθικῶν ἀρχῶν»¹⁴⁵...

Ἀναφερόμενος στό παραπάνω ἀπόσπασμα ἀπό τό ποίημα τοῦ Πινδάρου («ἐν τινι *Διθυράμβῳ*»¹⁴⁶) ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης¹⁴⁷, συγκρίνει τόν Ἡρακλέα μέ τόν Γηρού-

140. Πινδάρ., «Ἀποσπάσιμ», «Ἀποσπάσιμ. ἀδήλ. εἰδῶν», 152 (ἐκδ. «Ἐπικαιρότητα», μτφρ. Κ. Τοπούζη (1998), Ἀθήνα, σ.σ. 54-55: «νόμος ὁ πάντων βασιλεύς / θνατῶν τε καί ἀθανάτων / ἀγχι δικαίων τό βιαιότατον / ὑπερέτρα χερσὶ τεκμαίρομαι / ἔργοισι Ἡρακλέος· ἐπεὶ Γηρούνα βόας / (...) ἔλασεν». – Πιν- δάρ., «*Fragments Incerta*», ἐκδ. Th. Bergk (1866), Lipsiae, σ. 345 (F. 146 [151]). – Πρβλ. Σχόλ. στό: Πινδάρ., «*Νεμ.*», IX, 35α: «ὁ δέ ἰσχυρός ἀνήρ τό προῖπάρχον δίκαιον καταπαίνει». Ἐκδ. Α. Β. Drachmann (1964²), Amsterdam, T. III, σ. 154. – M. Gigante (1956), «Νόμος βασιλεύς», Napoli, σ. 76 κ.ἑξ.

141. Γ. Μιστριώτου (1900³), «Πλάτωνος Γοργίας», Ἐν Ἀθήναις, σ. 293, σημ. 11. – Ε. Γ. Παπα- χατζῆ (1914²), «Μετὰφρασις Γοργίου τοῦ Πλάτωνος», Ἐν Ἀθήναις, τχ. Α, σ. 98-99: «Ὡς ὑλιστής [ὁ Καλλιμάχης] περιφρονεῖ τήν φιλοσοφίαν καί χαριτολόγος ὢν καί γνώστης τῆς ποιήσεως ἀρύεται γνωμικά σο- φῶν ποιητῶν, ἵνα περικοσμήσει τόν λόγον του, δι' οὗ θέλει νά ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Σωκράτης δέν εἶνε δυνατόν νά σπουδαιολογεῖ ζητῶν ν' ἀποδείξῃ ὅτι τό ἀδικεῖν εἶναι χειρόν τοῦ ἀδικεῖσθαι».

142. «Πλάτωνος Γοργίας», ἐκδ. «Κάκτου» (1993), σ. 179.

143. «Πλάτωνος Γοργίας», ἐκδ. I. καί Π. Ζαχαροπούλου (1938), σέ μτφρ. Στ. Τζουμελιά, Ἀθήνα, σ. 135. – Ἐκδ. «Παπύρου» (1957), σέ μτφρ. Β. Δ. Κρητικοῦ, Ἐν Ἀθήναις, σ. 129.

144. Γ. Μιστριώτου (1900³), ὁ.π., σ. 75. Βλ. καί τήν ἐκδ. Α[δισμαντίου] Κ[οραῆ] («ἐκδι- δοντας καί διορθοῦντος»), «Πλάτωνος Γοργίας», 1825, Ἐν Παρισίοις, σ. 192.

145. *Ibid.*, σ. 294, σημ. 4.

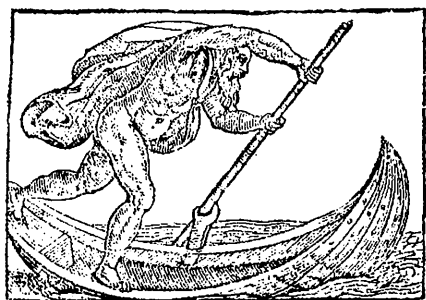
146. Πινδάρ., «*Fragments. Dithyrambi*», Ἐκδ. Th. Bergk, (1866), ὁ.π., σ. 306 (F. 58 [49]).

147. Ἀριστείδ., 45: «Πρὸς Πλάτ. π. ρητορ.» Λόγ. Α, 53. Ἐκδ. G. Dindorf (1829), Lipsiae, T. II, σ. 70.

νην και τονίζει πώς έπαινει τον δεύτερο («αίνέω μὲν Γηρυόνην»), ενώ ο σχολιαστής του¹⁴⁸ υπογραμμίζει τον έπαινο του Γηρυόνου, που αδικούμενος δέν έμεινε με σταυρωμένα χέρια αλλά έδωσε μιά φοβερή μάχη μ' αυτόν που θέλησε νά αρπάξει την περιουσία του με τή δύναμη και τή βία: «Σέ δ' ὦ Γηρυόνη, έπαινώ παρ' [= παρὰ] αυτόν τόν Ἡρακλέα· ὁ μὲν γάρ τά σὺν ὄντα ἀφείλετο ἐν βιαία χερί, σὺ δέ ὡς αδικούμενος μάχην πρὸς αυτόν ἤρας, καί διά τούτο μᾶλλον ἀπόδεκτος».

Μετά τή μάχη και τό θάνατο του Γηρυόνου, «Ὁ Ἡρακλῆς ἀπῆλασε τάς δόας ἐκ τῆς ἠπείρου ταύτης»¹⁴⁹, ἀπό τήν «εὐδοτον ταύτην ἠπειρον»¹⁵⁰, τήν καρπερήν πεδιάδα τῆς Ἀμβρακίας.

Ἡ τοποθέτηση του έπεισοδίου τῆς ἀρπαγῆς του κοπαδιού του Γηρυόνου στήν Ἀμβρακία ἀπό τόν Ἐκαταίο, μπορεῖ νά συνδέεται με τό συμβολικό νόημά του, που έχει σχέση με τόν Κάτω Κόσμο, στίς ἐσοχαιές τῆς γῆς, στή μακρινή Δύση.

Εἰκ. 23¹⁵²

[ἀντιλήφωον που διατηροῦνται ἀκόμη ὡς τοπική λαϊκή παράδοση] ἐπιχείρησε ὁ Γέζα Ρόθειμ σέ μιά παλαιότερη, ψυχαναλυτικῆς ἐμπνευσης, ἐργασία του του 1946, δημοσιευμένη στό «Psychiatric Quarterly».

Τήν Ἀχερουσία Λίμνη, που ἔφθανε ἴσαμε τή θάλασσα¹⁵³, οἱ ἀρχαῖοι τή θεωροῦσαν ὡς τήν εἴσοδο γιά τήν κατάβαση στόν Ἄδη, τόν Κάτω Κόσμο¹⁵⁴, ἐξαιτίας τῶν ἐκεῖ νοσογόνων και ἀνθρωποφθόρων ἐλῶν με τήν ἔντονη δυσσομία (λεγόταν και «Ἄστρος» τόπος κατά τόν Πλίνιον¹⁵⁵, δηλ. χωρίς ὄρνεα-πηγνά, που νά πετοῦν πάνω ἀπό τό χῶρο) μιᾶς κατεξοχῆν ἐλόβλητης περιοχῆς με τεράστιες ἐπιπτώσεις στή ζωή γιά κάθε ζωντανό ὄργανισμο.

Ἡ Ἀμβρακία εἶναι μιά περιοχή τῆς Ἡπείρου, που θρίσκεται πολύ κοντά στόν Ἀχέροντα ποταμό και τήν Ἀχερουσία Λίμνη, περιοχή στήν ὁποία ὑπῆρχε και τό περίφημο Ψυχομαντεῖο, δίπλα στόν Ἀχέροντα¹⁵¹ ποταμό διαμέσου του ὁποίου φαντάζονταν ὅτι διαπορθμεύονταν οἱ ψυχές (Εἰκ. 23) στόν ὑποχθόνιο χῶρο του Ἄδου, καταβάλλοντας, μάλιστα, και ἓνα συμβολικό νόμισμα – «ὀβολό». (Μιά ψυχαναλυτική ἐξήγηση αὐτῶν τῶν περί «ὀβολοῦ» ἀντιλήφωον σχετικά με τή διαπόρθμευση τῆς ψυχῆς,

148. Σχόλ. στον Αἴλ. Ἀριστείδ., 45, 53 Ἐκδ. F. Frommel (1820), Francoforti/Moenium, σ. 136.

149. Εὐσταθ., «Υπόμν. εἰς Διονύα. Περιηγ.», 558.

150. Ibidem. – Σχόλ. στό: Πινδάρ., «Νεμ.», 82α: «... τῆς πολλῆς Ἡπείρου, ἐν ἣ ἔσοχοι πρῶνες και πρὸς τροχῆν δῶν ἐξάιρετο τυγχάνουσιν...», και 82c: «...βουτρόφος γάρ ἡ Ἡπειρος».

151. Ph. Brize (1988), «Geryoneus». Στό: Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae [= L.I.M.C.], Zürich/München, T. IV/1, σ. 186.

152. M. Antoni Tritonii Vrinensis (1616), «Natalis comitis Mythologiae...», Patavii, σ. 102.

153. Θουκυδίδ., «Ξυγγραφ.», I, 46, 4.

154. I. Θ. Κακριδῆ (Γεν. ἐποπτ.), 1986, «Ἑλληνική Μυθολογία», «Ἐκδοτ. Ἀθηνῶν», Ἀθήνα, τ. 4, σ. 63. – Σ. Γ. Μουσελίμη (χχ), «Ὁ ἀρχαῖος Ἄδης και τό νεκρομαντεῖο τῆς Ἐφύρας», Πάννενα, σ. 11 και 39.

155. Πλιν., «Φυσικ. Ἱστορ.», IV, 1, 2.

Ὁ Ἀχέρωντας, ἐπίσης, ποταμός, πού ἐκβάλλει στήν Ἀχερουσία, θεωρήθηκε ὅτι ὀδηγοῦσε στούς σκοτεινοῦς χώρους τοῦ Ἄδου, μέ ἀφορμή τά ἄντρα τῶν πηγῶν του στά Σουλιώτικα βουνά καί τό θόρυβο πού δημιουργοῦσαν τά τρεχοῦμενα νερά του ἔτσι καθώς περνοῦσαν ἀνάμεσα ἀπό ἀπόκρημνες, ἀγριες, χαράδρες καί φαράγγια, χάνονταν καί ξαναπρόβαλαν στήν ἐλώδη περιοχή, μαζί μέ τήν ὅλη ὄψη ἐνός ἐρημικοῦ τοπίου, πού καθιστοῦσε δύσκολη τήν ὑπαρξή ζωῆς ἐκεῖ πέρα, καί πού γιά τή φαντασία τῶν ἀρχαίων λαῶν τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου δέν ἦταν παρᾶ μιά εἰκόνα ὅμοια μ' ἐκείνη τοῦ Κάτω Κόσμου.

Μ' αὐτόν τόν Κάτω Κόσμο καί τό θάνατο σχετίζονται πολλά ἀπ' τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τό ἐπεισόδιο τῆς ἀρπαγῆς τοῦ κοπαδιοῦ τοῦ Γηρυόνου, ἕνα ἐπεισόδιο μέ κάποιο συμβολικό νόημα. Καί στίς πηγές ἐκεῖνες, πού ὁ θρύλος τοποθετεῖται ἀρχικά σέ ἄλλα μέρη (στήν Ἀμβρακία –εἰδικότερα– σύμφωνα μέ τήν ἐκδοχή πού ὑποστηρίζει ὁ Ἐκαταῖος, μέρος πού γειτνιάζει μέ τήν Ἀχερουσία) αὐτά τά στοιχεῖα βρισκονται πάντα σέ κάποια σχέση μέ τόν Ἄδη (...) περιοχή ὅχι γεωγραφικά προσδιορισμένη, ἀλλά, κάθε φορά, ἕνας μακρινός μυθικός χώρος πέρα ἀπ' τή γῆ¹⁵⁶ [στά πέρατα τῆς γῆς]. Ἐνας τέτοιος μακρινός χώρος, στά Δυτικά, στίς ἐσχατιές τοῦ γνωστοῦ κόσμου πίστευαν πῶς ἦταν ἡ Ἀμβρακία. Μερικοί¹⁵⁷ ἰσχυρίζονται πῶς ὁ Ἐκαταῖος τοποθέτησε τό μῦθο ἐδῶ γιατί «γιά 'κείνον αὐτό ἦταν τό γνωστό ὄριο τοῦ κόσμου». Ἀκόμη καί τό 1799, ὁ γνωστός μας S. Scrofani ἀνέφερε στίς ταξιδιωτικές του σημειώσεις ἀπ' τήν Ἄρτα καί τή γύρω περιοχή: «Τά μέρη αὐτῆς τῆς χώρας εἶναι πρωτόγονα καί μελαγχολικά. Ἐπιπλέον, οἱ Ἕλληνες τά θεωροῦν ὡς τήν ἐσχατιὰ τῆς γῆς»¹⁵⁸.

Καί εἶναι ἐδῶ, ἀκριβῶς, πού εἶχε τίς ὀνομαστές ἀγελάδες του (μέ φυλακα τό τρομερό τσοπανόσκυλο, τόν Ὅρθ(ρ)ο, ἀδελφό τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Κερβέρον»¹⁵⁹, πού –κατά τή μαρτυρία τοῦ Παλαιφάτου¹⁶⁰– ἦταν, ἐπίσης, φύλακας στό ἴδιο κοπάδι) ὁ Γηρυόνης, ὁ ὁποῖος θεωρήθηκε¹⁶¹ μιά μορφή αὐτοῦ τοῦ Κάτω Κόσμου. Ἄλλοι¹⁶²,

156. I. Θ. Κακριδῆ (Γεν. ἐποпт.), 1986, ὅπ., τ. 4, σ. 63.

157. J. M. Blazquez Martinez (1983), ὅπ., σ. 37.

158. J. M. Scrofani (1799), *Viaggio in Grecia fatto nel' anno 1794 [Ἄρτα 1795]*, London, T. II, σ.σ. 218-223. Στό π. «Σκουφᾶς», μτφρ. Δημήτρου. Γ. Καρατσιώλη, Ἔτ. 41, T. 10, 1996-1997, τχ. 86-87, σ. 207, σμ. 4.

159. Πολυδεύκ., «Ὄνομαστ.», V, 46.

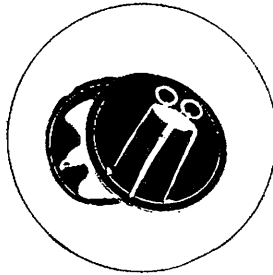
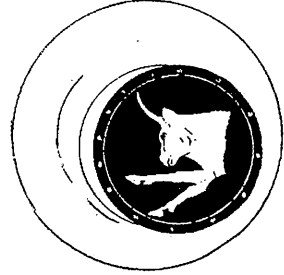
160. Παλαιφάτ., «π. ἀπίστ.», 39 (40): «π. Κερβέρ.»

161. I. Θ. Κακριδῆ (Γεν. ἐποпт.), ὅπ., τ. 4, σ. 63 (βλ. καί τήν ἀμέσως παρακάτω παραπομπή 162).

162. J. H. Croon (1952), ὅπ., σ. 68. Πρβλ. C. Jourdain-Annequin (1992), «Héraclès en Occident». Στό: C. Bonnet-C. Jourdain-Annequin «Héraclès», Bruxelles/Rome, σ. 284: «Τά παχειά λειβάδια [ἀπὸν δουκολίδα πολλήν καί καλήν] ὅπως θά ἔλεγε ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασεύς (A, 39)] τοῦ Γηρυόνου, ἔχουν τή σφραγίδα τοῦ θανάτου (...) Ἐκεῖ ὁ Ἡρακλῆς, ἀφοῦ σκότωσε τόν Ὅρθρο καί τόν βοσκό Εὐρυτίωνα, καταδόθηκε στόν Γηρυόνην γιά τήν κλοπή τῶν βοδιῶν του ἀπό τόν Μενoitῆν, πού ἔβασκε ἐκεῖ κοντά τά γειτονικά βόδια τοῦ Ἄδου (...) Δέν θά ἴφθανα, ὁμως, ὡς τό σημεῖο νά πῶ –ὅπως ὁ Croon– ὅτι τά βόδια τοῦ Γηρυόνου εἶναι τά ἴδια μ' ἐκεῖνα τοῦ Ἄδου, οἱ ψυχές δηλ. τῶν νεκρῶν, πού θά ἐρχόταν νά ἀπελευθερώσει ὁ Ἡρακλῆς». – Τῆς ἴδιας (1989), «De l' espace de la cité à l' espace symbolique: Héraclès en Occident». Στό: «Dialogues d' histoire ancienne», XV, 1, σ.σ. 41-42 καί 44-46. – Ἐπίσης: U. von Wilamowitz-Maellendorff (1895²), «Euripides Herakles», Berlin, τ. A, σ. 65: ὁ Γηρυόνης, κύριος τοῦ βασιλείου τῶν νεκρῶν. – Weicker (1912), «Geryoneus». Στό: Pauly-Wissowa, «Real-encyclopädie...» [= RE],

είδαν τὸν ἴδιο τὸν Γηρυνόνη ὡς ἓνα φύλακα τοῦ κοπαδιοῦ τοῦ Ἄδου (ὁ «βοσκὸς τῶν νεκρῶν») ὁ ἴδιος, ἢ –καλλίτερα– ὁ θεὸς τῶν νεκρῶν, μὲ κοπάδι του τίς ψυχές στον Πέρα Κόσμο). «Ἀνῆκει σ' αὐτόν τὸν Κάτω Κόσμο», γράφει ὁ U. von Wilamowitz-Maellendorff, «καί γι' αὐτὸ τοποθετεῖται σ' ἓνα τέτοιο μακρινὸ τόπο»¹⁶³.

Εἰκόνα τοῦ θανάτου ὁ Γηρυνόνης (τὸ «καταχθόνιο τέρας» τὸ πῶς φημισμένο ἀνάμεσα σ' αὐτά) παριστάνεται στὴν πάλη του μὲ τὸν Ἡρακλέα, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ σχετίζεται μαζί τους, ἀφοῦ αὐτὰ τὰ «καταχθόνια τέρατα» εἶναι προορισμένα νὰ τοῦ προσφέρουν τίς σπουδαιότερες ἀπ' τίς νίκες του. Εἰδικότερα, παριστάνεται ὡς ἓνας ὀπλίτης μὲ –πέρ' ἀπ' τ' ἄλλα– στρογγυλές ἀσπίδες πού φέρουν ὡς «ἐπίσημον» (ἢ τὸ «ἐπίσημα = διακριτικὸ σημάδι στό κέντρο τῆς ἀσπίδας) ἓνα πουλί [Εἰκ. 24 § 31], ἐνῆτο ἓνα τρίποδα [Εἰκ. 25], ἓνα ταῦρο [Εἰκ. 26] ἢ μιὰ γοργονική μορφή [Εἰκ. 28] μὲ τὸ τρομακτικὸ προσωπεῖο καί μὲ τὰ, ἀπὸ ἀνατριχιαστικά φίδια καμωμένα, μαλλιά στό κεφάλι τῆς [Εἰκ. 27], εἰκόνα τοῦ θανάτου¹⁶⁴, πού μεγεθύνει ἔτσι τὴ φόρτιση τοῦ νοήματος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἴδια εἶναι φορέας του. Παράδοξη ἔνωση τέρατος καί συμβόλου: εἰκόνες καταχθόνιας δύναμης (καί ἴσως –ἦδη– τῆς ἀθανασίας;¹⁶⁵).

Εἰκ. 24¹⁶⁶Εἰκ. 25¹⁶⁷Εἰκ. 26¹⁶⁸

Stuttgart, T. 7/1, σ. 1289. – B. Schweitzer (1922), «Herakles. Aufsätze von griechischen Religions und Sagen Geschichte», Tübingen, σ. 152 καί σ.σ. 153-154 (ὁ Γηρυνόνης κύριος τοῦ Κάτω Κόσμου), σ. 155. Ἐπίσης: σ.σ. 87-88. – J. Bayet (1923), «Hercule funéraire». Στό: *Mélanges d' Archéologie et d' Histoire...*, Paris/Rome, Ἔτ. 40, fsc. I-II, σ.σ. 72-73. – Τοῦ ἴδιου (1926), «Les origines de l' Hercule Romain», Paris, σ. 408. – E. Vermule (1979), «Aspects of death in early Greek art and poetry», Berkeley/Los Angeles/London, σ. 141.

163. U. von Wilamowitz-Maellendorff (1932), «Der Glaube der Hellenen», Berlin, T. II, σ. 23.

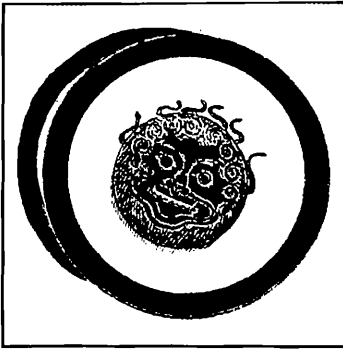
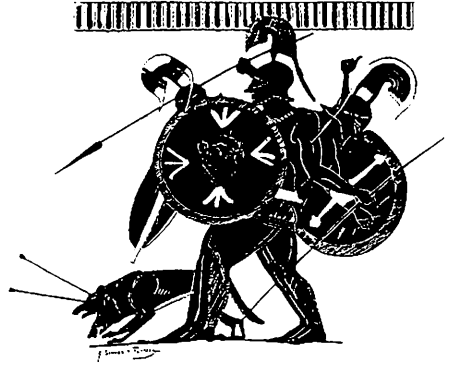
164. C. Jourdain-Annequin (1983), ὅ.π., σ. 529. Πρβλ. Θ. Γ. Καράγιωργα (1970), «Γοργεῖη Κεφαλή» (Διδασκ. Διατρ.), σ. 79 [καί passim]: «Οἱ ὄφεις, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζουν τὴν Γοργὴ ἄλλοτε ὡς ὀφιοπλόκαμον καί ὀφιοφθρον καί ἄλλοτε ὡς ὀφιοπόδα καί δρακοντώδη (...) ὑπογραμμίζουν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀγριότητος καί ἐκ τῆς ἀμέσου σχέσεώς των μετὰ τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν τὴν τρομερὰν πλευρὰν τῆς χθονίας ὑποστάσεως τοῦ δαίμονος (...) Οἱ ὄφεις τῆς Γοργούς ὡς σύμβολα τοῦ φόβου τοῦ θανάτου, ἐν chr. Christou, Potnia Theron, 146 κ.έ.». – Chr. Christou (1968), «Potnia Theron...», Thessaloniki, σ. 147.

165. C. Jourdain-Annequin (1983), ὅ.π., σ. 529.

166. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 187.

167. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 81.

168. E. Gerhard (1843), ὅ.π., T. II, Εἰκ. 108 (Λεπτομέρεια).

Εικ. 27¹⁶⁹Εικ. 28¹⁷⁰

Ἡ ὅλη περιπέτεια τοῦ Ἡρακλέους μέ τόν Γηρυόνη καί ἡ ἀρπαγή τῶν βοδιῶν του, σημαίνει –κατά τόν Wilamowitz καί πάλι– τό ἴδιο, ἀκριβῶς μ' αὐτό πού σημαίνει καί τό ἀνέβασμα τοῦ Κερβέρου ἀπό τόν Ἄδη»¹⁷¹.

Ἐνάντια σ' ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα τοῦ Κάτω Κόσμου ἀγωνίστηκε ὁ Ἡρακλῆς καί πέτυχε μιᾶ μεγάλη νίκη· μιᾶ «νίκη-ἀναβαθμός πρὸς τήν ἀθανασία¹⁷²». [Ἀναφέρω ἐδῶ, παρενθετικά καί χωρὶς καμιά ἐπέμβαση στούς ξένους κι' ὀλότελα ἀγνωστους χώρους τῆς Γλωσσολογίας, τήν προσπάθεια ἐτυμολόγησης τοῦ ὀνόματος Ἄμβρακία, προσπάθεια ὄχι ἄσχετη μέ τό θέμα μας, ἀφοῦ «ἐκ τῆς ρίζης -μβρ (μβροτός) καί τοῦ στερητικοῦ -α εἶναι πιθανή μιᾶ προέλευσις τοῦ ὀνόματος Ἄμβρακία, ἦτοι πόλις Ἄθανάτου, Ἄθανασία¹⁷³», πολύ περισσότερο, μάλιστα, ὅταν αὐτήν «τήν Ἀμβρακίαν (καί σύμψασαν τήν Ἠπειρον», ὁ Ἡρακλῆς –ὅπως εἶδαμε– «ἀπεδείκνυε οὖσαν ἑαυτοῦ»].

*

Μιά καθαρά ψυχαναλυτική ἀνάγνωση τοῦ μυθικοῦ περιστατικοῦ τοῦ Ἡρακλέους-Γηρυόνου θά πρέπει νά θεωρηθεῖ αὐτή τοῦ P. Diel¹⁷⁴ –ἔστω καί στίς λίγες γραμμές πού ἀφιερώνει στό θέμα– ἐτσι καθὼς γράφει πῶς ἐδῶ ὁ Ἡρακλῆς «Καταπολεμᾷ τόν γίγαντα μέ τά τρία κορμιά, πού ἀντιπροσωπεύει τίς τρεῖς μορφές τῆς ψυχικῆς διαστροφῆς: τήν ἀποπνευματοποιημένη ματαιοδοξία, τήν ἀκολασία καί τήν ἀρχομανία». Ὁ Ἡρακλῆς εἶναι ὁ ἦρωας ἐνάντια στήν ἀποπνευματοποίηση (banalisation) δηλ. τήν ἀφαίρεση τοῦ θεϊκοῦ χαρακτήρα καί τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου, ἀπό τό καθετί, καί τή μετατροπή του σέ κάτι τό «κοινότυπο», τό «πεζό», τό «μῆ πνευματικό», σέ θάνατο τῆς ψυχῆς¹⁷⁵». Οἱ περισσότεροι ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους συμβολίζουν

169. Ibid., Εἰκ. 107 (Λεπτομέρεια). – A. Baumeiste (Hrsg), 1885, ὅπ., T. I, σ. 662, Εἰκ. 729.

170. A. De Ridder (1902), «Catalogue des Vases Peints de la Bibliothèque Nationale», Paris, σ. 135.

171. U. von Wilamowitz-Maellendorff (1932), ὅπ., T. II, σ. 23.

172. I. Θ. Κακριδῆ (Γεν. Ἐποπτ.), 1986, ὅπ., T. 4, σ. 63.

173. Γρ. X. Νάκου (1969), «Ἱστορία τῆς Ἄρτης...», Ἄρτα, σ. 5.

174. P. Diel (1980), «Ὁ συμβολισμός στήν Ἑλληνική μυθολογία», μτφρ. I. Πάλλη-Κ. Χατζηδημόν, σ. 214, σ.σ. 203-204 καί passim.

175. Ibid., σ. 8, σημ.

τόν άγώνα ένάντια σ' αυτή τήν άποπνευματοποίηση¹⁷⁶, ή όποία είναι ό έσωτερι-
 κός έχθρός, πού πρέπει να καταπολεμηθεΐ, κι' αυτόν –άκριβώς– συμβολίζει, έξω-
 τερικά, τό τέρας τό όποιο, στην περίπτωση του Γηρυόνου, είναι ή διαστροφή
 τής ψυχής μέ τίς τρεις μορφές της, πού είδαμε και πού όφείλονται, λείι, στίς διε-
 στραμμένες δυνάμεις τών τριών ώσεων: κοινωνικότητα, σεξουαλικότητα και, τέλος,
 ή πνευματικότητα (ή όποία και ύπερισχύει) και τής όποίας ή διαστροφή είναι ή
 ματαιόδοξη έξαρση τών παθών. Τό ματαιόδοξα έξημμένο άτομο βασανίζεται από ένοχή
 ώς άποτέλεσμα του άπωθημένου πόθου, ό όποιος καταδυναστεύεται από τήν ύπο-
 συνειδητή νομιμότητα, τόν "Αδη, τόν άρχοντα τής σκοτεινής ύποχθόνιας περιοχής
 ή, άλλιώς, τής περιοχής του ύποσυνειδήτου. Ο "Αδης αντιπροσωπεύει τόν κυρίαρχο
 νόμο του, και σύμφωνα μ' αυτόν τό νόμο, ή άπώθηση του έξημμένου ένοχου πόθου
 τιμωρείται. Ο Τάρταρος, ή σκοτεινή ύποχθόνια χώρα του "Αδου, δηλ. τό ύποσυνεί-
 δητο, είναι ό χώρος τών διεστραμμένων παθών (και κατά συμβολική επέκταση, οι
 νεκρές ψυχές) μέ φύλακα τόν Κέρβερο, πού ήταν, όπως ειπώθηκε, ό σκύλος πού
 φύλαγε και τό κοπάδι του Γηρυόνου. «Αυτός συμβολίζει», προστίθεται εδώ, «τίς τρεις
 ώσεις [πού προαναφέρθηκαν] και εικονίζει τή φαντασιωσική έξαρση. Δέν αντίτιθε-
 ται [αυτό τό τέρας-φύλακας του Ταρτάρου] στην είσοδο (= τήν άπώθηση) τών διε-
 στραμμένων πόθων (μέ τήν ευρύτερη σημασία: επιτρέπει τήν είσοδο στίς νεκρές ψυχές)
 όρθώνεται, όμως, ένάντια σε κάθε προσπάθεια έξόδου: κατασπαράσσει όσους επιμέ-
 νουν νά παραβιάζουν τήν έξοδο (...) Σέ περίπτωση Νεύρωσης, οι άπωθημένοι πόθοι
 δέν κατορθώνουν νά άποφύγουν τήν επιτήρηση του Κερβέρου παρά μονάχα άν
 αλλάξουν μορφή, άν μεταμφιεστούν σε ψυχοπαθολογικά συμπτώματα¹⁷⁷».

Πέρα, όμως, από μιά τέτοια θεώρηση, πού άφορᾶ στην Ψυχανάλυση και, ως
 ένα σημείο, στην Ψυχοπαθολογία (Παθογένεια, λογονυχία, τής Νεύρωσης), ή τρι-
 κεφαλία του Γηρυόνου σχετίζεται και μέ τήν όλη Ψυχολογία (Φυσιολογική και
 Παθολογική) ιδιαίτερα δέ μέ τό πρόβλημα τής τριμερούς διάκρισης τής ψυχής, πού
 άπασχόλησε τή συνείδηση και τό στοχασμό τών αρχαίων, κυρίως, Έλλήνων (Πλά-
 των-Άριστοτέλης. Περί τών «τριττών ειδών» τής ψυχής). Σ' αυτή τη θεώρηση μᾶς
 οδηγεί ή παραλλαγή εκείνη του μύθου, ή όποία μιλάει γιά τό πέραςμα του Ηρα-
 κλέους άπ' τήν περιοχή τής Ρώμης και τήν εκεί συνάντησή του μέ τόν έλληνικής
 καταγωγής βασιλιά Εϋάνδρο, ό όποιος σκότωσε τόν «*Τρίψυχον*» –όπως τόν
 άποκαλεί ό Ιωάννης ό Λυδός– αντίπαλό του Έρυλο, τόν όποιο και συγκρίνει
 μέ τόν Γηρυόνην. («Η θέση του Εϋάνδρου έναντι του Έρϋλου είναι όμοια
 [«ταυτόσημη»] μ' εκείνη του Ηρακλέους έναντι του Γηρυόνου¹⁷⁸. Πράγματι, μέ
 τήν ευκαιρία τής «μορφής τής τρισωμάτου σκιάς» [τής «*forma tricorporis umbrae*»]
 πού αναφέρεται στην «*Αινειάδα*» του Βιργιλίου, ό σχολιαστής του, ό Σέρβιος, δέν
 κάνει καμιά διάκριση άνάμεσα στον Εϋρυλο και τόν Γηρυόνη^{178 179}).

176. Ibid, σ. 213.

177. Ibid, σ. 204. Βλ. και σ.σ. 201-203, 205. Επίσης, σ.σ. 28-31, 94 και passim.

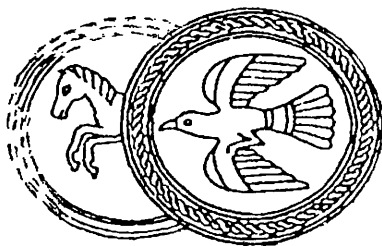
178. G. Capdeville (1995), ό.π., σ. 128.

179. Σερβ., σχολ. στην «*Αινειάδα*» του Βιργιλίου, VI, 289: «*Tricorporis umbrae*: «Eryli et Geryonis»
 ("Εκδ. C. Thilo-H. Hagen (1884), Lipsiae, T. II, σ. 52. Στην έλληνική έκδοση τής «*Αινειάδος*» του
 Βιργιλίου (1932, Αθήνα) από τόν Δ. Γ. Γεωργιοβασίλην, πέρα άπ' τή μετάφραση, προστίθεται και ό
 σχολιασμός: «ή εδώ αναφερόμενη σκιά, είναι «ή σκιά του Γηρυόνου, τόν όποιον έφόνευσεν ό Ηρακλής». – Ch.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδός¹⁸⁰ γράφει γιὰ τὸν Ἑρῦλο, τὸν ὁποῖον –εἶδαμε– ἀναφέρει ὡς «τρίψυχον» (ὅπως, ἐξάλλου, καὶ ὁ Βιργίλιος, ποῦ μᾶς λέει γι’ αὐτὸν ὅτι ὅταν τὸν γεννοῦσε ἡ μητέρα του ἡ θεὰ Φηρωνία, τοῦ εἶχε δώσει τρεῖς ψυχές¹⁸¹) ὅτι: «τρίψυχον γενέσθαι ὁ μῦθος αἰνίττεται φιλοσοφικώτατα τριπλᾶς ἔχειν τὴν ψυχὴν δυνάμεις ὁ ἐν Φαίδωνι [διάβαζε: «Φαίδρω»] Σωκράτης παραδίδωσιν, ἡνίοχον μὲν τὸν νοῦν, Ἴππους δέ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, καὶ χαλινῶσαι τὴν ψυχὴν θεσπίζει τὰ λόγια...».

Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ ψυχὴ μοιάζει μὲ ἓνα ζευγάρι φτερωτὰ ἄλογα [τὸ «θυμικόν» καὶ τὸ «ἐπιθυμητικόν» μέρος τῆς ψυχῆς] μαζί μὲ τὸν ἡνίοχο [τὸ «λογιστικόν» μέρος τῆς]. Ὁ ἀρματηλάτης ὁ δικός μας (τῶν ἀνθρώπων) βαστάει μὲ τὰ χαλινάρια ἓνα μονάχα ζευγάρι ἄλογα καὶ ἀπ’ αὐτὰ τὸ ἓνα εἶναι ὁμορφο κί’ εὐγενικό καὶ ἀπὸ καλὴ γενιά, ἐνῶ τὸ ἄλλο εἶναι ἀπ’ ἀντίθετη καὶ ἀντίθετο. Ἔτσι ἡ ἡνιόχηση εἶναι σέ μᾶς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μοῖρα δύσκολη κί’ ἐπίπονη. Ὁ Ι. Θεοδωρακόπουλος, στὴ μετάφρασή του αὐτῆ τοῦ πλατωνικοῦ ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸν «Φαίδρω»¹⁸², προσθέτει¹⁸³: Ἡ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν πλατωνικὴ εἰκόνα τῆς ψυχῆς ὡς φτερωτοῦ ἄρματος μὲ τὰ δύο ἄλογα καὶ τὸν ἡνίοχο, εἶναι ἡ τριχοτόμηση τῆς ψυχῆς σέ τρία γένη: ἐπιθυμία, θυμὸ καὶ νόηση». (Ὅμοια καὶ ἡ διαίρεση τοῦ Ἀριστοτέλους).

«Ὁ ἄνθρωπος, ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὰς τρεῖς ταύτας ψυχὰς εἶναι τέρας ὅμοιον τῆ Χείμαιρα, τῆ Σκύλλη ἢ τῷ Κερβέρῳ [καὶ τῷ Γηρυνόνῃ]» ἔγραφε στὴν «Ἐναίσιμον Διατριβήν» του (Λευψία, 1875, «Περὶ τῶν τριτῶν εἰδῶν τῆς ψυχῆς παρὰ Πλάτωνι») ὁ Χαρίσιος Παπαμάρκου¹⁸⁴, προσθέτοντας ὅτι «εἶναι ἰδέαι δηλ. πολλαὶ ἐν ἐνὶ συμπεφυκυῖαι».

Εἰκ. 29¹⁸⁵Εἰκ. 30¹⁸⁶

Ἡ ψυχὴ τοῦ Γηρυνόου παριστάνεται μὲ μορφή πουλιοῦ.

Κνάρρ (1902), «The Aeneid of Virgil», Chicago, σ. 370: «The ref. is to Geryon» (Σχόλ. στὸν στίχ. VI, 289).

180. Ἰωάνν. Λυδ., «Ἐκ τῶν π. μην.», I, 11.

181. Βιργίλ., «Αἶν.», VIII, 565-566: «nascenti animas Feronia mater (...) dedit» («ἐνῶ ἐγεννᾶτο, ἡ μήτηρ Φηρωνία εἶχε δώσει τρεῖς ψυχὰς...»). Ἔκδ. 19833, ὅ.π., σ.σ. 854-855. – Σεργθ., σχολ. στὴν «Αἰνεϊάδ.» τοῦ Βιργιλίου, VIII, στ. 564 (Ἔκδ. C. Thilo-H. Hagen, 1884, ὅ.π., T. A, σ. 279).

182. Πλάτ., «Φαίδρ.», 246A.

183. Ι. Θεοδωρακοπούλου (1971), «Πλάτωνος Φαίδρος», σχολ. σ. 470, σμμ. 1.

184. Στήσ. 67.

185. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 31.

186. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 10.

Εικ. 31¹⁸⁷

(Στίς ἐδῶ παρατιθέμενες εἰκόνες 29 καὶ 30 παριστάνεται ἡ ψυχὴ τοῦ Γηρυόνου μέ μορφή πουλιοῦ¹⁸⁸. Τό φίδι τῆς εἰκ. 29 εἶναι «τό πύ συνηθιαμένο ζῶο τῆς ψυχῆς, τό πουλί ὅμως εἶναι ἐξ ἴσου κοινό»¹⁸⁹. Τό ἄλογο τῆς εἰκόνας 30 μπορεῖ νά εἶναι τό «ἄλογο τοῦ θανάτου»¹⁹⁰ – μεταφορέας τῆς ψυχῆς).

Ἡ πλατωνικὴ διάκριση τῆς ψυχῆς σέ τρία εἶδη, ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, σε «θυμικούς» (τό «συνεσθάνεσθαι») «ἐπιθυμητικόν» (τό «βούλεσθαι») καὶ «λογιστικόν» (τό «διανοεῖσθαι»), δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά ἡ διάκριση πού κάνει ἡ ἐντελῶς σύγχρονη Ψυχολογία καὶ εἰδικότερα ἡ «Ψυχολογία τοῦ βάθους» (Βαθυψυχολογία), ἡ ὁποία μέ τὴν –ἀπόλυτα ἀντίστοιχη– διατομὴ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, πού πραγματοποιοῖσε ὁ θεμελιωτῆς τῆς, ὁ S. Freud, ξεχωρίζει –ὅμοια– τίς τρεῖς (3) κατηγορίες τοῦ λεγόμενου «ψυχικοῦ ὄργανου» τό Ἐγώ (τό Λογικό), τό Ὑπερεγώ (Ἠθικό) καὶ τό Αὐτό (Ἐνστιγματικό).

187. H. B. Walters (1893), «Catalogue of the Greek and Etruscan Vases in the British Museum», London, T. II (= Black - Figured Vases), Pl. IV.

188. J. De Witte (1837), «Description d' une collection de vases et bronzes antiques provenant des fouilles de l' Etrurie», Paris, σ. 88. – Ch. Lenormann-J. De Witte (1844), «Élite de monuments céramographiques», Paris, T. A, σ. 23. Βλ. καὶ τὴν σημ. 5: «σέ μερικά ἀγγεῖα βλέπουμε τὴν ψυχὴ νά παριστάνεται σάν πουλί. Π.χ. στὴ μάχη τοῦ Ἡρακλέους-Γηρυόνου. (Cat. d' une collection de vases trouvés en Etrurie, no 135). – Ph. Le Bas (1837), «Monuments d' Antiquité Figurée». Recueillis en Grèce, et expliqués», Hier Cahier, Paris, σ.σ. 149-150. Γιά τὴν Ψυχὴ-Πουλὶ δέξ τό ὠραῖο (καὶ ἐνδιαφέρον) βιβλίο τοῦ Γ. Δημητροκάλλη (1992), «Ἡ Ψυχὴ-Πουλὶ», Ἀθήνα.

189. M. P. Nilsson (1977), «Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Θρησκείας». Μτφρ. Αἰκ. Παπα-θωμοπούλου, Ἀθήνα, σ. 113 (Γ. Δημητροκάλλη, 1992, ὅ.π., σ. 174, σημ. 125).

190. Πρβλ. Ph. Le Bas (1837), ὅ.π., σ. 150.

Χαράσσοντας τίς παραπάνω γραμμές εἶδα σιά «Anecdota Graeca»¹⁹¹ (ἐκδ. 1781), τὰ ὅποια εἶναι ἐνδιαφέρουσα –πράγματι– γραμματειακή πηγή, τήν τέτοιου (γραμματειακοῦ) εἶδους μαρτυρία, πού ὀπωδῆποτε προβληματίζει καί μπορεῖ, ἔτσι, νά ὀδηγήσει, κι' ἐδῶ, σέ κάποιες παραπέρα σκέψεις (τήν ἴδια συνάντησα σέ λίγο καί σ' ἓνα σχόλιο στή «Θεογονία» τοῦ Ἡσιόδου). Πρόκειται γιά τό «Περί τοῦ Γηρυόνου» μικρό κείμενο τῆς Εὐδοκίας¹⁹¹ «τῆς Μακρομβολιτίσσης, Βασιλίδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὅπου σημειώνεται: *ἦν τρικέφαλος τό σᾶμα ὁ Γηρυόνης διά τό εἰδέναί τά ἐσόμενα, τά τε ἐνεστῶτα καί τά παρεληλυθότα*.

Στίς ἀλληγορίες, ἐπίσης, «εἰς τήν τοῦ Ἡσιόδου Θεογονίαν» τοῦ «σοφωτάτου καί λογιωτάτου κυροῦ Ἰωάννου διακόνου τοῦ γαληνοῦ» διαβάζουμε κι' ἐδῶ¹⁹²: *«Γηρυόνην οἱ μέν (...) οἱ δέ τόν χρόνον [ἠνόμασαν]. Θέλουσι γάρ καί τās τρεῖς κεφαλᾶς ἔχειν αὐτόν. τά τε ἐσόμενα, τά ἐνεστῶτα καί τά παρεληλυθότα*».

Βρισκόμαστε, λοιπόν, σέ μιά περίπτωση στήν ὁποία ὁ Γηρυόνης δέν εἶναι παρά μιά προσωποποίηση τοῦ χρόνου. Ἐρωτᾶται ὅμως: ποιοῦ, ἀκριβῶς χρόνου; Ἀσφαλῶς, πρόκειται ἐδῶ γιά τόν ψυχολογικό –ύποκειμενικό– ἐσωτερικό ἤ, ἀλλιῶς, βιωματικό χρόνο καί σέ ἀντίθεση μέ τόν ἐξωτερικό –κοσμολογικό– ἀντικειμενικό χρόνο τοῦ ὥρολογίου.

Στόν τελευταῖο αὐτό χρόνο, τό μετρητό χρόνο τοῦ ὥρολογίου (καί ὄχι τό βιωματικό χρόνο), τό χρόνο τόν διαχωρισμένο σέ ἔτη, ἐποχές, μήνες καί μέρες, μέ βάση τίς κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων (λόγου χάρη: περιφορᾶ τοῦ ἡλίου) θά πρέπει νά ἀναφέρεται ὁ Ἰωάννης ὁ Τζέψης, ἀλλά καί ὁ σχολιαστής τοῦ Ἡσιόδου Ἰωάννης ὁ διάκονος.

Γράφει ὁ πρῶτος¹⁹³:

«Δέκατον [ἄθλον] βοῦς τās φοινκάς τρισώμου Γηρυόνος (...) οὐ γάρ νῦν φυσικώτερον τό τριμερές τοῦ χρόνου τόν Γηρυόνην φαίην, ἄν, ἡλίον Ἡρακλέα...».

Γιά τόν Ἰωάννην τόν διάκονον¹⁹⁴:

«γηρυόνην γάρ τόν χειμῶνα φαμέν, ὡς γαρύνην ὄντα τινά καί θορυβῶδη οὔ τās βοᾶς τε καί θροντάς ἀπελαύνει μακρόθεν ὁ ἡλιος ἐλθῶν (...) γηρυόνης δέ ὀνομάζεται παρά τό γαρεύειν τουτέστι βοᾶν. διά τούς ἐν χειμῶνι γινομένους θορυβούς (...) λέγονται δέ αἱ θρονταί εἶναι τοῦ Γηρυόνου...». Κι' ἄλλοῦ¹⁹⁵: *«γηρυόνης ὁ χειμῶν ἀπό τοῦ γαρύν τό φωνῶ. διά τās τότε τῶν ἀνέμων καί ὄμβρων ταραχάς*».

Ὅσο γιά τό βιωματικό χρόνο, μέ τόν ὅποιο θά πρέπει νά συνθέσουμε τήν ἀλληγορία τοῦ μύθου τοῦ Γηρυόνου («θέλουσιν ἔχειν καί τās τρεῖς κεφαλᾶς, τά τε ἐσόμενα, τά ἐνεστῶτα καί τά παρεληλυθότα»), αὐτός –καί σέ ἀντίθεση μέ τόν ἀντικειμενικό χρόνο τῆς ἀριστοτελικῆς παράδοσης– ἀφορᾶ στή συσχέτιση ψυχῆς-μνή-

191. «Anecdota Graeca». Ἐκδ. J.B.C. d'Ansse de Villosion (1781), «Ἰωνιά» [= κῆπος ἰων (= μενεξέδων), Violarium] ἤτοι συλλογή θεῶν, ἡρώων καί ἡρωϊκῶν γενεαλογίας..., σ. 32. Βλ. καί τήν ἐκδ. I. Flach (1880), Lipsiae, σ. 166 (No 141).

192. Ἰωάνν. Διακόν., σχολ. στή «Θεογον.» Ἡσιόδ., ἐκδ. 1605, ὅ.π., σ. 136 (= CXXXXVI).

193. Ἰωάνν. Τζέτζ., «Χιλιάδ.», (ιστ: «π. Ἡρακλ.»), στ. 325-328.

194. Ἰωάνν. Διακ., σχολ. στή «Θεογον.» Ἡσιόδ. Ἐκδ. 1605, ὅ.π., σ.σ. 168-169.

195. Ibid, σ. 136.

μης-χρόνου, πού πρώτος έπιχείρησε ό Ίερός Αύγουστίνος, γιά τόν όποιο ό καθ αυτό χρόνος είναι ό «ύποκειμενικός». Έλεγε¹⁹⁶: «ύπάρχουν τρεις χρόνοι, τό παρόν τοῦ παρελθόντος, τό παρόν τοῦ παρόντος καί τό παρόν τοῦ μέλλοντος. Οί χρόνοι αὐτοί, κατά κάποιον τρόπο, ύπάρχουν στήν ψυχή [in anima], καί μόνο εκεί τούς βλέπω: τό παρόν τοῦ παρελθόντος είναι ή μνήμη (memoria), τό παρόν τοῦ παρόντος είναι ή άμηση άντίληψη¹⁹⁷, (contuitus), καί τό παρόν τοῦ μέλλοντος είναι ή προσμονή [προσοδοκία] (exspectatio)». Η μνήμη καί ή προσοδοκία, ως ψυχικές λειτουργίες, «συγκεντρώνουν μέσα στόν όρίζοντα τής αδιάκοπης παρουσίας τής ψυχής στό «τώρα» τό παρελθόν καί τό μέλλον»¹⁹⁸.

Ο Ε. Husserl, ό θεμελιωτής τής σύγχρονης Φαινομενολογίας, τή διαρκή παρουσία τής συνέχειας τών βιωματικών φάσεων μέχρι τό κάθε συγκεκριμένο «τώρα» τής εκδίπλωσής του, τό όνομάζει συγκράτηση (Retentio), ενώ τό αντίθετο τής συγκράτησης αὐτῆς τοῦ «άμέσως πρίν», τό όνομάζει πρόσβαση (Pretentio), πού είναι ή προέκταση τοῦ τώρα, τοῦ παρόντος (Praesentatio) [Δηλαδή, Πρόσβαση: τό «μελλοντικό είναι» τοῦ ρέοντος παρόντος ως άνοιχτότητα στόν όρίζοντα τοῦ μέλλοντος καί Συγκράτηση: όχι παρελθόν αλλά ή άπόκλιση τοῦ «τώρα» πρós τόν όρίζοντα τοῦ παρελθόντος]. Αυτό τό «ρεῦμα πρós» (άργό, σύντομο, πολύ γρήγορο ή έντελώς άδρανές), αὐτή ή σύνθετη μ' άλλα λόγια χρονική ροή μέ υπεροχή τοῦ ενός ή τοῦ άλλου άπ' τά στοιχεία αὐτά, τό βλέπουμε στό χώρο τής Ψυχοπαθολογίας¹⁹⁹, καί μέ τήν έννοια αὐτή ή σύγχρονη Φαινομενολογική, είδικά, Ψυχατρική (οί «κλινικές» περιπτώσεις – ή «Νοσολογία») δέν είναι παρά διαταραχές τοῦ βιωματικοῦ χρόνου, αὐτοῦ πού μέ μία λέξη όνομάζουμε χρονικότητα. Όμοια καί ή Φαινομενολογική Ψυχοπαθολογία (ή παθογένεια δηλ., ό μηχανισμός γένεσης, ή Φυσιοπαθολογία τής διαταραχῆς).

Παράδειγμα:

Στήν ένδογενή (ψυχωσική) μελαγχολία λογουχάρη, εκείνο πού βλάπτεται πρωτοπαθητικά είναι ή συνείδηση, πού εδώ άπάλεσε τή δυνατότητα τής εκτίμησης τής χρονικότητας τοῦ παρόντος. Ο πολὺς Η. Ey τόνιζε πώς ή άποργανωμένη συνείδηση είναι μία συνείδηση άποσυντεθιμένη μέσα στή δυναμική τής χρονικότητας της («χρονικότητας»), πού εδώ είναι ιδωμένη ως δομή τής ψυχικῆς ζωῆς, ή όποία ξε-

196. Άγίου Αύγουστίνου (έκδ. 1999), «Έξομολογήσεις», Βιβλ. XI, Κεφ. 19.25, Τ. II, σ. 173 τής έκδοσης, σε μετάφραση-σχόλια τής Φρ. Άμπατζόγλου). Πρβλ. Α. Δαλεζίου (1932), μτφρ. «έν τοῦ λατινικοῦ» τοῦ βιβλίου «Αί έξομολογήσεις τοῦ Άγίου Αύγουστίνου», Αθήνα, σ. 104 καί τήν άπόδοση στή δημοτική γλώσσα άπό τόν π. Εὐτ. Ρουσσόν (1999), σ. 375. Γιά τό ίδιο θέμα βλ. καί Κ. Γεωργούλη (χχ) στό λ. «Αύγουστίνος» τής Έγκυκλοπαιδείας «Ηλίου», Τ. Ε, σ.σ. 255-256, καί Θ. Κιτσοπούλου (1966), «Τό πρόβλημα τοῦ χρόνου», στό π. «Έποχές», άρ. 37, σ. 423. Κί' άκόμα: Ε. Borgna (1997), «Le figure dell' ansia», Milano, σ. 137.

197. Κ. Γεωργούλη (χχ), ό.π., Τ. Ε, σ. 256: «συμπεριληπτική όραση». – Θ. Κιτσοπούλου (1966), ό.π., σ. 423: «(αίσθητηριακή) θεώρηση».

198. Ibidem.

199. Ibid., σ. 424. – Η. Flashar (1966), «Melancholie und Melancholiker in dem medicinischen Theorien der Antike», Berlin, σ. 14-15. – L. Binswanger (1960), «Melancolie und Manie. Phenomenologische Studien», Stuttgart, σ. 25. – Βλ. καί τή γαλλική καί τήν ιταλική έκδοση. 1ο) «Melancholie et Manie». Tr. fr. M. Ajoin - Y. Totoyan - A. Tatossian», 1987, Paris, σ. 31. 2ο) «Melanconia e Mania», 1983³, Tr. Ital. M. Marjotto, Torino, σ. 33.

τυλίγεται ὄχι σύμφωνα μέ τή χρονο-λογική τάξη τοῦ μετρητοῦ χρόνου [τοῦ ὠρολογίου] ἀλλά σύμφωνα μέ τήν κίνηση τοῦ βιώματος²⁰⁰ «[βιωματικός χρόνος» – «temps vecu»]. Ἡ Μελαγχολία ὡς δομική τροποποίηση τῆς συνείδησης καί δὴ τῆς χρονικότητας, ἀφορᾷ –κυρίως– στήν προβληματική τῆς δράσης ἀπ’ ὅπου καί ἡ «παθητικότητα», ἡ «ἀκίνησια» καί ἡ «ἀναστολή τῆς ὑπαρξης» τοῦ Μελαγχολικοῦ («Ἡ Μελαγχολία εἶναι ἓνα σταμάτημα»). Συνυπάρχει [ὡς κλινικός ἀστερισμός] λύπη, ἄγχος, ιδέες ἀπαξίας ἢ αὐτομομφῆς, κ.ἄ., πού εἶναι μιά διαταραχή συνδεμένη μέ τήν ἠθική πιά μορφή, πού ἀφορᾷ στίς ἀξίες καί τούς σκοπούς, καί μέ τήν ἔννοια αὐτή ἡ νόσος εἶναι μιά «ἀποργάνωση» (ἀποδόμηση) τῆς χρονικῆς – ἠθικῆς δομῆς τῆς συνείδησης²⁰¹.

Σέ μιά τέτοια τροποποίηση τοῦ χρόνου ἡ διάσταση τοῦ μέλλοντος εἶναι κομμένη («συγκοπῆ») τοῦ χρόνου) ἐνῶ τό παρόν εἶναι ὀλότελα ἀπορροφημένο ἀπό ἓνα ὄλο καί περισσότερο διευρυμένο καί μεγεθυμένο παρελθόν μέ τρόπο τέτοιο πού αὐτό τό παρόν, βαθμιαία, ἐξαφανίζεται.

Ἐντίθετα –γιά νά μείνουμε, πάντα, στό παράδειγμα τῆς «Μανιο-καταθλιπτικῆς» ψύχωσης– ἡ μανιακή συνείδηση (καλλίτερα: «ὁ κόσμος» τοῦ μανιακοῦ) ἰδωμένη πάλι ἀπ’ τή σκοπιά τῆς ὑπαρξιακῆς ἀνθρωπολογίας, δηλαδή μέσα ἀπό μιά καθαρά φαινομενολογική προοπτική, ἐμφανίζεται ὡς ἓνα ἄλμα, μιά δίνη (στρόβιλος), μιά ὀρμή (έlan, φορᾷ πρὸς τά ἐμπρός) πού παρασύρει τό βίωμα πέρα ἀπό ἓνα ἀδύναμο παρόν, πρὸς ἓνα μέλλον πού ἀτέλειωτα γεννᾶται καί ξαναγεννᾶται, ἓνα μέλλον ὑπέμετρα ἐξογκωμένο μέ ἀχαλίνωτη ἐπιθυμία (...). Τό παρόν δέν ὑπάρχει γι’ αὐτή τήν ἱλιγγιάδη κούρσα πρὸς τό μέλλον. Τό μέλλον εἶναι «ἐδῶ καί τώρα», λές καί ὅλες οἱ δυνατότητες εἶναι ὅμοια δυνατές²⁰². Ἡ φυσιολογία τοῦ «ἐν-τῶ-κόσμου-εἶναι» τοῦ μανιακοῦ, δέν εἶναι παρά μιά ριζική ἐξωχρονικότητα, μιά ἐλαφρότητα πού ἵπταται πάνω ἀπ’ τίς ἀνάγκες τοῦ παρόντος, ἐντελῶς ἐξωπραγματικῆς²⁰³.

Καί στίς δύο αὐτές φάσεις τῆς Μανιο-καταθλιπτικῆς Ψύχωσης (πού πήραμε ὡς κλινικό παράδειγμα καί πού εἶναι φάσεις κλινικά ἐναλλάξιμες) ὑπάρχει μιά διαταραχή τῆς χρονικῆς ἐμπειρίας.

Αὐτοῦ τοῦ –μέ τήν παραπάνω ἔννοια– τριοδιάστατου χρόνου, ὁ Γηρῶνης θά πρέπει νά θεωρηθεῖ (ἀπ’ τήν πλευρά τῆς ἀλληγορίας τοῦ μύθου) μιά φανερή προσωποποίηση.

Φυσικά, πρόκειται ἐδῶ γιά μιά ἄλλη ὀπτική ἀναφορικά μέ τόν τρικέφαλο βασιλιά τῆς Ἀμβρακίας, τόν μυθικό Γηρῶνη, ἡ ὁποία θά ταίριαζε μέ τήν ἠσιόδεια (ὅπως συνηθίσαμε νά λέμε) ἐκεῖνη –σ’ ἓνα τουλάχιστον μέρος της– ἐκδοχή, πού τόν θεωρεῖ ἱκανόν «τοῦ εἰδένα» ἓναν τέτοιο τριοδιάστατο χρόνο, ἀλλά καί «βροτῶν», συνάμα, «κάρτιστον ἀπάντων» (ἀνώτατον ἀπ’ ὅλους τούς θνητούς) καί τοῦ ὁποίου

200. H. Ey (1968), «La Conscience», Paris, σ. 99. (Υπάρχει καί ἡ ἑλληνική ἐκδοση, 1983, σέ μτφρ. Ε. Ξενοπούλου, Ἀθήνα, σ.σ. 109-110.

201. H. Ey (1954), «Etudes Psychiatriques». Etude no 22: Melancholie (III/A: Analyse Existentielle), T. III, σ.σ. 149, 151-152.

202. H. Ey (1968), ὁ.π., σ. 100.

203. Ibid, σ. 101.

ή περιπέτεια μέ τόν Ἡρακλέα ἐκτυλίσσειται στήν πλατιά καί πλούσια πεδιάδα τῆς, πράγματι, «ἐριθώλου Ἀμβρακίης».

Στήν τέτοια, θετική, ἀπέναντι τοῦ Γηρυόνου τοποθέτηση τοῦ ψευδο(;)ησιδι-
κού ἀποσπάσματος («*θροτῶν κάρτιστος [κράτιστος] ἀπάντων Γηρυονεύς*»²⁰⁴), ἀπο-
ψη πού βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ ὅλες τίς ἄλλες πηγές, ὑπάρχει –ὡπως ἔπι-
τε– μία ὑπερβολή. Ἐμεῖς μένοντες, κι' ἐδῶ, στήν κοινά ἀποδεχτή (τή συνθησιμένη)
ἐκδοχή κατά τήν ὁποία ὁ ἴδιος ἦταν μιά τερατόμορφη φηγούρα γιά τή Μυθολογία
(«*τέρας ἦν ὁ Γηρυόνης*»²⁰⁵) δέν μπορεῖ παρά νά δοῦμε στήν περίπτωση αὐτή τοῦ
μυθικοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀμβρακίας τό γεγονός τῆς ἐκπληξης, τῆς «*ἀπορίας καί θαυμα-
σιότητος*»²⁰⁶, τό παραξένεμα, τήν ἀμυχανία ἢ κι' αὐτό ἀκόμα τό θάμβος μας μπρο-
στά στόν «Ἄλλον» διαφορά πού φαίνεται νά πρόσεξε ὁ Παλαιάφατος ἔτσι καθῶς
ἔγραφε: «*τοῖς ἄλλοις διαφέρων*»²⁰⁷ (ὁ Γηρυόνης)).

Αὐτό, ἀκριβῶς, τό πρόβλημα τοῦ «Ἄλλου» (καί, μαζί, τοῦ διαφοροτικοῦ, πού
παίρνει τή μορφή τοῦ τερατόμορφου ὄντος, τοῦ ξένου, καί πού φαίνεται νά ἐκφρά-
ζεται μέ τό μυθικό περιστατικό τοῦ Ἡρακλέους-Γηρυόνου) βρίσκεται στό ἐπίκεντρο
τοῦ σύγχρονου στοχασμοῦ στό χῶρο, καί πάλι, τῆς μοντέρνας Φαινομενολογίας
ἀλλά καί τοῦ σύγχρονου, ἐπίσης, προβληματισμοῦ στήν περιοχὴ τῆς Κλινικῆς Ψυχια-
τρικῆς καί τῆς Ψυχοπαθολογίας (τῆς Ψυχολογικῆς ἐρημνείας τοῦ «παθολογικοῦ»).

Ὁ Jean-Paul Sartre τονίζει ιδιαίτερα τήν πικρὴ ἐμπειρία, πού προκαλεῖ στό
ὑποκείμενο τό νά εἶναι παρατηρούμενο, τό νά εἶναι δηλ. ἰδωμένο ἀπό τόν «Ἄλ-
λον», ὁ ὁποῖος μέ τό βλέμμα του ἐξουσιάζει, διάζει, ὑποκλέπτει τήν ὑποκειμενικό-
τητα, συστέλλει τήν ἐλευθερία. Ὁ «Ἄλλος» κατακτᾷ μέ τό βλέμμα του ἀνάγοντας
τό ὑποκείμενο σέ ἀντικείμενο· τό ἀλλοτριώνει^{208 209}. [Αὐτό σημαίνει ἀλλοτριώση
(aliénation) καί ἀντικειμενοποίηση – πραγμασιοποίηση (reification) στό ὄντολογικό
καί ψυχολογικό ἐπίπεδο].

«Ὁ Σάρτρ» –γράφει στό βιβλίο του «Ψυχιατρική καί Ἀντιψυχιατρική» ὁ D.
Cooper²¹⁰– «προσπάθησε, νά ἀνακαλύψει τήν ὄντολογική [καί Ψυχολογική] βάση
τῆς ἀλλοτριώσης θεωρώντας δευτερεύουσα τήν ἀλλοτριώση ὅπως τήν ἐρημνεύει ὁ
Μάρξ, δηλ. τήν ἐκμετάλλευση καί τά κοινωνικά της παράγωγα, μολις πρωτοανά-

204. Ἡσιόδ., «Θεογον.», στ. 981-982, στή ο. 193 τῆς ἐκδ. Κ. Στίλλ [μτφρ. Π. Ε. Γιαννακοπού-
λου] (1899), ὁ ὁποῖος προσθετεῖ: «Ὁ αὐτός ποιητής οὐκ ἔγραψε τοὺς στίχους 287-294 καί τοὺς προκειμέ-
νους (979-983).

205. Ἰωάνν. Πεδιασιμ., «π. τῶν δῶδ. ἀθλ. τοῦ Ἡρακλ.». Στὸ Opuscula Mythologica..., ἐκδ. Fr.
Greujer, 1818, σ. 352.

206. Ἱπποκράτ., «π. ἰερῆς νόσου», ἐκδ. H. Grensemann (1968), «Die Hippokratische Schrift
«Über die heilige Krankheit...», Berlin, σ. 60.

207. Παλαιάφατ., «π. ἀπίστ.», 29 (25): «π. Γηρυόνου».

208. J.-P. Sartre (ἐπανάεδ. 1976), «L' être et le néant. Essai d' ontologie phénoménologique»,
Paris, σ.σ. 316-318.

209. Γιάνν. Μπακογιαννοπούλου (1963), «Μία φαινομενολογία τῆς ἀλλοτριώσης», στό π.
«Εποχές», ἀρ. 5, σ. 48. – Χρ. Γιανναρά (1976), «Τὸ πρόσωπο καί ὁ ἔρως...», Ἀθήνα, 310: «Τὸ βλέμμα
τοῦ «ἄλλου» μέ μεταβάλλει σέ ἀντικείμενο, μέ ἀντιθέτει στήν ἀτομική ἀὐτονομία τῆς ὑπαρξῆς του, στήν
αὐτονομία πού ἐπιβουλεύεται τήν αὐτοτέλεια καί αὐτεξουσιότητα τῆς δικῆς μου ἀτομικότητας».

210. D. Cooper (1974), «Ψυχιατρική καί ἀντιψυχιατρική», μτφρ. Κ. Χατζηδημήμου-Ι. Ράλλη,
Ἀθήνα, σ. 77.

πτυξε τις πρώτες του θεωρίες της ύπαρξιακής «αίμορραγίας». Όταν, δηλαδή, εξετάζομαι από κάποιον άλλον, υπάρχει μία κίνηση προς τά έξω, μία «άφαιμάξη», που αρχίζει απ' την εσωτερική μου κατάσταση του «είναι-γιά-τον-έαυτό-μου» και πηγαίνει προς μιὰ εξωτερική κατάσταση του «είναι-μου-γιά-κάποιον-άλλον» σάν αντικείμενο μέσα στον κόσμο (...). Τα μάτια του άλλου, καθώς μέ κοιτάζει, μπορεί νά είναι μακριά, αλλά τό βλέμμα του βρίσκεται ακριβώς μέσα μου, εισχωρεί στό χώρο της υποκειμενικότητάς μου και προσπαθεί νά μέ καταστήσει αντικείμενο γιά 'κείνον». [Αυτή είναι, ολότελα σχηματικά και συνοπτικά, ἡ έννοια της άλλοτρίωσης και της αντικειμενοποίησης-πραγμοποίησης στον φαινομενολογικό στοχασμό του καιρού μας].

Απ' τήν Παιδοψυχιατρική έμπειρία γνωρίζει κανείς, μετά τις έρευνες του H. Wallon και τό «στάδιο του καθρέφτη» του J. Lacan, ότι τόν 6ο μήνα της ζωής του παιδιού, σ' αυτό –ακριβώς– τό στάδιο, τό ίδιο αντιλαμβάνεται τόν έαυτό του ως ανθρώπινη μορφή μέσα στην οποία αναγνωρίζει ταυτόχρονα και τόν έαυτό του και τόν Άλλον (Έγκατάσταση σχέσεων τόσο μέ τόν ίδιο τόν έαυτό του, όσο και μέ τούς άλλους). Στή λεγόμενη «Νευρομαρξιστική άποψη²¹¹» του Άνρι Ουαλλόν τονίζεται εκείνο στό όποιο ό Μαρξισμός απέδιδε ιδιαίτερη σημασία: τις σχέσεις δηλ. άτομου μέ άτομο, τό «πηγαινέλα» του έαυτού και του «Άλλου», μέ τήν παράθεση ενός ταιτάτου του ίδιου του Μάρξ: «ό άνθρωπος αρχίζει, από τό νά άντανakλάται μέσα σ' έναν άλλο άνθρωπο, όπως μέσα σέ καθρέφτη». Η άποκάλυψη –γιά τό παιδί– του έαυτού του ως όρατης εικόνας σ' αυτό τό ίδιο, αλλά και στους άλλους, συνιστά τήν πρωταρχική έμπειρία της αντικειμενοποίησης του έαυτού (του) διαμέσου του βλέμματος του «Άλλου».

Μέσα στή διαλεκτική του νά βλέπει και του νά είσαι ιδωμένος, του νά παρατηρείς και νά παρατηρείσαι, ξεπηδά τό φαινόμενο της ντροπής, που είναι ένα αίσθημα προπατορικής πτώσης όχι από σφάλμα, αλλά γιατί είμαι ριγμένος σ' ένα κόσμο κι έχω ανάγκη της μεσολάδησης του «Άλλου» γιά νά είμαι αυτός που είμαι. [Αρκεί τό ότι ό «Άλλος» μέ παρατηρεί γιά νά είμαι αυτός που είμαι]. Τό προπατορικό μου άμάρτημα είναι ἡ ύπαρξη του «Άλλου» επιλέγει ό Sartre²¹². Τό βλέμμα²¹³ του [μέ τήν Ίανόμορφη λειτουργία του] ενώ δημιουργεί και έδραιώνει τό ανθρώπινο πρόσωπο (και κατά συνέπεια καθιστά τό άτομο υποκειμένο μέσα –

211. C. Coupernik-R. Dailly (1972), «Developpement neuro-psychique du nourrisson. Sémiologie normale et pathologique», Paris, σ. 269.

212. J.-P. Sartre (Έπανάκδ. 1976), όπ., σ. 309. – Χρ. Γιανναρό (1976), όπ., σ. 310: «...ό φόβος νά συλληφθώ σέ κατάσταση γυμνότητας δέν είναι παρα μιὰ συμβολική εξειδίκευση της προπατορικής ντροπής: στην περίπτωση αυτή τό σώμα συμβολίζει τήν δίχως άμυνα άγικειμενοποίησή μας. Νά ντύνεσαι σημαίνει νά σκεπάζεις τήν αντικειμενικότητά σου, νά διεκδικής τό δικαίωμα νά βλέπης χωρίς νά βλέπεις, δηλαδή νά είσαι μόνο υποκειμένο. Παντο τό βιβλικό σύμβολο της πτώσης, μετά από τή διάπραξη του προπατορικού άμαρτήματος, είναι τό γεγονός ότι ό Άδάμ και ἡ Εύα έγνωσαν ότι γυμνοί ήσαν» (J.-P. Sartre, 1976, όπ., σ. 336). Η άναφορά στή βιβλική διήγηση γιά τήν προπατορική ντροπή διαφωτίζει τό γεγονός της έκπτωσης του ανθρώπου από πρόσωπο σέ άτομο».

213. H. E. y. Στό R. Held (1952), «Psychopathologie du regard». «L' Evolution Psychiatrique», N° 2, σ. 254 [Discussion]: «Τό βλέμμα δέν είναι μονάχα μιὰ λειτουργία, ούτε όραση (θέση) ενός αντικειμένου. Είναι ειδική ύπαρξιακή σχέση μεταξύ δύο ύπαρξεων».

στόν-κόσμο), ταυτόχρονα τό αντικειμενοποιεῖ καί τό άλλοτριώνει. Αὐτή ἢ άλλοτριώση, αὐτή ἢ αντικειμενοποίηση, συμπυκνώνεται στή συγκλονιστική φράση, πού ὁ ἴδιος θέτει στό στόμα ενός ἀπ' τούς ἥρωες τοῦ θεατρικοῦ ἔργου του «Κεκλησμένων τῶν θυρῶν»: «Ἡ κόλαση εἶναι οἱ Ἄλλοι»²¹⁴.

Σ' αὐτή τήν τόσο ἀπαισιόδοξη προοπτική τοῦ Σάρτρ ἀναφορικά μέ τήν άλλοτριωτική διαδικασία τοῦ βλέματος τοῦ «Ἄλλου» ὁ Maurice Merleau-Ponty²¹⁵ (ἀπ' τούς νεότερους, κι' αὐτός, μεγάλους τῆς σύγχρονης Φαινομενολογίας) ἀφήνει τήν ἐλπίδα τῆς κατανόησης ἀνάμεσα στό «Ἐγώ» καί στόν «Ἄλλον», μιᾶς κατανόησης πού θά ἐπιτευχθεῖ σ' ἕνα κόσμο «δι-υποκειμενικότητας», σ' ἕνα κόσμο τῆς συνάντησης τῶν συνειδήσεων, σ' ἕνα κοινό κόσμο» (Mitwelt) σ' ἕνα κόσμο τοῦ «Ἐμεῖς» καί ὄχι τοῦ «Ἐγώ» («Εἶμαστε στό Ἐμεῖς καί ὄχι στό Ἐγώ» ἔλεγε ὁ Μακρυγιάννης).

Σέ μία φαινομενολογία τῆς δι-υποκειμενικότητας, τό οὐσιαστικό χαρακτηριστικό τῆς εἶναι τό «έν-τῶ-κόσμω-εἶναι» τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑποκείμενο ἐνσωματωμένο στόν κόσμο. Τό ἀνθρώπινο ὄν δέν εἶναι τέτοιο παρά μονάχα στή σχέση του μ' αὐτόν τόν κόσμο²¹⁶. Ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη εἶναι πάντα συνύπαρξη. Τό «Ἐγώ» ἰδωμένο ὄχι ὡς ἀπλό ἄτομο ἀλλά ὡς πρόσωπο, δέν εἶναι κατανοητό χωρίς τό «Ἐσύ». Ἡ προσωπικότητα ὑπονοεῖ οὐσιαστικά ἀνοιχτότητα πρὸς τόν «Ἄλλον». Τό «Ἐγώ» κλεισμένο στόν ἑαυτό του δέν εἶναι παρά μία ἀναυθεντική ὑπαρξη· δέν εἶναι ἀκόμα πρόσωπο ἀλλά ἕνα ἀπλό ἄτομο. Τό κεντρικό ἀντικείμενο τῆς σημερινῆς φιλοσοφικῆς Ψυχολογίας δέν εἶναι τό ἄτομο, οὔτε -ὄμως- καί ἡ κολλεκτίβα, ἀλλά ἡ συνύπαρξη ἀνθρώπου μέ ἄνθρωπο καί κυρίως τό «Ἐγώ» ὅπως αὐτό διαμορφώνεται ἀπ' τή σχέση του μέ τό «Ἐσύ»²¹⁷. Τό γεγονός τοῦτο τῆς συνύπαρξης τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἄνθρωπο (αὐτό τό «μεταξύ» τῶν ἀνθρώπων) εἶναι ἕνα γεγονός, πού δέν ἔχει τό ὅμοιο του στη φύση (στή natura)· εἶναι δηλ. μιᾶς σχέσης, ἕνας διάλογος. Αὐτή ἢ διαλογική διάσταση δέν εἶναι προσιτή μέ ψυχολογικές ἔννοιες, κάτι πού μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ ψυχο-λογικά, ἀφοῦ πρόκειται γιά γεγονός μεταψυχολογικό, ἀνθρωπο-λογικό²¹⁸...

Μέ βάση τό γεγονός ὅτι τό ὑπάρχον ὑποκείμενο δέν εἶναι τέτοιο παρά στή σχέση του μέ τόν κόσμο, ἡ ἔννοια τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας δέν μπορεῖ νά εἶναι ἔξω ἀπό μιᾶς φαινομενολογία τῆς δι-υποκειμενικότητας, ἡ ὁποία σήμερα μιᾶς παρέχει τά μέσα ἐρμηνείας γιά πολλές πλευρές τῆς σύγχρονης συλλογικῆς ζωῆς, ιδιαίτερα δέ στίς περιπτώσεις τῶν παθολογικῶν τῆς ἀποκλίσεων²¹⁸.

Ἡ ψυχωσική (γιά παραδείγμα) συνδρομή²¹⁹ εἶναι ἡ καταστροφή (ἡ κατάρευ-

214. J.-P. Sartre (ἔκδ. 1965), «Κεκλησμένων τῶν θυρῶν», μτφρ. Ε. Γερογιάννη, Ἀθήνα, σ. 49.

215. Γ. Μπακογιαννόπουλου (1963), ὅπλ., σ. 48. - G. Invitto (1987), «Le nozioni antisartreane di «occhio» e visione, nell' ultimo Merleau-Ponty». Στό: «Segni e Comprensione», I, 1, 1987, σ.σ. 47-49.

216. Br. Callieri (1982), «Quando vince l' Ombra...», Roma, σ. 87.

217. Τοῦ ἴδιου (1953), «Observazioni sul problema della conoscenza dell' altro-da-sè secondo le concezioni dell' antropologia esistential. (Actes Pème Congr. Intern. Philos. Bruxelles), T. 7, σ.σ. 195-197.

218. Τοῦ ἴδιου (1980), «Aspetti antropologici dell' incontro. Il noi fra Psicanalisi e metafisica». Στό: «Metafisica e scienze dell' uomo» (Atti del' VII Congr. Intern., Bergamo 4-9/9/1980). Roma, T. Β', σ. 10.

219. Ibid., σ. 13. - A. Tatossian (1979), «Phénomendogie des Psychoses», Paris, σ. 180: «O C. Kulenkampf [«Erblicken und Erblickt-werden. Das Für-Andere-Sein (J.-P. Sartre)

ση) αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῆς δι-υποκειμενικότητας τῆς ἀνθρώπινης συνάντησης. Ὁ ψυχωσικός ἀνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος πού δέν μπορεῖ νά δομήσει τό «Ἐμεῖς». Παντό καί ἡ σύγχρονη Ψυχιατρική εἶναι σήμερα ἰδωμένη ὄχι μονάχα ὡς ἡ μελέτη τῶν διαταραχῶν τῆς ἀνθρώπινης ἐπικοινωνίας ἢ ὡς ἡ μελέτη τῶν (ἀνθρωπολογικῶν) διαταραχῶν τῆς συνάντησης, ἀλλά καί ὡς ἡ ἐπιστήμη, ταυτόχρονα, ἐκεῖνη πού ἐρευνᾷ τόν ἀνθρωπο στήν ἰκανότητά του ἢ στήν ἀνικανότητά του νά συγκροτηθεῖ στό «Ἐμεῖς». Μέ τήν ἔννοια αὐτή ὁ «κοινός κόσμος» (τό χαϊντεγκεριανό «Mitwelt» ἢ ὁ ἡρακλείτειος –καλλίτερα– «ξένος κόσμος») γιά τόν ψυχωσικό δέν μπορεῖ νά εἶναι ἕνας «κόσμος συνάντησης».

Σέ ἄλλες, μὴ κατά φύση, περιπτώσεις ἀποκλίσεων, ὁ «Ἄλλος» εἶναι ὁ ξένος (ὁ μὴ οἰκεῖος, ὁ ἀλλότριος, ...) πού ταυτοποιεῖται μέ ἕνα «τέρας» ἕνα τερατώδες ὄν, στά πέρατα τῆς γῆς («πέρασιν ἐν γαίης»). Ἡ ὅποια διαφορὰ γίνεται ἀντιληπτή καί

Εἰκ. 32²¹

«Ἐδῶ ἔβηκε ἀνθρώπους μέ ἕξι χέρια
καί ἕξι πόδια. Τούς κατατρόπωσε...»

Ἡρακλέους εὔρομεν στήλας (...) εὔρομεν ἀνθρώπους ἐξ ἄχειρας καί ἐξ ἄποδας
[Εἰκ. 32]... καί τριοφθάλμους...²²⁰ (Παράβαλε): Πλούταρχ.: «Γηρονόης [...] ἔχων

βιώνεται ὡς ἀνωμαλία, ἐκφράζεται δέ μέσα στούς μύθους μέ τήν ὑπαρξή καί τερατομορφων, ἀκόμα, φυλῶν, ὅπως αὐτές πού ἀναφέρονται –γιά παράδειγμα– στό περίφημο «Μυθιστόρημα τοῦ Μεγ' Ἀλεξάνδρου» (τό πρώτο μυθιστόρημα τῆς Παγκόσμιας Λογοτενίας») τοῦ Ψδ-Καλλιθένου. Ὁ μυθιστοριογράφος βάζει στό στόμα τοῦ Μεγ' Ἀλεξάνδρου, κυρίου προσώπου σ' αὐτή τή μυθιστορία, τοῦτα τά λόγια, σέ μιά φανταστική ἐπιστολή, πού ὁ ἴδιος φέρεται νά στέλει πρὸς τῆ μητέρα του τὴν Ἡπειρώτισσα Ὀλυμπιάδα: «Μῆτερ» (...) Ἐπὶν δέ τὴν ὑψηλίον οἰκουμένην διήλθον, εἰς τόπους δυσβάτους καί ἀγρίους καταντήσαμεν (...) ἐν αὐτῷ δέ ἀγρίοις ἀνθρώπους εὔρομεν, καί τούτους ἐτροπώσαμεν (τούς κατατρόπώσαμε). Ὡς δέ ἐνδότερον εἰσελθόντες τάς

in seiner Bedeutung für die Anthropologie der paranoiden, Psychosen», 1956, «Der Nervenarzt», 27, 1, σ.σ. 2-12] μέ βάση τῆ σαρκική ἀνάλυση τοῦ βλέμματος τοῦ «Ἄλλου», πού ἀπό ὑποκείμενο μέ μεταβάλλει σέ ἀντικείμενό του καί σκιάδο του, περιγράφει τόν ψυχάρρωστο πού παραληρεῖ ὡς ἕνα ὄν πάντοτε («διαρκῶς») παρατηρούμενο, εἴτε αὐτό τό ξένο βλέμμα τόν ἐπισκοπεῖ, διαπερνᾷ τοὺς τοίχους καί τελικά μπαίνει μέσα στή σκέψη του, εἴτε τόν κατακτᾷ, γνωρίζοντας τά πάντα γι' αὐτόν καί μεταφέροντας τὴ σκέψη τοῦ «Ἄλλου» πού τόν κατευθύνει. (Δές σχετικά καί τὴ μελέτη μου: «Ἰναχος»-Ἀραχθός. Οἱ πηγές τοῦ μύθου καί ἡ ψυχοπαθολογική του ἀνάλυση», στό: π. «Σκουφάς» Ἔτ. ΚΣΤ, Τ. Ζ [1981] ἰδιαίτερα στίς σελ. 149-151).

220. Ψδ-Καλλιθέν., «Ἀλεξάνδρ. Βίος», ἐκδ. Πατάκη (1999), ἀπόδοση Α. Μ. Ἀσωνίτη, σ.σ. 224-225.

221. Κωδὶξ 5 Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας (ἐκδ. 1997), «Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἀλεξάνδρου», Ἐκδ. «Ἐξάντας» (1997). Μτφρ. Ν. Σ. Τραχοῦλια-Α. Πανούση-Ζ. Σαρίκα. Μικρογραφίες Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, Ἀθήνα, Εἰκ. 106ν, σ. 262.

σκέλη πολλά καί χείρας καί ὀφθαλμούς»²²², Λουκιαν.: «Γηρυόνην, ἄνθρωπον ἐξᾶχει-
ρα καί τρικέφαλον»²²³, Σχολ. Πλάτ. «Νόμ.» j, v, 795c: «Γηρυόνου δέ γε εἰ τις φύσιν
ἔχων ἢ καί τὴν Βρυάρεω φύσιτο, ταῖς ἑκατόν χερσίν²²⁴...»).

Αὐτά τὰ τερατόμορφα ὄντα, εἶναι ὁ «Ἄλλος», ὁ ξένος, ὁ διαφορετικός ὅπως
τόν ἐπλασε ἡ μυθοπλαστική ικανότητα τοῦ ἀνθρώπου σέ μιά μακρινή ἐποχή, πού ἡ
ἀρχή της χάνεται μέσα στή νύχτα τοῦ χρόνου. Εἶναι ὁ ξένος, ὁ «ἀλλότριος», μέ τή
μορφή τοῦ φοβεροῦ «τέρατος» (καί ἡ παράδοση αὐτή ἕνα τέτοιο «τέρας» θέλησε
νά εἶναι ὁ τρικέφαλος μυθικός βασιλιάς τῆς Ἀμβρακίας, ὁ Γηρυόνης), τοῦ «τέρα-
τος» – ἡ εἰκόνα τοῦ «Ἄλλου»– τό ὁποῖο ἐξακολουθεῖ νά παραμένει καί νά παρα-
μονεῦει σέ κάποια κρυφὴ μεριά τῆς ψυχῆς ὅλων μας, μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας.
Ἐκεῖ, στόν ἐσώτερο ψυχισμό μας, καί μόνο ἐκεῖ, ὑπάρχει αὐτός καί ὄχι ὡς ἐξωτε-
ρική ἀπειλή (ὅπως συμβολικά ἐμφανίζεται) σύμφωνα καί μέ τούς ἐξοχούς στίχους
τῆς καθαφικῆς «Ἰθάκης»²²⁵:

«Τούς Λαιστριγόνας καί τούς Κύκλωπας
τόν ἄγριο Ποσειδάνα δέν θά τόν συναντήσεις
ἂν δέν τούς κουβανεῖς μέσ στήν ψυχῆ σου
ἂν ἡ ψυχῆ σου δέν τούς στήνει ἐμπρός σου».

Εἰκ. 33²²⁶

Ἡρακλῆς/Γηρυόνης

Εὐρυτυτίων (σοκωμένος)

222. Πλουτάρχ., «Πολιτικ. παραγγέλιμ.», 26 (= σ. 819 C-D).

223. Λουκιαν., «Τόξ. ἢ Φιλ.», 62.

224. Σχολ. στοὺς «Νόμ.», Πλάτ. (Z, V, 795 C).

225. Κ. Π. Καθάφη, «Ποιήματα. 1896-1918. Ἔκδ. «Ἰκαρος», 1977¹, Φιλολ. ἐπιμ. Γ. Π. Σαββίδη, Τ. Α, σ. 23.

226. M. Brize (1985), «Samos und Stesichoros. Zu einem früharchaischen Bronjeblech» (Tafel 15-24, Beilage 2). Στό: «Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung», Τ. 100, σ.σ. 53-90 (κείμενο). – C. Jourdain-Annequin (1989), ὅπ., σ. 4. – Th. A. Carpenter (1991), ὅπ., Εἰκ. 201. – H. Walter (1991), «Mythen aus dem alten Griechenland», München, σ. 49.

ΓΗΡΑΣΚΩ ΑΕΙ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΟΣ...

(Συμπληρώσεις στα κείμενα: α) Τό Γεφύρι τῆς ἾΑρτας,
β) Τό Ρολόϊ, γ) Τό Μουχούστι)

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

α) Τό Γεφύρι τῆς ἾΑρτας

Στό περιοδικό «Σκουφᾶς» (τεῦχος 44/45, 1977, σ. 177-182) δημοσιεύθηκε μελέτη μου μέ τίτλο «Ἡ Γέφυρα τῆς ἾΑρτας κτίσμα προρωμαϊκό». Τό κείμενο αὐτό ἀναδημοσιεύθηκε στό βιβλίο μου «Πέντε ἀρτινά μελετήματα» (1982, σ. 27-32).

Στή μελέτη αὐτή ὑποστήριξα τήν ἄποψη πώς τό Γεφύρι αὐτό τό ἀναφέρει ὁ ρωμαῖος Πλίνιος, πού ἔζησε τόν 1ο αἰώνα μ.Χ., στό ἔργο του «Hist. Nat. L.IV, c. I» (βλ. Eicholz, London, Heinemann, MCMLXII). Γράφει ὁ Πλίνιος: «...καί ὁ χιλιοδοξασμένος ἾΑμβρακικός κόλπος, πού ὁ πορθμός του, μισό μίλι πλάτος, συναντάει ἕνα πλατύ φύλλο νεροῦ, 37 μίλια μακρῦ καί 15 μίλια πλατύ. Σ' αὐτόν τόν κόλπο χύνεται ὁ μέγανος ποταμός ἾΑχέρων, πού πηγάζει ἀπ' τήν ἾΑχερουσία λίμνη στή Θεσπρωτία, κόνοντας μιά διαδρομή 35 μίλια, καί εἶναι ὄξιοθαύμαστη γιά τά μάτια τῶν ἀνθρώπων πού θαυμάζουν τά κατορθώματά τους, ἡ γέφυρά του, χίλια πόδια μῆκος. Στήν περιοχή τοῦ κόλπου βρίσκεται ἡ πόλη ἾΑμβρακία καί ὑπάρχουν μολοσσοίκοι ποταμοί ἾΑφας καί ἾΑραχθος...» («maximeque nobilitatus Ambracius sinus, passuum faucibus spatiosum aequor accipiens, longitudinis XXXVII, latitudinis XV, in eum defertum amnis Acheron e lacu Thesprotiae Acherusia profluens XXXV passuum inde et mile pedum ponte mirabilis omnia sua mirantibus; in sinu oppidum Ambracia...»).

Γίνεται φανερό ἀπό τό παραπάνω κείμενο, πώς ὁ παραθαλασσίως ταξιδεύων Πλίνιος δέν ἦταν δυνατό νά κάνει λάθος γιά τή θέση, τίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ, τήν θέση τῆς γέφυρας καί τό ὄνομα τῆς παρακείμενης πόλης. Τό ὅτι τό ποτάμι σημειώνεται ὡς ἾΑχέρων καί ὄχι ὡς ἾΑραχθος ἢ ἾΑρέθων (λεγόταν καί ἔτσι ὁ ἾΑραχθος) ὀφείλεται ἢ στή σύγχυση τῶν τοπωνυμίων ἢ τῶν ὕδρωνυμίων πού ἀκολούθησε τήν κατάληψη καί τήν καταστροφή τῆς ἾΗπείρου ἀπό τοῦς Ρωμαίους καί τήν μετακίνηση τῶν πληθυσμῶν πού εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τήν ἀπώλεια τῆς ἱστορικῆς μνήμης ἢ σέ λάθος κάποιου μεσαιωνικοῦ ἀντιγραφέα ἀρχαίων κειμένων, πού ἐξέλαβε τό ἾΑρέθων ὡς ἾΑχέρων, γιατί τόν ἾΑχέροντα εἶχε ἀκουστά κι ὄχι τόν ἾΑρέθοντα.

Τῆν ἄποψή μου ὅτι ὁ Πλίνιος εἶδε τήν γέφυρα στό ποτάμι τῆς ἾΑμβρακίας κι ὄχι στόν ἾΑχέροντα, τήν στήριξα στή λογική ἀνάλυση τοῦ κειμένου του. Δέν εἶχα τότε (τό 1977) κανένα γραπτό στοιχεῖο πού νά καλύπτει τήν ἄποψή μου.

Ἀργότερα ὅμως, βρήκα δύο ἀξιόλογα στοιχεῖα: α) ἓνα χάρτη, πού περιλαμβάνεται στό ἡμερολόγιο τοῦ 1989 τῆς Ἰονικῆς Τράπεζας (μήνας Ἰανουάριος, μέ δεξάντα: Χάρτης Ἑλλάδας, Πτολεμαϊκός, Ξυλογραφία, ἐκδ. 1486, Μουσεῖο Μπενάκη, ἀρ. εὐρ. 24804) καί στόν ὁποῖο ὁ Ἔραχος σημειώνεται ὡς Ἄχερων (Acheron). β) ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό βιβλίο τῶν J. Spon καί G. Wheeler (κυκλοφόρησε στά γαλλικά τό 1678) πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Σκουφᾶς» (τχ. 86-87, 1996-7, σ. 195-6) σέ μετάφραση-σχολιασμό τῆς Δήμητρας Γ. Καρατσιώλη καί στό ὁποῖο περιέχεται ἡ φράση «ὅσο γιά τήν πόλη τῆς Ἄρτας, βρίσκεται στό ἀριστερό μας χέρι, δεκαπέντε μίλια μακριά ἀπό τή θάλασσα, δίπλα σ' ἓνα ποτάμι, καί εἶναι προφανῶς ὁ Ἄχερων τῶν ἀρχαίων καί πού ἐκβάλλει –σύμφωνα μέ τόν Πλίνιο– στόν Ἀμβρακικό κόλπο».

Συμπέρασμα: ὁ Πλίνιος ἀναφέρεται σέ μεγαλοπρεπή γέφυρα στόν Ἔραχο κι ὄχι στόν Ἄχεροντα. Λαθεμένα ὁ φίλος τῆς Ἄρτας ἀκαδημαϊκός Ἀναστ. Ὁρλάνδος ἔγραψε πῶς «οὐδεῖς ἀρχαῖος συγγραφεὺς ἀναφέρει τήν παλαιάν γέφυραν τῆς Ἄρτης». Καί ἐπίσης λαθεμένα ὁ φιλέλληνας ἱστορικός N. Hammond ἔπαυχε νά βρεῖ ἴχνη τῆς γέφυρας στόν Ἄχεροντα, μεταξύ Πούντας καί Καστριῶ.

Ἡ μορφή τῆς γέφυρας ἄλλαξε βέβαια μέσα στά 2000-2500 χρόνια πού κύλησαν. Ἀλλά τά βάθρα της εἶναι τά ἴδια, τά ἀρχαῖα, ὅπως ἄλλωστε ἐπισήμαναν καί οἱ Rouqueville, Ἀραβαντινός, Θ. Τσοῦτσιος, Φ. Πέτσας, Ν. Hammond, Ἄν. Ὀρλάνδος κ.ἄ.

Στό ἀρχικό μου κείμενο τοῦ 1977 λεπτομερῶς ἐξηγῶ γιατί ὁ Πλίνιος ἀποκλείεται νά ἔκανε λάθος ὅσον ἀφορᾷ τίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ, στόν ὁποῖο εἶδε τήν ἀξιοθαύμαστη γέφυρα.

*

β) Τό Ρολοῖ τῆς ἼΑρτας

Στό περιοδικό «Σκουφᾶς» (τ. Δ', τχ. 36/1975, σ. 188) δημοσιεύτηκε σημεῖωμά μου μέ τίτλο: «Τό ρολοῖ», πού ἀναδημοσιεύτηκε στό βιβλιαράκι μου «Ἰστορήματα» (1976, σ. 4).

Πρόκειται βέβαια γιά τό ρολοῖ τῆς ἼΑρτας, τό λεγόμενο «ρολοῖ τῆς Πόλης». Ἐγγραφα τότε: «Τό ρολοῖ τῆς ἼΑρτας ἔχει ζωή διακοσίων χρόνων. Χτίστηκε τό 1775». Τήν πληροφορία αὐτή τήν πῆρα ἀπό τόν Σεραφεῖμ Ξενοπούλο (βλ. «Δοκίμιον περί ἼΑρτης», ἐπανέκδ. 1962, σ. 151), ὁ ὁποῖος γράφει: «Τό ἐκτός τοῦ φρουρίου εὐρισκόμενον (τέμενος) ὀνόματι Σουλτάν Μπαγιαζήτ ... πλησίον τούτου παρά τῷ φρουρίῳ ὠκοδομήθη τῷ 1775 ἔτει ὁ πύργος τοῦ κοινοῦ τῆς Πόλης ὠρολογίου». Ἀλλά καί ὁ F. Rouqueville γράφει πῶς τό ρολοῖ τῆς ἼΑρτας ὑπῆρχε ἐπί Ἀλῆ Πασᾶ (βλ. «Ἱστορία τῆς Ἑλλήν. Ἐπαναστάσεως», τ. Α', σ. 144, ἐκδ. Τζελάτου Φέξη, Ἀθ. 1890).

Ὅταν ἔγραφα πῶς τό ρολοῖ χτίστηκε τό 1775, δέν ἐγνώριζα πῶς ἓνα καί πλέον αἰῶνα πρίν, τοῦρκος περιηγητής, στό στομο ταξιδιωτικό του βιβλίο (τίτλος του: Σενιαχαιναμέ = Ὀδοιπορικό) ἔδινε ἀρκετά στοιχεῖα γιά τό ρολοῖ τῆς ἼΑρτας. Ὁ τοῦρκος περιηγητής λεγόταν Ἐβλιά Τσελεπῆ.

Τό τμήμα τοῦ «Ὀδοιπορικοῦ» τοῦ Τσελεπῆ πού ἀφορᾷ τήν ἼΑπειρο πρωτοδημοσιεύτηκε στά «ἸΑπειρωτικά Γράμματα» (1944, τχ. 5 ἐπ.) ἀπό τόν ἀείμνηστο Χρ. Σούλη. Στό περιοδικό «Σκουφᾶς» (τχ. 72-73, 1987, σ. 235-247) δημοσιεύτηκε τό ἴδιο περίπου τμήμα τοῦ «Ὀδοιπορικοῦ» σέ μετάφραση τοῦ Μιχ. Κοκολάκη, μέ ἐνδιαφέρουσα εἰσαγωγή καί μέ πλούσιο σχολιασμό.

Ἀπό τή μετάφραση τοῦ Κοκολάκη παραθέτω τό τμήμα πού ἀφορᾷ τό ρολοῖ τῆς ἼΑρτας: «Εἶναι ἓνα μεγάλο χάνι πού βρίσκεται στό δρόμο ἀπέναντι ἀπό τό τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χάν. Μπροστά στήν πόρτα αὐτοῦ τοῦ Χανιοῦ, ὁ ἀξιοθαύμαστος πύργος τοῦ ρολοιοῦ. Εἶναι ἓνας ἐπιβλητικός πύργος στό δρόμο ἀπέναντι ἀπό τό χάνι, μ' ἓνα ρολοῖ τοῦ ὁποῖου ἡ καμπάνα εἶναι τεράστια. Ὁ χτύπος της ἀκούγεται ὡς μιά ὥρα μακριά. Ἐχει ἓνα μηχανισμό καί κάνει μιά περιστροφή σέ εἰκοσιτέσσερες ὥρες. Εἶναι ἓνα πραγματικό ἀριστούργημα πού ὁμοίῳ του μηχανικό ρολοῖ δέν ὑπάρχει σέ καμμιά χώρα».

Τελευταῖα, ὁ Σπ. Ἐργολάβος, στό βιβλίο του «Ἐβλιά Τσελεπῆ, Ταξίδι στήν ἼΑπειρο, ἓνα ἀποκαλυπτικό ντοκουμέντο τοῦ 17ου αἰῶνα» (1995, Ἰωάννινα, ἐκδόσεις ἼΑπειρος) μᾶς παρέχει πολλά στοιχεῖα γιά τό πῶς ἔφτιασε στά Γιάννενα τό

κείμενο του Τσελεπῆ, πώς μεταφράστηκε, πώς δημοσιεύτηκε από τον Χρ. Σούλη κ.λπ. Καί φυσικά παραθέτει τό σχετικό μέ τήν Ἡπειρο κείμενο του Τσελεπῆ (μετάφραση Κεχαγιόγλου-Λογοθέτη σέ μεταγλωττίση Σπ. Ἐργολάβου). Τό σχετικό μέ τό ρολοῖ τῆς Ἄρτας κομμάτι του κειμένου ἔχει ὡς ἑξῆς: «...καί ἓνα χάνι μονάχα, ἐμπορικό καί πολύ μεγάλο. Εἶναι κτισμένο στό κάτω μέρος του τζαμιου του Σουλτάνου Βαγιατζήτ Χάν. Ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τήν πόρτα του χανιου τουτου, ἐπί του δρόμου, ὑπάρχει πύργος μέ ρολοῖ, μέ καμπάνα πού ἔχει μεγάλο μέγεθος· ὁ ἦχος του ἀκούγεται καθαρά ἀπό ἀπόσταση μιᾶς ὥρας. Τέτοιο, τεχνικά κατασκευασμένο ρολοῖ, σέ κανένα τόπο δέν ὑπάρχει».

Ὁ Τσελεπῆ γεννήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1610 καί πέθανε τό 1679. Σαραντα χρόνια ταξίδευε. Πρέπει νά ὑποθέσουμε πώς ἀπό τήν Ἡπειρο πέρασε γύρω στά 1650. Καί φυσικά, ἀφοῦ εἶδε τότε τό ρολοῖ, πρέπει νά προϋπῆρχε μερικά χρόνια τουλάχιστο πρῖν.

Τό τζαμί Βαγιατζήτ ἦταν ἐκεῖ πού σήμερα εἶναι τό Ἐργατικό Κέντρο, στή διασταύρωση τῶν ὁδῶν Ἀμβρακίας καί Μακρυγιάννη. Τό χάνι πού ἀναφέρεται στό «Ὀδοιπορικό» του Τσελεπῆ, βρισκόταν μεταξύ τῶν ὁδῶν Ἀμβρακίας καί Πέτα, ἐκεῖ πού ἀργότερα ἦταν τό καπνεργοστάσιο καί σήμερα εἶναι ἡ προτομή του στρατηγού Μακρυγιάννη κι ἓνα κηπάριο ἀνατολικά τῆς προτομῆς.

Ὅλα τά παραπάνω στοιχεῖα, ἀποδεικνύουν πώς τό ρολοῖ τῆς Ἄρτας ὑπῆρχε πρό του 1650, ἔχει δηλαδή ζωή τριακοσίων πενήντα (350) καί πλέον ἐτῶν.

Καί βέβαια, εἶναι ἐντελῶς ἀνιστόρητο αὐτό πού ἔγραψε στήν ἐφημερίδα «Τό Βῆμα» (8-9-1992) ἡ ἱστορικός-συγγραφέας Λίza Μιχελῆ, σέ κείμενό της μέ τίτλο «Πυρκαϊά εἰς τό Πάνω Παζάρι», πώς «ἡ Ἀθήνα, μιά τουρκοκρατούμενη ἀκόμη τότε πόλη, ἀπέκτησε τό μοναδικό στήν ὀθωμανική ἐπικράτεια ρολοῖ (κρουστικό), δῶρο του Λόρδου Ἑλγιν».

Ἄλλ' ὁ Ἑλγιν ἔζησε ἓνα καί πλέον αἰῶνα (1766-1841) μετά τήν ἐπίσκεψη του Τσελεπῆ στήν Ἄρτα.

*

γ) Μουχούστι ἢ Μιχούστι

Στό περιοδικό «Σκουφᾶς» (τ. Δ', τχ. 37/1975, σ. 288) δημοσιεύτηκε σημείωμά μου μέ τίτλο «Μουχούστι» πού ἀναδημοσιεύτηκε στό βιβλιαράκι μου «Ἄρτινά Ἱστορήματα» (1976, σ. 18).

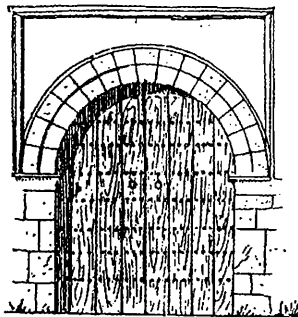
Τό «Μουχούστι» ἐπί τουρκοκρατίας ἦταν ἐνορία τῆς Ἄρτας καί τό θεωροῦσαν «προάστειο». Στό παραπάνω σημείωμά μου παρέθετα ἀρκετά στοιχεῖα γιά τήν ἴστορία αὐτῆς τῆς συνοικίας.

Ὅσο γιά τό ὄνομά της, ὁ Σεραφεῖμ Ξενόπουλος γράφει: «Ἴσως ἐκλήθη οὕτως ἐκ τῆς ἐπωνυμίας τῆς ἐν τῷ χωρίῳ τῶν Τζουμέρκων Ραφταναῖοι κειμένης Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Θεοτόκου Μουχούστιον ἐπονομαζομένης καί ἦτις εἶχε πάλαι, ὡς λέγεται, μοναστηριακά κτήματα ἐν τῇ θέσει ταύτη...» (βλ. Σ. Ξενοπούλου «Δοκίμιον περί Ἄρτης», ἐπαν. 1962, σ. 126, σημ. ξε'). Στήν σελίδα 154 ὁ Ξενόπουλος σημειώνει: «ἔξ

ἀρχαίων ἐτῶν συνέρχεται ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἡπείρου εἰς Ἄρταν ἐμπορική τις πανήγυρις οὐκί εὐκαταφρόνητος, Μουχούστιον καλουμένη, ὡς ἐκ τῆς ἐνοριακῆς θέσεως». Καί στήν σελίδα 27 ὁ Ξ. πιθανολογεῖ τό ὄνομα τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ραφταναίων ἢ ἐκ τῆς θέσεως πού βρίσκεται ἢ γιατί ὑπῆρξε κληρουχία «Μίχου τινός ἢ Μιχαῖλ», ἀπό τόν ὁποῖο ἔλαβε τό ὄνομα.

Στό σημείωμά μου τοῦ 1975 ὑποστήριξα τήν ἀποψη πῶς «ἡ λέξη Μιχούστι (ὄχι Μουχούστι) εἶναι ἀρβανίτικη (ὄχι τούρκικη) καί σημαίνει ἐμποροπανήγυρη. Ἄπό τούς ἀρβανίτες ὀνομάστηκε ἔτσι ἡ συνοικία, γιατί σ’ αὐτή γινόταν τό πανηγύρι κι ἔρχονταν πολλοί νά φωνίσουν ἀπ’ τήν ἀρβανιτιά. Κι ἡ Παναγία τῶν Ραφταναίων ὀνομάστηκε κι αὐτή Μ’χουστιώτισσα, γιατί μπροστά ἀπό τό μοναστήρι γινόταν ἐμποροπανήγυρη. Καί σ’ ἄλλα μέρη τῆς Ἡπείρου καί Θεσσαλίας ἡ ἐμποροζωπανήγυρη λεγόταν Μουχούστι. Οἱ τούρκοι εἶχαν ἄλλη λέξη γιά τήν ζωοπανήγυρη. Τήν ἔλεγαν Ἄτ-Παζάρ».

Αὐτά ἔγραφα τότε (1975) μέ βάση πληροφορίες βορειοηπειρωτῶν. Ἀργότερα βρῆκα τό βιβλίο τοῦ Εὐάγγ. Ἄθ. Μπόγκα «Τά γλωσσικά ἰδιώματα τῆς Ἡπείρου» (ἐκδ. Ἐταιρείας Ἡπειρ. Μελετῶν, Ἰωάννινα 1964) καί στή σελίδα 243 συνάντησα τή λέξη «μ’χούστ’» (ὅπως προφέρεται στήν Ἡπειρο), μέ τήν πληροφορία πῶς πρόκειται γιά λέξη πού προέρχεται ἀπό παραφθορά τοῦ τουρκοαραβικοῦ medhuseua, πού σημαίνει πανηγυρισμός, ζωοπανήγυρη. Παραπέμπει μάλιστα ὁ Μπόγκας καί στόν Ν. Πολίτη (Παραδόσεις, σ. 169).

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ «ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ Η ΕΝ ΑΥΛΙΔΙ» ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΛΟΓΗ «ΤΟΥ ΓΕΦΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ»

ΕΡΡΙΚΟΥ ΚΟΛΟΒΟΥ

Είναι ίσως παγκοσμίως γνωστός ο μύθος της θυσίας της Ίφιγένειας, της θυγατέρας του βασιλέως των Μυκηνών Άγαμέμνονα, όπως τον παρουσιάζει δραματοποιημένο στην τραγωδία του «Ίφιγένεια εν Αύλιδι» ο μεγάλος τραγικός ποιητής της Άρχαίας Ελλάδος Εϋριπίδης. Ο Άγαμέμνων, αρχιστράτηγος των Ελλήνων που έχουν συγκεντρωθεί στην Αύλιδα για να πλεύσουν έναντιον της Τροίας, αποφασίζει να θυσιάσει στην Άρτεμη την κόρη του Ίφιγένεια για να πραγματοποιηθεί ο απόπλους του στόλου.

Είναι επίσης εύρۇτα γνωστή στην Ελλάδα και σε όλόκληρη τή Βαλκανική χερσόνησο ή παραλογή¹ «Του γεφυριου της Άρτας» στην όποία ο ανώνυμος λαϊκός ποιητής δραματοποιεί την παράδοση, σύμφωνα με την όποία ο πρωτομάτορας της κατασκευής του γεφυριου αποφασίζει να θυσιάζει τή γυναίκα του στά θεμέλια της γέφυρας του Άράχθου, στην Άρτα, προκειμένου να έξασφαλισθεί ή στερεότητά της.

Ο κεντρικός πυρήνας των δύο μύθων είναι κοινός: πρόκειται για τέλεση ανθρωποθυσίας, ή όποία, σύμφωνα με πανάρχαια πίστη που διατηρείται ανά τους αιώνες, είναι άπαραίτητη προϋπόθεση για την έπιτευξη ενός σημαντικού και δύσκολου έργου. Βέβαια τά επί μέρους στοιχειά τους παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις, αφού αναφέρονται σε γεγονότα και παραδόσεις που απέχουν μεταξύ τους περισσότερο από 2.500 χρόνια.

Τήν «Ίφιγένεια εν Αύλιδι» ο Εϋριπίδης (480-406 π.Χ.) τήν έγραψε σε βαθύ γήρας και παρουσιάστηκε, «έδιδάχθη», στο θέατρο μετά τον θάνατό του, τό 405 π.Χ., ή όλη υπόθεση, όμως, της τραγωδίας ανάγεται στην προετοιμασία του Τρωικου πολέμου, που ιστορικά τοποθετείται στις αρχές του 12ου π.Χ. αιώνα. Η παράδοση έξ άλλου της θυσίας της γυναίκας του πρωτομάτορα χρονικά τοποθετείται στις αρχές του 17ου μ.Χ. αιώνα, διότι τό 1612 θεωρείται ως χρόνος κατασκευής του γεφυριου

1. Παραλογή: αφηγηματικό δημοτικό τραγούδι με μυθολογικά, παράλογα, στοιχειά.

τῆς Ἄρτας καί ἐπομένως ἡ παραλογή δημιουργήθηκε ἀπό τόν ποιητή τῆς ἐκείνῃ τῆν ἐποχή.

Βέβαια ὁ Εὐριπίδης στήν τραγωδία του αὐτή, πού πολλοί μελετητές τή θεωροῦν ὡς τό τελειότερο ἔργο του, μέ αξιοθαύμαστο θεατρικό τρόπο μᾶς παρουσιάζει τά διαδραματιζόμενα γεγονότα ὀλοκληρωμένα, πλήρως αἰτιολογημένα, μέ σαφήνεια καί καθαρότητα. Ἐνῶ στήν παραλογή ὁ ἄγνωστος λαϊκός ποιητής ἐκθέτει τά κύρια στοιχεῖα τοῦ μύθου μέ ἀπλότητα καί λιτότητα, χωρίς δέ νά ὑπεισέρχεται σέ λεπτομέρειες, ἀφήνει ἐπιφανειακά κενά, πού εὐκόλα συμπληρώνει μέ τή σκέψη καί τή φαντασία του ὁ ἀναγνώστης ἢ ἀκροατής.

Ὅμως μιά προσεκτικότερη προσέγγιση τῶν δύο αὐτῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων ἀποκαλύπτει πολλές ὁμοιότητες καί κοινά στοιχεῖα στήν ὅλη ἐξέλιξη τοῦ μύθου. Ἐπιχειρεῖται ἀκολουθῶς μιά ἐπισήμανση τῶν συναφῶν στοιχείων, πού χωροῦν παραλλήλως σ’ ὅλη τήν ἔκτασή καί τῆς τραγωδίας καί τῆς παραλογῆς.

Γιά λόγους καθαρά πρακτικούς θά ἀναφέρονται περιληπτικά καί μέ κάθε δυνατή συντομία τά διαδραματιζόμενα στούς 1625 στίχους τῆς τραγωδίας, ἐνῶ ἀπό τούς 46 συνολικά στίχους τῆς παραλογῆς θά παρατίθενται καί αὐτούσιοι στίχοι, οἱ ὁποῖοι μέ τήν περιεκτικότητα καί τήν ἐπιγραμματικότητα πού τούς χαρακτηρίζει καθιστοῦν περιττή –καί μάταιη– κάθε προσπάθεια ἀναλύσεώς τους.

Στήν ἀρχή τῆς τραγωδίας, μετά τήν προέκθεση, ἀναφέρεται ὁ μέγας ἀριθμός τῶν πλοίων –χίλια συνολικά– πού ἀποτελοῦν τόν στόλο τῶν Ἑλλήνων, καθῶς καί οἱ σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις, τίς ὁποῖες διοικοῦν γενναῖοι καί ὀνομαστοί ἀρχηγοί, πού συγκεντρώθηκαν στήν Αὐλίδα, ἔτοιμες νά ἀποπλεύσουν κατά τῆς Τροίας.

Στήν παραλογή ἀμέσως ἀπό τόν πρῶτο στίχο γίνεται λόγος γιά τόν μέγας ἀριθμό μαστόρων (45) καί μαθητῶν (60), δηλαδή 105 συνολικά ἀτόμων, πού θέλουν νά χτίσουν τό γεφύρι τῆς Ἄρτας. Σημειωτέον ὅτι ἄλλες παραλλαγές ὁμιλοῦν γιά χίλιους μαστόρους πού δουλεύουν γιά τό σκοπό αὐτό ἐπί τρία χρόνια, ἐνῶ ὁ Θουκυδίδης (Βιβλ. Ι, 10, 4) ἀνεβάζει σέ 1200 τά πλοῖα πού συγκεντρώθηκαν στήν Αὐλίδα. Τό μεγάλο αὐτό πλῆθος τῶν πλοίων, τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καί τῶν κατασκευαστῶν πού ἀναφέρονται στήν τραγωδία καί στήν παραλογή, προφανῶς θέλει νά ὑποδηλώσει τή σπουδαιότητα ἀλλά καί τίς δυσκολίες πού παρουσιάζει ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἐπιχειρουμένου ἔργου. Διότι δέν ἦταν εὐκόλη ὑπόθεση ἡ μεταφορά ἑνός τεραστίου στρατοπέδου, μέσω τοῦ Αἰγαίου, στήν ἀντίπερα ἀκτὴ καί ἡ ἐκπόρθση ἐν συνεχείᾳ τῆς Τροίας. Κατανοοῦμε δέ σαφῶς καί τά ἀνυπέρβλητα τεχνικά προβλήματα πού παρουσάζε πρό τεσσάρων αἰῶνων ἡ ζεύξη τοῦ Ἀράχθου, πλάτους στό σημεῖο ἐκεῖνο 95 μέτρων, μέ μιά γέφυρα πού τό μήκος τῆς ἔφθανε συνολικά τά 120 μέτρα καί τό καθαρό πλάτος τῆς τά 3 μέτρα.

Ὁ ἀπόπλους τῶν Ἑλλήνων γιά τήν Τροία καί ἡ πραγματοποίηση τῆς ἐκστρατείας καθυστερεῖ πολύ, διότι ἐμποδίζουν δυσμενῆ καιρικά φαινόμενα καί ἔλλειψη εὐνοϊκῶν ἀνέμων. Ἡ μακρά καί μάταιη παραμονή στήν Αὐλίδα προκαλεῖ σέ ἠγεμόνες καί στρατό ἀμχανία καί ἐκνευρισμό στήν ἀρχή, πού ὕστερα ἐξελίσσεται σέ θλίψη καί ἀγανάκτηση.

Τό κτίσιμο τοῦ γεφυρίου στήν Ἄρτα δέν ἐπιτυγχάνεται, διότι καί ἐδῶ δυσμενεῖς καιρικές συνθῆκες καί βραδυνές νεροσυρμές τοῦ ποταμοῦ συντελοῦν ὥστε ὅ,τι

οί μάστοροι «*ὄλημερίς ἐχίτζανε, τὸ βράδου ἐγκρεμιζόταν*». Ἡ ἀπογοήτευση, ἡ θλίψη, ἡ ἀπελπισία καί ἡ ἀπόγνωση γιὰ τὸ μάταιο τῶν προσπαθειῶν τους καταλαμβάνει ὄσους ἐργάζονται ἐκεῖ καί ὁμαδικά «*μοιρολογοῦν οἱ μάστοροι καί κλαῖν' οἱ μαθητάδες*».

Ἡ λύση στοῦ ἀδιέξοδο καί ἡ ἐλπίδα στήν ἀπελπιστική ψυχολογική κατάσταση πού ἔχει καταλάβει τοὺς πολεμιστὲς στήν τραγωδία καί τοὺς μαστόρους στήν παραλογή, ἔρχεται ἄνωθεν. Στὴν «*Ἴφιγένεια ἐν Αὐλίδι*» ὁ μάντης Κάλχας, ἐρμηνεύοντας τὴ θέληση τῶν θεῶν, μαντεύει ὅτι οὖριος ἄνεμος θὰ φυσήξει καί ἐπομένως ὁ ἀπόπλους καί ἡ ἐκστρατεία θὰ πραγματοποιηθοῦν, ἂν ὁ ἀρχιστράτηγος Ἄγαμέμνων θυσιάσει τὴν κόρη του Ἴφιγένεια πού βρίσκεται στοῦ Ἄργος. Στὴν παραλογή ἓνα πουλί, μέ θεία ἐπέμβαση, παίρνει ἀνθρώπινη φωνή καί μαντεύει: «*Ἄν δὲ στοιχειώσετε ἄνθρωπο, γεφύρι δὲ στεριώνει*». Δέ σταματᾷ ὁμως ἐκεῖ τὴ μαντεία του ἐπιλέγει καί τὸ πρόσωπο πού πρέπει νὰ θυσιαστεῖ κι αὐτὸ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ «*τοῦ πρωτομάστορα τὴν ὁμορφὴ γυναῖκα, πόρχεται ἀργά τ' ἀποταχὺ καί πάρωρα τὸ γιόμα*».

Σκληρὴ καί ἀπάνθρωπη ἡ ἀπαίτηση τοῦ Θεοῦ καί στήν τραγωδία καί στήν παραλογή. Ζητεῖ ἀνθρωποθυσία γιὰ νὰ συναινέσει στήν ἐπίτευξη τοῦ ἔργου καί ἀνθρωποθυσία ὄχι ὁποιουδήποτε προσώπου, ἀλλὰ τῆς Ἴφιγένειας, τῆς ἀγαπημένης κόρης τοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς ἐκστρατείας Ἄγαμέμνονα καί τῆς ἀγαπημένης γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ὅλη εὐθύνη τῆς κατασκευῆς τοῦ γεφυριοῦ. Πῶς ὁμως τὰ δύο τραγικά πλέον πρόσωπα, ὁ Ἄγαμέμνων καί ὁ πρωτομάστορας, θὰ δεχθοῦν τὴ θεϊκὴ ὑπόδειξη καί θὰ ἀντιδράσουν σ' αὐτή;

Ὁ Ἄγαμέμνων στήν ἀρχὴ βρίσκεται σὲ φοβερὸ δίλημμα καί ἀρνεῖται νὰ ἐκτελέσει τὴ θυσία. Προτιμᾷ τὴ ζωὴ τῆς κόρης του ἀπὸ τὴ δόξα τῆς νικηφόρου ἐκστρατείας στήν Τροία πού θὰ δικαιώσει τοὺς πόθους τῶν Ἑλλήνων καί ἀποφασίζει νὰ κηρύξει τὴ ματαιώσῃ της καί τὴ διάλυση τοῦ στρατοπέδου. Ὅμως μεταπίθεται ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Μενέλαο καί στέλνει γράμμα στὴ γυναῖκα του Κλυταιμνήστρα στοῦ Ἄργος νὰ φέρει στήν Αὐλίδα τὴν κόρη τους Ἴφιγένεια γιὰ νὰ τὴν παντρέψουν, δῖθεν, μέ τὸν Ἀχιλλέα, πού ἀγνοεῖ τὸ ἀπατηλὸ σχέδιο. Ὅστερα ὁμως ἀπὸ δυνατὴ ἐσωτερικὴ πάλη ὁ Ἄγαμέμνων μετανιώνει γιὰ τὴν πράξη του αὐτὴ καί μέ δευτέρου γράμμα πού στέλνει στὴ γυναῖκα του ἀναιρεῖ τὴν πρώτη του ἐντολή καί τῆς ζητεῖ νὰ ματαιώσει τὴν ἀναχώρησῃ της γιὰ τὴν Αὐλίδα, διότι ὁ γάμος ἀναβάλλεται γιὰ ἄλλη ἐποχὴ.

Στὴν παραλογή ὁ πρωτομάστορας μόλις ἄκουσε ὅσα εἶπε τὸ πουλί «*τοῦ θανάτου πέφτει*» ἀπὸ τὴν ἀπόγνωσή του. Πῶς νὰ συμπεριφερθεῖ στὴ θεϊκὴ ἐντολή; Τὸ δίλημμα εἶναι φοβερὸ. Ἡ κατασκευὴ τῆς γέφυρας σημαίνει τὴν πραγματοποίηση ἔργου σημαντικώτατου γιὰ τὴν ἐπικοινωνία καί τὴν πολλαπλὴ ἐξυπηρέτηση πού θὰ προσφέρει στοὺς κατοίκους τῆς Ἄρτας καί τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Ἀλλὰ καί ὁ ἴδιος ὁ πρωτομάστορας θὰ ἀποκτήσει μεγάλη φήμη ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση ἑνὸς τόσο δύσκολου ἔργου, ἐνῶ παραλλήλως θὰ ἀνακουφίσει τίς ψυχὲς τῶν συνεργατῶν του ἀπὸ τὸν πόνο καί τὴ θλίψη τους γιὰ τοὺς μάταιους κόπους τους. Ἀλλὰ τὸ τίμημα τῆς κατασκευῆς εἶναι ἀθάσταχο γι' αὐτόν. Πῶς θὰ ἀνεχθεῖ τὴ θυσία τῆς γυναίκα του; Ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσει τὴ θεϊκὴ ἐντολή. Σκέφτεται πῶς θὰ μπορέσει νὰ κερδίσει λίγο χρόνο καί νὰ ἀναβάλλει ὅσο εἶναι δυνατόν τὴν πραγματοποίηση τῆς φοβερῆς διαταγῆς, θέλοντας ἔτσι νὰ ἐπιμηκύνει τὸ χρόνο ζωῆς τῆς γυναίκα του

καί ἐλπίζοντας, ἴσως, σέ κάποια νεώτερη καί ἠπιώτερη θεϊκή ὑπόδειξη. Γι’ αὐτό μέ βαρειά καρδιά στέλνει μήνυμα στή γυναίκα του μέ τό ἴδιο πουλί:

*«ἀργά ντυθεῖ, ἀργά ἀλλαχτεῖ, ἀργά νά πάει τό γιόμα
ἀργά νά πάει καί νά διαβεῖ τῆς Ἄρτας τό γιοφύρι»*

ἢ σύμφωνα μέ ἄλλη παραλλαγή:

*«κάνει γραφή καί στέλνει την μέ τό πουλί τ’ ἀπόδόνι
ἀργά ντυθεῖ, ἀργά ἀλλαχτεῖ κ.λπ.»*

χωρίς νά τῆς δηλώνει γιά ποιό λόγο.

“Ὄμως

*«τό πουλί παράκουσε καί ἀλλιῶς ἐπῆγε κι εἶπε:
γοργά νά πᾶς καί νά διαβεῖς τῆς Ἄρτας τό γιοφύρι»*

Καί ἡ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα μόλις πῆρε τό παραποιημένο μήνυμά του, ἀπό ἀνψυχία ἤ καί γιά νά ἐκδηλώσει τήν ὑποταγή της στή θέληση τοῦ συζύγου της ἐκτέλεσε ταχύτατα τήν ἐντολή του καί

*«νάτνυε κι ἐξανάφανεν ἀπό τήν ἄσπρη σιράτα·
τήν εἶδε ὁ πρωτομάστορας ραγίζεται ἡ καρδιά του»*

Ἄς δοῦμε τώρα πῶς ἐξελίσσεται ὁ μῦθος στήν τραγωδία. Ἡ δευτέρη ἐπιστολή τοῦ Ἀγαμέμνονα πρὸς τή σύζυγό του μέ τήν ἐντολή νά μὴν ἔλθει στήν Αὐλίδα μέ τήν Ἴφιγένεια δέν φθάνει ποτέ στόν προορισμό της. Ὁ Μενέλαος συνέλαβε τόν ταχυδρόμο πού τήν μετέφερε, τήν ἄνοιξε, διάβασε τό περιεχόμενό της καί ὀργισμένος ἐλέγχει τόν Ἀγαμέμνονα δριμύτατα γιά τήν ὑπαναχώρησή του. Ὁ Ἀγαμέμνων ὀργίζεται κι αὐτός ἀπό τή συμπεριφορά τοῦ ἀδελφοῦ του καί δηλώνει ὅτι δέν πρόκειται νά θυσιάσει τήν κόρη του. Ἐκείνη τήν ὥρα ὅμως τόν εἰδοποιοῦν ὅτι ἡ σύζυγος καί ἡ κόρη του ἔφτασαν στήν Αὐλίδα, σύμφωνα μέ ὅσα ὁ ἴδιος τούς παρήγγειλε μέ τό πρῶτο του γράμμα. Ὁ Ἀγαμέμνων ταράσσεται πολύ ἀπό αὐτή τήν εἶδηση, θεωρεῖ τόν ἑαυτό του δυστυχισμένο «οἴμοι, τί φῶ δύστηνος» (στ. 438), καί δέν ξέρει πῶς νά ἀντιμετωπίσει τή νέα κατάσταση πού δημιουργεῖται. Ὁ Μενέλαος, κατεχόμενος τώρα ἀπό ἰσχυρά φιλάδελφα συναισθήματα, συγκινεῖται ἀπό τήν ἀπελπιστική κατάσταση τοῦ ἀδελφοῦ του καί προτρέπει ὁ ἴδιος τόν Ἀγαμέμνονα νά μὴ θυσιάσει τήν κόρη του. Ὅμως ὁ Ἀγαμέμνων σκέφτεται τήν ἀντίδραση τοῦ στρατοῦ καί πρό παντός τήν ἐπικίνδυνη στάση τοῦ δημεγέρτη Ὀδυσσεά, ὅταν ὁ Κᾶλχος ἀποκαλύψει τή βούληση τῶν θεῶν, καί ἀποφασίζει νά πραγματοποιήσει τή θυσία.

Τά δύο ἀνυποψίαστα καί τραγικά θύματα, γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα καί Ἴφιγένεια, φθάνουν χαρούμενα στόν τόπο τῆς θυσίας καί μέ εὐγένεια καί καλωσύνη χαιρετοῦν ὄσους τούς ὑποδέχονται. Δέν εἶναι δυνατόν νά φανταστοῦν τόν πραγμα-

τικό λόγο πού τίς ἔφερε ἐκεῖ, γι' αὐτό παραξενεύονται ὅταν διαπιστώνουν ὅτι αὐτοί πού τίς προσκάλεσαν δέν φαίνονται καθόλου εὐχαριστημένοι ἀπό τήν ἄφιξή τους. Ὁ μέν πρωτομάστορας εἶναι βαργωμισμένος, χολιασμένος σέ ἄλλη παραλλαγή, ὑπερβολικά θλιμμένος δηλαδή, ὁ Ἀγαμέμνων μέ μεγάλη δυσκολία κρύβει τήν ἀνείπωτη στενωχώρια του καί μέ διφορούμενους λόγους προσπαθεῖ νά τή δικαιολογήσει.

Ἡ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα ζητεῖ νά μάθει τήν αἰτία τῆς θλίψης του καί παίρνει τήν ἀπάντησι ἀπό τούς μαστόρους-βοηθοῦς του ὅτι:

*«τό δαχτυλίδι τοῦπεσε στήν πρώτη τήν καμάρα
καί ποῖός νά μπεῖ καί ποῖός νά βγεῖ τό δαχτυλίδι νά ἔβρει»*

Ἀμέσως αὐτή ἀπό ἀγάπη γιά τόν ἄνδρα της, πού δέν ὑποφέρει νά τόν βλέπει πικραμένο, προθυμοποιεῖται ἡ ἴδια νά κατέβει στό ποτάμι γιά νά βρεῖ τό δαχτυλίδι. Σημειωτέον ὅτι ἡ «πρῶτη κάμαρα» τοῦ γεφυριοῦ ἔχει ὕψος 12,5 μέτρα καί ἐκεῖ εἶναι τό βαθύτερο σημεῖο τοῦ ποταμοῦ. Ἡ στιχομυθία αὐτή γίνεται μεταξύ τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα καί τῶν μαστόρων, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ πρωτομάστορας δέν συμμετέχει σ' αὐτήν. Δέν μπορεῖ νά ἀντικρῦσει καλά-καλά τή γυναίκα του ἀπό τή μεγάλη πίκρα του, οὔτε ἀντέχει νά τῆς δώσει ψεύτικες ἀποκρίσεις, ἀλλά οὔτε καί τήν ἀποτρέπει ἀπό τήν προθυμία της νά μπεῖ στό ποτάμι

«μάστορα μή πικραίνεσαι καί γώ νά ἦσ' στό φέρω»

ἀδύναμος νά ἀνατρέψει ὅσα ἡ μοίρα ὄρισε.

Οἱ ἄλλοι μαστοροί, συνεργάτες καί βοηθοί του, τήν ἐνημερώνουν ψευδῶς γιά ὅλα, ἀπαντοῦν παραπλανητικά στίς ἐρωτήσεις της καί εἰτοιμάζουν τή θυσία της μέ τήν ἀπατηλή συμπεριφορά τους.

Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Ἀγαμέμνων ἀδυνατώντας νά δώσει ἐξηγήσεις στή γυναίκα του Κλυταιμνήστρα γιά τόν ἀνύπαρκτο γάμο τῆς κόρης τους, τήν προτρέπει, ὅμως χωρίς ἀποτέλεσμα, νά γυρίσει στό Ἄργος κι αὐτός μόνος μέ τήν Ἴφιγένεια θά τά τακτοποιήσει ὅλα, καθώς θά τήν ὀδηγεῖ ὁ ἴδιος στό βωμό τοῦ γάμου. Θέλει νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν παρουσία τῆς συζύγου του, πού μέ τίς ἐρωτήσεις της κάνει μεγαλύτερο τόν πόνο του ἀπό τήν ἐπικείμενη θυσία τῆς Ἴφιγένειας.

Ἡ ἄγνοια τῶν δύο γυναικῶν, Ἴφιγένειας καί γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα, γιά ὅσα πρόκειται νά ἀκολουθήσουν καί τό ἀπατηλό σχέδιο πού ἐφαρμόζεται καί γιά τίς δύο, ὑψώνει στό κατακόρυφο τήν τραγική εἰρωνεία. Ὀδηγοῦνται στό θάνατο ἀνυποψίαστες, ἐνῶ πιστεύουν ὅτι ἐπικεῖται γιά τήν κάθε μία ἓνα εὐτυχές γεγονός: Λαμπρός γάμος καί περιζήτητος σύζυγος γιά τήν πρώτη, εὔρεση τοῦ δαχτυλιδιοῦ γιά τή δεύτερη, πού θά χαροποιήσει τό σύζυγό της καί θά ἐξασφαλίζει τή μακροδιότητα τοῦ γάμου της καί τή συζυγική εὐτυχία.

Ἡ εὔρεση ὅμως τοῦ δαχτυλιδιοῦ δέν ἐπιτυγχάνεται. Παρ' ὅλες τίς ἀναζητήσεις τῆς γυναίκας πού τήν κατέβασαν στό βυθό τοῦ ποταμοῦ αὐτή φυσικά δέν βρίσκει τίποτε. Ἀποκαωμένη ἀπό τίς συνεχεῖς προσπάθειες καί ἀπογοητευμένη ἀπό τίς μάταιες ἐρευνές της, ζητεῖ ἀπό τόν ἄνδρα της νά τήν ἀνεβάσει ἐπάνω

*«τράβα καλέ μ' τόν ἄλυσσο, τράβα τήν ἄλυσίδα
τί ὄλο τόν κόσμο ἀνάγειρα καί τίποτα δέν νῦρα»*

Ὅμως ἡ θυσία τῆς γυναίκας ἔχει ἤδη ὀριστικά ἀποφασισθεῖ καί οἱ παρακλήσεις της δέν εἰσακούγονται. Καί καθῶς ἡ ἴδια βρίσκεται ἀκόμα μέσα στό ποτάμι, οἱ μάστοροι

«ἔνας πικάει μέ τό μυστήρι κι ἄλλος μέ τόν ἀσθέστη»

ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ τραγικός σύζυγός της, ἀδυνατώντας νά ἀποφύγει τό μοιραῖο ὅπως τό καθόρισε τό θεῖο μέ τή φωνή τοῦ πουλιοῦ, μέ ἄφατη θλίψη

«παίρνει κι ὁ πρωτομάστορας καί ρίχνει μέγα λίθο»

Ἐπί τή βάθη τοῦ ποταμοῦ ἀκούγεται τώρα ἡ φωνή τῆς ἄτυχης γυναίκας πού μέ βαθύ παράπονο θρηνεῖ τή μοίρα τή δική της ἀλλά καί τίς τραγικές περιπέτειες τῆς οικογένειάς της:

*«Ἀλλοίμονο στή μοίρα μας, κρίμα στό ριζικό μας!
Τρεῖς ἀδερφάδες ἤμασταν κι οἱ τρεῖς κακογραμμένες·
ἡ μιά ἔχισε τό Δούναβη, ἡ ἄλλη τόν Εὐφράτη
κι ἐγώ ἡ πιό μικρότερη τῆς Ἄρτας τό γεφύρι».*

Ὅμως δέν σταματάει στό θρήνο. Ἀναλογιζόμενη τίς ἀλλεπάλληλες οικογενειακές συμφορές καί, πρό παντός, τή δική της τραγική θυσία καί τόν ἀπατηλό καί δόλιο τρόπο μέ τόν ὁποῖο τήν ὀδήγησαν στό θάνατο, ξεσπᾷ σέ κατάρες γιά τό γεφύρι καί τή στερεότητά του πού προκάλεσαν τήν ἀκούσια θυσία της:

*«ὡς τρέμει τό καρύφυλλο νά τρέμει τό γεφύρι
κι ὡς πέφτουν τά δεντρόφυλλα νά πέφτουν οἱ διαβάτες».*

Στήν τραγωδία ὅταν ἡ Ἰφιγένεια μαθαίνει τελικά τό ἀπατηλό σχέδιο τοῦ πατέρα της γιά τόν δῆθεν γάμο της καί τήν ἀπόφαση τοῦ Ἀγαμέμνονα νά τήν θυσιάσει σύμφωνα μέ τή μαντεία τοῦ Κάλχαντα, τόν ἰκετεύει νά τήν πραγματοποιήσει τήν ἀπόφασή του. Καθῶς ὅμως δέν εἰσακούονται οἱ παρακλήσεις της ἀπό τόν ἀνυποχώρητο πατέρα της, ξεσπᾷ σέ θρήνους γιά τόν ἐπικείμενο θάνατό της, θυμᾶται ὅσα δυσάρεστα προηγήθηκαν στήν οικογένειά της μέ τήν ἀπαγωγή τῆς Ἑλένης ἀπό τόν Πάρι πού ὀδήγησαν στήν ἐκστρατεία κατά τῆς Τροίας καί καταριέται τήν πολεμική αὐτή ἐπιχείρηση πού τόσα δεινά ἐπεσάρωσε στήν οικογένειά της καί πρό παντός στήν ἴδια. Καί οἱ δύο γυναῖκες-θύματα δέν μποροῦν νά συμβιβαστοῦν μέ τήν ἰδέα, ἐνῶ αὐτές εἶναι ἀθῶες, νά θυσιασθοῦν γιά κάποιον σκοπό μέ τόν ὁποῖο δέν ἔχουν καμμία σχέση. Ὅταν ὅμως ἡ Ἰφιγένεια μαθαίνει ὅτι ὄλος ὁ στρατός ἀπαιτεῖ τή θυσία της, διότι μόνον ἔτσι θά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐκστρατεία πού θά τιμωρήσει τούς Τρῶες γιά τήν ἀδιάντροπη πράξη τοῦ Πάρι καί θά δοξάσει τήν πατρίδα της, αἱρεται στό ὕψος τῶν

περιστάσεων. «Βούλομαι καθανεῖν» λέγει, διότι θά ἀποκτήσει «μακάριον κλέος ὡς Ἑλλάδα ἠλευθέρωσα» καί θά ἀναδειχθεῖ ἔτσι «εὐεργέτις τῆς Ἑλλάδος» (στίχοι 1375, 1384, 1446). Ἀποδέχεται, λοιπόν, νά θυσιασθεῖ καί ἀρνεῖται ὅσα ἔλεγε προηγουμένως.

Ἡ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα, ἐξάλλου, ὅταν τῆς ὑπενθυμίζεται ὅτι «ἔχει μονάκριβο ἀδελφό μὴ λάχει καί περᾶσει» ἀπὸ τὸ γεφύρι πού ἡ ἴδια καταράστηκε νά μὴν στεριώσει, ἀλλάζει γνώμη, ἀποδέχεται τὴ θυσία τῆς καί ἀναιρώντας τὴν κατὰ τῆς τὴν μετατρέπει σέ εὐχή:

«Ἄν τρέμουν τ' ἄγρια βουνά νά πέφτουν οἱ διαβάτες».

Ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα καί ἡ ἀδελφική ἀγάπη εἶναι τὸ κοινὸ κίνητρο πού ἐνώνει τὶς δύο ἥρωίδες, Ἴφιγένεια καί γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα, στὴν ἀπόφασή τους νά μεταβληθοῦν ἀπὸ ἀκούσια σέ ἐκούσια θύματα. Ἡ ἐκούσια θυσία τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα, πού ἐκδηλώθηκε μὲ τὴν τελικὴ εὐχή τῆς γιὰ τὴ στερεότητα τοῦ γεφυριοῦ, δὲν πῆγε χαμένη. Τετρακόσια χρόνια τώρα τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας ἄντεξε στὶς φουρτοῦνες καί τὶς «κατεβασιές» τοῦ Ἀράχθου, βοήθησε καί ἐξυπνέτησε πολλὰ πλὴθὺς τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς καί τοὺς ταξιδιωτὲς, τὸ θαυμάζουμε σήμερα ἐμεῖς, ὅπως καί οἱ προηγούμενες γενιές, καί ἀπολαμβάνουμε τὴν ὁμορφιά του.

Καί ἐνῶ ἡ παραλογὴ τελειώνει μὲ ἀπολύτως τραγικὸ τρόπο, στὴν τραγωδία ὁ μῦθος ἐξελισσεται εὐνοϊκὰ γιὰ τὴν Ἴφιγένεια-θύμα, ἡ ὁποία τελικῶς δὲν θυσιάζεται ἡ ἴδια, ἀλλὰ ἓνα ἐλάφι πού ἡ Ἄρτεμη ἔβαλε στὴ θέση τῆς τὴν ὥρα τῆς θυσίας. Ἡ ἴδια ἡ Ἴφιγένεια μέσα σέ ἓνα πυκνὸ σύννεφο «σαφῶς πρὸς θεοὺς ἀφίπτατο» (στίχ. 1605), ὅμως ἡ μαντεία τοῦ Κάλχαντα πραγματοποιεῖται, ἄνεμος εὐνοϊκὸς φυσάει, ὁ ἀπόπλους τῶν Ἑλλήνων ἐπιτυχάνεται καί ὁ χορὸς στὴν ἔξοδο ἐκφράζει τὴ βεβαιότητά του γιὰ τὴν περίλαμπρη νίκη τους, τὴν τιμωρία τῶν βαρβάρων καί τὴν ἄλωση τῆς Τροίας.

Ἡ κατὰ θαυμαστὸ τρόπο σωτηρία τῆς Ἴφιγένειας τὴν τελευταία στιγμή, εἶναι μία ἐκδοχὴ τοῦ μῦθου πού δέχεται ὁ Εὐριπίδης στὴν τραγωδία του. Σέ τραγωδίες μὲ τὸ ἴδιο θέμα τῶν δύο ἄλλων τραγικῶν, Αἰσχύλου καί Σοφοκλῆ, πού δὲν διεσώθησαν, ἡ Ἴφιγένεια τελικῶς θυσιάζεται, ὅπως καί ἡ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα. Ἄλλη, πάλι, παραλλαγή τοῦ «Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἀναφέρει ὅτι δὲν θυσιάζεται ἡ ἴδια ἡ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα, ἀλλὰ στὰ θεμέλια τοῦ γεφυριοῦ στοιχειώνεται ὁ ἥσκιος τῆς, ἐνῶ ἡ ἴδια πεθαίνει καθὼς ἐπιστρέφει σπὶ τῆς.

Ἡ ὁμοιότητα πού παρατηρεῖται στὰ δύο ἔργα δὲν περιορίζεται μόνον στὴν παράλληλη ἐξέλιξη τοῦ μῦθου, πού μὲ κάθε δυνατὴ συντομία παρουσιάστηκε μέχρις ἐδῶ. Ὁ ἀνώνυμος λαϊκὸς ποιητὴς τηρεῖ πιστὰ καί τὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητας τόπου καί χρόνου, πού εἶναι ἀπαράβατη σέ κάθε ἀρχαία τραγωδία. Στὴν παραλογὴ ὅλα διαδραματίζονται στὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας, σέ μιά ἡμέρα, ἐκτός ὧσων ἀναφέρονται στοὺς πρώτους 6 στίχους, ὅπου ἐκτίθενται, σάν πρόλογος, ὅσα συνέβησαν πρὶν ἀπὸ τὸ κύριον γεγονός τῆς θυσίας τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα. Στὴν «Ἴφιγένεια ἐν Αὐλίδι» ὅλα διαδραματίζονται σέ μιά ἡμέρα στὴν Αὐλίδα, ἐκτός αὐτῶν πού ἀναφέρει ὁ Ἀγαμέμνων στὴν προέκθεση (στίχ. 49-114) γιὰ τὰ προηγηθέντα γεγονότα.

Ἡ τραγωδία εἶχε εὐρύτατη ἀπήχηση στήν ἀρχαία Ἑλληνική πνευματική ζωή καθώς καί στή ρωμαϊκή καί τή μεταγενέστερη Εὐρωπαϊκή λογοτεχνία. Οἱ Ρωμαῖοι ποιητές Ναίβιος καί Ἔνιος καθώς καί οἱ διάσημοι Γάλλοι Ρακίνας καί Ροιτρού, συνθέτουν ὁμώνυμες τραγωδίες μέ τό ἴδιο θέμα. Ἡ παραλογή ἐξ ἄλλου τοῦ γεφυρίου τῆς Ἄρτας εἶχε εὐρύτατα διαδοθεῖ στόν Ἑλληνικό κῶρο, στή Βαλκανική καί σέ ἄλλες Εὐρωπαϊκές κῶρες, μέ ἀποτέλεσμα νά υπάρχουν σήμερα πολλές παραλλαγές τῆς σέ διάφορες περιοχές τῆς Ἑλλάδος καί σέ κῶρες τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, ἢ νά εἶναι γνωστή ἡ παράδοση αὐτή καί σέ ἄλλες κῶρες τῆς Εὐρώπης.

Ἡ παράλληλη παρουσίαση κοινῶν στοιχείων πού παρατηροῦνται στήν τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη καί στό «Γεφύρι τῆς Ἄρτας» δέν ἀποσκοπεῖ, βεβαίως, στήν ὅποια ἀξιολόγηση τῶν δύο ποιητικῶν ἔργων, οὔτε προβάλλει τίς κοινωνιολογικές ἢ ἄλλες προεκτάσεις τους. Ἀπλῶς ἐπιχειρήθηκε ἕνας ἐντοπισμός ὀρισμένων κοινῶν χαρακτηριστικῶν τά ὅποια παρατηροῦνται σέ δύο μυθολογικές παραδόσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού ἀποδεικνύουν τήν διαχρονικότητά του. Ἴδια ἢ παραπλήσια μυθολογικά στοιχεῖα, πού ἀπέχουν μεταξύ τους χιλιετίες, ἐμπνέουν στούς δημιουργούς τους, ἐπωνύμους καί ἀνωνύμους, ἀνάλογα ἀριστουργήματα λόγου καί σκέψης, διότι στίς ἴδιες ἀρχές καί ἀξίες πιστεύουν οἱ Ἕλληνες καί τίς ἴδιες ἀντιλήψεις ἔχουν διά μέσου τῶν αἰώνων, πού προκαλοῦν τίς ἴδιες ἀντιδράσεις καί καθορίζουν τελικά τήν κοινή στάση καί τή συμπεριφορά τους στή ζωή.

Ἦταν δέ ἰδιαίτερος ἐπιτυχής ἡ ἐπιλογή τοῦ Θεατρικοῦ Τμήματος τοῦ «Σκουφᾶ» νά παρουσιάσει τό περυσινό καλοκαίρι στό Θέατρο τοῦ Κάστρου στήν Ἄρτα τήν Τραγωδία «Ἴφιγένεια ἐν Αὐλίδι». Διότι οἱ θεατές, κρατώντας πάντοτε ζωντανή στή μνήμη τους τήν παράδοση τῆς θυσίας τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα στό γεφύρι τους, παρακολουθοῦσαν μέ ξεχωριστή συγκίνηση νά ἐξελίσσεται μπροστά τους ἡ ὑπόθεση παρόμοιας θυσίας τῆς κόρης τοῦ Ἀγαμέμνονα.

Ο ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΣ Δ. ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ

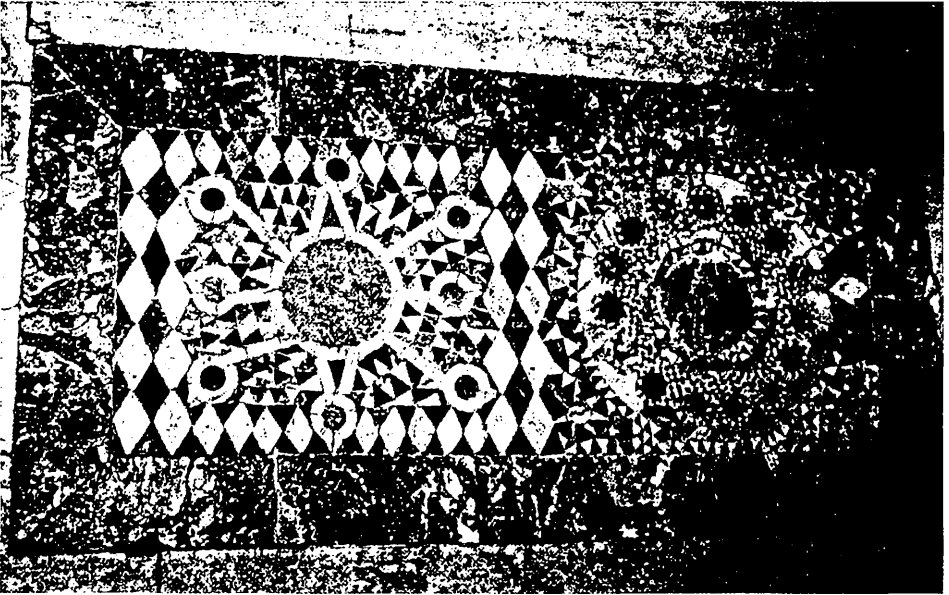
Ο ναός της Ἁγ. Θεοδώρας, ἓνα μνημεῖο τέχνης καί ἱστορίας, προσδίδει στήν πόλη τῆς Ἄρτας χαρακτήρα καί ἰδιαιτερότητα. Ἀνήκει στήν πλούσια συλλογή τῶν βυζαντινῶν κτισμάτων πού διαθέτει ὁ τόπος ἀναβιώνοντας μνημῆες ἔνδοξων ἐποχῶν καί μοναδικῶν προσωπικοτήτων.

Χαρακτηριστικό ἀπομεινάρι βυζαντινῆς τέχνης, διασώζει τήν καλλιτεχνική συνείδηση μᾶς κοινωνίας πού ὅταν θρησκευεται, ὀλοκληρώνεται πολιτισμικά. Ὁ βυζαντινός λαός μέσα ἀπό τήν λατρεία πρὸς τό θεῖο ἐκφράζει τήν μεταφυσική ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου καί προσπαθεῖ νά τήν ἀπεικονίσει μέ τεχνικά μέσα (τέχνη)· εἶται πετυχαίνει ἓνα βίωμα ὑπερβατικό. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη γίνεται κομμάτι λατρευτικό καί καθορίζει τό ὕφος, τό ἦθος καί τό πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς φυσιογνωμίας.

Ὁ ναός εἶναι ἀφιερωμένος στή Θεοδώρα, τῆ βασιλίτσα τῆς Ἄρτας – πρόσωπο μέ ἱστορική παρουσία καί κοινωνική προσφορά, ἡ ὁποία τήν ἀνέδειξε ἅγια. Στόν βίο τῆς πού συνέθεσε μέ ρητορικότητα ὁ μοναχός Ἰώβ σέ μιᾶ ἐποχή πού δέν ἀπέιχε πολὺ χρονικά ἀπ' τήν περίοδο δράσης τῆς ἁγίας – τέλη 13ου αἰῶνα περιγράφεται ἡ ζωὴ καί ὁ ρόλος τῆς κατὰ τήν περίοδο ἀνόδου τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου.¹

Τόν 13ο αἰῶνα μέ τήν Λατινικὴ κατάληψη τῆς Πόλης, γεννιέται στό δυτικὸ ἄκρο τῆς αὐτοκρατορίας, τό κράτος τῆς Ἠπείρου, φορέας καί διεκδικητῆς τῆς Βυζαντινῆς παράδοσης καί κληρονομιάς. Ὁ ἰδρυτῆς του, Μιχαὴλ Α' Ἄγγελος Δούκας Κομνηνός, ὅπως αὐτοαποκαλεῖται, δημιουργεῖ τήν τολμηρὴ δυναστεία τῶν Κομνηνοδουκάδων ἡ ὁποία περήφανα διακηρύσσει τήν ἑλληνικὴ τῆς καταγωγή, ἰσχυροποιεῖ τὴ θέση τῆς καί φιλοδοξεῖ νά ἀναδειχθεῖ σέ ἡγετική δύναμη τοῦ Βυζα-

1. Τόν βίο τῆς Ἁγ. Θεοδώρας μεταφέρει ὁ μοναχός Ἰώβ Μελίας ἢ Μελίας Ἰασιτῆς στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰ. – καὶ ὄχι στὸν 17ο αἰ. ὅπως πιστευόταν καί ὁ Εὐθύμιος Ἱερομόναχος στὸ Χρονικὸ Γαλαξειδίου (1703). Ὁ βίος ἀπ' τὸν Ἰώβ καλύπτει χρονολογικὰ τὴν ἐποχὴ ἀνάρρησης στὸ θρόνο τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλλου (1195) ὡς τὸ θάνατο τοῦ Δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β' (1268), παρέχει πληροφορίες γιὰ τοὺς ἡγεμόνες τῆς Ἠπείρου κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς δημιουργίας τοῦ Δεσποτάτου καί ἀποτυπώνει, μέ τὴ χαρακτηριστικὴ τυπολογία τῶν βυζαντινῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, τὸ χαρακτῆρα μᾶς ἐξέχουσας γυναικείας μορφῆς τῆς Ἠπείρου. Βλ. καὶ D. Nicol, «Τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου», Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Ἠπειρ. Ἐστίας*, Ἰωάννινα 1974, σελ. 111 καὶ σμ. 1 καὶ Α. Μουστοξίδι, «Βίος τῆς ὁσίας Θεοδώρας τῆς Ἄρτης ὑπὸ Ἰώβ», *Ἑλληνομνήμων*, τχ. 1, Ἰαν. 1843 καὶ Βρανούση Λ., *Χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατούμενης Ἠπείρου*, ἐκδόσεις καὶ χειρόγραφα, Ἰωάννινα 1962.

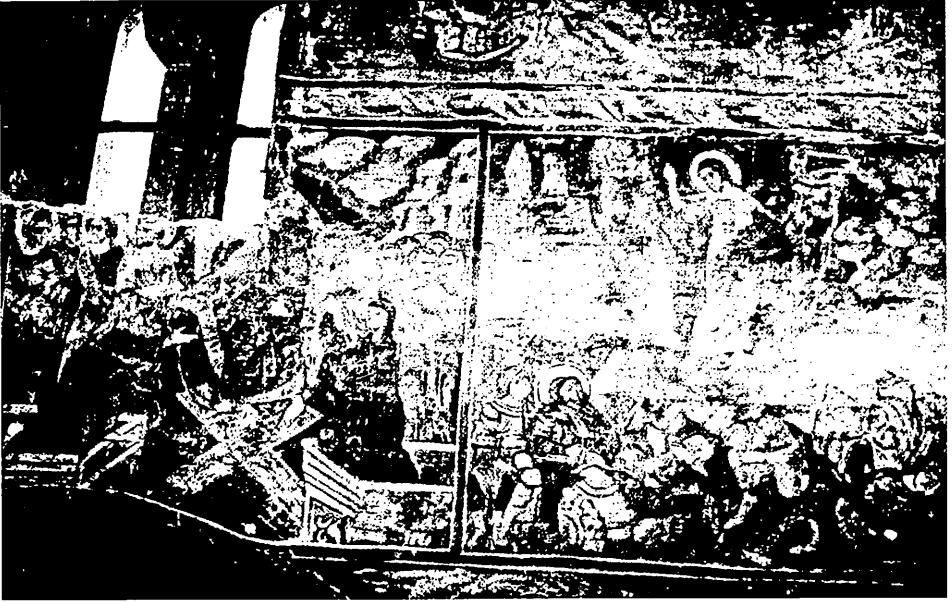

Τό ομφάλιο τοῦ δαπέδου

ντίου. Βρίσκεται ἔτσι οὐ διαρκή ἀντιπαλότητα, πολιτική καί θρησκευτική, μέ τό κράτος τῆς Νίκαιας στήν ἀνατολή, τό ὅποια γεννήθηκε ταυτόχρονα μέ τό κράτος τῆς Ἡπείρου – καρποί καί τά δύο τῆς Φραγκικῆς ἄλωσης τῆς Πόλης.² Σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ 13ου αἰ. τό δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου γνωρίζει ἀκμή, καθῶς ἀπλώνει τήν κυριαρχία του ἀπ' τή Ναύπακτο καί τόν Κορινθιακό κόλπο ὡς τό Δυρράχιο καί τήν Ἐγνατία κι ἀπό τήν Κέρκυρα ὡς τήν Θεσσαλονίκη, ἐνῶ ταυτόχρονα μέ τήν παρουσία ικανῶν στρατιωτικῶν καί πολιτικῶν ἡγετῶν, ἀναδεικνύει καί ἐκκλησιαστικές-πνευματικές προσωπικότητες (π.χ. ὁ Ἰω. Ἀπόκαυκος, μητροπολίτης Ναυπάκτου καί Ἄρτης).³ Πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου ἡ Ἄρτα στεγάζει στό κάστρο τῆς

2. Ἡ πτώση τῆς Πόλης στά χέρια τῶν Λατίνων ἄνοιξε τό δρόμο γιά τήν παρακμή τοῦ Βυζαντίου. Ἡ γένεση νέων μικρῶν κρατῶν (τῆς Ἡπείρου, τῆς Νίκαιας καί τῆς Τραπεζούντας) ἦλθε σάν μέσο διάσωσης τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος καί μεγαλείου, ἀλλά καί ἀποκατάστασης του ἢ ὅποια θά ἐξαριπύταν ἀπ' τήν ἐπιβολή τοῦ ισχυρότερου. Ἐτσι ἡ σύγκρουση ἦταν ἀναπόφευκτη. Τόσο τό κράτος τῆς Νίκαιας, ὅσο καί τῆς Ἡπείρου διεκδικοῦσαν μερίδιο στήν ἐξουσία, ἀφοῦ ἡγεμονεύονταν ἀπό βυζαντινοῦς αὐτοκρατορικούς γόνους, διεκδικητές τῆς βυζαντινῆς παλινόρθωσης. Τό χάσμα πού προέκυψε μεταξύ τῶν δύο κρατῶν ἐκδηλώθηκε μέ ἐκκλησιαστικό ῥήγμα. Οἱ Ἡπειρώτες ἡγεμόνες ἐπιθυμοῦσαν αὐτοκέφαλη τήν ἐκκλησία τῆς Ἡπείρου, μακριά ἀπ' τήν ἐπίδραση τοῦ Πατριάρχη, βλ. D. Nicol, *ὄπ. παρ.*, σσ. 69-86, βλ. G. Ostrogorsky, *Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους*, τόμ. 3, σσ. 101-2, Ἱστορικές ἐκδόσεις Στ. Βασιλόπουλος, Ἀθήνα 1989.

3. Ὁ Μιχαήλ Α' (1205-1215) –«ἀνήρ δραστήριος καί ὀξύ νοῦσαι» σύμφωνα μέ τό δίο– δέν αἰξῆσε μόνο τά ὄρια τῆς ἐπικρατείας του, ἀλλά κατόρθωσε ν' ἀπεγλωδίσει τό Δεσποτάτο ἀπ' τοὺς ἐχθρούς του (Βενετοί στά Ἠπειρωτικά παράλια - Σταυροφόροι στή Θεσσαλία καί τή Θεσσαλονίκη) μετατρέποντάς το ἀπό ἀμυντικό καταφύγιο ἐναντίον τῶν Λατίνων σ' ἓνα ἀνεξάρτητο πολεμικό κράτος. Ὁ διάδοχός του, Θεόδωρος Α' (1215-1230) –«δοκιμώτατος ἐν μάχοις φανείς»– ἀπελευθέρωσε τή Θεσσαλονίκη ἀπό τοὺς Λατίνους (1224) καί στέφθηκε αὐτοκράτορας διατυπώνοντας ἔτσι τίς ἡγετικές βλέψεις του. Στή μάχη ὅμως τῆς Κλοκόντιπας (1230) νικήθηκε ἀπ' τόν Βούλγαρο ἡγεμόνα Ἰω. Ἀσάν. Νέος ἡγεμόνας τοῦ Δεσποτάτου ἀναδείχθηκε ὁ Μι-

*Βόρειος τοίχος κεντρικού κλίτους. Νεώτερο στρώμα τοιχογραφιών (17ος αιώνας)
Οί δύο τύποι της 'Αναστάσεως (Ορθόδοξος και Δυτικός)*

τίς οικογένειες τῶν Ἑλλήνων-βυζαντινῶν δεσποτῶν. Ἔτσι γίνεται ὁ βασικός τόπος ἀναφορᾶς τους, ὁ ὁποῖος προβάλλει τή συνολική παρουσία τῆς δεσποτικῆς οἰκογένειας. Δέν εἶναι μόνο οἱ ἡγεμόνες πού πρωταγωνιστοῦν· εἶναι κι οἱ γυναῖκες τους πού συμμετέχουν, συμπαρίστανται καί παρεμβαίνουν στά ἱστορικά δρώμενα.⁴ Μιά ξεχωριστή γυναικεῖα μορφή ἡ Θεοδώρα διαπρέπει στά πλαίδια τῆς δυναμικῆς παρουσίας τοῦ συζύγου της, Μιχαήλ Β', τοῦ πρώτου Δεσπότη τῆς Ἡλείρου.⁵

χαήλ Β' (1230-1268), σύζυγος τῆς Θεοδώρας, ὁ ὁποῖος ἦρθε σέ προστριβές μέ τούς αὐτοκράτορες τῆς Νίκαιας. Τό Δεσποτάτο, τά χρόνια αὐτά δοκίμασε μεγάλη ἀσκή. Ὁ Νικηφόρος Α' (1268 ὡς τά τέλη τοῦ αἰῶνα) εἶναι τό τελευταῖο μέλος τῆς δυναστείας πού ἡγεῖται τοῦ Δεσποτάτου. Ἀποδέχεται τήν ἐξουσία τοῦ αυτοκράτορα τῆς Νίκαιας, ἐνῶ συμμαχεῖ μέ τόν Κάρολο Ἄνδεγαυό, βλ. D. Nicol, *ὄπ. παρ.*, σσ. 90-6, Ν. Γρηγορά, I, 28 ἐκδ. Βόννης, Γ. Ἀκροπολίτη, I, 41-3 ἐκδ. Βόννης. Τόν ἐπόμενο αἰῶνα (14ο) τό Δεσποτάτο κυριαρχεῖται ἀπ' τήν Ἰταλική οἰκογένεια τῶν Orsini, ἀπό Σέρβους καί Ἀλβανούς ἡγεμόνες.

4. Τόσο ἡ Θεοδώρα, σύζυγος τοῦ Μιχαήλ Β', ὅσο κι ἡ Ἄννα Παλαιολογίνα-Καντακουζηνή, σύζυγος τοῦ Νικηφόρου Α', καθῶς καί ἡ Ἄννα Παλαιολογίνα, σύζυγος τοῦ Ἰω. Orsini συνιστοῦν ξεχωριστές προσωπικότητες τῆς Ἡλείρου, βλ. E. Συγκέλλου, «Γυναικεῖες παρουσίες στή Βυζαντινὴ Ἄρτα», περ. *Σκουφᾶς*, τόμ. I, τεύχ. 86-7, Ἄρτα 1996-7, σσ. 123-131.

5. Ὁ Nicol ὑποστηρίζει πῶς ὁ Μιχαήλ Β' εἶναι ὁ πρῶτος ἡγεμόνας πού φέρει τόν τίτλο τοῦ Δεσπότη. αὐτὸς ἀποκατέστησε τό ὀρθόδοξο σχίσμα μεταξύ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἡλείρου καί τῆς Νίκαιας, ἀναγνωρίζοντας τόν Πατριάρχη. Τό 1241 ἐγένε κύριος τῆς Θεσσαλίας, τό 1257 ἐπεκράτησε στή Μακεδονία (νίκη στό Πρίλαβο) καί συμμαχησε μέ τόν Μανφρέδο, βασιλιά τῆς Σικελίας καί τόν Γ. Βιλλεαρδουῖνο, πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας, προκειμένου νά πορευτεῖ κατά τῆς Θεσσαλονίκης. Τό 1259 νικήθηκε ἀπ' τόν Μιχαήλ Παλαιολόγο στήν Πελαγονία καί κατέφυγε μέ τήν οἰκογένειά του στή Βόνιτσα, τή Λευκάδα καί τήν Κεφαλλονιά. Τό 1262 ἐπιχείρησε νέα ἐκστρατεία κατά τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου στόν ὁποῖο παραχώρησε τά Ἰωάννινα. Μετά τόν θάνατό του (1268) τό Δεσποτάτο μοιράστηκε στους δύο γιούς του, τόν Νικηφόρο τόν Α' καί τόν Ἰω. Δούκα, βλ. D. Nicol, *ὄπ. παρ.*, σσ. 111-120, 135-155.

Σύμφωνα με την εξιστόρηση του βίου, η Θεοδώρα καταγόταν από άριστοκρατική γενιά απ' την οποία έλαβε εξαιρετη παιδεία και χριστιανική αγωγή: «Ιωάννης δέ, ὁ τῆς μακαρίας Θεοδώρας πατήρ, ὦ Πετραλίφης τὸ ἐπώνυμον, γένους ὦν περιφανοῦς καὶ λαμπροῦ».⁶ Βρισκόταν ἐγκατεστημένη στὰ Σέρβια Κοζάνης, ὅταν ὁ Μιχαὴλ Β' τὴ συνάντησε, τὴν ἐρωτεύθηκε, τὴν παντρεύθηκε καὶ τὴν ἔφερε στὴν Ἄρτα.⁷ Ἐκεῖ, ὡς σύζυγος τοῦ Μιχαὴλ καὶ ὡς βασίλισσα τῆς Ἄρτας, ἀνταποκρίθηκε ἐπάξια σ' αὐτὸ τὸ διπλὸ της ρόλο. Ἀνέλαβε διπλωματικὴ δράση προσπαθώντας νὰ κατευνάσει τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ Μιχαὴλ μὲ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Νίκαιας. Σέ κρίσιμα μάλιστα σημεῖα ρῆξης μεταξύ Ἡπείρου καὶ Νίκαιας, μὲ κόπο ἀποσόδησε τὸν κίνδυνο ἀφανισμοῦ τοῦ φιλοδόξου συζύγου τῆς ὑποστηρίζοντας τὴν πολιτικὴ του ἀπέριπτε τὸ διχασμὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ εὐνοοῦσε τὴν εἰρήνην μεταξύ τῶν ὀρθόδοξων μᾶς ἐνιαίας αὐτοκρατορίας.

Τὸ 1251 προσπάθησε νὰ συνενῶσει τὴν οἰκογένειά της μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια τοῦ Ἰω. Βατάτζη μέσω τοῦ γάμου τοῦ γιοῦ της Νικηφόρου καὶ τῆς Μαρίας, ἐγγονῆς τοῦ αὐτοκράτορα, γάμος πού τελικὰ πραγματοποιήθηκε τὸ 1256, ἐπὶ Θ. Λάσκαρι.⁸ Ἀπόστολος εἰρήνης ἔγινε ξανά τὸ 1262 ὅταν ἐπισκεφθῆκε τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Παλαιολόγο φέροντας τὸ γιό της Ἰωάννη ὡς ἐγγύηση γιὰ τὴν συνεννόηση τοῦ Μιχαὴλ Β' καὶ τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας.⁹ Οἱ διπλωματικὲς δραστηριότητες τῆς Θεοδώρας ἐνεργοποιοῦν τὴν ιδιότητα τοῦ πολιτικοῦ ὄντος καὶ μαρτυροῦν μιὰ γενναία καὶ φιλειρηνικὴ ψυχὴ. Τὰ ἐπικίνδυνα ταξίδια της στό ἐχθρικό στρατόπεδο ἀπέδειξαν τὴν τόλμη τοῦ χαρακτήρα καὶ τὴν ἰσχυρὴ ἀγάπη πού ἐνιωθε γιὰ τὸν σύντροφό της γιὰ τὴν Ἡπειρωτικὴ χώρα καὶ γιὰ τὸν Βυζαντινὸ κόσμο γενικότερα. Ἡ Θεοδώρα ἐπίσης ἐξυπλήρησε τὴν συμμαχία τοῦ Μιχαὴλ Β' μὲ τοὺς δυτικούς ἡγεμόνες, τὸν βασιλιά τῆς Σικελίας Μανφρέδο καὶ τὸν πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνο παντρεύοντάς τους μὲ τίς δύο κόρες της, τὴν Ἐλένη καὶ τὴν Ἄννα ἀντίστοιχα.¹⁰ Μὲ τοὺς γάμους αὐτοὺς συνέβαλε καὶ στό θρη-

6. Ἄνδρ. Μουστοξύδη, «Βίος τῆς ὁσίας Θεοδώρας τῆς Ἄρτης ὑπὸ Ἰώβ», *Ἑλληνομνήμων*, τχ. 1, Ἰανουάριος 1843, σ. 333. Ὁ Ἰώβ γιὰ τὸν πατέρα τῆς Θεοδώρας λέει: «Σεβαστοκράτωρ δέ Ρωμαίων τιμηθεὶς, τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας κατάρχην ἀποκαθίσταται». Ὁ Μουστοξύδης στίς σημειώσεις του δηλώνει πῶς ἡ ἀναφορά τοῦ Ἰωάννη Πετραλίφα ὡς σεβαστοκράτορα μόνο στό βίο τοῦ Ἰώβ συναντᾶται. Γιὰ τὴν καταγωγή τῆς Θεοδώρας ὑποστηρίζει πῶς αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ οἰκογένεια φραγκικὴ. Ὁ D. Nicol, μελετητὴς τῆς Ἱστορίας τοῦ Δεσποτάτου, ἀποδίδει στὴν οἰκογένεια Πετραλίφα Νορμανδο-ιταλικὲς ρίζες καὶ ἀναφέρει ὡς πρῶτο γόνου κάποιον Πέτρο ἀπ' τὴν Ἀλίφα, γιὸ ἡ ἀδερφοῦ τοῦ Ροβέρτου ἄρχοντα τοῦ Gaiazzo καὶ τῆς Ἀλίφας κοντὰ στὴν Gazerta, βλ. D. Nicol, *ὄπ. παρ.*, σσ. 184-5.

7. Ὁ Μιχαὴλ Β', γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Α', εἶχε ἐξοριστεῖ ἀπ' τὸν Θεόδωρο, ἀδερφοῦ τοῦ Μιχαὴλ Α', μὲ σκοπὸ τὴν ἀποστέρηση ἀπ' τὴν κληρονομία του στὴν Ἠπειρο. Ἡ μητέρα του ἡ Μελισσηνὴ τὸν εἶχε μεταφέρει στὴν Πελοπόννησο. Μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Θεοδώρου στὴν Κλοκόντιτσα ἐπέστρεψε στὴν Ἠπειρο γιὰ νὰ διεκδικήσει τὴν περιουσία του. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπ' τὴν ἐξορία πέρασε ἀπ' τὰ Σέρβια τῆς Κοζάνης, ὅπου συναντήθηκε μὲ τὴ Θεοδώρα. Βλ. D. Nicol, *ὄπ. παρ.*, σσ. 111-112.

8. Βλ. Γ. Ἀκροπολίτη, 88-9, 132-4 καὶ Ν. Γρηγορά Ι, 48-9, 57. Ἡ Θεοδώρα συνάντησε τὸν Ἰω. Βατάτζη στίς Πηγές στὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας ὅπου δημήθνε τὴν ἱεροτελεστία τῶν ἀρραβῶνων τοῦ γιοῦ της. Ὁ γάμος ὁμως ἔγινε μετὰ ἀπὸ ἑπτὰ χρόνια μὲ τὴ νέα συνάντηση τῆς Θεοδώρας μὲ τὸν Θεόδωρο Λάσκαρι κοντὰ στὸν Ἐβρο. Μὲ τὸν γάμο αὐτὸ παραχωρήθηκαν τὸ Δυρράχιο καὶ τὰ Σέρβια στὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας. Βλ. D. Nicol, *ὄπ. παρ.*, σσ. 129, 136-7.

9. Βλ. Παχυμέρης, Ι, 107, 214-5. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ τῆς Θεοδώρας ἔμεινε ἀκαρπῆ. Βλ. καὶ D. Nicol, *ὄπ. παρ.*, σελ. 164.

10. Οἱ γάμοι αὐτοὶ ἔγιναν τὸ 1258 ἢ 1259. Οἱ προίκες πού δόθηκαν ἦταν τεράστιες καὶ ἀπομάκρυναν

σκευτικό ζήτημα τῆς ἐποχῆς –τὴν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσης– περιορίζοντας τίς δραστηριότητες τοῦ Πάπα, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκε τὴν ὑποταγὴ τῶν ὀρθοδόξων.¹¹ Φορέας τοῦ ὀρθόδοξου ἤθους, ἡ Θεοδώρα, ἀγωνίστηκε μὲ πάθος γιὰ τὴ διὰδοσὴ του μέσα ἀπὸ τίς πολιτικές καὶ τίς κοινωνικές τῆς δραστηριότητες.

Στὴν προσωπικὴ τῆς ζωὴ ἐπέδειξε ἕνα συνετὸ καὶ φρόνιμο χαρακτήρα ἐμπότισμένο ἀπὸ εὐλάβεια, καρτερικότητα, ταπεινοφροσύνη καὶ λεπτότητα, ἕναν χαρακτήρα ἀκέραιο καὶ συνειδητοποιημένο. Αὐτὸν τὸ χαρακτήρα ἐπαινεῖ ὁ Ἰώβ στὴν ἀφήγησή του ...«Θεοδώρα δέ, οὐ παρεσύρη τῇ δόξῃ, οὐχ' ἐάλω τῇ νεότητι, οὔτε μὴν πρὸς τρυφάς οἶδε κατασπαταλᾶν, ἀλλ' οὐδέ τῆς ἀρχῆς ὄγκω ἐπήρθη· τῷ θεῷ δέ μᾶλλον ἐγνώ προσκείσθαι καὶ ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι, σωφρόνος ζῆσαι, ταπεινοφροσύνην ἀσπαζομένη, ἀοργησίαν, ἀγάπην, πραότητα, συμπάθειάν τε καὶ ἐλεημοσύνην ὡς ἄλλος οὐδεὶς κατορθοῦσα, καὶ τὸν θεὸν ὀλοψύχως διὰ παντός θεραπεύουσα». Ἡ συμβίωσή τῆς μὲ τὸν Μιχαὴλ δοκίμασε περιπέτειες: «Γυναικί γάρ τινι ἐξ εὐγενῶν, Γαγγρηνῇ τὸ ἐπώνυμον, πορνικῶς ὁ Μιχαὴλ ἐπιμανεῖς, καὶ τὸ τῆς αἰσθήσεως ὑγιές μαγίαις ὑπ' ἐκείνης ὑπουλαπεῖς, μίσος ἄσπονδον κατὰ τῆς ἰδίας ἐκτίησαςτο γυναικός». Ἡ Γαγγρηνή, μιά Ἀρτινή, ἀρχόντισσα, ἐγινε ὁ πόθος τοῦ Μιχαὴλ, ὁ ὁποῖος τὴν ἐγκατέστησε στὸ κάστρο τῆς Ἄρτας, ἀπομακρύνοντας τὴ Θεοδώρα. Αὐτὴ, περιπλανήθηκε γιὰ ἀρκετὰ χρόνια δείχνοντας ἄξιοθαύμαστη ἀντοχή, ὑπομονή καὶ πίστη.¹² Λέγεται πὺς κάποιος μοναχὸς τὴν ἀναγνώρισε κοντὰ στὸ χωριὸ Πρένιστα καὶ φιλοξένησε τὴ γυναίκα πού εἶχε μαζί τῆς τὸ νεογέννητο βρέφος τῆς: «Ἰερεὺς δέ τις, ἐκ χωρίου Πρένιστης, λαχανευομένην ἐν ἀγρῷ ταύτην εὐρών καὶ τὸ βρέφος βαστάζουσαν, ὄρκους ἐπύθετο τὸ ἑαυτῆς εἰπεῖν ὄνομα· καὶ γνοὺς ἦτις ἦν, ταύτην οἶκαδε φέρων κατέκρυψε, πάσης ἐπιμελείας ἀξιώσας». ¹³ Ὁ Μιχαὴλ τελικὰ μὲ τὴν προτροπὴ τῶν ἀξιωματοῦχων του ἔδωξε τὴ Γαγγρηνή καὶ ἀπαλλάχτηκε ἔτσι ἀπὸ τὰ «μάγια» τῆς, ἐνῶ ἀποκατέστησε τὴ Θεοδώρα μὲ τὴν ὁποία πέρασε τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς του.

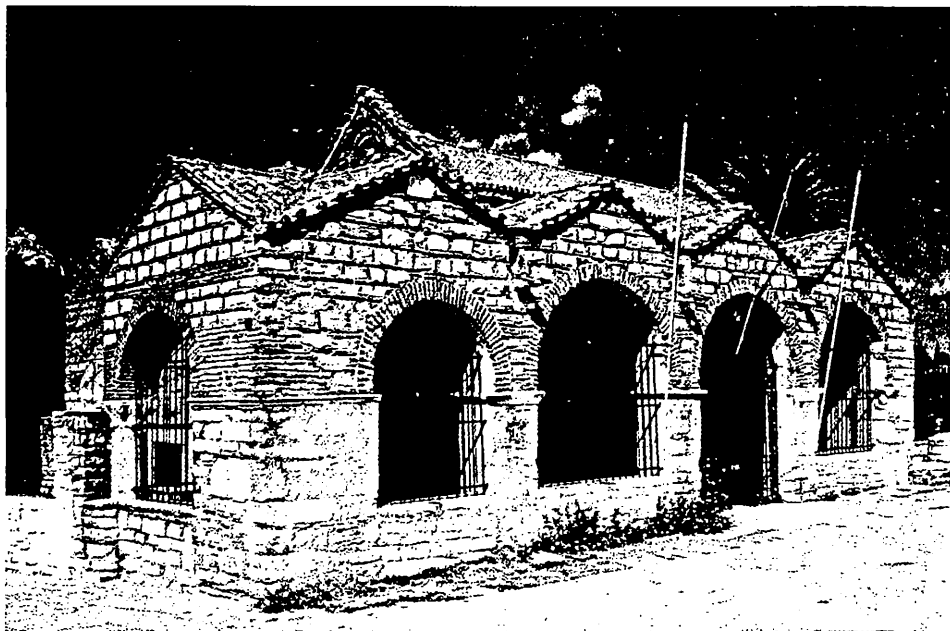
τίς κατακτητικές διαθέσεις τῶν Δυτικῶν γαμπρῶν τοῦ Μιχαὴλ Β'. Ἡ προίκα τῆς Ἑλενας περιελάμβανε πολλές πόλεις στὶς Ἠπειρωτικὲς ἀκτὲς, ἐνῶ γιὰ τὴν Ἄννα προσφέρθηκαν 60.000 ὑπέρπυρα, λαμπρὰ δῶρα καὶ ἡ κατοχὴ τῶν Λεωνίων καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς νότιας Θεσσαλίας. Βλ. D. Nicol, *ὄπ. παρ.*, σσ. 146-8 καὶ σμμ. 5, 6, 7 σελ. 156. Ἡ Ἑλένη, λόγω τοῦ ὀρθόδοξου δόγματός τῆς γνώρισε τὴν ὀργὴ τοῦ Πάπα. Φυλακίστηκε μαζί μὲ τὰ παιδιά τῆς στὸ φρούριο τῆς Βουκερίας καὶ πῆθανε σὲ νεαρὴ ἡλικία. Βλ. Δ. Γιαννοῦλη, *ὄπ. παρ.*, σελ. 24.

Ἐκτός ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς κόρες τῆς ἡ Θεοδώρα εἶχε καὶ δύο γιουσί: τὸ Νικηφόρο καὶ τὸ Δημήτριο. Ὁ Μιχαὴλ μετὰ τὸ θάνατό του κληροδότησε τὸ Δεσποτάτο στὸ Νικηφόρο –ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἄρτα ὡς ἡγεμόνας τῆς Ἀρχαίας Ἠλείου– καὶ στὸν Ἰω. Δούκα, νόθο γιὸ του ἀπ' τῆ Γαγγρηνή– ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στὴν Ὑπάτι ὡς ἐξουσιαστής μέρους τῆς κεντρικῆς καὶ βόρειας Ἑλλάδας.

11. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὺς τὸ Δεσποτάτο, πού ἀπ' τὸ 1204 εἶχε δεχθεῖ ὡς πρόσφυγες σημαντικὲς προσωπικότητες ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχε κρατήσει αὐστηρὴ ὀρθόδοξη πολιτικὴ καὶ ἐγινε τὸ καταφύγιο ὅλων τῶν ὀρθοδόξων τῆς πρῆν ἐνιαίας Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας ἀκολουθοῦσε φιλενωτικὴ πολιτικὴ ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸ ζήτημα. Τὸ 1276 ὁ σύνδο στὴν Κωνσταντινούπολη καταδικάστηκαν οἱ ἀνθενωτικοὶ καὶ ὑποστηρίχτηκε ἡ ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὡς ἀντίδραση τὸ 1277 σὲ σύνδο στὴν Ὑπάτι ἀφορίστηκαν ἀπ' τὴν ἐκκλησία τῆς Ἠλείου οἱ ἐνωτικοὶ καὶ ὁ Πατριάρχης Ἰω. Βέκκος. Βλ. Δ. Γιαννοῦλη, *Ἡ Ἁγία Θεοδώρα, ἡ βασίλισσα τῆς Ἄρτας*, Ἄρτα 1994, σσ. 23-4.

12. Ὁ Α. Μουστοξόδης σημειώνει πὺς δέν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἱστορικὰ ἡ ζωὴ τοῦ Μιχαὴλ μὲ τὴ Γαγγρηνή, οὔτε οἱ περιπλανήσεις τῆς Θεοδώρας μετὰ τὴν ἀποπομπὴ τῆς ἀπ' τὴν Ἄρτα. Βλ. Α. Μουστοξόδη, *ὄπ. παρ.*, σελ. 54.

13. Μιά περιγραφικὴ διήγηση τῆς ζωῆς τῆς Ἁγ. Θεοδώρας παρουσιάζει ὁ Averoff Mich, «Ἡ Ἁγία Θεοδώρα τῆς Ἄρτας», περ. *Σκουφᾶς*, τόμ. Η', τεύχ. 72-3, Ἄρτα 1987, σσ. 259-283.

Ὁ ναός ἀπό τὰ νοτιοδυτικά

Ἡ Θεοδώρα εἶχε ἀναπτύξει καί μεγάλη κοινωνική δραστηριότητα. Τό 1234 μαζί μέ τό Μιχαήλ ἐνίσχυσαν τήν παιδεία τοῦ Δεσποτάτου μέ τήν ἴδρυση τῆς ἀνώτερης σχολῆς. Ἰδρυσε ἐπίσης τό μοναστήρι τῆς Κάτω Παναγιᾶς στήν Ἄρτα (ὑπάρχει ἐπιγραφή πού τό ἐπιβεβαιώνει) καί τήν ἐκκλησία τῆς Παντάνασσας, σύμφωνα μέ τό βιογράφο, καθώς καί ἕνα γυναικεῖο μοναστήρι ἀφιερωμένο στό μεγαλομάρτυρα Γεώργιο.¹⁴ Σ' αὐτό τό μοναστήρι ἡ Θεοδώρα ἀποσύρθηκε μετά τό θάνατο τοῦ Μιχαήλ (1267-1268), περνώντας τή ζωή της ἀσκητικά. Πεθαίνοντας, ἀφιερώθηκε στή μνήμη της. Εἶναι ὁ σημερινός ναός, τῆς Ἁγ. Θεοδώρας. Ἐκανε πολλές φιλανθρωπίες καί ἀγαθοεργίες ἐνώ τά θαύματά της τήν ἀνακήρυξαν ἅγια: «...ὄρφανῶν καί χηρῶν, ἀντιλαμβανομένη, πτωχοῖς ἐπικουροῦσα, θλιβομένους παραμυθουμένη, καί πᾶσι γενομένη τά πάντα ἐν ταπεινώσει καρδίας ... πολλῶν καί μεγίστων θαυμάτων ὠφθη αὐτουργός, ἀσθενείας καί νόσους τῶν προσερχομένων αὐτῇ ἰατροῦσα, καί δαίμονας ἐξ ἀνθρώπων ἐλαύνουσα, καί ποικίλα πάθη ἀνίατα καθ' ἐκάστην θεραπεύουσα». Ὁ βιογράφος δέν καθορίζει τό χρόνο θανάτου τῆς Θεοδώρας. Ἡ ἀναγωγή της ὁμως σέ ἅγια ἀπέδειξε μιά μοναδική φυσιογνωμία πού δοκιμάστηκε μέσα ἀπ' τήν κοινωνική ἀναγκαιότητα καί τήν ξεπέρασε. Ὁ λαός τῆς Ἄρτας λάτρευε στό πρόσωπό της τή δυνατότητα συμμετοχῆς του στό θεῖο, καθώς ἡ Θεοδώρα μέσα ἀπ' ὄλες τίς ἐκδηλώσεις της πρόβαλε τήν ἀξία τῆς πίστες.

14. Ὁ Μουστοξύδης ἀναφέρει πῶς ἡ Παντάνασσα βρίσκεται ἔξω ἀπ' τήν πόλη τῆς Ἄρτας, ἐνώ περιγράφει τήν Παρηγορήτισσα ὡς τό ναό πού ἰδρύθηκε ἀπ' τή Θεοδώρα. Βλ. Α. Μουστοξύδη, *ἀπ. παρ.*, σελ. 55. Στήν ἅγια ἀποδίδεται καί ἡ ἴδρυση τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σατῆρος στό Γαλαξειδί, ὅπως ἀναφέρεται στό «Χρονικό τοῦ Γαλαξειδίου», βλ. «Χρονικόν Γαλαξειδίου», ἐκδ. Σάθας, σσ. 197-200.

Ἡ Θεοδώρα ἀποτελεῖ μιά ξεχωριστή γυναικεία παρουσία μέσα στὸν Βυζαντινὸ χῶρο – κι ὄχι αὐστηρὰ τὸν Ἑπειρωτικὸ. Μὲ τὴ στάση της ἀπέναντι στοῦ θεοῦ, στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν κοινωνία δίδαξε τὸ γυναικεῖο πρότυπο. Στὶς πολιτικὲς της παρεμβάσεις ἀπέδειξε τὰ φιλειρηνικὰ της αἰσθήματα· στὴν οἰκογένειά της ἐξέπεμπε τὴν εὐγενεὴ καταγωγή καὶ τὴν χριστιανικὴ της παιδεία· στὶς κοινωνικὲς της δραστηριότητες μετέδωσε τὸ φιλέσπλαχνο πνεῦμα της· στὴν προσωπικὴ της ζωὴ, βίωσε τὴν ἀγιοσύνη.¹⁵ Ἔτσι, ὁ ναὸς της εἶναι ἓνα βίωμα, ἓνα προσκύνημα στὸν ἄνθρωπο πού κατορθώνει νὰ φτάσει στὴ θέωση.

Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Θεοδώρας ἀκολουθεῖ τὰ βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ δεδομένα.¹⁶ Πρόκειται γιὰ τρίκλιτη βασιλική, ἡ ὁποία κατασκευάστηκε πρὶν ἀπὸ τὸν 13ο αἰ. σύμφωνα μὲ τὸν Α. Ὁρλάνδο ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἀρχιτεκτονικὴ της δομὴ. Αὐτὸς ἦταν ἄλλωστε ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Ἡ Θεοδώρα παρενέβη στοῦ ναοῦ καὶ πρόσθεσε τὸ νόρθηκα στὰ δυτικὰ καὶ ἀνοιχτὸ ἐξανόρθημα, ἐνῶ «...τὸν ναὸν μὲν παντοίως κατεκόσμη καὶ ἀναθήμασι καὶ σκεύεσι καὶ πέπλοις κατεκάλλυεν».¹⁷

Τὸ μεσαῖο κλίτος τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι ὑπερυψωμένον καὶ φέρει τέσσερα δίλοβα κιονοστήρικτα παράθυρα σὲ κάθε πλευρὰ, ὡς φωταγωγούς. Τὰ πλάγια κλίτη διαθέτουν μονόλοβα παράθυρα στοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους. Ἡ ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ καταλήγει σὲ ὀξυκόρυφα ἀετώματα ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου (ἔχουν πλίνθινη διακόσμηση καὶ φέρουν τυφλὰ πτερύγια), τὰ ὁποῖα ἐξέχουν ἀπ' τὴ στέγη. Δίλοβα παράθυρα μὲ τεταρτοκύκλια διατρέχουν τοὺς τοίχους. Γύρω ἀπ' αὐτὰ ὑπάρχει κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος μὲ πλίνθινα τόξα καὶ ὀδοντωτὲς ταινίες. Στὰ ἀνατολικά ὁ ναὸς καταλήγει σὲ τρεῖς τρίπλευρες κόγχες – μὲ μεγαλύτερη τὴ μεσαία, ἡ ὁποία φέρει δίλοβο παράθυρο στοῦ μέσον της καὶ μονόλοβα στὶς ἄλλες πλευρὲς της. Μονόλοβα παράθυρα ἔχουν κι οἱ δύο ἄλλες κόγχες στοῦ μέσον τους. Οἱ κιονίσκοι τῶν παραθύρων εἶναι μαρμάρινοι, μ' ἐξαιρέση ἐκεῖνον τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ πού φέρει γλυπτὸ διάκοσμο.

Ὁ νόρθηκας εἶναι χαμηλότερος ἀπ' τὸν κυρίως ναὸ καὶ ξεχωρίζει ἀπ' τὴν ποικιλόμορφη στέγη καὶ τὴν πλούσια πλίνθινη διακόσμησή του. Καλύπτεται μὲ ἐσωτερικοὺς κυλινδρικοὺς θόλους, οἱ ὁποῖοι καταλήγουν στὰ δυτικὰ σὲ τριγωνικὰ ἀετώματα (τὸ μεσαῖο φέρει δίλοβο παράθυρο). Ἡ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ νόρθηκα εἶχε ἐξωτερικὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο.¹⁸

Ἡ νότια πλευρὰ διατηρεῖ ἀκόμη καὶ σήμερα παρανόρθημα ἢ ἀνοιχτὸ ἐξανόρθημα, νέο ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰ τεσσάρων τοξωτῶν ἀνοιγμάτων πού στηρίζονται σὲ πεσσούς καὶ στεγάζονται σὲ σταυροθόλια φραγμικῆς ἐπίδρασης καὶ ἀσπίδες στὶς γωνίες. Ἐξωτερικὰ ἐμφανίζονται ὡς ἀετώματα

15. Α. Μουστοξύδη, *ὄπ. παρ.*, σελ. 51.

16. Πὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τῆς Ἁγ. Θεοδώρας βλ. Δ. Γιαννοῦλη, *ὄπ. παρ.*, σσ. 117-122, Α. Ὁρλάνδρου, *Ἡ Ἁγία Θεοδώρα τῆς Ἁρτας*, Α.Β.Μ.Ε., τόμ. Β', Ἀθήνα 1936, σσ. 105-115, Κ. Γιαννέλου, *Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἁρτας*, Ἁρτα 1990, σσ. 23-28.

17. Βλ. Ε. Συναγέλλου, *ὄπ. παρ.*, σσ. 129-30.

18. Ὁ νόρθηκας χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ. Ἀρχικὰ ἦταν διακοσμημένος μὲ πελεκημένους πλίνθοπερίκλειστες πέτρες καὶ κεραμοπλαστικὰ μοτίβα πού κάλυπταν ὀλόκληρη τὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια. Βλ. Μ. Γαρίδη, «Ἡ ἐξωτερικὴ ζωγραφικὴ διακόσμηση στὴν Ἁρτα, Ναὸς Ἁγίας Θεοδώρας», *Πρακτικὰ Διεθνῶν Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου*, Ἁρτα 1992, σελ. 401-2.

δημιουργώντας τέσσερις επάλληλες δίρριχτες κεραμοσκεπές, πλουτίζοντας τό μνημείο αισθητικά.

Ὁ ναός στό ἑσωτερικό του διατηρεῖ πολλά στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς του διακόσμησης. Τά κλίτη χωρίζονται μέ δύο σειρές κίωνων πού ἀποτελοῦνται ἀπό δύο μονόστηλους πέτρινους κίονες κι ἐπιστέφονται μέ δυσανάλογα κορινθιάζοντα κιονόκρανα μέ φυτικό διάκοσμο.¹⁹ Τό τέμπλο τοῦ ναοῦ ἦταν μαρμάρινο, ἐνῶ σώζονται δύο τμήματά του ἐντοιχισμένα στή θύρα τῆς πρόθεσης· μερικά ἄλλα τμήματα βρίσκονται στήν Παρηγορήτισσα καί χρησιμοποιήθηκαν ἀπ' τόν καθηγητή Α. Ὁρλάνδο γιά νά δοθεῖ ἡ ἀναπαράστασή του.

Τό δάπεδο, μαρμάρινο κι αὐτό, κοσμεῖται στό κεντρικό κλίτος μέ ὀρθογώνια ἐπίμηκες ὀμφάλιο πού ἀποτελεῖται ἀπό δύο κυκλικά κοσμήματα κατασκευασμένα μέ ποικιλόχρωμα κομμάτια μαρμάρων καί ψηφίδων.

Ὁ Τάφος τῆς Ἁγίας Θεοδώρας ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο κομμάτι τοῦ ναοῦ. Βρίσκεται στήν ἀρχική του θέση –ἀριστερά τῆς νότιας εἰσόδου τοῦ ναοῦ– καί ἀποτελεῖται ἀπό δύο μέρη: μιά ὀρθογώνια σαρκοφάγο κι ἓνα ἐπιστύλιο στηριγμένο σέ πεσίσικους πάνω ἀπό αὐτή.²¹ Ἡ ἀρχική μορφή τοῦ τάφου ἄλλαξε, ὅταν ἔγινε ἡ ἀνακομιδή τῶν λειψάνων τῆς ἁγίας τό 1873. Τό πρωτόκολλο τῆς ἀνακομιδῆς πληροφορεῖ πῶς κάτω ἀπ' τό σημερινό μνήμα ὑπάρχει πλινθόκτιστος τάφος μέσα στόν ὁποῖο βρέθηκε τό λείψανο. "Ὅταν ἀνοίχτηκε ὁ τάφος βρέθηκαν σκόρπια μαρμάρινα διακοσμημένα τμήματα, πράγμα πού δείχνει πῶς ὁ τάφος εἶχε ὑποστῆ ἀλλοίωση στό παρελθόν (ἴσως ἀπό κάποιον τυμβωρύχο). Ἔτσι, ἡ σημερινή μορφή τοῦ τάφου εἶναι ἡ τρίτη κατά σειρά.²² Τά σημαντικότερα τμήματά του εἶναι οἱ δύο ἀνάγλυφες πλάκες στίς μακρές πλευρές: ἡ πεντάπλευρη πλάκα πού βλέπει πρὸς τόν κυρίως ναό καί φέρει δίλοβο ἄνοιγμα, τό ὁποῖο ἐπιστέφεται μέ ἀέτωμα· εἶναι διακοσμημένη μέ ρόδακες, ἀνθέμα καί δύο ὀδοντωτοῦς δράκοντες – σύνθεση πού φανερώνει δυτικές ἐπιρροές. Ἡ ἄλλη ὀρθογώνια πλάκα πού βλέπει πρὸς τό νόρθηκα καί φέρει τήν ἀπεικόνιση τῆς Θεοδώρας καί τοῦ Νικηφόρου (ἡ παράσταση εἶναι ἐπιηρεασμένη ἀπό παραστάσεις βασιλικῶν προσώπων σέ μικρογραφημένα βυζαντινά χειρόγραφα), ἐνῶ στά ἄκρα παριστάνονται δύο Ἄγγελοι – προστάτες τῶν Κομνηνοδοουκῶν.²³

Ὁ Τοιχογραφικός διάκοσμος πού ὑπάρχει στό ναό δέν διατηρεῖται σήμερα σέ καλή κατάσταση ἐξαιτίας τῆς αἰθάλης, ἀφοῦ ὁ ναός λειτουργεῖ ὡς ἐνοριακός. Ὡς πρὸς τήν τεχνοτροπία διακρίνεται δυτική ἐπίδραση τῶν πρώτων μεταβυζαντινῶν χρόνων. Ἡ εἰκονογραφία τήν ἐποχή αὐτή, σέ ἀντίθεση μέ τή βυζαντινή νοοτροπία

19. Τά κιονόκρανα αὐτά ἀνάγονται στόν 5ο καί 6ο αἰ. καί ἀπαντῶνται σέ Ἰουστινιάνια κτίρια. Τά μέλη αὐτά εἶχαν παρθεῖ ἀπό ὑστερορωμαϊκό ἢ παλααιοχριστιανικό κτίριο τῆς ἀρχαίας Νικόπολης καί ἴσως προέρχονται ἀπό δομικό ὑλικό τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας πού χρησιμοποιήθηκε στή Νικόπολη. Βλ. Ἀθ. Παλιούρα, *Βυζαντινὴ Αἰταλοακαρνανία*, Ἀθήνα 1985.

20. Γιά τόν τάφο τῆς Ἁγ. Θεοδώρας βλ. Δ. Γιαννοῦλη, *ὄπ. παρ.*, σσ. 77-9, Κ. Γιαννέλου, *ὄπ. παρ.*, σσ. 27-8 καί Α. Ὁρλάνδου, *ὄπ. παρ.*, σσ. 105-115.

21. Ὁ Ἰωβ λέει γιά τόν τάφο τῆς πῶς: «...χαίρουσα τό πνεῦμα εἰς χεῖρας Θεοῦ παρέθετο καί κατετέθη ἐν αὐτῇ τῇ παρ' αὐτῆς ἀνεγερθεῖση μονῆ», βλ. Α. Μουστοζῦδη, *ὄπ. παρ.*, σελ. 51-2.

22. Βλ. «Πρωτόκολλο ἐκταφῆς τῶν ὁσῶν τῆς Ἁγίας Θεοδώρας», περ. Σκουφᾶς, τεῦχ. 4, 1956, σσ. 165-8.

23. Ἡ χρονολόγησις τῶν συνθέσεων αὐτῶν εἶναι προβληματική. Ὁ Α. Ὁρλάνδος τίς τοποθετεῖ τόν 13ο αἰ., βλ. Κ. Γιαννέλου, *ὄπ. παρ.*, σελ. 28.

καταγραφής των τεσσάρων χριστολογικῶν κύκλων, ὠθεῖται ἀπό κοινωνικά κριτήρια καθὼς ἡγεμόνες χρηματοδοτοῦν τὴν ἀνέγερση ναῶν καὶ οἱ ἴδιοι ἀπεικονίζονται στό ἐσωτερικό. Ἀργότερα, εἰσβάλλει καὶ ὁ λαϊκός βίος στήν εἰκονογραφία.

Τό εἰκονογραφικό πρόγραμμα τοῦ ναοῦ διακρίνεται σέ δύο φάσεις: ἡ πρώτη τοποθετεῖται στόν 14ο αἰ. ὅπως ἀποκαλύπτουν μερικά ἀκάλυπτα τμήματα ἀπ' τό νεώτερο στρώμα τῶν τοιχογραφιῶν ἢ δευτέρη φάση χρονολογεῖται στά μέσα τοῦ 17ου αἰ. Ἡ εἰκονογράφηση αὐτῆς τῆς φάσης ἀκολουθεῖ τό συνηθισμένο γιά τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας εἰκονογραφικό πρόγραμμα. Ἐδῶ ἀνήκουν δύο παραστάσεις τῆς Ἀνάστασης τοῦ Κυρίου, στόν βόρειο τοῖχο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἢ μία συμφωνεῖ μέ τὴ δυτικὴ τεχνοτροπία καὶ ἡ ἄλλη μέ τὴν παραδοσιακὴ ἀνατολίτικη ἀντίληψη τῆς «εἰς Ἄδου καθόδου».²⁴

Οἱ τοῖχοι τῶν πλάγιων κλιτῶν ἔχουν ἐπιχρισθεῖ μέ κονίαμα, ἐνῶ ὁ διάκοσμος καλύπτεται ἀπό πυκνὸ στρώμα αἰθάλης.

Στόν δυτικὸ τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ, πάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πύλη πού ὀδηγεῖ στό νάρθηκα κι ἐκατέρωθεν τοξοτοῦ ἀνοίγματος, εἰκονίζονται οἱ δύο ἅγιοι-προστάτες τοῦ ναοῦ: ὁ Ἅγ. Γεώργιος δεξιά, στόν ὅποιο ἦταν ἀφιερωμένος ὁ ναός ἀρχικά, κι ἡ Ἅγ. Θεοδώρα ἀριστερά. Ἡ ἁγία, παρουσιάζεται ὀλόσωμη σέ μετωπικὴ στάση κρατῶντας μέ τό δεξιὸ χερὶ τό βασιλικὸ σκήπτρο (διπλὸς Σταυρός) καὶ ἔχοντας τό ἀριστερὸ ὑψωμένο σέ δέηση. Στό κεφάλι φορᾷ τό βασιλικὸ στέμμα κάτω ἀπ' τό ὅποιο διακρίνεται τό κάλυμμα τῆς μοναχῆς. Ἐνδυμά της, ἡ βασιλικὴ ἄλουργίδα δηλαδή ποδήρης διακοσμημένος σάκος μέ τραχηλέα καὶ φαρδιά μανίκια κόκκινου χρώματος μέ πεταχτά κεντημένα ἄνθη. Ἡ μορφὴ της εἶναι γαλήνια, γλυκιὰ καὶ προσιτὴ – ἀντίθετα μέ τὴν αὐστηρὴ παρουσία τῆς μαρμαρίνης σαρκοφάγου.²⁵ Στόν ἴδιο τοῖχο ὑπάρχει ἐπιπλέον μιά παράσταση μέ διακόσμηση ἀπὸ σηρικὸς τροχούς, ἢ ὅποια χρονολογεῖται γύρω στόν 13ο αἰ.

Στὴν δυτικὴ πρόσοψη τοῦ νάρθηκα ὑπάρχουν ἱχνη ἐξωτερικῆς ζωγραφικῆς, τά ὅποια σώζονται πάνω σέ κονίαμα πού καλύπτει τὸν παλαιὸ κεραμοπλαστικὸ διάκοσμο. Αὐτὴ ἡ νέα ζωγραφικὴ διακόσμηση ταυτίζεται μέ τίς ἐξελίξεις τῆς ἐποχῆς –13ος αἰ.– ὅπου ἀναπτύσσεται μιά ξεχωριστὴ εὐαισθησία γιά τὴ διακόσμηση τῶν ἐξωτερικῶν ὄψεων μέ σχήματα πὸ πολύπλοκα καὶ προσθήκες σέ παλιότερους ναοὺς στοῶν, τρούλλων, ναρθήκων κ.ἄ. Ἡ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν ἀναμορφώνεται. Ὁ ναός τῆς Ἅγ. Θεοδώρας δέν μένει ξεκομμένος: ὁ καινούριος ἀνοιχτός μνημειακὸς ἐξωνάρθηκας γύρω ἀπ' τὴ βόρεια, τὴ δυτικὴ καὶ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκα ἐντάσσεται στὴ νέα ἀρχιτεκτονικὴ καὶ διακοσμ-

24. Βλ. Δ. Γιαννούλη, *ὄπ. παρ.*, σελ. 122.

25. Εἰκονογράφηση τῆς Ἁγίας Θεοδώρας ὑπάρχει ἐπίσης καὶ στὴν Ἱερὰ μονὴ τῆς Κάτω Παναγίας: στό κτιστὸ τέμπλο τοῦ καθολικοῦ (ἱστορημένο τό 1715), ὅπου εἰκονίζεται ἡ μοναχὴ-βασιλίσσα μέ ἔντονα διεγραμμένη στό πρόσωπό της τὴ θλίψη γιά τίς δοκιμασίες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλπίδα πού προσφέρει ἡ πίστη στό Θεό. Κάτω ἀπ' τό κεφάλι τῆς ἁγίας ὑπάρχει τό δνομὰ της μέ μεγάλα γράμματα καὶ στό ἀριστερὸ μέρος συνεχίζει μέ μικρὰ γράμματα: «ἡ ἐν Ἄρτῃ βασιλεύσασα καὶ κτήτωρ τῆς ἱερᾶς ταύτης μονῆς». Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἀνήκει καὶ τοιχογραφία τῆς Ἁγίας στό δυτικὸ τοῖχο, ἐξωτερικὰ τοῦ ναοῦ. Στό τέμπλο τοῦ ναοῦ τῆς Ἅγ. Θεοδώρας, ὑπάρχει ὡς κειμήλιο ἡ μεγάλῃ φορητὴ ἀργυροεπένδυτη καὶ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς ἁγίας. Βλ. Δ. Γιαννούλη, *ὄπ. παρ.*, σσ. 103-106.

*Η μεγάλη φορητή εικόνα της Ἁγίας Θεοδώρας
χωρίς τὴν ἀσημένια ἐπένδυση*

λο δισάκι ἢ σάκο. Στὸ κάτω μέρος τῆς σύνθεσης ἀναπτύσσεται ἔντονο τὸ ὑγρὸ στοιχείο –ποτάμι ἢ λίμνη ἢ θάλασσα– καθὼς εἰσχωρεῖ μέσα σὲ βραχῶδεις προεξοχές. Ἡ παράσταση ἴσως νὰ διασώζει σκηνὴ ἀπὸ τὸ βίο τῆς ἁγίας, ἴσως τὴ φυγὴ τῆς ἀπ’ τὸ παλάτι. Ἡ δευτέρη σύνθεση, κάτω ἀπ’ τὴν πρώτη, ἀπεικονίζει μορφή δεόμενης. Στὰ δεξιὰ ἢ στὰ νότια διαφαίνεται τριόροφο ὑψηλὸ οἰκοδόμημα –ἀνάκτορο,

τικὴ τάση τῆς ἐποχῆς.²⁶ Τὰ θέματα τῆς ἐξωτερικῆς ζωγραφικῆς τῶν προσόψεων εἶναι ποικίλα αὐτὴ τὴν ἐποχὴ συνήθως συνδέονται μὲ αὐτὰ τοῦ νάρθηκα ἢ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ καὶ εἰσάγουν τοὺς πιστοὺς στὸ χριστιανικὸ δόγμα. Ἔτσι λοιπὸν κι οἱ τοιχογραφίες τῆς Ἁγ. Θεοδώρας ἀκολουθοῦν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ συστήματος τῆς ἐξωτερικῆς ζωγραφικῆς ποὺ ἀρχικὰ ἀνθισε σὲ ἡμιπαιθριους χώρους σάν προέκταση προγραμμάτων νάρθηκα καὶ προσόψεων.

Στὶς τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα διακρίνονται δύο συνθέσεις: ἡ πρώτη σώζει λίγα στοιχεῖα βραχῶδους τοπίου στὰ δεξιὰ. Πάνω στὸ βράχο ὑπάρχει δυόροφο οἰκοδόμημα, ἐνῶ μιὰ λουρίδα ὑγροῦ στοιχείου –ἴσως ποταμοῦ– χωρίζει τὸν βραχῶδη λόφο ἀπὸ ἄλλη βραχῶδη ἐπιφάνεια στ’ ἀριστερά, ὅπου διακρίνεται καθιστὴ μορφή. Αὐτὴ ἔχει στραμμένη τὰ νῶτα πρὸς τὸ κτίριο καὶ φέρνει στὴν πλάτη μεγάλ-

26. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρουσιάζεται καὶ σὲ ἄλλους Ἀρτινοὺς ναοὺς π.χ. Ἁγ. Νικόλαος τοῦ Κατσούρη, Παρηγορήτισσα, Ἁγ. Βασίλειος κ.ἀ. ἀλλὰ καὶ στὶς δυτικές βαλκανικὲς περιοχὲς γενικότερα. Βλ. Μ. Γαριδὴ, ὀπ. παρ., σελ. 402-3.

πύργος ἢ φρούριο— μέ κόκκινα κεραμίδια, πάνω σέ βραχώδη απόκρημνο λόφο. Προεξέχει μεγάλος ἐξώστης πάνω ἀπ' τόν πρῶτο ὄροφο. Σειρά τοξοτῶν ἀνοιγμάτων-παραθύρων ἀναπτύσσονται σέ ὀριζόντια διάταξη σέ ὄλους τούς ὀρόρους. Ὁ ἐξώστης ἔχει διαμορφωθεῖ σ' ἐξέδρα τελετῆς μέ στέγαστρο ἀπό πολύτιμα ὑφάσματα καί πτυχωτές κουρτίνες. Κάτω ἀπ' αὐτό διακρίνονται δύο μέ τρεῖς μετωπικές μορφές ἐστεμμένες. Καί αὐτή ἡ παράσταση εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπ' τό βίο τῆς ἁγίας, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ καθηγητῆ Μ. Γαρίδη.²⁷ Ἡ ἁγία Θεοδώρα μαζί μέ τό σύζυγό της, τό γιό της καί τούς αὐλικούς πάνω σ' ἐπίσημη ἐξέδρα παρουσιάζονται στόν Ἀρτινό λαό κατά τή διάρκεια γιορτῆς ἢ δημόσιων ἐκδηλώσεων.

Τά ἴχνη τῆς ζωγραφικῆς στόν δυτικό ἐξωτερικό τοῖχο τοῦ νάρθηκα τῆς Ἀγ. Θεοδώρας χρονολογοῦνται ἀπ' τόν Μ. Γαρίδη στίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰ., ἀμέσως μετά τήν προσθήκη τοῦ ἐξωνάρθηκα καί τήν κάλυψη μέ κονίαμα τῆς κεραμοπλαστικῆς διακόσμησης τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ νάρθηκα. Τά ἴχνη αὐτά ἴσως νά καλύπτουν ὀλόκληρο τόν τοῖχο τοῦ βάθους τοῦ προστώου.

Ὁ ναός τῆς Ἀγ. Θεοδώρας διάσπαρτος ἀπό ἀπεικονίσεις τῆς ἁγίας ὑποβάλλει συναισθηματικά τόν πιστό, ὁ ὁποῖος βιώνει μιά ἱστορική παρουσία πού κινήθηκε καί κινεῖται ὑπερχρονικά διδάσκοντας ἦθος, ὕφος καί πίστη-λατρεία. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη (ἀρχιτεκτονική καί διακοσμητική) ἔτσι ὅπως ἄριστα ἀποτυπώνεται στό ναό, ὠθεῖ σέ ἀναμόχλευση τῆς ἀνθρώπινης ταυτότητας καί ἀναπόφευκτα καταλήγει στή λατρεία, τή λατρεία τοῦ θείου.

27. Βλ. Μ. Γαρίδη, ὅπ. παρ., σσ. 405-6. Ὁ καθηγητῆς ἀπορρίπτει τήν ἰδέα τῆς ἀπεικόνισης τοῦ ἐπιπλου Ἀγ. Γεωργίου καί στρέφεται στήν ἴδια τή ζωὴ τῆς ἁγίας.

ΑΡΤΙΝΟΙ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ 16ου-19ου ΑΙΩΝΕΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΛ. ΚΑΡΑΚΙΤΣΙΟΥ

Μετά τήν πώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τό 1453 πολλοί Ἕλληνες κατέφυγαν στή Δύση, γιά νά ἀποφύγουν τήν ἐξολόθρευσή τους ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς. Κυρίως κατέφυγαν στήν πόλη τῆς Βενετίας διανοούμενοι, καλλιτέχνες, ἔμποροι κ.ά. Οἱ Βενετοί ἢ Ἐνετοί ἀναφέρονται γιά πρώτη φορά στήν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου, ἀπό τόν Στράβωνα, τόν Βιργίλιο στήν Αἰνειάδα κ.ά. Ἦταν λαός τῆς Παφλαγονίας, ἔλαβε μέρος στήν ἄλωση τῆς Τροίας καί μετὰ τήν λήξη, διά μέσου τῆς Θράκης, ἕνα μέρος τους ἐγκαταστάθηκε στήν Βόρεια Ἰταλία.¹ Ἡ πόλη ἔχει πλούσια ἱστορία ἀλλά ἡ μεγάλη της ἀκμή ἀρχίζει τόν 11ο αἰώνα καί κορυφώνεται ἐπί ἀρκετοῦς αἰῶνες μετέπειτα. Ἡ Βενετία κατέκτησε πρωτεύοντα ρόλο σέ πολλές ἄλλες περιοχές τῆς Μεσογείου καί στόν ἐλληνικό χῶρο, πού τίς ἐξουσίαζε ὡς φόρου ὑποτελεῖς. Ἀρκετές πόλεις εἶχαν τήν εὐνοιά της καί τήν προστασία, κυρίως στό δυτικό ἐλληνικό χῶρο τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ὑπῆρχε ἐλληνικό στοιχεῖο στή Βενετία ἔνεκα τῶν ἐμπορικῶν σχέσεών της μέ αὐτούς τοὺς χῶρους.

Μετά τήν πώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τό 1468 ὁ ἀρχιμανδρίτης Βησσαρίων κατέφυγε στόν Πάπα τῆς Ρώμης, προσχώρησε στήν ψευδοένωση τῶν Ἐκκλησιῶν καί γιά τίς «καλές του ὑπηρεσίες προήχθη σέ Καρδινάλιο τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας». Αὐτός «μετέφερε» καί «ἐδώρησε» 900 τόμους χειρόγραφα συγγράμματα στή Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας πού ἀποτελέσαν καί τόν πυρῆνα τῆς Μαρκανῆς Βιβλιοθήκης.² Ἡ ἐλληνική παροικία ἐπλήθυνε καί ἤδη στά τέλη τοῦ 15ου αἰώνα ἀριθμοῦσε³ περί τά 4.000 ἄτομα τά ὁποῖα στά 1498 συστάθηκαν σέ «Ἀδελφότητα τῶν ἐν Βενετία Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων»,⁴ ἡ ὁποία ἐπέζησε ὡς τό ἔτος 1904 μέ τελευταῖο πρόεδρο (Γκράν Γκουαρδιάν) τόν Ἀλέξανδρο Γιαννιώτη καί «ἔκτοτε διοικεῖται παρ' ἐκτάκτου Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου διοριζομένου ὑπό τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως».⁵ Τό ἔδαφος ἐκτός τῶν ἄλλων προϋποθέσεων, ἦταν πρόσφορο καί ἀπό

1. Βλ. Ἐγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ἥλιος, τ. 6ος, σελ. 913.

2. Βλ. Zorzi M., Ἑλληνικά χειρόγραφα στή Μαρκανή Βιβλιοθήκη ἀπό βενετσιάνικες συλλογές, Ἀθήνα 1994 (Εἰσαγωγή).

3. Βλ. Μπαλαμάτη Φανή, «Θεσσαλοί στήν Βενετία κατά τόν 17ο καί 18ο αἰώνα», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο* 28 (1995) 20.

4. Βλ. Μανουσάκας Ι., «Ἐπισκόπηση τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξης ἀδελφότητας τῆς Βενετίας (1498-1953)», περ. «*Τά Ἱστορικά*» 11 (1989), σελ. 243-264.

5. Βλ. Μέρτζιος Κων., «Τό ἐν Βενετία Ἡπειρωτικόν Ἀρχεῖον», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* ΙΑ (1936) 253.

θρησκευτικής απόψεως, καθ' ότι η Βενετική Δημοκρατία δεν υπακούει στους αφορισμούς του Πάπα της Ρώμης. «Όμολογουμένως η Δημοκρατία ποτέ δεν είχε εμφανίσει τό βαθμό του θρησκευτικού πάθους –για να μην πούμε φανατισμοῦ– πού επεδείκνυαν κατά περιόδους οί περισσότεροι γείτονές της, στην Ίταλία καί πέρα από αὐτήν. Ὑπῆρξε ἡ μόνη ἀνάμεσα σέ ὅλα τὰ κράτη τῆς καθολικῆς Εὐρώπης πού δεν ὀδήγησε ποτέ στην πυρά οὔτε ἕναν αἰρετικό. Ἔχουμε διαπιστώσει πώς, ἀκόμη καί στην διάρκεια τῶν δύο προηγούμενων αἰῶνων, ὅταν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Εὐρώπης κουρελιάστηκε ἀπό τίς θρησκευτικές συγκρούσεις, μόνο ἡ Βενετία εἶχε διατηρήσει ἐκείνη τήν μετριοπαθή, οὐμανιστική νοοτροπία, πού εἶχε ξεπηδήσει ἀπό τήν Ἀναγέννηση καί ἡ ὁποία θά πρέπει νά ἔμοιαζε κατά περίεργο τρόπο ἄτοπη καί ἀπαρχαιωμένη ἀκόμη στόν κόσμο τῆς ἀντιμεταρρύθμισης. Εἶχε ἐπιτρέψει στην κοινότητα τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων νά ἔχουν δική τους Ἐκκλησία (τόν Ἅγιο Γεώργιο τῶν Ἑλλήνων, SAN GIORGIO DEI GRECI, πού ἐγκαινιάστηκε τό 1561 (...),⁶ ἀφοῦ ἤδη ἀπό τό 1511 ζήτησαν τήν ἄδεια ἀπό τήν Βενετική Δημοκρατία νά ἀγοράσουν τό οἰκόπεδο στό ὁποῖο ἔκτισαν καί ἀποπεράτωσαν τόν Ι. Ναό τους τό 1539. Γύρω ἀπό τήν ἐκκλησία δημιουργήθηκε ἡ περίφημη Ἑλληνική συνοικία ὡς «Campò dei Greci» μέ φιλότεχνα οἰκήματα τῶν Ἑλλήνων δίπλα στό κανάλι τῶν Ἑλλήνων μέ τήν ὁμώνυμη γέφυρα⁷ καί δρόμο μέχρι σήμερα. Πλούσιοι Ἕλληνες μέ διάφορα ἐπαγγέλματα στόλισαν τήν παροικία μέ ἀγαθοεργά Ἱδρύματα ἢ ἔκαναν μεγάλες δωρεές στην πόλη τῶν δόγηδων. Οἱ Ἕλληνες εἰσχώρησαν στή ζωή τῆς πόλεως τῆς Βενετίας σέ ὅλες τίς πτυχές της, στά ἀνώτερα ἀξιώματα καί ἀποκτοῦν τόν τίτλο τῶν Εὐγενῶν, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω. Κυρίως ὅμως κρατοῦν τό ἐμπόριο τῆς Δημοκρατίας στά χέρια τους μετά τόν 18ο αἰῶνα («(...) Ὑπῆρξε ἡ ἀντίληψη ὅτι τίς ἐμπορικῆς ὑποθέσεις ἦταν καλύτερα νά τίς ἀφήνουν στους ξένους: στους Ἑβραίους, τούς Ἕλληνες καί τούς Δαλματούς, πού, ὅπως φαινόταν, ἦταν καλοί σ' αὐτό τό εἶδος τῆς δουλειᾶς καί ἐπί πλέον τό ἀπολαμβάναν».⁸

Μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας ὑπῆρξαν καί Ἀρτινοί πού διέπρεψαν σέ πολλούς τομεῖς τῆς ζωῆς στην πόλη αὐτή, ἀλλά κυρίως στό ἐμπόριο. Ἡ Ἄρτα ἤδη ἀπό τόν 15ο αἰῶνα⁹ εἶχε ἀναπτύξει τό ἐμπόριο μέ τήν Ραγούζα τῆς Δαλματίας, τήν Βενετία καί ὅλες τίς ἄλλες μεσογειακές πόλεις πού ἀκμάζουν στό ἐμπόριο.

Ἔχουμε πάρα πολλούς Ἀρτινοὺς πού ἐγκαθίστανται ἀργότερα στην Βενετία καί ἀπό ἐκεῖ διευθύνουν τίς ἐπιχειρήσεις τους μέχρι τόν 19ο αἰῶνα, τουλάχιστον ἀπό τίς μέχρι τώρα γενόμενες ἔρευνες.

Στήν παρούσα ἐργασία μας δεν θά συμπεριλάβουμε¹⁰ τήν οἰκογένεια Κωθωναίων πού φαίνονται ὡς Ἀρτινοί, ἀλλά κατάγονται ἀπό τό χωρίον Κωθῶνι ἢ Κωθῶνη, ὀνομαζόμενο σήμερα Πολυνέρι Τρικάλων. Τίς πληροφορίες μας γιά τούς Ἀρτι-

6. Βλ. Norwich J., *Ἱστορία τῆς Βενετίας*, μετ. Δ. Παυλάκης, Ἀθῆνα 1993, σελ. 570.

7. Βλ. Μπαλαμῶτη Φανή, *ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 21.

8. Βλ. Norwich J., *ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 572-573.

9. Βλ. Βέτσιος Ἐλ., «Τό ἐμπόριο Ραγουζαίων καί Ἑλλήνων στην περιοχὴ τῆς Ἄρτας ἀπό τήν κατάληψη τῆς πόλης (1449) μέχρι τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα» *Σκουφᾶς* 86-87 καί 89 (1998) 52 κ.εξ.

10. Διαπραγματεύεται τό θέμα ὁ π. Ἐλευθέριος Καρακίτσιος στό βιβλίο του «*Τά Πολυνέρι*» (*Κωθῶνι ἢ Κωθῶνη*) - *Τρικάλων*, ὁ ὁποῖος θά δημοσιεύσει τήν ἐργασία του στό περιοδικό «*Σκουφᾶς*». Ἐμεῖς τόν εὐχαριστοῦμε καί ἀπό αὐτὴ τὴ θέση γιά τίς ὁποιοσδήποτε συμβουλές του.

νούς στη Βενετία άντλοϋμε κυρίως από δύο πηγές, ήτοι: τά Ληξιαρχικά Βιβλία τής Έλληνικής Έαδελφότητας Βενετίας (Α΄ πράξεις Γάμων 1599-1815) καί τά Βιβλία Βαπτίσεων τής Έλληνικής Έαδελφότητας Βενετίας, Διαθήκες Έλλήνων τής Βενετίας, έγγραφα προξενείων Βενετίας στήν Άρτα κ.τ.λ.

1. **Ίωάννης**¹¹ από Άρτα (Zuanne dall Arta) στά 1500-1509.
2. **Νικόλαος**¹² χρυσοκόος από τήν Άρτα (Nicolo dall' Άρτα tiraoro) στά 1501.
3. **Νικόλαος**¹³ μαραγκός από τήν Άρτα (Nicolo dall' Άρτα marangon) στά 1502.
4. **Γεώργιος** από Άρτα¹⁴ στά 1504 (Zorzi dall' Άρτα).
5. **Σταμάτης Παντής** από τήν Άρτα. Έμπορος, άξιόλογο μέλος τής άδελφότητας τής Βενετίας ύπήρξε ό Σταμάτης Παντής, πού καταγόταν από τήν Άρταμ είχε όμως γεννηθεί στήν Κέρκυρα, όπου έζησε καί πλούτισε. Έίχε πλοία κωρπηκότητας από 400 καί περισσότερες botti, πού είχε ναυπηγήσει μέ δικά του χρήματα στήν Κέρκυρα καί άλλου. Μέ αυτά τροφοδόττισε τό 1537 έθελοντικά μέ ζωτροφές τό Βενετικό Στόλο.¹⁵
6. **Παϋλος Μακρυγέννης**¹⁶ (Paolo Macrigeni dall' Άρτα) στά 1564.
7. **Ό Στίνης**¹⁷ (Stini dall' Άρτα) στά 1574.
8. **Ό Φίλιππος Πρόγονος**¹⁸ (Filippo Progono) στά 1575.
9. **Μάνος Λεονδίτσης** έξ Άρτης. Τόν συναντοϋμε γιά πρώτη φορά στά 1617 σέ γάμο:¹⁹

«Άνάδοχοι τών στεφάνων/Δημήτριος Ίατρός Άθηναίος καί Μάνος Λιοντζίτσης από τήν Άρτα». Έίται έμπορος, ζει στή Βενετία καί τόν βρίσκουμε σέ όμολογία τής 8-7-1628 στο ίδιωτικό άρχείο τών Γεωργίου καί Έπιφανίου Ήγουμένων από τά Ίωάννινα:

«† 1628 Ίουλ. 8 εις τήν Βενετίαν.

Ξεκαθαρίζει μέ τόν παρόν γράμμα κύρ Μάνος ό Λεονδίτσης, πώς τόν έχει έγγυημένον ό γεώργως ήγούμενος εις τόν αυθέντι ματθαίον καρβούνην τόν ιατρόν, εις Δουκ. 400 ήγουν δοκάτα (...) καί επειδή ό άνωθι κύρ μάνος έχει νά μισέυση, (...) διά τό βέβαιον τής αληθείας έγινεν τό παρόν γράμμα εις τό όποιον θέλει ύπογράψη ό αυτός κύρ μάνος μέ τό ίδιον του χέρι, βεβαιώνοντας τά άνωθι γεγραμμένα ήγουν δουκ. 400 ό άνω κύρ μάνος ό Λεονδίτσης άφησεν εις χείρας του άνωθι γεωργίου δύο σακιά πρινοκόκι²⁰ νά τά πουλήσει εις τό καλύτερο καί πουλώντάς τα νά είναι τό όσον πάσουν διά τό άνωθι χρέος.

Εγώ ό μανος ο λεωνδίτσης βεβεονο τα ανοθι».

11. Βλ. Πάρδου Α., *Κατάλογος*, σσ. 325, 362-363, 382, 385 καί Βέτσιος Έλ., *ένθ' άνωτ.*, σ. 54.

12. Βλ. Πάρδου Α., *ένθ' άνωτ.*, καί Βέτσιος Έλ., *ένθ' άνωτ.*

13. Βλ. Πάρδου Α., *ένθ' άνωτ.*, καί Βέτσιος Έλ., *ένθ' άνωτ.*

14. Βλ. Πάρδου Α., *ένθ' άνωτ.*, καί Βέτσιος Έλ., *ένθ' άνωτ.*

15. Βλ. Βέτσιος Έλ., *ένθ' άνωτ.*, σελ. 54.

16. Βλ. Μέρτζιος Κων., *ένθ' άνωτ.*, 241 καί Βέτσιος Έλ., *ένθ' άνωτ.* 54.

17. Βλ. Μέρτζιος Κων., *ένθ' άνωτ.*, 242 καί Βέτσιος Έλ., *ένθ' άνωτ.* 54.

18. Βλ. *αυτόθι* 240 καί 54.

19. Βλ. Μανούσακας Ι.-Σκουλάς Ι., σελ. 28.

20. Βλ. Μέρτζιος Κων., *ένθ' άνωτ.*, σελ. 48.

Στήν ὁμολογία αὐτή γίνεται λόγος γιά πρινοκόκι· κατά τήν γνώμη μας εἶναι παράγωγον ἀπό τόν καρπό τῆς βελανιδιάς ἀλεσμένο περίπου σάν κοντρό ἀλεύρι, τό ὁποῖο χρησιμοποιοῦσαν οἱ γυναῖκες τόσο τῶν ὀρεινῶν τῆς Ἄρτας ὅσο καί τῶν Τρικάλων. Ἐξω ἴδιαν γνῶσιν ἀπό τήν γιαγιά μου πού ἐζησε στό Μυρόφυλλο Τρικάλων καί τήν θεία μου πού ζεῖ σήμερα στήν Ἄρτα καί οἱ ὁποῖες τό χρησιμοποιοῦσαν στή βαφή τσεργῶν τῆς προίκας τῆς δεύτερης. Ὅμως ὁ Μέρτζιος σχολιάζοντας γιά τό πρινοκόκι ἀναφέρει ὅτι εἶναι «Ζωῦφιον πού ἐπιπολάζει εἰς τούς πρίνους (πουρνάρια)», κάτι πού εἶναι ἄγνωστο στήν ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ πατέρα μου, κατάφυτη ἀπό πουρνάρια. Ἀναφέρει λοιπόν ἐπί λέξει «Ζωῦφια ἐπιπολάζοντα εἰς τούς πρίνους (πουρνάρια) τῶν περιφερειῶν Ἰωαννίνων, Παραμυθίας καί Πελοποννήσου, τά ὁποῖα συλλεγόμενα ξηραίνονται εἰς τόν ἥλιον καί ὁμοιάζουν μέ ὑπέρυθρα σφαιρίδια. Ἐν Βενετία κατά τόν Βοερίο τά ἐκρησιμοποιοῦν διά τήν βαφήν τῶν ἐριούκων εἰς χρῶμα κόκκινον καί βύσσινον. Καί ἐπειδή εἰς τήν ἀραβικήν καί ἐκεῖθεν εἰς τήν Γαλλικήν τό πρινοκόκι ὀνομάζεται «Κερμές» διά τοῦτο ἀπαντῶμεν εἰς τās ἐπιστολάς τήν λέξιν «κερμεζέ» ἢ «κρεμεζί» πρό τοῦ 1922 ἐγίνετο καί ἐξ Ἰωαννίνων ἀρκετή ἐξαγωγήν παρά διαφόρων ἐμπόρων –ἐν οἷς καί παρά τοῦ μακαρίτου πατρός μας– πρινοκοκίου διά τήν Τύνιδα ὅπου τό ἐκρησιμοποιοῦν διά τήν βαφήν τῶν φεσίων, ἅτινα οἱ Ἰωαννῖται ὠνόμαζον φέσια τῆς Τούνας». Πάντως τό ἀρτινό πρινοκόκι ἦταν φημισμένο καί τό διαφήμιζαν ὅλοι ὡς «Ἄρτινόν» στήν ἐμπορικῆ ἀλληλογραφία. «Ὁ Φῶτος Νίκος – Ἰωάννινα 18 Ὀκτωβρίου 1727 ὅτι ἔστειλεν εἰς Κορφούς τοῦ Σαλίβεργου Ἰωάννη 4 κῶλα πρινοκόκι νά τά φορτώσῃ διά Βενετίαν. Τό πρινοκόκι «εἶναι καλό καί νά τό κράζητε Ἄρτινό». Τώρα αὐτός ἤλθε ἀπό τήν Ἄρτα καί κατοικεῖ εἰς Ἰωάννινα (...).»²¹ Στά ἴδια χωριά πού ἀνέφερα γιά κόκκινο ἢ βυσσινί χρησιμοποιοῦσαν τόν καρπό τοῦ φυτοῦ «καλοβάψα», πού εἶναι αὐτοφύες στά μέρη αὐτά.

10. **Ἀπόστολος Νίκος**,²² Ἄρτινός. Ἀραβωνίσθηκε, ὅπως συνθηζόταν ἐκείνη τήν ἐποχή, μέ πράξη τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὅτι τελοῦνταν πρῶτα ὁ ἀραβῶν ὡς ξεχωριστή ἀκολουθία καί μετά ἀπό μῆνες ἢ καί ἔτη (κάτι σπάνιο), ὁ γάμος. Στό φ. 5r ἔχουμε:

«1770 4 αὐγούστου Ε.Π./

Ἀπόστολος Νίκος ἐξ Ἄρτης ἀράβωνίσθη τήν κυρίαν Τζανέτα θυγάτηρ τοῦ Ἀβερκίου Σόφω ἐκ Κεφαλληνίας παρ' ἐμοῦ Ἀντωνίου ἱερέως Παπικινου, ἐφημερίου τοῦ εἰρημένου ναοῦ/.

Παράνυμφος/

ὁ κύριος Δημήτριος Φλαμπουριάρης ἐκ Ζακυνθου».

11. Ὁ **Κύρ Χρῆστος** ἀπό τήν Ἄρτα. Στό 1631 ἕνας Ἄρτινός ἀπό τήν Βενετία ἀπεβίωσε στό Βελιγράδι, σημερινῆς Γιουγκοσλαβίας καί ὁ ὑπρέτης του πῆγε κάποια περιουσιακά στοιχεῖα στό σπίτι τοῦ Γιαννιώτη Γεωργίου Ἠγουμένου. Ἐκεῖ καταμετρήθηκαν παρουσία πολλῶν καί καταγράφηκαν στήν κάτωθι ὁμολογία, γιά νά μεταφερθοῦν στήν οἰκογένεια τοῦ ἀρτινοῦ ἐμπόρου:

21. *Αὐτόθι*, σελ. 257.

22. Βλ. Μανούσκακας Ι.-Σκουλάς Ι., *Τά Ληξιαρχικά βιβλία τῆς Ἑλληνικῆς ἀδελφότητος Βενετίας. Ἀ' πράξεις Γάμων (1559-1815)*, Βενετία 1993, σελ. 194.

«1631. Ἀπριλίου 7/17 εἰς τὴν Βενετίαν.

Ἐπειδὴ καὶ ἠκούσαμεν ἀνεπαύθη ὁ κύρ Χρῆστος ὁ μέλος ἀπὸ τὴν Ἄρταν εἰς τὸ μπεογράδ καὶ ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ εὐρίσκεται ἐδῶ εἰς τὴν Βενετίαν διὰ ὄνομά του ὁ ὑπηρέτης του ὁ κύρ Ἀποστόλης δῆμος καὶ ἔτυχε νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὰ χέρια του κάθε λογιῆς τρεκίνια χρυσᾶ 2.000, ἦτοι δύο χιλιάδες καὶ παπλόματα χρυσᾶ δύο 2 καὶ μία κασέλα ὑάλινη καὶ ἓνα σεπέτι ἤγουν κόφα ραμμένα μέσα καὶ ἐνδιλίματα καὶ ἓνα μουτάφι καὶ πλέον μία κασέλα μὲ βελούτα κριμιζιά β. 36 ἤγουν μπράτσα τριάντα ἔξ καὶ ῥάζα κριμιζιά κάθε λογιῆς ἔτερα μπράτσα τριάντα 30 βαλημένα καὶ καρφωμένα εἰς τὴν αὐτὴν κασελέτα ἀνταμῶς μὲ τὰ βελούτα τὰ ὁποῖα τὰ ἤφερον εἰς φύλαξιν εἰς τὸ σπῆι τοῦ γεωργί τοῦ ἠγουμένου καὶ διὰ τὸ βέβαιον καὶ ἀληθές ἔγινε τὸ παρὸν γράμμα εἰς τὸ ὁποῖον θέλει ὑπογράψει μὲ τὸ ἴδιον του χέρι διὰ βεβαίωσιν τῶν ἄνω γεγραμμένων καὶ τὰ ἀτλάζια τὰ ἄνωθι εἶναι μπράτσα τριάντα:

Ἀπόστολος ο ἀνωθε/

1631 Ἀπριλίου 22/2 μαΐου/

Τὰ ἄνωθι ἤλθε σήμερα ὁ ἄνωθι κύρ Ἀποστόλης ὁ δῆμος καὶ τὰ ἐπῆρε καθὼς τὰ ἤφερον ὁμοῦ μὲ τὸν γεωργί τὸν κοθώνην.

εγο Ἀπόστολος πος τα ελαβα

εγο γεωργη πεπανας μαρτηρο». ²³

12. Ὁ **Κων/νος Γιαννούλης** Ἄρτινός παρίσταται ὡς παράνυμφος (κουμπάρος) σὲ γάμο στὰ 1795:

«(...) παράνυμφοι δε τούτων ἐστάθησαν/

ὁ Γεώργιος Κώστας ποτὲ Κώστα ἀπὸ τὴν Πρέβεζαν καὶ ὁ Κων/νος Γιαννούλης ποτὲ Σπυρίδωνος ἔξ Ἄρτης». ²⁴

13. Ἄναστάσιος **Νικολάου** ἔξ Ἄρτης. Σὲ γάμο ἄρτινῆς στὰ 1773:

«Παράνυμφοι ἐστάθησαν τούτων/

ὁ κύρ Ἰωάννης Λάζαρις ἔξ Ἰωαννίνων καὶ ὁ ἔξ Ἄρτης κύρ Ἄναστάσιος Νικολάου». ²⁵

Ὁ Ἄναστάσιος ἐνυμφεύθηκε τὴν Ἀλεξάνδρα. Ἀπέκτησαν τὸν Νικόλαο καὶ τὸν Στέφανο, στοὺς ὁποίους ἀνάδοχος ²⁶ ἦταν ὁ Ἰωάν. Πάσχος. Ἐπίσης εἶχαν καὶ τὴν Ἐλένη τῆς ὁποίας ἀνάδοχος ἦτο ἡ Σωζάνα Ἰωάννου Πάσχου. Τὸ 1776 ἔδωσε διὰ τὴν ταφὴν τῆς μητέρας του 31 λίρες. Ὁ Ἄναστάσιος ἀπεβίωσε στίς 28 Φεβρουαρίου 1789. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι γιὰ τὴν ταφὴν του κατεβλήθησαν 62 λίρες. Τὸ συνηθισμένο ποσό ἦταν 31 λίρες. Ὅσοι κατέβαλαν τὸ διπλάσιο ποσό, δηλαδὴ 62 λίρες, εἶχαν δικαίωμα νὰ θάπτονται σὲ «arca privilegiata (προνομιούχο τάφο)». ²⁷ Ὁ Ἄναστάσιος Νικολάου διετέλεσε μέλος τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βενετίας (Anastasio Nikolao Arta 1759). ²⁸

23. Βλ. Μέρτζιος Κων., *ἐνθ' ἄνωθ.*, σελ. 54.

24. Μανούσκακας Ι.-Σκουλάς Ι., *ἐνθ' ἄνωθ.*, σελ. 217.

25. *Αὐτόθι*, σελ. 256.

26. Βλ. Μέρτζιος Κων., *ἐνθ' ἄνωθ.*, σελ. 219-220.

27. *Αὐτόθι*, σελ. 230.

28. *Αὐτόθι*, σελ. 244.

14. **Δούλης Ίωάννης** τοῦ Ἀντωνίου. Ἀναφέρεται ὁ γάμος του στὰ Βιβλία Γάμων φ. 91/1254.

«1800 φεβρουαρίου 15 Ε.Π.

Δούλης Ίωάννης ποτέ Ἀντωνίου ἐξ Ἔαρτης ἐστέφθη εἰς γάμον πρῶτον τὴν κυρίαν Μαγδαληνὴν Μπισίναν ἀπὸ τὴν Μάλτα παρὰ Γερασίμου ἱερέος Ζυγοῦρα ἐφημερίου τῆς ἀνωθεν ἐκκλησίας.

Παράνυμφος δέ τούτων ἐστάθη/
ὁ κύριος Κωνσταντῖνος Μίτζης».²⁹

Στὸ γάμο κουμπάρος ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Μίτζης ἐξ Ἔαρτης. Ἡ νύφη εἶναι ἀπὸ τὴ Μάλτα.

Σημ.: Ε.Π. = ἔτος παλαιόν. Σημειώνεται στίς πράξεις ὡς συνήθως, διότι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Βενετίας ὑπάγεται στὴν διοίκηση τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ἴδιο τυπικό.

15. **Ἀγγελῆς** τῶν ποτέ Γεωργίου ἀπὸ Νεοχωρὶ Ἔαρτης. Ὁ Ἀγγελῆς εἶχε γίνει μουσουλμάνος, δέν γνωρίζουμε ὑπὸ ποίας συνθήκας. Τώρα ἐπανέρχεται εἰς τὴν Ὀρθόδοξον πίστη καὶ ὅπως προβλέπει τὸ τυπικό της «ὁμολογεῖ μετάνοιαν καὶ ἐχρίσθη τὸ ἅγιον μῦρον»:

«1743 Μαΐου 2. Ἀγγελῆς τῶν ποτέ Γεωργίου ἀπὸ τὸ Νεοχωρὶ Ἔαρτης ἀποστάτης τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπεστράφη τὴν τῶν Ἀγαρνῶν θρησκείαν καὶ ὁμολογεῖ μέ μετάνοιαν καὶ ἐχρίσθη τὸ ἅγιον μῦρον κατὰ τὴν διάταξιν τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας καὶ διάγει ὡς καλὸς χριστιανός. Καὶ ἡ ἀνάδοχος αὐτοῦ Ἄννα ἀπὸ Κορίνθου ἔλαβε τὸ αὐτὸ μυστήριον παρὰ Ἀρσενίου Ἱερομονάχου».³⁰

16. **Ἀγγελικὴ Μαρτζούκα**, ἐβαπτίσθη στὴ Βενετία:

«1788 Νοεμβρίου 22. Ἀγγελικὴ Γεωργίου Μαρτζούκα ἐξ Ἔαρτης καὶ τῆς Αἰκατερίνης... Ἀνάδοχος ὁ ἐξοχώτατος Βικένπιος Μοροζίνης».³¹

17. **Πεζοδρόμος Παναγιώτης** ἀπὸ τὴν Ἄρτα.

Στὸ Ληξιαρχικὸ βιβλίο θανάτων τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας Ἁγίου Ζαχαρίου Βενετίας ἀναγράφεται:

«1828 Ἰανουαρίου 6 Παναγιώτης Πεζοδρόμος ἐξ Ἔαρτης ὑποδηματοποιός».³²

18. **Δημήτριος Λεοντίκης** ἀπὸ τὴν Ἄρτα.

Στὸ Μητρώον τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βενετίας εὐρίσκομεν τὸν Ἀρτινὸ Δημήτριο Λεοντίκη (Dimitri Leondiki - Arta 1644/1652),³³ ὡς μέλος τῆς ἐκεῖ Ἑλληνικῆς ἀδελφότητος. Δέν ἔχουμε ἄλλα στοιχεῖα.

19. **Ἀπόστολος Μίτζης**³⁴ ἀπὸ τὴν Ἄρτα. Τὸν συναντοῦμε ὡς κουμπάρο τὸ ἔτος 1764:

«(...) κουμπάρος/
ὁ κύριος Ἀπόστολος Μίτζης ἀπὸ Ἄρτα».

29. Βλ. Μανούσκακας Ι.-Σκουλᾶς Ι., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 319.

30. Βλ. Μέρτζιος Κων., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 216.

31. *Αὐτόθι*, σελ. 221.

32. *Αὐτόθι*, σελ. 234.

33. *Αὐτόθι*, σελ. 240 καὶ Βέτσιος Ἐλ. *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 54.

34. Βλ. Μανούσκακας Ι.-Σκουλᾶς Ι., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 230.

Ἐχει δύο παιδιά, τόν Εὐστάθιο καί τήν Ἀναστασία. Εἶναι μέλος τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βενετίας ἀπό τό 1763 ἕως τό 1790.³⁵

20. **Ἀναστασία Ἀποστόλου Μίτζη.** Τήν συναντοῦμε στίς δύο πράξεις τοῦ ἀρραβῶνος καί στέψεως εἰς α^{οῦ} γάμον:

φ. 77Γ «1773 σεπτεμβρίου 21 Ε. Π.

Κωνσταντῖνος Ποποβίκης ἐκ Κοζάνης ἀρραβωνίσθη μέ ἱερολογία τήν Ἀναστασίαν θυγατέρα τοῦ Ἀποστόλου Μίτζη ἐξ Ἄρτης παρ' ἐμοῦ Ἀμβροσίου ἱερέως Βιτσαμάνου, ἐφημερίου/

παράνυμφος/ὁ κύρ Γεώργιος Σιδέρις³⁶

καί ἀμέσως ἡ πρᾶξις γάμου, μέσα σέ μία ἐβδομάδα:

«1773 σεπτεμβρίου 29 Ε. Π.

Κωνσταντῖνος Ποβίκης ἐκ Κοζάνης ἐστεφανώθη εἰς γάμον α^{οῦ} τήν Ἀναστασίαν θυγατέρα τοῦ Ἀποστόλου Μίτζη ἐξ Ἄρτης παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐφημερίου Ἀμβροσίου ἱερέως Βιτσαμάνου/

Παράνυμφοι δέ ἐστάθησαν τούτων / ὁ κύρ Ἰωάννης Λάζαρις ἐξ Ἰωαννίνων καί ὁ ἐξ Ἄρτης κύρ Ἀναστάσιος Νικολάου».³⁷

21. **Εὐστάθιος Μίτζης** ἐξ Ἄρτης. Τόν συναντοῦμε ὡς παράνυμφο σέ γάμο στά 1774:

«(...) Παράνυμφοι / ὁ κύριος Ἰωάννης Γαβαλάς καί ὁ κύριος Εὐστάθιος Μίτζης».³⁸

Στό ἴδιο ἀρχεῖο ἔχουμε καί τήν πράξη τοῦ γάμου:

φ. 35ν «1792 ἰουλίου 10 Ε.Π. /

Εὐστάθιος Μίτζης τοῦ κυρίου Ἀποστόλου ἐξ Ἄρτης ἀρραβωνοστεφανώθη εἰς γάμον α^{οῦ} τήν κυρίαν Καττίαν Φορτουνάτου θυγατέρα οὔσαν τοῦ ποτέ Λουδοβίκου Μανί (Μανίν) παρ' ἐμοῦ Γερασίμου ἱερέως Ζυγούρα ἐφημερίου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν ἐν Βενετία Γραικῶν / Παράνυμφος δέ τούτων ἐστάθη / ὁ κύριος Χριστόδουλος Τζουκαλᾶς».³⁹

Ἀπό τόν γάμο ἀπέκτησαν δύο παιδιά: τήν Ἄννα, πού βαπτίσθηκε τήν 26-2-1794 μέ ἀνάδοχους τούς Δόκτορα Δημήτριο Μεταξᾶ, Γεώργιο Βασιλί καί Χρῆστο Τσουκαλᾶ καί τόν Δημήτριον πού βαπτίσθηκε τήν 22-1-1798 μέ ἀνάδοχο τόν Δημήτριο Γεωργ. Δόστο. Ὑπῆρξε μέλος τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπό τό 1783 ἕως τό 1810. Ἦταν παράνυμφος στό γάμο τοῦ Ἰωάννη Κατριβᾶ τό 1806.⁴⁰

22. **Κωνσταντῖνος Μίτζης** ἐξ Ἄρτης. Ἔχουμε τήν πράξη τοῦ γάμου:

φ. 77ν «1784 ἀπριλλίου 7. Ε.Π. /

Κωνσταντῖνος Μίτζης ἐξ Ἄρτης ἀρραβωνοστεφανώθη εἰς γάμον α^{οῦ} τήν / Μαρίαν Αἰκατερίναν παρ' ἐμοῦ Γερασίμου ἱερέως Ζηγούρα, ἐφημερίου / παράνυμφοι δέ τούτων ἐστάθησαν / ὁ κύριος Νικόλαος Φαραῶ καί κύρ Μόσχος Χρυσάνθου».

35. Βλ. Μέρτζιος Κων., *ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 244.

36. Βλ. Μανούσασκας Ι.-Σκουλᾶς Ι., *ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 256.

37. *Αὐτόθι*, σελ. 256.

38. *Αὐτόθι*, σελ. 195.

39. *Αὐτόθι*, σελ. 227.

40. *Αὐτόθι*, σελ. 324.

Ἐκ τῶν γάμων ἀπέκτησαν τρία παιδιά πού βαπτίζονται ἡ Ἀναστασία στίς 18-8-1790, ἡ Ἀντωνία Σοφία στίς 12-4-1892 καί ὁ Ἰωάννης στίς 5-4-1797.

23. Γεώργιος Μίτζης τοῦ Κων/νου ἐξ Ἄρτης. Βαπτίσθηκε στίς 22-7-1786 στήν Βενετία. Στίς 10-8-1808 εἶναι παράνυμφος στό γάμο τοῦ Δημητρίου Μόρου στή Βενετία.⁴¹

«(...) παράνυμφος δέ τούτων ἐστάθη / ὁ κύριος Γεώργιος Μίτζης».

24. Θεόδωρος Κων. Μίτζης ἐξ Ἄρτης. Βαπτίσθηκε⁴² στίς 2-3-1785 μέ ἀνάδοχο αὐτοῦ τόν Νικόλαο Φαράκι.

Μέ τά στοιχεῖα πού ἔχουμε συναντοῦμε προβλήματα σχετικά μέ τό ἐπώνυμο Μίτζη. Μέχρι τώρα συναντήσαμε: α) τόν Κων/νο Μίτζη καί τά παιδιά του: Θεόδωρο, Γεώργιο, Ἀναστασία, Ἀντωνία-Σοφία καί Ἰωάννη. β) τόν Ἀπόστολο Μίτζη, τά παιδιά του Εὐστάθιο καί Ἀναστασία καθώς καί τά ἐγγόνια του (παιδιά τοῦ Εὐσταθίου) Ἄννα καί Δημήτριο. Ἄν ὑπῆρχε κάποια συγγένεια ἀνάμεσα στόν Κων/νο καί τόν Ἀπόστολο δέν μπορούμε νά ξέρουμε. Σέ ληξιαρχική πράξη⁴³ στίς 3-7-1790 συναντοῦμε τόν Ἀναστάσιο Μίτζη τοῦ ποτέ Νικολάου, ὁ ὁποῖος νυμφεύεται τήν Μαρίαν Μαγδαληνήν Ρουτάρ. Ἐδῶ δέν δηλώνεται ἡ καταγωγή του.

Ὅμως στίς 14-9-1830 ἔχουμε ληξιαρχική πράξη θανάτου⁴⁴ τοῦ Ἀναστασίου Μίτζη τοῦ ποτέ Νικολάου 84 ἐτῶν, ὑποδηματοποιῦ ἀπό τά Ἰωάννινα. Ἄν πρόκειται γιά τό ἴδιο πρόσωπο, πρᾶγμα σχεδόν σίγουρο, τότε αὐτός ὁ Μίτζης εἶναι ἀπό τά Ἰωάννινα καί δέν μᾶς ἀπασχολεῖ στήν παρούσα ἐργασία.

Μεγαλύτερο πρόβλημα παρουσιάζεται μέ κάποιον Ἰωάννη Μίτζη ἀπό τήν Ἄρτα, γιό ενός Κων/νου Μίτζη. Αὐτός ὁ Ἰωάννης Μίτζης παρουσιάζεται ὡς ἀνάδοχος στή βάπτιση⁴⁵ τοῦ υἱοῦ τοῦ Γεωργίου Παπᾶ τό ἔτος 1779. Δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι ὁ Ἰωάννης, ὁ υἱός τοῦ πρώτου Κων/νου Μίτζη πού συναντήσαμε, γιατί ἐκεῖνος ὁ Ἰωάννης παρουσιάζεται νά βαπτίζεται τό 1797. Λογικά λοιπόν τό 1779 δέν εἶχε κἄν γεννηθεῖ. Ἄλλωστε ὁ γνωστός μας Κων/νος Μίτζης παντρεύθηκε τό 1784 καί ὅλα τά παιδιά του εἶναι γεννημένα μετά τή χρονολογία αὐτή. Μέ τά δεδομένα λοιπόν πού διαθέτουμε νά υποθέσουμε ὅτι ἔχουμε ἕναν ἄλλον Κων/νο Μίτζη ἀπό τήν Ἄρτα πού ἔχει καί αὐτός ἕναν υἱό Ἰωάννη;

Παρόμοια ἐρωτηματικά ἀνακύπτουν καί ἀπό τή ληξιαρχική πράξη στίς 10-9-1805⁴⁶ τῆς Ἀγγελικῆς θυγατέρας Κων/νου Μίτζη. Ἐδῶ δέν δηλώνεται ἡ καταγωγή τοῦ Κων/νου Μίτζη. Τό πῶς πιθανό ὅμως εἶναι ὅτι κατάγεται ἀπό τήν Ἄρτα. Ἄν δεχθοῦμε δύο ἄτομα μέ τό ὄνομα Κων/νος Μίτζης ἀπό τήν Ἄρτα τότε ἡ Ἀγγελική δέν φαίνεται νά εἶναι κόρη τοῦ πρώτου Κων/νου Μίτζη, γιατί, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα ἀπό τά ἀρχεῖα Βαπτίσεων, αὐτός ὁ Κων/νος Μίτζης εἶχε πέντε παιδιά κανένα ἀπό τά ὁποῖα δέν ὀνομαζόταν Ἀγγελική. Μήπως ἡ Ἀγγελική δέν βαπτίστηκε στή

41. Αὐτόθι, σελ. 329.

42. Μέρτζιος Κων., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 221.

43. Μανούσασκας Ι.-Σκουλάς Ι., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 200.

44. Μέρτζιος Κων., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 233.

45. Μέρτζιος Κων., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 221.

46. Μανούσασκας Ι.-Σκουλάς Ι., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 329.

Βενετία ή μήπως δέν δηλώθηκε από λάθος ή βάπτισή της στά βιβλία, λάθη υπάρχουν, ὅπως διαβάζουμε, από μεταγενέστερες δηλώσεις⁴⁷ στά ἀρχεῖα ή, τέλος, νά ἔγινε κάποιο ἄλλο λάθος. Εἶναι πολύ ἐπικίνδυνο νά δεχόμαστε ἐκδοχές. Πιό πιθανό, ἂν ὄχι καί ἀπόλυτα τεκμηριωμένο, φαίνεται τό ὅτι ή Ἄγγελική εἶναι κόρη τοῦ δευτέρου Κωνσταντίνου Μίτζη καί ἐπομένως ἀδελφή τοῦ Ἰωάννου Μίτζη πού παρουσιάζεται ὡς ἀνάδοχος στή βάπτισή τοῦ υἱοῦ τοῦ Γεωργίου Παπᾶ.

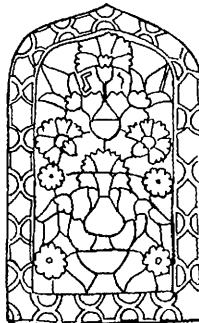
Ὡς παράνυμφος στό γάμο τῆς Ἄγγελικῆς, ἐκτός ἀπό τόν Πεζοδρόμο Παναγιώτη, Ἄρτινο, πού συναντήσαμε, παρουσιάζεται καί κάποια Ἐλισσάβητ Μίτζη. Δέν μπορούμε νά τήν κατατάξουμε σέ ποιά οἰκογένεια Μίτζη ἀνήκει ή ἂν ἔχει κάποια συγγένεια καί ποιά μέ τήν Ἄγγελική.

Μέ αὐτά τά δεδομένα ἂν δεχθοῦμε ὅτι υπάρχουν δύο ἄτομα μέ τό ὄνομα Κωνσταντῖνος Μίτζης τότε δέν μπορούμε νά ποῦμε σέ ποιόν ἀπό τούς δύο ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς μαρτυρίες:

α) Ληξιαρχική πράξη⁴⁸ γάμου: «(...) παράνυμφος ὁ κύρ Κωνσταντῖνος Μίτζης ἐξ Ἄρτις».

β) Ἐπίσης σέ ληξιαρχική πράξη⁴⁹ στίς 19-2-1800 στό γάμο τοῦ Ἄρτινοῦ Δούλη Ἰωάννου, πού ἀναφέραμε πιό πάνω, εἶναι παράνυμφος «ὁ κύρ Κωνσταντῖνος Μίτζης» χωρίς νά ἀναφέρεται ή καταγωγή του.

γ) Τέλος στό βιβλίο μητρώ⁵⁰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀναφέρεται ὡς μέλος ὁ «Constantin Mizzi Arta 1781-1803».

47. Μανούσκακ Ι.-Σκουλάκ Ι., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 132-133.

48. Μανούσκακ Ι.-Σκουλάκ Ι., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 195.

49. Μανούσκακ Ι.-Σκουλάκ Ι., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 319.

50. Μέρτζιος Κων., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 245.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

1. ΓΕΝΙΚΑ

Ένα σημαντικό έμπορικό κόμβο αποτέλεσε η Άρτα τό 18ο αιώνα όπου συναντιούνταν άρκετά έθνη πού έμπορευόνταν στην Άνατολή. Η ποικιλία τών προϊόντων καθώς και τά λιμάνια και οι σκάλες τής περιοχής τήν καθιστούσαν ένα πόλο έλξης για όλες τίσ έμπορευόμενες σημαΐες. Η συρροή αυτή έφερε αναπόφευκτα τόν έμπορικό άνταγωνισμό, ό όποιος έγινε μιά πραγματικότητα για τό έμπόριο τής περιοχής στό 18ο αιώνα. Η έντύπωση όμως πού προκαλεί ή μεγάλη συρροή έμπορευομένων έθνών εΐναι άκπως άπατηλή. Οί Γάλλοι ήταν τό 18ο αιώνα οι κυρίαρχοι στό έμπόριο τής περιοχής. Στην άρχή βασικοί άνταγωνιστές τους ήταν οι Βενετοί. Σταδιακά όμως οι ντόπιοι έμποροι, τό ντόπιο έμπορικό κεφάλαιο, πού στόν αιώνα αυτό διαμορφώνεται, ήταν ό ούσιαστικότερος άνταγωνιστής του γαλλικού έμπορίου. Άνάμεσα σ' αυτές τίσ δύο δυνάμεις διεξάγεται ή οικονομική μάχη στην περιοχή τής Άρτας τό 18ο αιώνα. Άνάμεσά τους θά μοιραστούν τά κέρδη: Ένας από τούς δύο θά παραχωρήσει τή θέση του στόν άλλο. Αυτό θά γίνει πρός τό τέλος του αιώνα και κερδισμένο θά εΐναι τό ντόπιο κεφάλαιο.

2. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΕΔΡΑΣΑΝ ΣΤΗ ΔΙΕΞΑΓΩΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

1. Θετικοί παράγοντες

Οί παράγοντες πού συνέβαλαν θετικά στην ανάπτυξη και διεύρυνση του έμπορίου τών μεγάλων οικονομικών δυνάμεων τής Εύρώπης (Γάλλων, Άγγλων κ.ά.) αλλά και τών Έλλήνων στην περιοχή κατά τόν 18ο αϊ. ήταν:

α) Η Άρτα ήταν τό κέντρο μιάς εύφορης περιοχής, κατεξοχήν άγροτικής πού ήταν σέ θέση νά παραγάγει ή τουλάχιστον νά συγκεντρώσει για έξαγωγή άφθονο κυρίως σιτάρι, αλλά και καπνό, κερι, μετάξι, μαλλιά, βαμβάκι, δέρματα, Ξυλεία κ.ά.

β) Η Άρτα ήταν «άποθήκη» πολλών άλλων μεγάλων έμπορικών πόλεων (Γιάννενα, Λάρισα, Τύρναβος, Σάλωνα κ.ά.), από τίσ όποιες δέ βρίσκεται μακριά και οι όποιες διέθεταν άξιόλογες άγορές όλο τόν χρόνο.

γ) Παρουσίαζε σημαντικές δυνατότητες για κατανάλωση ειδών ευρωπαϊκής βιομηχανίας (κυρίως ύφασμάτων) καθώς και προϊόντων από τις άποικίες όπως μπαχαρικά, καφέ κ.ά.

δ) Η παρουσία προξένων (ξένων και Έλλήνων) πού εξυπηρετούσαν τά οικονομικά συμφέροντα τών Ευρωπαίων αλλά και ό θεσμός τών προστατευομένων πού καθιερώθηκε τόν αιώνα αυτόν, ήταν σημαντικοί παράγοντες για τήν ανάπτυξη του έμπορίου.

ε) Η Άρτα θρισκόταν σέ μικρή απόσταση από τή θάλασσα και πίο κοντά στά λιμάνια τών χριστιανικών χωρών τής Δύσης σέ σύγκριση μέ τά λιμάνια του Άρχιπελάγους ή τής Θεσσαλονίκης. Καί από τή θάλασσα διακινούνταν τό σύνολο σχεδόν του όγκου τών εξαγωγών και τών εισαγωγών μέ τά λιμάνια τής Ευρώπης.

στ) Οί διομολογήσεις πού είχαν συναφθεί ανάμεσα στή Πύλη και τούς ξένους μέ τίς τροποποιήσεις πού κάθε φορά έπέρχονταν σ' αυτές βοηθούσαν στήν ανάπτυξη του έμπορίου.

2. Άρνητικοί Παράγοντες

i. Οί πόλεμοι

Όλόκληρος ό 18ος αί. χαρακτηρίζεται από διαρκείς σχεδόν πολέμους. Η άνερχόμενη αστική τάξη τής Ευρώπης ζητούσε συνεχώς και περισσότερο πλούτο, πού ήταν γι' αυτήν μέσο καταξίωσης και προβολής. Συνακόλουθα ή ανάπτυσόμενη ευρωπαϊκή βιομηχανία ήθελε περισσότερες αγορές και πρώτες ύλες. Άναπόφευκτα λοιπόν οί δυνάμεις τής εποχής (Γαλλία, Άγγλία, Αυστρία κ.ά.) ήρθαν σέ σφοδρές και μακροχρόνιες συγκρούσεις, τόσο στήν περιοχή τής Μεσογείου, πού μās ενδιαφέρει έδώ ιδιαίτερα, όσο και στίς υπερπόντιες άποικίες· ό άντίκτυπος από τίς συγκρούσεις αυτές δέν ήταν μικρός ούτε άσημαντος και ή έμπορική δραστηριότητα κατά τή διάρκεια τών πολέμων αυτών έλαττωνόταν σημαντικά ή και σταματούσε τελείως.

Ό 18ος αί. άρχισε μέ τόν πόλεμο για τήν ισπανική διαδοχή (1701-1713) μέ τό τέλος αυτού του πολέμου ή μεγάλη γαλλική έξόρμηση για τήν ήγεμονία στήν Ευρώπη είχε καταρρεύσει, ή Άγγλία άποκτούσε τίς βάσεις μιās μεγάλης αυτοκρατορίας και ή Αυστρία γινόταν ρυθμιστική δύναμη στήν Κεντρική και Άνατολική Ευρώπη.¹ Στή συνέχεια ό τουρκοβενετικός πόλεμος (1714-1718), αλλά και ή κρίση του 1734 πού όφειλόταν στόν πόλεμο τής πολωνικής διαδοχής, καθώς και στίς τουρκοπερσικές συγκρούσεις,² έπληρέασαν όπωσδήποτε τό έμπόριο τής Άνατολής και κατ' επέκταση τό έμπόριο τής περιοχής.

Σοβαρές συνέπειες στό έμπόριο τής περιοχής είχε ό πόλεμος για τήν Αυστριακή διαδοχή (1740-1748), πού έφερε άντιμέτωπους τούς δύο μεγάλους άνταγωνιστές

1. Για τίς ζημιογόνες επιπτώσεις αυτού του πολέμου στό έμπόριο βλ. Masson P., XVII, σ. 332-352 πρβ. Svoronos N., *Commerce*, σ. 124-125.

2. Βλ. Masson P., XVIII, σ. 322-323 – Γιαννακοπούλου Ε., *Γαλλοελληνική έμμετάλλευση*, σ. 57.

τοῦ ἐμπορίου, τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία. Αὐτὸ ὀφειλόταν στὸ γεγονός, ὅτι ἐξαπέ-
 λυσαν μεγάλο ἀριθμὸ κουρσάρων προσπαθώντας νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐμπορικὴ δρα-
 στηριότητα, ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου, καὶ νὰ τοῦ προκαλέσουν οἰκονομικὴ ἐξόντωση. Ὅπως
 μαρτυρεῖται, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου αὐτοῦ ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1746 μόνο δύο
 γαλλικὰ καράβια ἔφεραν ἐμπορεύματα στὴν Ἄρτα, καὶ αὐτὰ τὸ 1744 καὶ στὶς ἀρχές
 τοῦ 1745.³

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. τὸ ἐμπόριο τῆς περιοχῆς ὑπέστη σοβαρότερα τίς
 συνέπειες τῶν διεθνῶν συγκρούσεων. Ὁ ἑπταετής πόλεμος (1756-1763) ὀδήγησε
 στὴ διακοπὴ κυρίως τῆς γαλλικῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος στὰ λιμάνια τῆς πε-
 ριοχῆς. Ὅπως μαρτυρεῖται, στὸ πρῶτο ἐννιάμηνο τοῦ 1756 μόνο ἓνα γαλλικὸ κα-
 ράβι ἦρθε στὴν Ἄρτα καὶ κανένα ξένο μὲ ἐμπορεύματα Γάλλων. Ὁ πόλεμος ὁμως
 αὐτὸς δὲ σήμαινε ἀπαραίτητα καὶ τὴ διακοπὴ τῶν ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν. Ντόπια
 ἢ γειτονικῶν περιοχῶν πλοῖα (μεσολογιτικά, ραγουζαϊκά) ἦταν ἔτοιμα νὰ ἀναλά-
 βουν ἓνα σημαντικό μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου.⁴

Ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους πολέμους, ὁ ρωσοτουρκικὸς τοῦ 1768-1774 καὶ κυρίως
 ἡ Ἑλληνικὴ ἐξέγερση πού πραγματοποιεῖται στὰ ἀκαρνανικά καὶ ἠπειρωτικά ἐδά-
 φη,⁵ εἶχαν ἀντίκτυπο στὴν περιοχὴ καὶ ἐπηρεάσαν τὸ ἐμπόριο.

Ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἀλβανῶν στὴν Ἠπειρο μὲ τίς καταστροφές καὶ λεηλασίες τῶν
 σπαρτῶν καὶ τίς μετακινήσεις τῶν πληθυσμῶν στὴν Ἑπτάνησο, εἶχε σοβαρὸ ἀντί-
 κτυπο στὴν παραγωγὴ πού μειώθηκε ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἐργατικῶν χεριῶν.⁶ Σοβαρὰ
 ἐπίσης ἐμπόδια παρουσιάζονται καὶ στὸν τομέα τῶν μεταφορῶν. Τὰ παράλια τῆς
 δυτικῆς Ἑλλάδος ἦταν πλημμυρισμένα ἀπὸ τὰ πειρατικά σκάφη τῶν Δουλιτσιω-
 τῶν καί, ἐπειδὴ ἀνασφάλεια ἐπικρατοῦσε γενικά στὴ Μεσόγειο, οἱ κάτοικοι δὲν
 ἀναλάμβαναν πρόθυμα ναυλώσεις, ἐνῶ οἱ προμηθευτὲς ἀναγκάζονταν νὰ γυρίζουν
 ἀπὸ λιμάνι σὲ λιμάνι κυνηγώντας τοὺς καπετάνιους νὰ ὑπογράφουν ναυλοσύμφωνα.

Ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τελειώνει μὲ τὴν συνθήκη Κιουτσούκ-Καϊναρτζή
 (Ἰούλιος 1774) μὲ ἄρθρο τῆς ὁποίας ἐξασφαλιζόταν ἡ ἐλευθεροπλοῖα σὲ ὅλα τὰ
 λιμάνια τῆς Τουρκίας, ἐνῶ ταυτόχρονα δινόταν τὸ δικαίωμα στοὺς ὑπηκόους τοῦ
 σουλτάνου νὰ ἐμπορεύονται στὰ ρωσικά λιμάνια. Ὁ ὅρος αὐτὸς ἄφηνε ἀνοιχτὸ τὸ
 δρόμο στὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς τεράστιου ἐμπορίου ἀνάμεσα στὴ Ρωσία καὶ τὴν Τουρκία.⁷

Τέλος μὲ τὴν ἐκρηξὴ τοῦ νέου ἀγγλογαλλικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τοῦ γνωστοῦ ὡς
 πολέμου τῆς ἀμερικανικῆς ἀνεξαρτησίας (1778-1783), τὸ ἐμπόριο, κυρίως τὸ γαλ-
 λικὸ, στὴν περιοχὴ μπαίνει σὲ περίοδο παρακμῆς.

Συμπερασματικά θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ ἀναστάτωση, ἡ κάμψη
 τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, ἡ ἀνάπτυξη τῆς πειρατείας καὶ ἡ δραστηριοποίηση τοῦ
 ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου ἦταν οἱ ἀντίκτυποι πού εἶχαν οἱ πόλεμοι αὐτοὶ στὸ
 ἐμπόριο τῆς περιοχῆς.

3. Βλ. Σιορόκα Γ., *Προξενεῖο*, σ. 235.

4. Βλ. Μάξιμου Σ., *Αὐγή*, σ. 64 – Μάξιμου Σ., *Ἐμπορικὸ ναυτικὸ*, σ. 79-80.

5. Βλ. Παπαδόπουλου Σ., *Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1770 (τὰ Ὀρλωφικά)*, Ἰωάννινα 1975, σ. 38-42.

6. Βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 156-157 – Γιαννακόπουλου Ε., *Γαλλοελληνικὴ ἐκμετάλλευση*, σ. 58-59 – Γιώλα Μ., *Ὁ Κοσμὸς ὁ Αἰτωλός*, σ. 37.

7. Βλ. Παπαδόπουλου Σ., *Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1770 (τὰ Ὀρλωφικά)*, Ἰωάννινα 1975, σ. 85-88.

ii. *Η ληστεία*

Άρνητικό παράγοντα για τό εμπόριο αποτελούσε και ή δράση τών ληστών στην περιοχή. Βέβαια τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐμπορίου διεξαγόταν ἀπό τή θάλασσα. Άρκετά ὄμως ἐμπορεύματα ἔπρεπε νά διακινηθοῦν ἀπό τή στεριά, είτε γιά νά συγκεντρωθοῦν στά σημεῖα φόρτωσης τών карабиών είτε γιά νά μεταφερθοῦν και νά πωληθοῦν στίς τοπικές ἐμποροπανηγύρεις. Ἰδιαίτερα, σέ περιόδους ἔξαρσης τῆς πειρατείας, οἱ χερσαῖοι δρόμοι ἀποτελοῦσαν τήν ἐναλλακτική λύση.

Στήν καταδίωξη τών ληστῶν οἱ τοπικές τουρκικές ἀρχές ἦταν ἰδιαίτερα εὐαίσθητες και ἔπαιρναν αὐστηρά μέτρα, κυρίως στό πρῶτο μισό τοῦ αἰῶνα, γιά τήν ἀπρόσκοπτη διεξαγωγή τοῦ ἐμπορίου, παρόλο πού μερικές φορές οἱ διαταγές αὐτές και τά μέτρα δέν ἐφαρμόζονταν.⁸

Ἐπάρχουν ἀρκετές μαρτυρίες γιά ληστεῖες ἐμπόρων ξένων και ντόπιων πού ἐμπορεύονταν στην περιοχή. Σοβαρό ἦταν ἐπίσης ἓνα ἐπεισόδιο πού σημειώθηκε στά 1732 και διατάραξε στίς σχέσεις Ἐνετῶν και Τούρκων τῆς περιοχῆς. Συγκεκριμένα εἶχε συλληφθεῖ ἀπό ληστες στό Ξερόμερο ὁ Τιοχανδάρης τοῦ Πασᾶ τῆς Ναυπάκτου Τζανούν Χότζα ὁ ὁποῖος καθιστᾶ υπεύθυνους τῆς συλλήψεως του τούς Βενετούς διοικητάς.⁹ Πολλοί μάλιστα ληστες προέρχονται ἀπό τούς «ἀμαρτωλούς» πού ἦταν ἀναγνωρισμένοι ἀπό τούς Τούρκους οἱ ὁποῖοι τούς ἀνέθεταν τή φύλαξη τών δρόμων τῆς περιοχῆς.¹⁰

Ἡ δράση τών ληστῶν στην περιοχή τῆς Ἡπείρου φαίνεται νά ἔφτασε στό ἀποκορύφωμά της στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰ., ὅταν οἱ περιπτώσεις κλοπῶν και ληστειῶν σέ βάρος ἐμπόρων γίνονταν συχνότερες. Εἶναι ἀποκαλυπτική στό σημεῖο αὐτό ή μαρτυρία τοῦ Γάλλου προξενικοῦ πράκτορα Amable Galleigne, ὁ ὁποῖος περιέμενε στην Πάτρα, τόν Μάρτιο τοῦ 1776, γιά νά βρεῖ μέσο νά πάει στή θέση του στην Ἄρτα, ἀλλά μόνον ἀπό τή θάλασσα: ή στεριά ἦταν ἐπικίνδυνη ἀπό τή δράση ληστρικών συμμοριῶν.¹¹

Ἡ κατάσταση αὐτή πρέπει νά διάρκεσε μέχρι πού ἀνάλαβε τή διοίκηση τῆς Ἡπείρου ὁ Ἄλῆ Πασᾶς τών Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος πῆρε δραστικά μέτρα πού περιορίσαν σημαντικά τή δραστηριότητα τών ληστῶν στην περιοχή τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας.

iii. *Οἱ κατά καιροῦς τοπικές ταραχές*

Άρνητικός παράγοντας γιά τό εμπόριο, ἀνάλογος μέ τή ληστεία, ἦταν και οἱ τοπικές ταραχές, κυρίως ἀπό τήν ἀποψη τῆς διακοπῆς τών χερσαίων δρόμων. Οἱ ταραχές αὐτές ὀφείλονταν είτε στην ἄρνηση ἢ τήν ἀπροθυμία τών ὑποδούλων νά κατα-

8. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 125 (ἐπιστ. 12/5/1745) 241-242, 266.

9. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 13-14 (ἐπιστ. 18/7/1732) 91-92, (ἐπιστ. 5/7/1738), Μάξιμου Σ., *Αὐγή*, σ. 51-52, Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 237-238.

10. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 92, 125 (ἐπιστ. 12/5/1745) 323.

11. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 3, σ. 204 (ἐπιστ. 30/8/1760) σ. 414-415, τ. 4, σ. 218, σ. 484-486, Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 238.

βάλουν τούς φόρους,¹² είτε σέ τοπικά κινήματα,¹³ είτε ακόμη στή δράση τῶν Τουρκαλβανῶν καί Ἀλβανῶν.¹⁴ Ὡστόσο οἱ περιπτώσεις αὐτές δέν ἦταν ιδιαίτερα ζημιόγONES γιά τό τοπικό ἐμπόριο. Κι αὐτό γιατί οἱ ταραχές αὐτές ἦταν συνήθως βραχύχρονες καί τοπικά περιορισμένες.

iv. Τό Λαθρεμπόριο

Τό λαθρεμπόριο ἦταν καί σέ ὅλο τό 18ο αἰ. ἀναπόσπαστο καί ὀργανικό μέρος τοῦ ἐμπορίου. Οἱ συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες διεξαγόταν τό ἐμπόριο στήν περιοχή, διευκόλυνε καί τή διεξαγωγή τοῦ λαθρεμπορίου σέ ἀρκετή ἔκταση. Ἀρχικά ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ ἀκτές τῆς περιοχῆς μέ τούς πολλούς μικρούς κόλπους καί ὄρμους προσφέρονταν στή διεξαγωγή τοῦ λαθρεμπορίου, πού, ἐξάλλου διευκολύνονταν καί ἀπό τήν ἔλλειψη ἐπαρκoῦς ἐλέγχου τῶν ἀκτῶν τῆς περιοχῆς μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀπώλεια τῶν ἀναλογούντων δασμῶν καί κυρίως γιά τούς Γάλλους πού εἶχαν ἕνα σημαντικό μερίδιο στό ἐμπόριο τῆς περιοχῆς αὐτή τήν περίοδο.¹⁵ Ἀπό τήν ἄλλη ἡ δημοσιονομική πολιτική τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καί ἡ ἀνθαιρεσία τῶν διοικητικῶν ὀργάνων ὑποχρέωναν τόν παραγωγό νά πουλήσει λαθραῖα τά προϊόντα του. Αὐτό, βέβαια, δέν καθοριζόταν ἀπό τόν παραγωγό, ἀλλά ἀπό τόν ἔμπορο πού, μέ τή σειρά του, εἶχε κάθε συμφέρον νά ἀποφύγει τήν πληρωμή τῶν δασμῶν.

Τό σιτάρι, ὡς εἶδος πρώτης ἀνάγκης, ἦταν τό ἐμπόρευμα πού, περισσότερο ἀπό ὅποιοδήποτε ἄλλο, ἐξαγόταν λαθραῖα ἀπό τόν τόπο παραγωγῆς.¹⁶ Τό γεγονός ὅτι τόσο συχνά ἀπαγορευόταν ἡ ἐξαγωγή σιταριοῦ, βρίσκεται στή βάση τῆς διεξαγωγῆς τοῦ λαθρεμπορίου: οἱ Τοῦρκοι διοικητές δέ δίσταζαν νά ἀπαγορεύσουν τήν ἐξαγωγή γιά νά ἀποκομίσουν κέρδη ἀπό τό λαθρεμπόριο. Ἀρκετές φορές ὁ Τοῦρκος διοικητής ἐπέτρεπε τή λαθραῖα ἐξαγωγή σιταριοῦ παίρνοντας οἰκονομικά ἀνταλλάγματα ἀπό κάθε πλοῖο πού φόρτωνε στίς ἀκτές τῆς περιοχῆς. Παράλληλα τό λαθρεμπόριο γινόταν σέ βάρος τοῦ παραγωγοῦ. Οἱ Τοῦρκοι διοικητές, οἱ ξένοι ἔμποροι καί οἱ Ἕλληνες ἔμποροι καί πλοιοκτῆτες, πού ἔκαναν τό λαθρεμπόριο ἐκμεταλλεύονταν τήν ἀπαγόρευση τῶν ἐξαγωγῶν γιά νά ἀγοράσουν τό σιτάρι σέ χαμηλές τιμές.

Ἐπιπλέον λίγο πρὶν ἀπό τά μέσα τοῦ αἰῶνα, πληροφοροῦμαστε ἀπό γαλλική πηγή, ὅτι, λόγω ἀνεπαρκoῦς τροφοδοσίας τῆς περιοχῆς μέ γαλλικά ὑφάσματα, ὑπῆρχε ὀργανωμένο δίκτυο λαθρεμπορίου ὑφασμάτων, τό ὁποῖο δροῦσε ἀνάμεσα στήν Πελοπόννησο, τή Χαλκίδα, τήν Ἄρτα, τά Γιάννενα, τή Λάρισα, καί τή Θεσσαλονίκη.

12. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 270-271, 268.

13. Ὅπως ἡ ἐξέγερση τῶν ἀιματολῶν τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, στά 1730 (βλ. Ἀραβαντινοῦ Π., Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τ. 1, σ. 241) ἢ τό κίνημα τῶν Σουλιωτῶν στά 1754 (βλ. Ἀραβαντινοῦ Π., Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τ. 1, σ. 249-250) ἢ ἡ ἐξέγερση τῶν κατοίκων τοῦ Μαργαριτιοῦ, πού ἀπασχόλησε τούς Τοῦρκους τῆς περιοχῆς ἀπό τό 1733 ὡς τό 1759 (βλ. Ἀραβαντινοῦ Π., Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τ. 1, σ. 244-245). Ἐπίσης βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 50, 126-127 καί τ. 3, σ. 26-27.

14. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 207 καί τ. 3, σ. 28.

15. Βλ. Μάξιμου Σ., Ἐμπορικό ναυτικό, σ. 78.

16. Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 319 – Svoronos N., Commerce, σ. 275 – Κρεμμύδας Β., Ἐμπόριο, σ. 108-109. Γιά διαταγή ἀπαγόρευσης ἐξαγωγῆς σιτηρῶν βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 3, σ. 80.

Ἡ ὑπαρξη κι ἡ δράση τοῦ δικτύου ἐπέφερε διπλή ζημιὰ στό ἐμπόριο τῶν γαλλικῶν ὑφασμάτων: ἀπό τή μιά μείωνε τή φήμη τους, κι ἀπό τήν ἄλλη προκαλοῦσε πτώση τῆς τιμῆς, ἀφοῦ οἱ λαθρέμποροι εἶχαν τή δυνατότητα νά πουλοῦν 20-30 ἄ./πχ. λιγότερο.¹⁷

Ἐπίσης ἀξιοσημείωτο εἶναι καί λαθρεμπόριο ξυλείας πού διεξαγόταν ἀπό Βενετούς,¹⁸ Ἕλληνες καί Μαλιέζους στήν περιοχὴ.¹⁹ Τό γεγονός τοῦ λαθροξυλεμπορίου ἀποτελεῖ μιά ἀκόμα διαπίστωση γιά τήν ἀποσύνθεση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στήν παρακμασμένη ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

Τέλος παρατηρεῖται τό φαινόμενο τῆς λαθροαλιείας σέ ἰχθυοτροφεία τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἀπό Κερκυραίους Ἐνετούς ὑπηρέτους πού προκαλοῦν τίς ἐντονες διαμαρτυρίες τοῦ τοπικοῦ Βοεβόδα.²⁰

ν. Πειρατές καί Κουρσάροι

Ἐνα ἀπό τά σοβαρότερα προβλήματα πού εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει τό θαλάσσιο ἐμπόριο τῆς Ἄρτας ἦταν ἡ δράση στήν περιοχὴ τῶν πειρατῶν καί τῶν κουρσάρων.

Ὁ πειρατὴς ἢ ὁ κουρσάρος ἦταν ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος γιά ἓνα πλοῖο πού ξεκινοῦσε νά πουλήσει σέ ἄλλα μέρη τίς πρᾶματιες. Νόμιμος, θά λέγαμε, ὁ κουρσάρος, παράνομος ὁ πειρατὴς, εἶναι στήν οὐσία παράγοντες τῆς ἴδιας διαδικασίας: ἀποκομίζουν κέρδη ἀπό τό ἐμπόριο πού δέν διεξάγουν οἱ ἴδιοι.

Ὁ 18ος αἰ. ἔχει, ὅπως καί οἱ προηγούμενοι ἄλλωστε, αὐτό τό χαρακτηριστικό: τήν ἔλλειψη ἀσφάλειας στίς θάλασσες. Ὁ ἔμπορος ἢ ὁ πλοιοκτήτης ἔπρεπε νά ὑπολογίζει στά ἔξοδά του καί τίς ἀπρόδλεπτες ἀπώλειες.

Ἡ πειρατεία ἐντάσσεται στά πλαίσια τοῦ ἐμπορικοῦ ἀνταγωνισμοῦ στή διεθνή ἀγορά καί χαρακτηρίζει σέ ἓνα βαθμὸ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο δημιουργήθηκε ἡ ἀστική συσσώρευση κεφαλαίων. Οἱ κουρσάροι δροῦσαν σέ περίοδο πολέμου ἀφοῦ ἐξαπολύονταν ἀπό τοὺς ἐμπόλεμους, γιά νά καταστρέψουν τό ἐμπόριο τοῦ ἀντιπάλου καί νά τοῦ δημιουργήσουν ἔτσι οἰκονομικὲς δυσχέρειες. Ἐπειδὴ αὐτό ἦταν μιά γνωστὴ πραγματικότητα, πόλεμος ἐσήμαινε τό σχεδόν ὀλοκληρωτικὸ σταμάτημα κάθε ἐμπορικῆς δραστηριότητος. Ὅταν ἦταν σέ πόλεμο μεταξύ τους οἱ μεγάλες δυνάμεις, χρησιμοποιοῦσαν γιά τήν «κούρσα» γνωστούς πειρατές, τοὺς ὁποίους κάλυπταν μέ τή σημαία τους. Τό τέλος τοῦ πολέμου σημεῖωνε καί τή λήξη τῆς ὑπηρεσίας τῶν κουρσάρων, πού ξανάμπαιναν στήν παρανομία γιά νά συνεχίσουν τό πειρατικὸ τους ἔργο. Οἱ πόλεμοι τοῦ 18ου αἰ. εἶχαν ἐκθρέψει τήν πειρατεία σέ τέτοιο σημεῖο, ὥστε καί γιά ἓνα σχετικὰ μεγάλο διάστημα μετὰ τό τέλος τους νά εἶναι προβληματικὴ ἢ διεξαγωγή τοῦ ἐμπορίου.

Ἐνῶ ὅμως οἱ κουρσάροι εἶναι μιά ιδιαίτερη μορφή ἐπίσημα ὀργανωμένης πειρατείας, ἢ ἴδια ἢ πειρατεία εἶναι, στή βάση καί στήν οὐσία τῆς κλασσικῆς πρω-

17. Βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 303-304.

18. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 3, 416 καί τ. 4, 486-487.

19. Βλ. Παννακοπούλου Ε., *Γαλλοελληνικὴ ἐκμετάλλευση*, σ. 74-75.

20. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 3, σ. 145.

τόγονος τρόπος πλουτισμού. Τόσο στο 18ο όσο, και κυρίως, στους προηγούμενους αιώνες, ή πειρατεία ήταν ένας τρόπος μέ τον οποίο γινόταν ή πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίων. Και από αυτή την άποψη αποτελεί μία από τις βάσεις του διεθνούς ανταγωνισμού στο εμπόριο και καθορίζει την ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Γι' αυτό λόγο αυτό, όσο το σύστημα αυτό, εξελίσσεται με την ανάπτυξη του εμπορίου, ή πειρατεία μειώνεται. Στη Μεσόγειο δηλαδή ή ανάπτυξη της πειρατείας από ένα εμπορευόμενο έθνος ήταν λόγος αντίστροφος της ναυτικής και εμπορικής του ισχύος.²¹

Οι άκτες του Άμβρακικού κόλπου και του Ίονιου, επειδή από γεωγραφική διαμόρφωση πρόσφεραν λιμάνια και όρμίσκους έρημικούς, ήταν καταφύγιο πειρατών και κουρσάρων.²²

Οι πειρατές και οι κουρσάροι που έδρασαν στη θαλάσσια περιοχή της Άρτας ήταν κάθε εθνικότητας και πάνω στα πλοία τους κυμάτιζε τότε αυτή και τότε εκείνη ή σημαία. Κύρια πειρατική δράση ανέπτυξαν οι Έλληνες, κυρίως οι κάτοικοι των γειτονικών νησιών, ύπηκοοι της Βενετίας, αλλά και ντόπιοι ύπηκοοι του σουλτάνου που δραούσαν με μικρά πλοιάρια στον κόλπο του Άμβρακικού.

Κατά την πρώτη τριακονταετία του αιώνα λόγω της οικονομικής αδυναμίας των Ελλήνων αλλά και της ισχυρής ναυτικής παρουσίας των άλλων Ευρωπαϊκών κρατών δεν παρατηρείται συμμετοχή των Ελλήνων σε πειρατικές δραστηριότητες.

Μετά το τέλος της πρώτης αυτής τριακονταετίας παρατηρείται συμμετοχή των Ελλήνων ύπηκόων της Βενετίας σε πειρατικές δραστηριότητες. Στην αρχή ή συμμετοχή αυτή περιοριζόταν στην κάλυψη και στην παροχή βοήθειας προς τους πειρατές, οι όποιοι, άσχετα από την εθνικότητά τους έβρισκαν καταφύγιο και προστασία στη Ζάκυνθο, την Κεφαλλονιά και τη Λευκάδα. Την ίδια εποχή επίσης οι Έλληνες των νησιών προσφέρουν τή βοήθειά τους στους κουρσάρους των έχθρών της Γαλλίας, κατά τον πόλεμο για τή διαδοχή της Πολωνίας (1733-1738), πράξη που προκαλεί τά έντονα παράπονα του Γάλλου πρόξενου της Άρτας J. Dubroca στο γενικό προνοητή της Κέρκυρας. Παρόλα αυτά δέ έλαβαν οι Βενετοί συγκεκριμένα μέτρα για νά αντιμετώπισουν αυτή την κατάσταση και αυτό γιατί οι Βενετοί έβλεπαν τους Γάλλους σαν παρεισακτους σε μία περιοχή όπου οι ίδιοι μέχρι τώρα ήταν άδιαφιλονίκητα οι κυρίαρχοι στο εμπόριο.

Σιγά-σιγά άρχισαν νά εκδηλώνονται και πειρατικές ένεργειες των ίδιων των νησιωτών ενάντια στα γαλλικά καράβια.

Τό 1737 και 1740 αναφέρεται λεηλασία δύο γαλλικών πλοίων από Έλληνες του Ίονιου και τά παράπονα των Γάλλων προς τους Βενετούς δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Όσο προχωρεί μάλιστα ο αιώνας και μεγαλώνει ή ναυτική δύναμη

21. Γενικά για τους πειρατές και τους κουρσάρους βλ. D.A. Zakythinis, «Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque», *L'Hellenisme Contemporain*, τ. 3 (1939).

22. Σε επιστολή του έκτακτου προβλεπτή Λευκάδας προς τό βενετό Δόγη στά 1726 αναφέρεται ή προσπάθεια που καταβάλλουν οι Βενετοί για νά αντιμετώπισουν τους κουρσάρους εντός του Άμβρακικού κόλπου (βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Άρτα, τ. 1-2, σ. 365): «Πρέπει νά ληφθούν υπό σημείωσιν τά σημαντικά έξοδα, τά όποια ύφίσταται τό Δημόσιον ίνα συντηρή πολεμικά πλοία περιπολούντα εις τό στόμιον και εντός του κόλπου, ότι προφυλάτουν την έλευθέραν ναυαπλοϊαν και άμύνονται κατά των κουρσάρων τους όποιους καταδιώκουν άπηνώς...». Βλ. επίσης Κ.Δ. Μέρτζιου, Άρτα, τ. 1-2, σ. 123.

τῶν Ἑλλήνων (ὑπηκόων τῶν Βενετῶν ἢ τοῦ Σουλτάνου), τόσο ἡ στάση τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στους Γάλλους γίνεται πιά ἐχθρική. Κατά τόν ἑπταετή πόλεμο, γιά παράδειγμα, τά νερά τοῦ Ἰονίου εἶχαν γεμίσει κυριολεκτικά ἀπό κουρσάρους καί πειρατές πού καθιστοῦσαν ἀδύνατη κάθε δραστηριότητα ἐμπορική ἢ ναυτική τῶν Γάλλων τῆς Ἑλλάδας.

Ὡστόσο ἡ δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων ἀρχίζει μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου νά ἀποδεσμεύεται ἀπό τήν κηδεμονία τῶν Βενετῶν καί στρέφεται καί ἐναντίον τους. Ἔτσι παρατηρεῖται σύμπραξη Γάλλων καί Βενετῶν γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς νέας δημιουργηθείσης κατάστασης. Τό 1770, ἀναφέρεται ὅτι Ἕλληνες κουρσάροι χτύπησαν ἕνα γαλλικό καράβι κοντά στή Κέρκυρα καί σκότωσαν ὅλο τό πλήρωμα ἐκτός ἀπό ἕναν ἄρρωστο ναύτη. Οἱ Βενετοί ὅμως ἔστειλαν βοήθεια καί κατόρθωσαν νά διασώσουν τό καράβι καί τό φορτίο του.²³

Κατά τήν διάρκεια τῶν ρωσοτουρκικῶν πολέμων ἡ ναυτική παρουσία τῶν Ἑλλήνων στό Ἰόνιο ἐνισχύεται ἀπό τόν ἰσχυρό ρωσικό παράγοντα, προκαλώντας τήν ἔντονη ἀνησυχία Γάλλων καί Βενετῶν πού ἀποφάσισαν νά διευρύνουν τά περιθώρια συνεργασίας τουλάχιστον στόν τομέα τῆς ἀπό κοινοῦ ἀντιμετώπισης τῆς ναυτικῆς παρουσίας τῶν Ἑλλήνων στό Ἰόνιο.²⁴

Ἐκτός τῶν Ἑλλήνων στό Ἰόνιο ἔχουμε ἐμφάνιση καί Ἑλλήνων κουρσάρων. Ἡ παρουσία τους ὅμως ὑπῆρξε πολύ περιορισμένη καί μόνο σέ περιόδους κρίσης. Κι αὐτό γιατί ἡ ἀγγλική πολιτική ἐνδιαφερόταν γιά τήν ἐξασφάλιση τοῦ θαλάσσιου δρόμου πρὸς τίς Ἰνδίες, ἐνῶ τά συμφέροντά τους στή θάλασσα τοῦ Ἰονίου οὔτε ἄμεσα ἦταν οὔτε ζωτικά.

Στήν ἀρχή οἱ Ἕλληνες περιορίζονταν νά ἐνισχύουν τοὺς ἀνταγωνιστές τῆς Γαλλίας σέ τοπικό ἐπίπεδο (κυρίως τοὺς Ἕλληνες), ἐνῶ τά πρῶτα ἀγγλικά κουρσάρικα, χωρὶς νά εἶναι σίγουρο πῶς κι αὐτά δέν ἦταν ἄλλης ἐθνικότητας μέ ἀγγλική σημαία, ἐμφανίζονται στό Ἰόνιο στήν ἐποχή τοῦ πολέμου γιά τήν αὐστριακή διαδοχή (1740-1748). Φαίνεται μάλιστα πῶς ἡ δράση τους ἦταν ἀρκετά ἐπιζήμια κυρίως γιά τή γαλλική ναυτιλία τῆς Ἑλλάδας, τουλάχιστο στά πρῶτα χρόνια τοῦ πολέμου.

Κουρσάρικη δράση τῶν Ἑλλήνων παρατηρεῖται ξανά κατά τά πρῶτα χρόνια τοῦ ἑπταετή πολέμου (1756-1763). Τό κύριο πεδίο τῆς δράσης αὐτῆς ἦταν τό Αἰγαῖο· ὡστόσο οἱ φήμες γιά τήν παρουσία ἐγγλέζικων κουρσάρικων εἶχαν ἀρνητικά ἀποτελέσματα καί γιά τήν γαλλική ἐμπορική ναυτιλία τῆς Ἑλλάδας. Συχνά μάλιστα οἱ περιπολίτες τῶν Ἑλλήνων ἔφταναν καί μέχρι τά δυτικά παράλια τῆς Πελοποννήσου συλλαμβάνοντας καί γαλλικά ἐμπορικά σκάφη πού εἶχαν ἀποπλεύσει ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἑλλάδας.

Ἀπό τό 1758 καί μετὰ δέν ἀναφέρεται δράση ἐγγλέζικων κουρσάρικων στήν περιοχή.²⁵

Περισσότερο ἐνδιαφέρον σέ τοπικό ἐπίπεδο, παρουσιάζει ἡ δράση τῶν μου-

23. Βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 383-387.

24. Γιά τή δράση τῶν Ἑλλήνων κουρσάρων μέ ρωσική σημαία βλ. Masson P., XVIII, σ. 347 – Svoronos, *Commerce*, σ. 131-132.

25. Βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 388-390.

σουλμάνων πειρατῶν ἀπό τή Δαλματική πόλη Δουλιτσίνο.²⁶ Οἱ Δουλιτσίνοι πειρατές κατὰ τό 1720 διέθεταν πέντε μεγάλα μάρκα, καμουφλαρισμένα σ' ἐμπορικά, ἀλλά ἐξοπλισμένα μέ πυροβόλα κι ἐπανδρωμένα μέ 60-80 ἄτομα τό καθένα. Σκοπός τους ἦταν νά συλλαμβάνουν χριστιανικά καράβια φιλικά στό Σουλτάνο ἀλλά καί ὅποιοδήποτε ἐμπορικό καράβι, ν' ἀρπάζουν τό φορτίο, νά ἐξοντώνουν τά πληρώματα καί νά καίνε τά πλοῖα, ὥστε νά ἐμποδίζουν τήν ἀναγνώριση καί τήν καταδίωξή τους.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τή δράση αὐτῶν τῶν πειρατῶν παρουσιάζει ἔγγραφο τοῦ 1738 ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἕνας καπετάνιος μιᾶς Δουλιτσίνοιτικης ταρτάνας, ἀφοῦ ἤρθε στήν Ἄρτα μαζί μέ 13 ἄντρες τοῦ πληρώματος, ἐτρομοκράτησε ὅλη τήν πόλη, ἐπετέθηκε μάλιστα ἐναντίον τῆς Γαλλικῆς προξενικῆς κατοικίας ἀπαγάγοντας τόν Γραφέα τῆς κατοικίας καί ἀποπειράθηκε νά φονεύσει καί τόν ἴδιο Γάλλο πρόξενο. Τελικά ἡ ἐπέμβαση τῶν Τούρκων ἀνάγκασε τούς Δουλιτσίνοι πειρατές νά φύγουν.

Τό 1740 πάλι ἀναφέρεται ἐπίθεση Δουλιτσίνοιτῶν σέ γαλλικό πλοῖο στή Κόπρανα. Οἱ πειρατές παρά τήν ἀντίσταση τῶν Γάλλων αἰχμαλώτησαν πέντε μέλη τοῦ πληρώματος τοῦ γαλλικοῦ πλοίου τά ὅποια ἀπελευθερώθηκαν τελικά ἀφοῦ καταβλήθηκαν ἀρκετά χρήματα.²⁷

Γενικά ἡ δράση τῶν Δουλιτσίνοιτῶν πειρατῶν δέ σταμάτησε σ' ὅλη σχεδόν τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰ. ἔχοντας σάν στόχο ὅποιοδήποτε καράβι ἐμπορεύονταν στήν περιοχή.

Πολύ μικρότερος ἦταν ὁ κίνδυνος ἀπό τούς Ὁλλανδοῦς πειρατές. Πρόκειται θέβαια γιά μεμονωμένες περιπτώσεις πειρατικῶν καραβιῶν, πού δροῦσαν γιά λογαριασμό τους, ἢ κουρσάρικων στήν ὑπηρεσία τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας. Στήν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν οἱ Ὁλλανδοί πού συνέλαβαν γαλλικό καράβι μέσα στό λιμάνι τῆς Πάργας, χωρίς οἱ Βενετοί νά τό προστατέψουν, καί ὁ καπετάνιος του ἀναγκάστηκε νά καταβάλει λύτρα γιά τήν ἀπελευθέρωσή του. Στή δεύτερη κατηγορία δηλ. τῶν Ὁλλανδῶν κουρσάρων μέ αὐστριακή σημαία, μποροῦμε νά κατατάξουμε τό ὀλλανδικό καράβι τῶν 18 κανονιῶν καί 63 ἄντρων, τό ὅποιο ἐμφανίστηκε στή Ζάκυνθο στίς 22/11/1734.²⁸

Ἐπίσης γίνεται λόγος γιά ἐμφάνιση στίς ἀκτές τῆς περιοχῆς ἢ τῶν γειτονικῶν νησιῶν πειρατῶν καί κουρσάρων ἀπὸ τήν Ἰσπανία, τή Νάπολη, τή Σένια, τό Μονακό, τή Σαβοῖα, ἢ τὸ Μαργαρίτι.²⁹ Πρόκειται ὅμως γιά μεμονωμένα ἐπεισόδια, τά ὅποια ἐντάσσονται στή δράση διαφόρων πειρατῶν καί ὄχι σ' εὐρύτερες ἐπιχειρήσεις.

Ἀκόμη τή χρονική περίοδο 1734-1735 τή γαλλική ναυτιλία τῆς Ἄρτας ἀπέ-

26. Οἱ Δουλιτσίνοιτες εἶχαν δημιουργήσει στοιχειῶδες ἐμπορικό ναυτικό πρὶν ἀπό τό 1750: ναυπηγοῦσαν δηλαδή καράβια δωροδοκώντας τούς Τούρκους, παρόλο πού τό ἀπαγόρευε ἡ συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς (1699): βλ. Βαλιέριου Παπαχατζῆ, «Οἱ Μοσχοπολίται καί τό μετὰ τῆς Βενετίας ἐμπόριον κατὰ τόν 18ον αἰῶνα», *Ἠπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934), σ. 132. Στους δύσκολους καιρούς μεταπηδοῦσαν στήν πειρατεία: βλ. Trajan Stoianovich, *Βαλκάνιος ἔμπορος*, σ. 309. Βλ. ἐπίσης Σάθα Κ., *Εἰδήσεις*, σ. 38.

27. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 90-91, 124.

28. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 244 – Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 396.

29. Βλ. Σ. Μάξιμου, *Ἐμπορικό ναυτικό*, σ. 45, 53 – Σ. Μάξιμου, *Αὐγή*, σ. 45-51 – Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 242, 246-247 – Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 394-395.

λησε και ό, ελληνικής καταγωγής, γνωστός κουρσάρος Μανέτας. Κυβερνούσε μία γαλιότα των 22 bancs, μέ αυστριακή σημαία, πού τό πλήρωμά της αποτελούσαν Έλληνες από τή Ζάκυνθο, τήν Κεφαλονιά και τή Λευκάδα, υπήκοοι τής Βενετίας.

Τό φθινόπωρο ή τό χειμώνα του 1734 ό Μανέτας στον όρμο Παλαίρου τής Αίτωλοκαρνανίας συνέλαβε 3 γαλλικά καράβια εκ των οποίων κράτησε τά δύο ενώ τό άλλο τό έστειλε στή Ζάκυνθο.

Η δράση του Μανέτα ενάντια στή γαλλική ναυτιλία κατευθυνόταν από τους Βενετούς, οι όποιοι παρείχαν στον Έλληνα κουρσάρο κάθε διευκόλυνση. Ο Μανέτας δηλαδή μπορούσε άνετα νά καταφύγει σε περίπτωση κινδύνου, σ' ένα από τά νησιά του Ιονίου και νά πουλά εκεί τή λεία του.

Η στάση των Βενετών προκάλεσε τίς έντονες διαμαρτυρίες του γάλλου πρόξενου στην Άρτα J. Dubroca, ό όποίος κατηγορήσε τό γενικό προνοητή τής Κέρκυρας P. Vendramin για σαφή μεροληπτική στάση υπέρ τής Αυστρίας. Ο γενικός προνοητής, δέβαια, άντέκρουσε τίς κατηγορίες διαβεβαιώνοντας τον Γάλλο πρόξενο, ότι δέν γνώριζε τίς διευκολύνσεις πού παρείχαν στον Μανέτα οι προνοητές των νησιών. Ο γενικός προνοητής υποσχέθηκε επίσης ότι θά φρόντιζε ώστε οι προνοητές των νησιών και τής Πρέβεζας νά τηρούν αυστηρή ουδέτερότητα. Φυσικά οι Γάλλοι δέν έφησύχασαν μέ τίς υποσχέσεις του γενικού προνοητή και για νά άντιμετωπίσουν τή δράση του Μανέτα στην περιοχή έξόπλισαν μία γαλλική ταρτάνα πού θά περιπολούσε στην περιοχή για τήν προστασία των γαλλικών καραβιών. Άλλες λεπτομέρειες από τή δράση του κουρσάρου αυτού δέν είναι γνωστές και μετά τό 1735 δέ ξαναγίνεται λόγος γι' αυτόν.

Τέλος πρέπει νά τονιστεί ότι ό τρόπος πού δρούσαν οι πειρατές μας είναι αρκετά γνωστός και από λογοτεχνικές περιγραφές. Έκείνο πού έχει ιδιαίτερη σημασία εδώ είναι ό τρόπος μέ τον όποιο εξαργυρωνόταν ή πειρατική λεία. Η πρώτη φροντίδα για τον πειρατή ήταν νά απαλλαγεί από τό πλοίο πού είχε αιχμαλωτίσει. Έτσι, πολύ συχνά, προτιμούσε νά τό ξαναπουλήσει τήν ίδια στιγμή στον καπετάνιο του. Τό έμπόρευμα όμως τό πουλούσε ό ίδιος ή οι συνεργάτες του στην Ξηρά.

Η άποτελεσματική άντιμετώπιση τής πειρατείας ήταν πρόβλημα πολύ δύσκολο. Η συμβολή των τοπικών πασάδων στην καταστολή της ήταν πολύ μικρή ενώ άντίθετα οι Γάλλοι τής περιοχής κατόρθωσαν νά πάρουν κάποια μέτρα πού απέδωσαν προστατεύοντας έτσι τή γαλλική ναυτιλία.³⁰

vi. Οι έπιδημίες

Οι έπιδημικές ασθένειες πού ενέσκηψαν και τον 18ο αιώνα στην περιοχή τής Άρτας ήταν άκόμη ένας παράγοντας πού διέκοπτε τήν διεξαγωγή του έμπορίου κατά μικρά χρονικά διαστήματα.³¹ Τό 1735 ό Γενικός Προδλεπτής γράφει από τήν Κέρ-

30. Βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενείο*, σ. 397-402.

31. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, *Άρτα*, τ. 1-2, σ. 245, 308, τ. 3, σ. 144, 202-203, 298 – Κ.Δ. Μέρτζιου, *Τό έν Βενετία Ήπειρωτικό Άρχείο*, σ. 294.

κυρα στο Δόγη τής Βενετίας: «Εκδηλωθείσης τής πανώλους εις Ἄρταν καί τά Γιάννινα, ῥῆξῃσα τάς προφυλάξεις εις τήν νῆσον ταύτην ὡς πρός τό ἐμπόριον μέ τήν ἀπέναντι ἐνδοχώραν καί οὕτω δέν πηγαίνουν πλέον αἱ βάρκες μέ ἐμπορεύματα εις τό σκάλωμα “λάσπη”, τοῦ ὁποίου τό τελωνεῖον εἶναι φέουδον τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων... Ἡ ἀσθένεια στά Γιάννινα καί τήν Ἄρταν ὑφίσταται διακυμάνσεις. Εἰς τήν Ἄρταν εἶναι ἀρκετά ἡμέραι πού δέν ἐσημειώθη θάνατος τίς...»³² Ἀκόμη τό Νοέμβριο τοῦ 1766 ὁ γενικός Προβλεπτής γράφει στό Δόγη: «...καί νέα ἐξεδηλώθησαν κρούσματα πανώλους εις τήν Ἄρταν κατά τάς παρελθούσας ἡμέρας. Ὁμοίως φαίνεται ὅτι ἐπιπολάζει καί εις τά Γιάννινα. Αἱ εἰδήσεις αὐταί μέ ὤθησαν ἵνα λάβω τά κατάλληλα μέτρα ὅπως προφυλαχθοῦν αἱ ἐπαρχαί τής Ὑμ. Γαληνότητος ἀπό τόν κίνδυνον τής ἐπιδημίας καί τά μέτρα εἶναι νά διακοπεῖ προσωρινῶς ἡ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία καί διὰ ξηρᾶς καί διὰ θαλάσσης».³³

vii. Οἱ ἀπαγορευμένες ἐξαγωγές

Σημαντικός ἀρνητικός παράγοντας γιά τό ἐμπόριο τής περιοχῆς ἦταν καί οἱ ἀπαγορεύσεις ἐξαγωγῆς γιά ὀρισμένα βασικά προϊόντα καί κυρίως γιά τό σιτάρι.

Τό σιτάρι, βασικό καί ὡς προϊόν διατροφῆς καί ὡς ἐμπόρευμα ἐξαγωγῆς, ἦταν φυσικό νά ἀποτελέσει τό ἀντικείμενο συνεχῶν ἀπαγορεύσεων. Οἱ πόλεμοι στοὺς ὁποίους ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἦταν ἀναμειγμένη καί πού ἀπαιτοῦσαν τήν ὑπαρξή προμηθειῶν γιά τόν τουρκικό στρατό, ἡ συχνὴ ἔλλειψη πλούσιας παραγωγῆς, πού κατέληγε στή λήψη μέτρων γιά τή διατροφή τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἀνάγκη νά ἀποφευχθεῖ ἡ λαϊκὴ δυσἀρέσκεια καί κάποτε οἱ λαϊκῆς ἐξεγέρσεις, πού προκαλοῦνταν ἀπό τήν ἔλλειψη τής βασικῆς τροφῆς, τέλος ἡ ἀπληστία τῶν πασάδων ἢ καί ἄλλων ὀργάνων τής τουρκικῆς διοίκησης, πού ἀπαγόρευαν τήν ἐξαγωγή γιά νά τήν ἐπιτρέψουν λίγο ἀργότερα, ὕστερα ἀπὸ τή μεσολάβηση τής ἀπαραίτητης δωροληψίας. Αὐτές ἦταν καί οἱ βασικῆς αἰτίες πού προκαλοῦσαν τήν ἀπαγόρευση τής ἐξαγωγῆς σιταριῶν ἀλλὰ καί ἄλλων προϊόντων.

Ἡ ἀπαγόρευση ἦταν δυνατὸ νά προέλθει ἀπὸ ὄργανο τοποθετημένο σέ ὅποια-δήποτε κλίμακα τής διοικητικῆς ἱεραρχίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀπὸ τό Σουλτάνο ὡς τό βοεβόδα, καί μποροῦσε νά ἀφορᾷ εἴτε ὀλόκληρη τήν ἐπικράτεια, εἴτε μιά μόνο ἐπαρχία, ἀκόμη καί μιά σκάλα μόνο, ἀνάλογα μέ τήν αἰτία καί τό ὄργανο πού διέτασσε τήν ἀπαγόρευση.

Ἡ διάρκεια τής ἀπαγόρευσης καθοριζόταν πάλι ἀπὸ τήν αἰτία πού τήν προκαλέσε. Ἄν ἦταν γενικὴ διαταγὴ πού ἐρχόταν ἀπὸ τό Σουλτάνο ἢ τό Βεζίρη καί ἀπόβλεπε στήν ἐξασφάλιση προμηθειῶν γιά τή διεξαγωγὴ κάποιου πολέμου, ἡ ἀπαγόρευση μποροῦσε νά διαρκέσει, μέ διαλείμματα, ὅσο καί ὁ πόλεμος. Ἄν πάλι ἡ διαταγὴ προερχόταν ἀπὸ κάποιον τοπικὸ διοικητὴ γιά λόγους κερδοσκοπικούς, ἡ ἀπαγόρευση διαρκοῦσε ὥσπου νά κορεστεῖ ἡ ἀπληστία τοῦ τοπικοῦ διοικητῆ, ἢ

32. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 3, σ. 341-342.

33. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 3, σ. 343.

ὅσπου οἱ διαμαρτυρίες τῶν ἐμπορευομένων στήν περιοχή νά φτάσουν στ' αὐτιά τοῦ Πασᾶ ἢ τοῦ Σουλτάνου. Ἡ συνηθισμένη, πάντως, διάρκεια μᾶς ἀπαγόρευσης ἦταν ἀπό τόν Ἰανουάριο ἤ Φεβρουάριο, ὅπου τό σιτάρι κυρίως ἀρχίζει νά ἐξαντλεῖται, ἴσα μέ τή νέα συγκομιδή ἢ ἀπαγόρευση ἔπανε νά ἰσχύει ἡ ἀνανεωνόταν, ἄν ἡ νέα παραγωγή δέν ἰκανοποιῖσε ὅλες τίς ἀνάγκες. Πρέπει νά τονιστεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ ἀπαγορεύσεις ἐξαγωγῆς διαμόρφωναν πρὸς τὰ ἄνω τήν τιμή τοῦ προϊόντος καί περιορίζαν τόν ὄγκο τῶν ἐξαγωγῶν.

Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη, ὅτι πρὶν ἀπό τίς διομολογήσεις τοῦ 1740 ἡ ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς σιταριοῦ, καί γενικότερα τροφίμων, ἦταν ὁ κανόνας, ἐνῶ μετὰ τό ἔτος αὐτό γίνεται ἡ ἐξαίρεση.

Τό χειμῶνα τοῦ 1706 ἴσχυε ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς σιταριοῦ, ἐνῶ ἡ πρώτη μεγάλη ἀπαγόρευση στό 18ο αἰ. ἔγινε τό 1714, στίς παραμονές τοῦ πολέμου μέ τούς Βενετούς καί ἀφοροῦσε ὀλόκληρη τήν ἐπικράτεια καί ὅλα τὰ προϊόντα. Αὐστηρή ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς σιταριοῦ ἐπίσης, πού ἐκδόθηκε ἀπό τό Σουλτάνο, ἔχουμε καί στά 1728-29.³⁴ Τό 1731 μέ ἐπιστή τοῦ Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἄρτης Παρθενίου πρὸς τόν Ἐκτακτον Προβλεπτήν Ἀγίας Μαύρας Βαρβαρίγον Μπάλμπη μεταξύ τῶν ἄλλων πληροφοροῦμαστε ὅτι στήν Ἄρτα ἀνεγνώσθη βασιλική διαταγή, πού τήν ἔφερε ἕνας Τάρταρος, μέ τήν ὁποία ἀπαγορεύεται ἡ ἐξαγωγή σιτηρῶν καί κάθε ἄλλου τροφίμου.³⁵ Ἀκόμη τό 1759 ὁ βενετός ὑποπρόξενος Μαρίν ντέ Λούνα στήν Ἄρτα ἀναφέρει στόν Ἐκτακτο Προβλεπτή τῆς Ἀγίας Μαύρας: «Ἐδημοσιεύθη ἐδῶ ἄλλη διαταγή τοῦ Ἀμπτή πασᾶ καί τοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ διά τῆς ὁποίας ἀπαγορεύεται ἡ ἐξαγωγή σιτηρῶν καί ἄλλων τροφίμων, ἵνα διατεθοῦν ταῦτα ἀποκλειστικῶς διά τᾶς ἀνάγκες τῶν στρατευμάτων πού θά περάσουν ἀπ' ἐδῶ».³⁶

Ἐπιπλέον ἀπαγορεύσεις ἐξαγωγῆς εἶχαμε καί στήν ξυλεία, χωρίς ὅμως νά ἐπηρεαστεῖ οὐσιαστικά τό ξυλεμπόριο.³⁷

Συμπερασματικά πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι ἡ ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς περιοριζόταν στό εἶδη πρώτης ἀνάγκης, καί ἀποτελοῦσε, βασικά, διοικητικό μέτρο, πού ἀπόβλεπε στήν ἐξασφάλιση ἐπάρκειας εἰδῶν διατροφῆς γιά τόν πληθυσμό καί ἰδιαιτέρα γιά τόν τουρκικό στρατό. Τό μέτρο ὅμως δέν εἶχε οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα. Οἱ ἐπεμβάσεις τῶν ἐμπορευομένων, κυρίως τῶν ξένων, στόν πασά τῆς περιοχῆς, πού μέ γενναῖα μπαξίσια πετύχαιναν τήν ἀνάκληση τῶν διαταγῶν ἢ τή σιωπηρῆ ἄδεια ἐξαγωγῆς, καθιστοῦσε τήν ἐφαρμογή τῶν διαταγμάτων σχεδόν ἀδύνατη. Ἔτσι ἡ ἔκδοση μᾶς διαταγῆς πού ἀπαγόρευε τήν ἐξαγωγή κάποιου προϊόντος μεταβαλλόταν σέ μέσο κερδοσκοπίας καί αὐθαιρεσίας τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καί διευκόλυνε τήν ἀνάπτυξη τοῦ λαθρεμπορίου.

(Ἡ συνέχεια στό ἐπόμενο τεῦχος)

34. Πά τίς ἀπαγορεύσεις ἐξαγωγῆς σιταριοῦ βλ. Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 317, σημ. 2 – Κρεμμύδας Β., *Πελοπόννησος*, σ. 78-79, 82 – Τ. Stoianovich, *Βαλκάνιος ἔμπορος*, σ. 301.

35. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1, σ. 401.

36. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 3, σ. 80. Ἐπίσης βλ. στόν ἴδιο τ. 3, σ. 82.

37. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 487 – Γιαννακοπούλου Ε., *Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευση*, σ. 124, 158 – Σιορόκας Γ., *Προξενεῖο*, σ. 334-335.

ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ

ΛΙΤΣΑ ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ

Α'

Νύχτωσε στό άκρογιάλι.
Τά κύματα άπαλά
τόν άσπρο τους άφρο
στά βότσαλα άκουμπάνε
Ποιές τάχατες χαρές
Ποιά δάκρυα πικρά
νά μοιραστει ή θάλασσα
μέ τ' άκρογιάλι θέλει;
Εΐναι ήρεμη άπόψε ή νυχτιά
κι αυτός ό παφλασμός
΄μερεύει τήν καρδιά.

Β'

Μέρες και νύχτες
φως και σκοτάδι.
΄Ανάλαφρες φτερουγίσανε.
΄Απόκαμε ή θλίψη.
Νύχτες γιομάτες άστρα
λαμπράδες του Δεκέμβρη.
Μ' άπόψε κλαίει ό ούρανός
σπην άγκαλιά τής γής.

*

ΑΙΣΙΟΔΟΞΙΑ

Χορεύει ή άγουρη Μηλιά
καί σειοϋνται τ' άγρια βουνά:
χορεύ' ό νιός ό Κωσταντής
κι άναστενάζει όλ' ή γής.
Κι εκεί άπάνω στό χορό
σμίγουνε τά κορμιά τά δυό.
Καί ρίχνεται χρυσή σπορά
γιά μιá μελλούμενη γενιά.
Κρυφογελοϋνε οί γριές
καί κοκκινίζουνε οί νιές.
Κι οί γέροι μέ τραχειά φωνή:
- Γειά σου βαρβάτε Κωνσταντή,
παΐζτε νταούλια και βιολιά,
φυτρώνει νέα λεβεντιά.

ΟΙΚΟΣ ΕΥΓΗΡΙΑΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΔΡΥΜΩΝΑΡΗΣ

Αυτές οί έπιγραφές πολύ μέ τρομάζουν.
«Οΐκος εύγηρίας», «Στέγη υπερηλίκων»
καί τά τοιαϋτα.
Ίσως δέν θά ήρεπε νά τίς τοποθετοϋν
σέ τόσο ύψηλά και έμφανή σημεΐα.
Ίσως, μου πεις, πώς εΐναι άπαραίτητες,
γιά νά διαφημίζεται ή έπιχείρηση,
όποτε εΐναι προτιμότερο τό «οΐκος Εύγη-
ρίας»
άπό τή λέξη τήν στυφή «Γηροκομείο».
Στήν ούσία και οί δυό λέξεις έχουν τήν
ίδια σημασία.
Προθάλαμος γιά τήν αιωνιότητα.

Ο ΠΛΑΤΑΝΟΣ

Φρουρός τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας
εἶναι ὁ γέρο πλάτανος στήν ἄκρη
ἐκεῖ ἐκάθησα νά δροσισθῶ λιγάκι
καί τότε στό χέρι μου ἔσταξε τό δάκρυ.

Δάκρυα, Πίκρες, Στοχασμοί
ἔχει πολλά νά μαρτυρήσει τό καῦμένο
ὁ ἀέρας τό περνᾶ μέ βιασύνη
σιγοιτρέμουν τά φύλλα εἶναι ταραγμένο.

Ταραχή, θόρυβος, ἔγνοια.
Στῆς μαύρης σκλαβιάς τά χρόνια
τόσα χριστιανικά κεφάλια ἔπασαν
καί πότισαν τούς κλάδους του αἰώνια.

Αἰῶνες, χρόνοι, καιροί,
διάβηκε τό σύνορο τοῦ Γεφυριοῦ τό Αἶμα
Λευτέρωσε κάμπους, βουνά καί ράχες
Ρίχνοντας τήν Τουρκιά στό βαθύ τό ρέμα.

Ρέμα, ποτάμι, χείμαρος
ἀπ' τά πλατανόφυλλα ὁ ἥλιος πέρασε
κοίταξε πρὸς τό ΠΕΤΡΙΝΟ ΓΕΦΥΡΙ
χάρηκε μέ ὅτι εἶδε καί γέλασε.

Γέλια, χαρά, εὐφροσύνη
τῆς Ψιλῆς Καμάρας τό τόξο καμαρώνει
βλέπω τί ἔφτιαξαν οἱ πρόγονοί μας
εἶναι αὐτό τό κάτι πού μέ ἀψηλώνει.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΡΑΝΘΗΣ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΗ Ι. ΠΑΥΛΙΔΗ

Κάθε τόπος οφείλει νά τιμᾷ καί νά ἐπανεντιμᾷ τό ἔργο πού ἄφησαν ὀρισμένα διακεκριμένα πρόσωπα, γιά νά μή πέφτουν στήν λησμονιά τοῦ χρόνου καί ταυτόχρονα γιά νά στέκουν ὡς κίνητρα στοχασμοῦ καί ἐφαλτήρια δημιουργίας. Ἄλλωστε ἡ ἀναγνώριση τῆς προσφορᾶς τῶν περιωνύμων ἀνθρώπων εἶναι χρέος ὀφειλῆς καί παράδειγμα πρὸς μίμηση, πράξη πού κατά τήν ἐμφαντική ρήση τοῦ Θουκυδίδη στόν Ἐπιτάφιό του εἶναι ἀναγκαία, γιατί: «Ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν βραβεῖα τῆς ἀρετῆς μεγάλα, ἐκεῖ καί ἀναδεικνύονται ἄνδρες ἀριστοί».

Παρακίνημένος ἀπό τήν δυναμική αὐτοῦ τοῦ χρέους ἐπιχειρῶ μέ τίς ἀκόλουθες σκέψεις νά ἐκφρά-

σω τίς κρίσεις μου γιά ἕναν ἄνδρα πού ὄχι μόνο τίμησε τό ὄνομα τῆς Ἡλείρου καί τῆς πόλης πού τόν γέννησε, τῆς Ἄρτας, ἀλλά καί τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου εὐρύτερα. Τολμῶ νά τό πράξω, νιώθοντας τό βάρος τοῦ ἐγχειρήματος, κινημένος ἀπό ἕνα βαθύ αἶσθημα θαυμασμοῦ πρὸς τόν ἄνθρωπο Μιχάλη Περάνθη, τόν ἀκούραστο ὑπηρέτη τοῦ πνεύματος, τόν Δημιουργό μέ τήν τεράστια σέ ἔκταση καί ποσότητα καί ὀλοκληρωμένη ἐν πολλοῖς σέ ποιότητα παντοειδῆ προσφορά του στήν Τέχνη, στά Γράμματα καί τελικά στήν Παιδεία τοῦ Γένους μας.

Σημειῶνω ἀκόμη πῶς, ὅσα ἀκολουθοῦν πηγάζουν ἀπό τήν διωματική ἐμπειρία ἐνός δασκάλου, ὄχι μιᾶς αὐθεντίας τῶν Λογοτεχνικῶν μας πραγμάτων, πού τόν συγκίνησαν βαθιά μερικά ἐξέχοντα χαρακτηριστικά τοῦ Μιχάλη Περάνθη, πού θά εὐχόταν ὁ καθένας πού πονεῖ γιά τήν μοῖρα αὐτοῦ τοῦ τόπου νά ἀποτελοῦσαν τόν κανόνα στήν καθόλου πνευματική μας ζωή. Καί τά χαρακτηριστικά αὐτά συνοψίζονται: στήν ἄκρα ἐργατικότητα του, στήν πληθωρικότητα τοῦ ταλέντου του, στήν μέ αἶσθημα εὐθύνης ἀφοσίωσή του στήν ὑπόθεση τῆς Λογοτεχνίας μας. Θά πρόσθετα ἀκόμη, στήν ἀγάπη του καί τό σεβασμό του σέ ὅ,τι ἐξέφρασε τίς πάγιες, τίς ἀγιασμένες μέ πόνο καί δάκρυα συνισταμένες τοῦ αὐθεντικοῦ, τοῦ ἀναλλοίωτου ἱστορικοῦ μας παρελθόντος. Εἶναι σπάνιο τό φαινόμενο Περάνθη καί ἀπό τήν ἀποψη ὅτι ὄχι μόνο ἔθεσε τό ποικιλόμορφο ταλέντο του στήν ὑπηρεσία τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ὅτι παρέ-

μεινε σταθερός στην ρότα πού χάραξε ως νέος, χωρίς νά επαναπαυθεῖ στην φήμη καί στίς ἀπολαυές πού τού χάρισαν ὀρισμένα του ἔργα, ὅπως θά ἔπρατταν ἴσως ἄλλοι.

Κι ἄς μὴν ἠχήσουν, παρακαλῶ, τά λόγια μου ὡς ἕνας συνηθισμένος γιά τήν περίσταση ὕμνος. Εἶναι ἡ ὅλη ἱστορία ζωῆς τοῦ Περάνθη πού φέρνει φυσική τήν ἀναγνώριση καί τόν θαυμασμό. Ὑπῆρξε ποιητής, πεζογράφος, δοκιμιογράφος, σχολιαστής καί ἐκδότης κειμένων τῆς Λογοτεχνίας μας, κριτικός, ἀνθολόγος ποίησης καί πεζογραφίας, δημοσιογράφος, βαθύς μελετητής τῆς προεπαναστατικῆς καί ἐπαναστατικῆς περιόδου.

Τέλος, ἕνας ὠραῖος καί ἀκούραστος ὁμιλητής πού διέτρεξε τήν Ἑλλάδα δίνοντας ἐξαιρετες διαλέξεις καί ὁμιλίες.

Στά ὑποχρεωτικῶς περιορισμένα πλαίσια πού παρέχουν οἱ φιλόξενοι στήλες τοῦ «Σκουφᾶ» εἶναι ἀδύνατη ἡ διεξοδική ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ ἐκτεταμένου ἔργου τοῦ Περάνθη. Ὑπομνηματικός θά εἶναι ὁ χαρακτήρας τοῦ ἀφιερώματος αὐτοῦ, ἕνα κέντρισμα καί ἕνας ἐρεθισμός, πού ἴσως μᾶς χαρίσει τήν ἐλπίδα κάποιοι ἀπό ἐμᾶς νά ξανασκύψουμε μέ ἀγάπη σ' αὐτήν τήν πολύτιμη πηγὴ ἔθνικῆς μνήμης καί αὐτογνωσίας.

Ὁ Περάνθη εἶναι ὁ τίμιος ἐργάτης τοῦ πνεύματος, ὁ ἐξαντλητικός μελετητής τῶν κειμένων καί τῶν πηγῶν τῆς Γραμματείας μας, ὁ μεθοδικός καί ὑπομονητικός δουλευτής τῆς πλοκῆς, τοῦ ὕφους καί τῆς γλώσσας κάθε ἔργου του, ὁ ζεστός, ἀνιδιοτελής, ὁ γεμάτος ἀγάπη ἄνθρωπος στά ἀληθινά δημιουργήματα τῆς Τέχνης, ὁ νηφάλιος κριτικός. Δέν ἔγραψε τίποτε πού νά μὴν τό ἀγάπησε βαθύτατα.

Γεννημένος στά 1917 παρουσίασε δείγματα τῆς ποιητικῆς του φλέβας στήν ἡλικία τῶν 11-12 χρόνων. Ἦδη στά 1933 ἐμφανίζεται ὡς διευθυντής συντάξεως τῆς ἐφημερίδας «ΑΡΤΗΝΟΣ» μέ τό πραγματικό του ὄνομα: Μιχάλης Παπαδόπουλος καί μέ ἰδιοκτήτη τῆς σατιρικῆς αὐτῆς ἐφημερίδας τόν Δημήτρη Καραγιάννη. Στό τέλος τοῦ ἴδιου χρόνου κυκλοφορεῖ ἡ «Πρωτοχρονιά», ἐτήσια πανηγυρική ἐκδοση τοῦ «ΑΡΤΗΝΟΥ» μέ τά ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ Περάνθη. Στίς 11 Μαρτίου τοῦ 1934 ἐκδίδεται τό περιοδικό «ΣΙΒΗΡΙΑ» ὡς ὄργανο τοῦ «Μικροῦ Ὁμίλου», πού ἀπαρτίζεται ἀπό ὀμάδα ἀνήσυχων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μέ Πρόεδρο τόν καθηγητή καί Δάσκαλο τοῦ Περάνθη, τόν Γ. Κουτσογιάννη. Συντάκτης τῆς «ΣΙΒΗΡΙΑΣ» ὁ Μιχάλης Περάνθη, πού, ἐπειδή εἶναι ἀκόμη μαθητής Γυμνασίου, ὑπογράφει μέ τά ἀρχικά τοῦ ὀνόματός του.

Ὁ Περάνθη ἀποφοιτᾷ μέ ἄριστα ἀπό τό Γυμνάσιο καί τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1934 ἐγκαθίσταται στήν Ἀθήνα, μετά τήν ἐπιτυχή εἰσαγωγή του στήν Νομική Σχολή (ἔδδος μεταξὺ τριῶν χιλιάδων ὑποψηφίων) καί λαβαίνει τό Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν «Ἀριστείας ἐνεκεν».

Ἡ ἐπίσημη ἐμφάνισή του στά Γράμματα γίνεται μέ τήν ποιητική Συλλογή: «Τά πρῶτα τραγούδια», τό ἔτος 1937 καί μέ τό ψευδώνυμο: Ὀλμος Περάνθη. Τό Περάνθη θά τό κρατήσει γιά πάντα ὡς δηλωτικό τῆς καταγωγῆς του. Τό Ὀλμος θά τό ἀπαρνηθεῖ μέ μιά χαρακτηριστική του ἐπιστολή στή Νέα Ἔστια τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1944. Γράφει λοιπόν στόν Διευθυντή της:

Φίλε κ. Χάρη

Πειθήνιος στή διαταγή γιά τήν παράδοση τῶν κάθε εἶδους ὄπλων, ἔσπευσα καί ἐγώ νά παραδώσω στή λήθη τό πρῶτο μέρος τοῦ ψευδωνύμου μου. Στή μνήμη τῶν Ἀθηναίων ὁ ΟΛΜΟΣ συνδέθηκε ἄρρηκτα μέ εἰκόνες φρίκης καί ἐρειπίων, κάτω ἀπό τά ὁποῖα καιρός ἦταν νά θαφτεῖ καί ἡ ἀθῶα, μυθολογική προέλευση τοῦ δικοῦ μου ὄλμου.

Σᾶς εὐχαριστῶ γιά τήν δημοσίευση καί σᾶς χαιρετῶ ὡς
ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΡΑΝΘΗΣ

Τρυφεροί, νοσταλγικοί τόνοι κυριαρχοῦν στήν Συλλογή του: «Τά πρῶτα τραγούδια». Μιά μυστική γέφυρα τόν ἐνάνει μέ τό κλίμα τοῦ σπιτιοῦ του καί τά διώματα τῆς παιδικῆς καί ἐφηβικῆς του ἡλικίας. Μιά σειρά εἰκόνων ὅπου δεσπόζει ἡ μητέρα του, ἡ ἀδελφή του, μία κρυφή ἀγάπη –*Amore Secreto*– τά μοτιῖδα τῆς. Ὅλα τά διαπερνᾷ μία μελαγχολία, αὐτή ἡ ἀδιόρατη πληγή πού σιγοπονεῖ καί φέρνει τόν ἀναστεναγμό καί τά δάκρυα. Τό κλίμα γενικότερα εἶναι κάπως ἔτσι, ὅπως τό προσεγγίζουν οἱ λίγοι στίχοι πού σᾶς παραθέτω ἀπό τό ποίημα *Ἡ θλίψη*.

– Στή φτωχικιά μου κάμαρα μία θλίψη εἶναι χυμένη
Κάποιον ἀόρατο νεκρό σά νά ἔχω συντροφιά
Κι ἐσύ σά νά ἔσαι ἀγάπη μου γιά μένα πεθαμένη.

Ὁ Περάνθης εἶναι τραγουδιστής τοῦ ἀδρού, ἤπιου τόνου. Τά αἰσθήματά του, βιωμένα καί ἄμεσα, ἀπευθύνονται στόν μέσο ἄνθρωπο, ἐκφράζουν τό κοινό αἰσθητήριο.

Ἡ ἴδια ἀτμόσφαιρα, ἀλλά βελτιωμένη, κυριαρχεῖ στήν δευτέρα ποιητική του Συλλογή μέ τίτλο: «Τά μήλα τῶν Ἑσπερίδων». Εἶναι μία ἐπιλογή ποιημάτων τῆς ἡλικίας τῶν 20-25 χρόνων πού κυκλοφόρησε τό 1949. Βασικό μοτιῖβο τῆς Συλλογῆς ἡ εὐγένεια τοῦ ἐρωτικοῦ αἰσθήματος ντυμένη μέ μουσικούς, ὑποβλητικούς τόνους. Δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τό νέο κύμα πού εἰσορμᾷ ἀκάθεκτο στόν χῶρο τῆς Τέχνης, ἐννοῶ τόν Ὑπερρεαλισμό, τήν τεχνοτροπία τοῦ ἐλεύθερου στίχου, τῆς αὐτόματης γραφῆς. Διαβάζοντας ὅμως τά ποιήματα αὐτά τοῦ Περάνθη θυμᾶται κατένας τόν ἀφορισμό τοῦ Ζάν Μορεάς: «Στήν ποίηση δέν ὑπάρχουν Σχολές, ὑπάρχουν καλά καί ἄσχημα ποιήματα». Τό σημειῶνω αὐτό γιατί, κατά παράδοξο τρόπο, ὁ Περάνθης ἀποσύρεται ἀπό τόν χῶρο τῆς ποίησης, ἐνῶ στήν οὐσία εἶναι ποιητής. Νομίζω ἀκόμη πῶς ἡ ἀμεσότητα τῶν αἰσθημάτων τῆς πῖο πάνω Συλλογῆς του καί γενικότερα τῆς ποίησής του, αὐτός δηλαδή ὁ ἐκ βαθέων ἐξομολογητικός τόνος, ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες τοῦ μέσου ἀναγνώστη, πού θέλει νά βιώνει ἄμεσα, χωρίς τήν μεσολάβηση τρίτων, τήν ποίηση πού διαβάζει.

Ἔτσι μίλησε καί στά «Μήλα τῶν Ἑσπερίδων» ὁ Περάνθης. Ἀνάμεσα στά ποιήματα τῆς Συλλογῆς ξεχωρίζουν τά ἀκόλουθα: *Βράδυ χειμωνιάτικο – Περσαστικός σ' ἓνα σταθμό – Ἡ Κυπριασά*. Ἐκφράζουν τό ρίγος τῆς ψυχῆς στήν θέα ἢ στήν ἀπώλεια μιᾶς ἀέρινης θηλυκῆς ὑπαρξης, πού προσπερνᾷ στόν ὀρίζοντα ὡς διάττοντας ἀστέρας. Στό ποίημα *Περσαστικός σ' ἓνα σταθμό* τήν ὀνομάζει Μανταλένια. Ἴδου ὀρισμένοι στίχοι:

– *Κι ἄξαφνα ἐσύ
σ' ἓνα φόντο θαλασσί
παίρνεις μου τὴν ἄπιαστη ἔννοια
κι ἀλαφρή καί νταντελένια
καί χελιδονολαλοῦσα
μέσ στά κρόσια, μέσ στά λουσα
πόθος γίνεσαι κρυφός
μέσ στά ξένα, μέσ στό φῶς!
Πῶς μοῦ ἐσπίθησεν ἡ ἔννοια
νά σέ λέγαν Μανταλένια...*

Ἐξάλλου, ὁ λυρισμός, ἡ ποιητικὴ πνοὴ εἶναι διάχυτος μέσα στό ὅλο ἔργο τοῦ Περάνθη. Διοχετεύτηκε μέσα στό τεράστιο πεζογραφικὸ του ἔργο, σέ κείμενα λυρικότατα περιγραφῆς τῆς φύσης καί τῶν ἀνθρωπίνων, θαθέων αἰσθημάτων. Ἡ παιδεία, ἡ γενικότερη καλλιέργειά του χειραγώγησαν τὴν πένα του σέ μιὰ θαυμαστή κατοχὴ τοῦ γλωσσικοῦ του ὀργάνου, σέ μιάν αἴσθηση τῆς γλώσσας ἰσορροπὴ καί ὑπάκουη στά κελεύσματα τῆς γραφῆς. Ὁ λόγος του κελαρύζει καθαρὸς, στρογγυλός, σμιλεμένος. Ἡ λυρική του φύση τοῦ χάρισεν ἐπίσης μιὰ φαντασία πλούσια σέ πολύχυμους καί ὀλόδροσους καρπούς. Ἀκόμη ἡ ἀδηφάγος καί κοπιώδης μελέτη ὀργάνωσε στέρεα τὴν σκέψη του, ὑπόταξε τὸν λόγο στὴν οὐσία, στὴν ἀποβολὴ τοῦ περιττοῦ. Ἡ μέθοδος τῆς δουλειᾶς του ἀποκαλύπτει τὸν μεγάλο ἐρευνητὴ, ἀλλὰ καί τὸν ἰκανὸ νά ἀνασυνθέτει πρόσωπα, καταστάσεις καί ὀλόκληρες ἐποχές. Ἐδῶσε πνοὴ καί ἀλήθεια στά πρόσωπα πού ἀνάστησε –πραγματικά ἢ φανταστικά– καί πλαστούργησε κόσμους πού ἀποτελοῦν στολίδια τῆς Ἐθνικῆς μας ζωῆς, ὅπως ὁ Τσέλιγκας, οἱ Σουλιῶτες, ὁ Κοσμοκαλόγερος, ὁ Δαίμονας.

Ποίηση, λυρικό ξεδίπλωμα, μουσικὴ ὑποβολὴ διατρέχει τὸ ἀφήγημά του: «Ἡ σκληρὴ βροχή». Πρόκειται γιὰ ἓνα ἡμερολόγιο ὅπου περιγράφεται μέ ἀνάλαφρο, γεμάτο τρυφερὴ ἀνθρωπιὰ τρόπο, ἡ θητεία του στό στρατεύμα τῆς Θράκης καί Ἀνατολικῆς Μακεδονίας τὸν καιρὸ τοῦ '40.

Ἐδῶ ὁ Περάνθη δέν μᾶς δίνει, οὔτε φυσικά τὸ θέλει, τὴν ἔνταση καί τὴ φρίκη τοῦ πολέμου, ἀλλὰ τὴν ποίηση πού θάλλει καί μέσα στοὺς ρυθμούς τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς, πού κάποιες λεπτομέρειές της ἀναδίνουν τόνους γλυκύτατους, ὄνειρικούς. Δέν ὑπάρχουν ἐδῶ πρόσωπα ὀλοκληρωμένα, μόνο ἓνας διάχυτος λυρισμός καί ρωμαντισμός, ἓνας αἴθλος καί ποιητικὸς ἔρως, ὅλο εὐγένεια καί ἐξιδανίκευση. Παραθέτω ἓνα μικρὸ δείγμα γραφῆς:

Κάθε πρωῖ ἔφερνε ἓνα ματσάκι λουλούδια στό γραφεῖο καί τὸ 'βάζε στό νερό. Εἶναι ὁμορφο νά βλέπεις λουλούδια. Στὸ σπίτι μας θά 'χουμε ὅλα τὰ βάζα γεμάτα. Θά πιάσουμε ἓνα σπίτι στὴν ἐξοχή. Τὸ πρωῖ θά φεύγουμε μαζί στό γραφεῖο καί τὸ μεσημέρι θά γυρίζουμε φορτωμένοι ψάνια. Τί ἄλλο χρειάζεται νά 'μαστε εὐτυχισμένοι... Θέλω νά πῶ... ξέρω, θέλεις νά πεῖς γιὰ τὸ γχιούμπλαχό. Ἐνα ἀγροτικὸ σπίτι μέσα στίς τριανταφυλλίες. Ἐχει ἓνα ἀνοιξιᾶτικο μονοπάτι πού ὀδηγεῖ ἐκεῖ. Περνάει μέσα ἀπ' τὸν πόλεμο κι ὀδηγεῖ ὡς ἐκεῖ.

“Όχι δέν θά σκοτωθοῦμε, δέν θά πεθάνω. Όταν ὑπάρχει κάποιος πού σ’ ἀγαπάει καί σέ περιμένει, δέν μπορεῖς νά πεθάνεις.

Μέ εὐρύτερες φιλοδοξίες κινεῖται καί τό ἄλλο του μυθιστόρημα, «Τό χρῶμα τῆς θάλασσας» παραμένοντας ὡστόσο μέσα στόν χῶρο τοῦ λυρισμοῦ καί τοῦ ἐρωτικοῦ αἰσθήματος. Ὁ Περάνθης ἐδῶ ἀνατέμνει τήν ζωή μιᾶς ὁλόκληρης τάξεως ἢ καλύτερα τῆς μέσης καί κάτω ἀστικῆς τάξης, ἀναλύοντας τήν ἠθική συμπεριφορά καί τόν προβληματισμό τοῦ ἀτόμου καί τῆς οἰκογένειας γύρω ἀπό τόν ἐρωτα καί τόν γάμο. Εἶναι ἕνα βιβλίο πού ἡ σημασία του, θαρρῶ, ἐκτείνεται καί πέραν τῆς ἐποχῆς του ἀπό τήν ἄποψη ὅτι ἡ προβληματική τοῦ θέματος ἰχνηλατεῖται ὡς τίς ἡμέρες μας.

Ὡς λυρικός, ὡς ἄνθρωπος τῆς ποίησης, στρέφει ἐπίσης τό ἐνδιαφέρον του στήν ἔκδοση κειμένων διαφόρων ποιητῶν. Ἐπιμελεῖται τήν ἔκδοση τῆς μετάφρασης καί τῶν σχολίων τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων τοῦ Σολομώντος ἀπό τόν ἀξιόλογο Γιαννιώτη ποιητή Γιοσέφ Ἐλιγιά. Πολύ ἀργότερα, τό 1960, κυκλοφορεῖ δύο βιβλία του: τό πρῶτο ἦταν ἡ ἔκδοση τῶν ἀπάντων τοῦ Κερκυραίου εὐπατριδῆ ποιητῆ Λορέντζου Μαβίλη, δουλειά καμωμένη μέ πολλήν ἀγάπη καί μέ φροντίδα ὀδηγημένη ἀπό ἔμπειρο χέρι ὡς κριτική ἀναθεώρηση ἄλλων ἐκδόσεων. Ἔχει πολλά νά διδαχθεῖ κανεῖς μελετώντας τήν ἐκτενῆ εἰσαγωγή στό βιβλίο διαιρεμένη σέ τρία κεφάλαια: βιογραφικά, κριτικά, ἐπιμνημόσυνα: ἕνας πλήρης πίνακας τῆς πνευματικῆς πορείας τοῦ Λ. Μαβίλη.

Τό δεύτερο βιβλίο τοῦ Περάνθης εἶναι: «Τό Βιβλίο τῆς Ἀγάπης»: ἐρωτική ἀνθολογία ποιημάτων διαιρεμένη μέ τούς ἐξῆς πέντε ὑπότιτλους: –*Ἡ προσδοκία* – *Τό πάθος* – *Ἡ ἀνάμνηση* – *Ὁ ἐρωτας στούς παλιούς λογίους* – *Ὁ ἐρωτας στό δημοτικό τραγούδι*. Στίς τριακόσιες σελίδες τοῦ «Βιβλίου τῆς Ἀγάπης» περιλαμβάνονται 289 ἐρωτικά ποιήματα γραμμένα ἀπό 195 ποιητές, τά ἀριστουργηματικότερα πού ἐπλάσε στόν αἰσθηματικό τομέα ἡ Νεοελληνική μας ποίηση.

Ἀκούραστος ὁ Περάνθης, μέ ἀκοίμητο νεανικό ζῆλο, δουλεύει γιά τήν προβολή τῶν ποιητῶν καί πεζογράφων τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Πέραν τῶν ὄσων ἔργων του μνημονεύσαμε καί θά μνημονεύσουμε, ὅπως τήν Ἀνθολογία του τοῦ Δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ, πού εἶναι ἐκτενέστερη τῆς Συλλογῆς τοῦ Νικολάου Πολίτη, θά ἤθελα ἰδιαίτερα νά σταθῶ σέ δύο κυριολεκτικά μνημειώδη του ἔργα, ἄξια νά κοσμοῦν κάθε βιβλιοθήκη καί τοῦ πιό ταπεινοῦ ἀκόμη σπιτιοῦ. Πρόκειται γιά τά ἀκόλουθα ἐθνικῆς σημασίας ἔργα του πού εἶναι πρῶτον: «Ἡ μεγάλη ἀνθολογία τῆς ποιήσεως» καί δεύτερον: «Ἡ Ἑλληνική Πεζογραφία».

«Ἡ Μεγάλη Ἀνθολογία τῆς ποιήσεως» καλύπτει τήν περίοδο ἀπό τόν δωδέκατο αἰῶνα ὡς τίς ἡμέρες μας κατανεμημένη στίς ἐνότητες: Βυζαντινῆ καί Κρητικῆ ποίηση – ποίηση τῆς Τουρκοκρατίας καί μετεπαναστατικῆ – Νεοελληνικῆ ποίηση καί Δημοτικό τραγούδι. Πρόκειται γιά ἔργο τεράστιου μόχθου πού εἶναι μιᾶ πλήρης κωδικοποίηση τοῦ ποιητικοῦ μας Λόγου, μιᾶ ἐργασία γνώσης, ἔρευνας κριτικῆς, ἀσφαλτῆς αἰσθητικῆς καλλιέργειας. Χαρακτηριστική ἰδιουτυπία τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἡ παρουσίαση τῶν ποιητῶν ὄχι μέ ἀλφαθητικῆ σειρᾶ, ἀλλά μέ τήν χρονολογική σειρᾶ ἐμφάνισής τους στά Γράμματα. Ἐπαρκῆ θεωροῦνται ἐπίσης τά βιογραφικά στοιχεῖα

καθώς και τὰ κριτικά σχόλια γιά κάθε ένα ποιητή. Γράφει σχετικά μέ τήν έκδοση αυτή ὁ Περάνθης:

Ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης, πνεῦμα φιλομαθές καί φιλελεύθερο, ζητάει νά μάθει τίς συνθήκες γραφῆς τοῦ ποιήματος, σέ ποιά Συλλογή ὑπάρχει, καθώς καί ποιᾶν ἐπίδραση ἄσκησε ὁ δημιουργός του γενικότερα στήν εξέλιξη τῆς ποιήσης.

Ἡ παιδευτική ἀξία τῆς «Ἀνθολογίας τῆς ποιήσεως» γίνεται ὀλοφάνερη ὡς ἐκ τούτου, ὅπως ὀλοφάνερη εἶναι καί ἡ παιδευτική ἀξία τοῦ δευτέρου μνημειώδους ἔργου τοῦ Περάνθης, τῆς πεντάτομης «Ἑλληνικῆς πεξογραφίας», ἀνθολογίας τοῦ ἑλληνικοῦ πεξοῦ λόγου ἀπό τήν ἄλωση ὡς τούς καιρούς μας. Μᾶς ἐκπλήσσει ὁ ἀριθμός τῶν συγγραφέων πού ἀνθολογοῦνται καί δέν εἶναι λίγοι: ἐξακόσιοι εἰκοσι δύο πεξογράφοι, ὀγδόντα ἐπτά κείμενα ἀγωνιστῶν τοῦ '21, καθώς καί πενήντα δύο ἀνώνυμα κείμενα. Δέν εἶναι εὐκόλο νά προσμετρηθεῖ τό κεφάλαιο τοῦ μόχθου, τῆς ἐπιμονῆς καί τοῦ πάθους τοῦ Περάνθης νά περαιώσῃ μᾶς τέτοιας φύσης καί ἑκτασης ἐργασία Ἡ «Ἑλληνική πεξογραφία» παρουσιάζει τά αὐτά βασικά χαρακτηριστικά μέ ἐκεῖνα τῆς «Ἀνθολογίας τῆς ποιήσεως». Ἐκεῖνο ὅμως πού ὑψώνει τήν «Ἑλληνική πεξογραφία» στό ἐπίπεδο τῆς ἐθνικῆς προσφορᾶς εἶναι αὐτή ἡ ἀσίγαστη ἀγάπη τοῦ δημιουργοῦ της πρός τούς χαμένους θησαυρούς τῶν αἰῶνων τῆς σκλαβιάς. Ἀφιερώνοντας χρόνια μόχθου καί ἔρευνας στά πνευματικά Μανουαλεῖα τοῦ Γένους μας, διασώζει σπάνια, ἀγνωστα ἤ καί δυσεῦρετα κείμενα. Κείμενα δηλαδή σοφῶν, λογίων, διδάχων τοῦ Γένους, καλογέρων, δεσποτάδων, πατριαρχῶν, ἱατροφιλοσόφων καί ἀγωνιστῶν. Γραπτά μνημεία πού θά λέγαμε ἀναβιώνουν τό ἱστορικό μας παρελθόν καί ὀριοθετοῦν τήν ἐθνική καί πολιτιστική μας ταυτότητα.

Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Περάνθης, μέ αὐτήν τήν γερή ἀρματωσιά τῆς παιδείας του, τήν βαθιά γνώση τῆς παρακαταθήκης μας, μέ τόν σταθερό του προσανατολισμό πρός ὅτι ἐθνικό καί διαχρονικό ἑλληνικό, στρέφεται πρός ἕναν ἄλλο κλάδο, ἐξίσου καί πολλαπλά σημαντικό: τό μυθιστόρημα, ἰδιαίτερα τήν μυθιστορηματική βιογραφία. Στόν τομέα αὐτόν ὁ Περάνθης καταλείπει ἔργα ἀντοχῆς στόν χρόνο, δημιουργήματα ἀληθινοῦ πάθους, ἀγάπης, πλούτου ἐσωτερικοῦ, ποιητικῆς εὐαισθησίας. Καί νομίζω πῶς εἶναι καιρία τά ὅσα ἔγραψε κάποτε ὁ Νότης Ρυσιάνος:

Ἡ μεταπολεμική γενιά τῆς Λογοτεχνίας μας καθιερώνεται σιγά-σιγά σάν μιᾶ γενιά πεξογράφων. Καί ὅμως ὅλοι οἱ ἀξιόλογοι πεξογράφοι της δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά καθαρόαιμοι ποιητές... Ἐπιτέλους, δέν εἶναι λίγο, μέσα σέ τέτοια ἐποχή παγεροῦ ὀρθολογισμοῦ καί νοστοροπίας, νά βρῆσκει τρόπο ὁ κορδαλλός τῆς καρδιάς μας νά πεῖ τό τραγούδι του. Καί ὁ Περάνθης τραγουδεῖ σεμνά, χωρίς στόμφο. Ἐχει ἕναν λυρικό πλοῦτο στήν καρδιά του. Κι ἂν δέν τόν συγκεντρώνω σ' ἕνα καθαρά ποιητικό κείμενο κι ἂν τό σκορπίζει σέ βιογραφίες καί διβλία, δέν πρόκειται νά πάει χαμένος.

Αὐτός ὁ λυρικός πλοῦτος, ἡ μεγάλη του ἀρετή, εἶναι ἐκδηλῆ στίς ἐκτενεῖς Εἰσαγωγές τῶν Ἀπάντων πού ἐξέδωσε τοῦ ποιητή Λ. Μαβίλη, τοῦ Μιχαήλ Μητσάκη, τοῦ

Παπαδιαμάντη. Στά δοκιμιά του επίσης και στίς ποικίλες διαλέξεις του για θέματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, παντοῦ ἐκχειλίζουσα εἶναι ἡ ἀγάπη, ἡ τρυφερή φροντίδα τοῦ ἀγρυπνοῦ μελετητῆ τῶν προσώπων μέ ἕναν λόγο γλαφυρό, κυρίαρχο ὄργανο στά χέρια του.

Ἄπό τίς πρώτες ἀγάπες τῆς ζωῆς του ἦταν ὁ πονεμένος, πρόωρα χαμένος Ἡπειρώτης ποιητής Κώστας Κρουστάλλης. Τόν ἐτίμησε πολλαπλά ὁ Περάνθης. Μέ τήν μνημειώδη ἐργασία του μάς ἀνάστησε τήν μορφή τοῦ «Τραγουδιστῆ τοῦ Βουνοῦ καί τῆς Στάνης». Μᾶς ἔφερε στό φῶς ἄγνωστα ποιήματά του, φώτισε λεπτομέρειες τῆς ἀδάσταχτης ψυχικῆς του ταλαιπωρίας καί τέλος, ὀλοκλήρωσε φιλολογικά καί κριτικά τό ἔργο τοῦ ποιητῆ ἀνοίγοντας τόν δρόμο τῆς ἀναγνώρισής του.

Τό χρέος του πρός τόν Κρουστάλλη δέν σταμάτησε ἐδῶ ὅμως. Ἐγκαινιάζοντας τό Ἱστορικό μυθιστόρημα, τήν μυθιστορηματική βιογραφία, παρουσίασε τόν «Τσέλιγκα», μυθιστορηματική βιογραφία τοῦ ποιητῆ. Νά τί σημειώνει ὁ Περάνθης στόν Πρόλογο τῆς ξαναπλασμένης ἐκδοσης τοῦ βιβλίου του:

Ὁμολογῶ πῶς καταπιάστηκα τό ξαναστίσιμο τοῦ «Τσέλιγκα» μέ τρυφερό ζήλο. Ἔχει μιά ὁμορφιά νά γυρᾷς στίς πρώτες πηγές τῆς χαρᾶς σου... ὁ καινούργιος «Τσέλιγκας» ἀνασταίνει τήν πατριωτική ἀτμόσφαιρα τῆς ἀλύτρωτης Ἡπείρου καί τό πνευματικό κλίμα τῆς ἀναγεννώμενης Ἀθήνας μέ ἀφορμή τόν Κρουστάλλη, προβάλλοντας ἕνα βίο πού κύλησε σεμνός καί ἀστόλιστος μέ ἀνδρική καρτερία καί δωρικὴν ἀρετή.

Φτάνει ἐπίσης ὁ Περάνθης νά ὁμολογήσει πῶς μέ τόν «Τσέλιγκα» μέστωσε ἡ πείρα του γιά νά πλάσει τήν ἄλλη, λαμπρή μυθιστοριογραφία του, τόν «Κοσμοκαλόγερο», ὅπως μέ ἐπιτυχία τόν τιλοφόρησε, ἐμπνευσμένο ἀπό τήν ζωή τοῦ μεγάλου – μεγάλου Σκιαθίτη πεζογράφου μας, τοῦ Α. Παπαδιαμάντη. Κι ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικά:

Στόν Κρουστάλλη στάθηκα μέ κατανόηση καί συμπάθεια· στόν Παπαδιαμάντη μέ ἀγάπη καί σεβασμό.

Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ δύο αὐτές μορφές κινοῦν τό ἐνδιαφέρον, τήν θερμήν ἀγάπη τοῦ Περάνθης. Πιθανόν, γιατί ἀγγίζουσιν, ἐρχονται πιό κοντά στήν δική του ὑπερευαίσθηση, θά ἴεγα μοναχική, ἐσωστρεφή ψυχή, πού δέν ἀποζητεῖ τόν ἔπαινο τῆς ἀγορᾶς. Στόν «Κοσμοκαλόγερο» ἡ ἐσωτερική περιπέτεια τοῦ Παπαδιαμάντη – ἕνας ἀδιάκοπος ἀγώνας τοῦ δαίμονα τῆς σάρκας μέ τόν ἄγγελο τῆς χριστιανικῆς ψυχῆς– δίνεται μέ ἐνάργεια, ὀλοφάνερη συγκίνηση καί ἀφθονες ποιητικές πραγματώσεις. Ὅπως χαρακτηριστικά σημειώνει ὁ Περάνθης:

Ἡ μορφή τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη μοῦ παράστεκε νύχτα-μέρα καί ἡ ἀγιότητα τῆς ψυχῆς του διαπότιζε τήν διάθεσή μου. Κουβέντιαζα μαζί του, ἐρχόταν στόν ὕπνο μου... Δέν καταστάλαξα ποτέ σέ μιά τελική διατύπωση, ἀν δέν μέ ἀνάπαυε ἡ ἐντύπωση πῶς ἦταν κι ἐκεῖνος σύμφωνος.

Ἐννέα φορές ἔγραψε καί ξανάγραψε τήν δουλειά αὐτή καί ἀπό τίς ἀρχικές 1100 σελίδες ἀπόμειναν 400 ὀριστικές.

Ἵπως σημειώνει ὁ κριτικός τῆς Τέχνης Β. Βαρίκας:

Μονάχα ἡ ἀγάπη καί ἡ συμπάθεια θά μπορούσαν νά ἐμπνεύσουν καί νά φέρουν σέ πέρας τέτοια ἔργασία. Πιστός στήν ἱστορικήν ἀλήθεια ἐξάντλησεν ὁ Περάνθης ὅλες τίς πηγές καί τά βοηθήματα πού ἀναφέρονται στήν ζωή τοῦ συγγραφέα τῆς «Φόνισσας». Ἐντελῶς οἰκείο φαίνεται ὅτι τοῦ εἶναι τό ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Τά ἐπεισόδια καί οἱ σκηνές τοῦ βιβλίου του δέν δείχνουν μονάχα τήν ἰκανότητά του νά ψυχογραφεῖ ἀνθρώπους. Μᾶς δίνουν ταυτόχρονα μιᾶ ζωντανή εἰκόνα μιᾶς ὀλάκερης ἐποχῆς.

Στόν «Ἄμαρτωλό», μυθιστορηματική βιογραφία τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ Κ.Π. Καβάφη, ὁ Περάνθης ἀντιπαρέχεται οὐσιαστικά τήν σχετική ἀνεκδοτολογία καί παραφιλολογία, πού ἀγγίζει τήν ἰδιαίτερη, προσωπική ζωή τοῦ ποιητῆ. Δέν κάνει φιλολογία, ἀλλά τόν ἐνδιαφέρει ὁ ἐσωτερικός ἀνθρώπος, ἡ βαθύτερη ὑπόστασή του, ὁ δραματικός πυρήνας δηλαδή ὅπου καί ὑποκρύπτεται ἡ ἐρμηγεία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου. Προλογίζοντας ὁ Περάνθης σημειώνει:

Ὁμολογῶ πῶς οἱ σελίδες πού ἀκολουθοῦν μέ δυσκόλεψαν ὄχι λίγο. Ἀμφιβάλλω ἂν ἄλλη μορφή προβάλλει τόσα ἐμπόδια στήν μυθιστορηματοποίηση. Ἀπό τήν ζωή του ἔλειπε ὁ φυσιολογικός ἔρωτας, πού ὁμορφαίνει ὄχι μόνο τήν ζωή, ἀλλά καί τά βιβλία. Στήν θέση του ὑπῆρχε ἡ γνωστή ἐκνομη ἀδυναμία, πού δέν μπορούσες νά τήν παρακάμψεις, ἀφοῦ αὐτή ὑπέθαλπε τό ἔργο του... Τό ἀνεκδοτολογικό ὑλικό τῆς ὠριμότητος –περιττό ἀπό ἕνα σημεῖο κι ἐπιτα– δέν χρησιμοποίησα παρῶ σέ ὅση ἔχταση ἀπαιτοῦσε ἡ κατανόηση τῆς ψυχολογίας του.

Ἵπως πολύ ὀρθά εἰπώθηκε, δέν ἦταν εὐκολο τό πέρασμα τοῦ Περάνθη ἀπό τόν ἅγιο τῶν ἑλληνικῶν Γραμμάτων, τόν Παπαδιαμάντη, στόν ἄμαρτωλό Καβάφη. Κατόρθωσε ὅμως μιᾶ ἐρμητική ψυχολογία νά τήν ἰχνηλατήσει ψυχολογικά καί νά ἐκφράσει καλλιτεχνικά καί μέ διακριτικότητα ἕνα πάθος πού στάθηκε καί τό πιό ἐντονο γνώρισμα τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Καβάφη.

Στόν Περάνθη βαίνουν παράλληλα ἡ λεπτότατη λυρική φύση, ἡ λεπταίσθητη καλλιτεχνική ἰδιοσυγκρασία, μέ τήν ρωμαλέα προγονική καταβολή: τήν βουνίσια, τήν πατριωτική, τόν προμαχῶνα τῆς ἐθνικῆς ιδέας καί τιμῆς, τήν Ἕπειρο. Μέσα στό πνεῦμα αὐτό εἶναι γραμμένες οἱ μελέτες καί οἱ διαλέξεις του οἱ σχετικές μέ τήν Ἕπειρο καί τά τέκνα της. Ἔδωσε ἀρκετές διαλέξεις ὁ Περάνθης στά Πάννενα καί στήν Ἄρτα. Ἀναφέρω ἐνδεικτικά ὀρισμένες διαλέξεις του ἐδῶ στήν Ἄρτα μέ πρόσκληση καί ὀργάνωση τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς»:

Στίς 18.10.1953, μέ θέμα: Ὁ αἰσθηματικός Παπαδιαμάντης

Στίς 26.4.1954, μέ θέμα: Ὁ αὐτοεξορισμός τοῦ Συρράκου

Στίς 7.5.1956, μέ θέμα: *Νικόλαος Σκουφᾶς, μιά μεγάλη καρδιά ραγιμένη, (μέ τήν εὐκαιρία τῶν ἐξήντα χρόνων ἀπό τῆς ἰδρύσεως τοῦ «Σκουφᾶ»)*

Στίς 22.3.1970, μέ θέμα: *Ἡ Ἥπειρος, λίκνο τῶν θρύλων*

Στίς 3.4.1976, μέ θέμα: *Ἡ πνευματική μας παράδοση*

Πόσο ξεστάθηκε ὁ Περάνθης μέσα στό οἰκεῖο περιβάλλον τῆς Ἄρτας, καθώς τοῦ ἐπιδαψίλευσε τόσες τιμές ὁ κόσμος της, κυρίως διά μέσου τοῦ «Σκουφᾶ», φαίνεται ζωντανά καί σέ μίαν ἐπιστολή του πρὸς τόν τότε Πρόεδρο τοῦ Συλλόγου, τόν ἀείμνηστο Ξενοφῶντα Κοτσαρίδα.

Αἰσθάνομαι, λέγει, θαύτατην ὑποχρέωση νά εὐχαριστήσω θερμότατα... Αὐτήν τήν φορά, δουτηγμένος ὀλόκληρος στά αἰσθήματα τῆς ἀγάπης σας, ζώντας ἀπό κοντά καί τόσο έντονα τίς ἐκδηλώσεις τῆς εἰλικρινοῦς σας συμπαθείας καί τιμῆς, εἶναι φυσικό νά νιώθω ιδιαίτερα συγκινημένος. Μιά συγκίνηση πού μέ ἀμείβει γιά πολλοὺς ἀφανεῖς μόχθους καί ταυτόχρονα μέ ὑποκινεῖ νά ξεπεράσω τόν ἑαυτό μου καί νά φανῶ ἀντάξιος τῶν προσδοκιῶν σας.

Θαρρῶ πῶς ὁ Περάνθης κράτησε τόν λόγο του ἢ μᾶλλον τόν ξεπέρασε. Τό ἔργο πού κατέδειξε πόσο Ἠπειρώτης, πόσο ἀρχέγονος εἶναι ὁ «ἀνθοειδῆς Περάνθης», κατά τήν ἔκφραση τοῦ κριτικοῦ Ἀντρέα Καραντώνη, εἶναι τό ἱστορικό του μυθιστόρημα: «Οἱ Σουλιῶτες». Ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος:

Ἡ βάση τοῦ βιβλίου εἶναι ἱστορική καί μερικοί ἀπό τοὺς ἥρωες ὑπαρκτά πρόσωπα. Τό φυσικό πλαίσιο, οἱ μάχες, οἱ χρονολογίες εἶναι ἀληθινά. Ἀλλά οἱ «Σουλιῶτες» δέν εἶναι Ἱστορία. Εἶναι μυθιστόρημα. Γιατί ἐδῶ κυριαρχεῖ ἡ φαντασία πού ἀναπληρῶνει ὅσα δέν εἶναι τῆς Ἱστορίας νά διασώσει: ἡ λεπτομέρεια, ἡ ἀπόχρωση, ἡ διαγραφή τῶν χαρακτήρων, ἡ ψυχολογική διεύθυνση καί γενικά ἡ σύλληψη τοῦ ἁπιαστοῦ ἐκείνου πνεύματος, πού ἐμψύχωνε τό γένος καί τ' ὀδηγοῦσε ἀπό ἄθλο σέ ἄθλο, στήν μεγαλοουργία καί τήν ἀπελευθέρωση. Οἱ κύριοι ἥρωες τοῦ ἔργου, ἡ Βαγγελή, ὁ Βασίλης Τόντας, ὁ Κόγκας Δράκος, δέν ὑπῆρξαν ποτέ· δημιουργήθηκαν ἀπό τό ὑλικό μυριάδων ἄλλων Σουλιωτῶν πού ὑπῆρξαν. Ἀντιπροσωπεύουν τίς ἀρετές ὄλων τῶν Σουλιωτῶν. Ἡ περίπτωση τῆς Σουλιώτικης Πολιτείας εἶναι ιδιαίτερα συγκινητική. Ὅχι μόνο γιατί ἐπέστεψε τό δράμα τοῦ Ζαλόγγου, πού ὀλοκληρώθηκε μέ τήν τραγωδία τοῦ Σέλτσου, ἀλλά γιατί διαίωνισε μορφές καί χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς διάρκειας.

Σχετικῶς ὀλίγα εἶναι τά ἔργα πού ἀναφέρονται στοὺς ἀγῶνες, τά μαρτύρια καί πάθη τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ, κείμενα πού θά τά χαρακτηρίζαμε τῆς ἑλληνικῆς ἀθανασίας, μνημεῖα ἐθνικῶν συγγραφέων. Καί ποιοί δικαιοῦνται νά κατέχουν τόν τίτλο τοῦ Ἐθνικοῦ Συγγραφέα; Ἀσφαλῶς ἐκεῖνοι πού ἀθανατίζουν ἓνα βεβαιωμένα ἔνδοξο, ἀπεφθο παρελθόν, σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τοὺς στρατευμένους πού προπαγανδίζουν ἓνα μέλλον. Καί ὁ Περάνθης μπορεῖ νά χαρακτηριθεῖ ἐθνικός συγγρα-

φέας, μέ τήν ἔννοια ὅτι οἱ χαρακτῆρες του, εἴτε δανεισμένοι ἀπό τήν Ἱστορία, εἴτε πλασμένοι ἀπό τήν γονιμοποιό, δράση τῆς φαντασίας, δέν εἶναι τύποι αὐθεντικά νεοελληνικοί μόνο· εἶναι ταυτόχρονα διαχρονικά ἑλληνικοί, ἀγγίζουσι τά κράσπεδα τοῦ Ὀμηρικοῦ κόσμου μέ τά αἰώνια χαρακτηριστικά τοῦ ἦθους καί τῆς λεβεντιάς. Εἶναι συγγραφεῖς «βολτόμετρα καί μανόμετρα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς πατρίδας τους», κατά τήν ρῆση τοῦ ποιητῆ Ἑζρα Πάουντ, καθόσον ἡ φωνή τους ὑψώνεται πέρα ἀπό τό ἀτομικό καί παροδικό. Ριζωμένοι καθώς εἶναι βαθιά στό χῶμα τῆς γῆς τους, τῆς ἱστορικῆς μνήμης καί τῆς διωμένης ζωῆς τοῦ παρελθόντος τους, ἔχουν πρό πολλοῦ περάσει στήν ὄχθη τοῦ Ἑμεῖς, κατά τήν διδαχή τοῦ μεγάλου Μακρυγιάννη.

Ἴσως ὅλα αὐτά μιά λέξη θά μπορούσε νά τά συνοψίσει: Ἑλληνικότητα. Περίτεχνα ἀποδίδει τό περιεχόμενο τῆς λέξης αὐτῆς ὁ Λογοτέχνης καί Κριτικός Κ. Τσιρόπουλος:

Ἡ ἑλληνικότητα δέν εἶναι σοβινιστική, κλειστή. Εἶναι εὐπροσήγορη, ἀνοιχτή. Ἐκφράζει τό ἦθος τοῦ ἕλληνα ἀνθρώπου, τήν φωτεινή του φύση, τήν εὐκίνηση κοινωνική του ζωή. Ἐκφράζει ὄχι μόνο τό πνεῦμα του, ἀλλά καί τό σῶμα του καί τό τοπίο πού τόν γέννησε καί τόν ἀνάθρεψε.

Αὐτήν τήν ἑλληνικότητα μᾶς παρουσίασε ὁ Σολωμός, πρό πάντων μέ τούς Ἐλευθερούς Πολιορκημένους. Τήν ἀναγνωρίζουμε στούς ὑψηλόφρονες στίχους τοῦ Κάλδου, στό ἥρωικό πνεῦμα τοῦ Βαλαωρίτη, στήν πεξογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη, στόν Ἀλαφροῖσκιωτο τοῦ Σικελιανοῦ, στούς μεγάλους τῆς γενιᾶς τοῦ '30.

Συνεχιστής αὐτῆς τῆς παράδοσης καί ὁ Περάνθης. Μᾶς ἀνάστησε χαρακτῆρες ἀπό τήν διωμένη μέ πόνο καί μόχθο περιπλάνησή του στίς ἀτραπούς καί τούς λειμῶνες τοῦ ἔθνικου μας βίου. Στό πνεῦμα αὐτό κινουῦνται ἀκόμη καί τά δώδεκα μελετήματά του μέ θέμα τήν ἐθνεγεροσία κάτω ἀπό τόν τίτλο: «Τό Εἰκοσιένα ἀπό τή Σταύρωση στήν Ἀνάσταση». Στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ σημειώνει:

Τό εἰκοσιένα εἶναι ἓνας ἀστεῖρευτος πακτωλός διδαγμάτων. Μιά ἀκένωτη πηγῆ αὐτογνωσίας. Ἀπ' αὐτό ἀντλοῦμε τίς ἀπαρχές τοῦ ἐλεύθερου βίου. Ἀπ' αὐτό πρέπει νά ἀντλοῦμε πού θά μᾶς κραταιώνει στίς ὅποιες ἐθνικές ἀντιξοότητες. Τό εἰκοσιένα μᾶς καίει ἀκόμα. Μᾶς πονάει. Μᾶς συνεπαίρνει. Εἶναι τό πιό κοντινό μέρος ἀπό τά θαύματα τῆς ἑλληνοσύνης. Καί καθώς κλείνει ὅλη τήν προγενέστερη πείρα, φτάνει μόνο του νά μᾶς ὀδηγήσει ὡς τίς ἀπώτατες ρίζες μας.

Ὁ Περάνθης μίλησε ὡς ἀρμόδιος γιά τό '21, γιατί εἶναι βαθύς μελετητής τῆς ἐθνεγεροσίας. Τά δῆματα αὐτῆς τῆς στροφῆς ἀναφαίνονται στό πρῶτο του δημοσίευμα γιά τόν Κρυστάλλη, τό τσομπανόπουλο πού εἶχε μέσα του ἔντονο τόν καημό τῆς ἐλευθερίας. Ἀργότερα μέ τούς «Σουλιῶτες» του καί μέ τήν ὀγκώδη του «Ἑλληνική Πεξογραφία», μέρος τῆς ὁποίας εἶναι ἀφιερωμένο στήν μελέτη τοῦ ἀγῶνα μέσα ἀπό κείμενα λογίων καί ἀγωνιστῶν. Τό ἔδειξε ἐπίσης μέ τόν τεράστιο συνθετικό του

πίνακα από την εποποιία του '21, πού τον παρουσίασε με τό τρίτομο ιστορικό του μυθιστόρημα «'Ο Δαίμονας».

Στόν «Δαίμονα» βιογραφείται, ανασταίνεται μέ ένα καινούριο τρόπο καί μέ τό γνωστό συναρπαστικό ύφος, ένας από τούς άμφισθητούμενους ήρωες, 'Ο 'Οδυσσεάς 'Ανδρουτσοσ. Σκιές, άμφιβολίες, ύποψίες γιά όρισμένες πράξεις του 'Οδυσσεά είχαν όδηγήσει τήν μορφή αυτή στό περιθώριο. Άς δούμε όμως πώς τόν βλέπει ό Περάνθησ. Σημειώνει:

'Ο Δυσσεάς του Δαίμονα δέν είναι τό εφεύρημα μυθοπλαστικής έφεσης, παρά ό 'Ανδρουτσοσ ό ίδιος βγαλμένος από τά περιστάτικά πού τόν πελέκησαν. Ένας Δυσσεάς πού λαμπαδιάζει όλόκληροσ από μεγαλοσύνη καί αλήθεια. Δέν ντρέπομαι νά τό όμολογήσω πώς είμαι μέ τόν Δυσσεά, δικός του καί λάτρης του, άφόντας είδα τό αληθινό του πρόσωπο. Μπήκα στήν στόχασή του κι άκουσα τίς διάτες του. Καί σάν διάτα τό παίρνω καί σάν χρέος τό δέχομαι νά ιστορήσω τήν πίκρα του καί τήν μοίρα του καί τήν μεγαλοσύνη του.

Αυτόν τόν 'Ανδρουτσο μās έδωσεν ό Μιχάλης Περάνθησ, μέ τό πάθος καί τήν θυσία τής αγάπης. Καί νά σκεφθούμε πώς του χρειάστηκαν δυόμιση χρόνια μόνο καί μόνο γιά νά άποθησαυρίσει τό τεράστιο σχετικό άρχείο του ιστοριοδίφη Γιάννη Βλαχογιάννη! Πόσοι, αλήθεια, θά μπορούσαν νά παραβληθούν μαζί του στήν χαλκέντερη άντοχή, στήν άκάματη μελέτη, τήν έξονυχιστική έρευνα, στό πείσμα του γιά τήν αναδίφηση καί αξιολόγηση τών πηγών!

Δέν μπορεί νά μη σταθει κανένας μέ εύλάβεια καί σεβασμό στίς μεγάλες άρετές του Περάνθη, πού προσπάθησα νά δώσω στά περιορισμένα πλαίσια αυτού του άφιερώματος. Μās έδωσε τήν μαρτυρία καί τήν κατάθεσή του ως ένας από τούς κύριους εκπροσώπους τής γενιάς του '40 μέ μιάν άκραιότητα καί έναν λόγο ύποδειγματικό. 'Ο Περάνθησ φυλάγει Θερμοπύλεσ καί οι Θερμοπύλεσ του είναι αυτό τό πάναγνο πάθος του πρós τήν γενέθλια γή καί μέ ό,τι πολυτιμότερο πηγάζει από τίς ρίζεσ της. Μέ ό,τι μοσχοβολάει ως έλληνική καρδιά, ως άρχοντιά, ως ήθος, ως λεβεντιά καί καρτερία, ως έρωσ έλευθερίας. Τέλοσ, ως ό,τι συναπαρτίζει τήν Κιθωτό τής έθνικής μας ζωής, πού στά χείλη του Γενάρχη τής ποιήσήσ μας, του Σολωμού συμπεριέχεται μέσα σέ δύο λέξεισ: *Έλευθερία καί Γλώσσα.*

Τήν ήμέρα πού κοιμήθηκε, Παρασκευή, τρείσ Αυγούστου του 1984, χάσαμε ξαφνικά τήν λαλιά, τό τραγούδι του Κορυδαλλού, πού αντιπροσώπευε ό Μιχάλης Περάνθησ. 'Ο άτελειώτοσ όμως αντίλαλοσ αυτήσ τής λαλιάσ παραμένει, θαρρώ, ένεργόσ, δάσκαλοσ καί όδηγόσ γιά όσουσ τολμούν νά άθλούνται στά μεγάλα καί τά ύψηλά, στόν λυτρωτικό στοχασμό, πού μόνον οι άξιιοι είναι σέ θέση νά πραγματοποιήσουν.

ΤΑ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ

Ἀφήγημα

(Ἐνα ἐπεισόδιο ἀπ' τῆ ζωῆ τοῦ Καραϊσκάκη)

Δ.Χ. ΜΠΟΣΙΝΑΚΗ

Ακρα σιωπή βασίλευε στό χωριό τό βράδυ ἐκεῖνο τοῦ Νοέμβρη. Ἡ νύχτα ἀσέ-
λινη καί τό κρύο περόνιαζε ὡς τό κόκαλο. Ἐνιωθε κανεῖς πὼς ἦταν μιά στιγ-
μή σάν πρὶν ἀπὸ τὴν καταιγίδα, ἂν καί τίποτε τό ἐξωτερικό σημάδι δέν ἔδειχνε
κάτι τέτοιο.

Ἐξω στὴν αὐλή τὰ παλικάρια εἶχαν ἀνάψει φωτιές καί στή θρόακα τους ψένα-
νε δυό κριάρια καί μερικά κοκορέτσια. Μέσα στό χαμόσπιτο ἔκαιγαν ἡ φωτιά στὴν
παρασιά καί μερικά παλικάρια ἦταν καθισμένα κ' ἄκουμποῦσαν τίς πλάτες τους
στόν τοῖχο. Πιό κοντά στή φωτιά εἶχε καθήσει ἓνας ἄντρας. Εἶχε στρώσει τὴν καπότα
του πάνω σέ φοῦντες ἀπὸ ἔλατο. Κοίταζε τὴ φωτιά καὶ εἶχε πέσει σέ συλλογή. Οἱ
ἄλλοι γύρω του σιωποῦσαν, δέν θέλουν νά ταράξουν τίς σκέψεις του. Αὐτός φαινό-
ταν σάν κάτι νά σκέφτεται ἔντονα. Ἐστριβε πότε-πότε τό μουστάκι του κ' ἔξυνε
τό κεφάλι του. Ἐλεγε πὼς μιλοῦσε μόνος του ἢ μιλοῦσε σέ κάποιον σάν νά τόν
εἶχε μπροστά του. Πρόβαλε τότε στὴν πόρτα ἓνα παλικάρι, πού μπῆκε κ' ἔστρωσε
μιά ζυμώστρα, τό ἀργασμένο τραγόδεσμα, μπροστά στόν ἄντρα, σιμά στή φωτιά κ'
ἀπάνω του ἀπίθωσε κομάτια ἀπ' τό ψημένο κριάρι καί κριθαρένιο ψωμί. Αὐτός ἄπλωσε
τό χέρι του καί πῆρε κάπως ἀδιάφορα, χωρὶς ὄρεξη ἓνα κομάτι ἀπ' τό σφαχτό καί
τόφερε στό στόμα του. Τό μασουλοῦσε μέ τὰ χαλασμένα δόντια του, χωρὶς νά παρατάει
τούς συλλογισμούς του. Ἐπρεπε σάν ὑπεύθυνος καί μπιστεμένος ἄντρας νά στρώσει
τό ἐπόμενο σχέδιό του. Δέν εἶχε καιρό γιά χάσιμο. Οὔτε γιά φαῖ, κ' ἄς ἦταν κ'
ἀρρωστιάρης. Ἀπ' αὐτόν ἐκείνη τὴ στιγμή κρεμότανε ἡ τύχη τοῦ Γένους. Κι' αὐτός
τόξερε. Ἦταν βέβαια ὁ Καραϊσκάκης, ἐκεῖνο τό Ραδοβιζ'νό τό διαολόπιασμα, πού
μέσα ἀπὸ τὰ βάσανα τῆς ζωῆς καί τὴν τριβὴ τοῦ ἀγῶνα, μεταμορφώθηκε σέ ἄντρα
μέ τὰ οὔλα του. Εἶχε πάθει τό πείσμα κ' ἄλλα χουῖα ἀπὸ τὴ μάνα του, τὴ Σκου-
ληκαρίτισσα, τὴ Ζωή. Ἐτσι, μασουλοῦσε, κοίταζε τὴ φωτιά καί σκεφτότανε. Ἐκείνη
τὴ στιγμή ἔφτασε διαστικά ἓνα παλικάρι ἀπ' ἓνα καραούλι στά ψηλώματα μπῆκε
στό χαμόσπιτο καί μίλησε κατ' εὐθεία στόν Καραϊσκάκη.

— Καπετάνιο...

— Τί ναι ὠρέ... γύρισε τό ἀετίσιο βλέμα του ὁ Καραϊσκάκης γιὰ νά ξεκρίνει
καλλίτερα μέσα στό θαμπό φῶς τοῦ λυχναριοῦ, τό μπιστεμένο παλικάρι ἀπ' τό δικό
του νταϊφῶ.

— Νά, καπετάνιο... ἓνας Καλόγερος ἦρθε μέσα στὴ νύχτα. Λέει κ' ἐπιμένει πὼς

είναι ανάγκη πᾶσα νά σέ ἰδεῖ. Λέει πὼς δέν χωράει καμμιά καθυστέρηση. Καί τό δευτερόλεπτο εἶναι πολὺτιμο. Ἔτσι, τόν ἔφερα καί στέκεται ὄξω.

Ἐννοῦντας τὸν ἔφερα καί στέκεται ὄξω. Ὁ Καραϊσκάκης πρόσταξε νά τον μπάσουν μέσα. Δέν πρόλαβε νά τελειώσει τὸ λόγο του κ' ἀμέσως ὄρμησε στό κατάφλι ὁ Καλόγερος, λές καί κρυφάκουγε νά πιάσει τὴν ἐντολή τοῦ Καπετάνιου.

Τὰ σουσοῦμια του ἔδειχναν τοῦτον τόν άντρα λεβεντόκορμο, μέ ἔντονα χαρακτηριστικά. Ἦταν δέν ἦταν τριάντα χρονῶν. Μέ τὴν ὀρμή του ἀπευθύνθηκε στὸν Καπετάνιο, χωρὶς νά ρωτηθεῖ.

– Ἐρχομαι, Καπετάνιο, ἀπ' τὴ Δαύλεια, ἀπ' τὸ μοναστήρι τῆς Παναγιᾶς, τὴν Ἱερουσαλήμ. Πλάνταξε τὸ ἄλογό μου ὥσπου νά φτάσω, τὸ γληγορότερο πού μποροῦσα. Εἶμαι ἀνιψιός καί ὑποταχτικός τοῦ Ἡγούμενου.

Μ' ἔστειλε νά σοῦ πῶ ἓνα μυστικό, πού κανέννας ἄλλος, ἐξόν ἀπὸ σένα, δέν πρέπει νά τό ἀκούσει. Ὁ Καραϊσκάκης πρόσταξε τοὺς ἄλλους νά βγοῦν ἔξω ἀπὸ τὸ χαμόσπιτο. Καί κάλεσε τόν Καλόγερο μέ φιλικὸ τόνο.

– Ἐλα κάτσε ἐδῶ κοντά μου νά φᾶμε μαζί. Πάνω στὴν ὥρα ἔφτασες.

Ὁ Καλόγερος δίσταζε καί γυρόφερνε τὸ βλέμμα του γύρω στοὺς τοίχους. Ὁ Καπετάνιος τόν ὑποχρέωσε νά καθήσει κ' ἔδειχνε ἀνυπόμονος νά ἀκούσει αὐτὸ τὸ μυστικό, πού εἶχε νά τοῦ πεῖ ὁ μπιστεμένος τοῦ Ἡγούμενου. Αὐτὸς ὅμως δέν μιλοῦσε κ' ἔριχνε κάτι λοξές ματιές σ' ἓνα παλικάρι πού στεκότανε ὄρθιο καί τοὺς κέρασε κρασί σέ μπακιρένια τάσια. Κι' ὡς δίσταζε καί δέν τοῦ πῆγαινε νά μιλήσει θαρρετὰ μπροστά σ' ἄλλον, ἐξόν ἀπὸ μόνο τόν ἴδιο τόν καπετάνιο. Ὁ Καραϊσκάκης τὸ κατάλαβε καί διάλυσε τὸ δισταγμὸ του.

– Μὴ σέ νοιάζει, μίλα λεύτερα. Εἶναι ὁ Ζαφεῖρης τὸ πιὸ μπιστεμένο μου παλικάρι, τοῦπε.

Ὁ Καλόγερος ἔριξε μιὰ τελευταία ἐξεταστικὴ, ἀπορημένη ματιὰ στό Ζαφεῖρη καί κοίταξε κατάματα τόν καπετάνιο.

– Ὁ Ἡγούμενος μ' ἔστειλε νά σοῦ πῶ πὼς στό Μοναστήρι μας βρίσκονται ὁ Κεχαγιάμπεης τοῦ Κιουταχῆ καί ὁ Μουστάμπεης. Στὴ Δαύλεια καί στὰ γύρω χωριά ρίξανε προσωρινὰ ὄρδι. Λέω προσωρινὰ, γιατί λογαριάζουνε αὔριο κιόλας γύρω στό μεσημέρι νά διαβοῦνε ἀπ' τὴν Ἀράχωβα καί νά τραθήξουνε γιὰ τὰ Σάλωνα. Θέλουν νά χτυπήσουν τοὺς δικούς μας ποῦχουν κλείσει τοὺς Τούρκους στό Κάστρο καί νά λύσουν τὴν πολιορκία. Ἄ, καί κάτι ἄλλο. Ὁ Ἡγούμενος λέει πὼς αὐτοὶ πρέπει νᾶναι πάνω-κάτω τρεῖς χιλιάδες. Εἶπε καί κοντοσταμάτησε γιὰ νά καλοσκεφτεῖ.

– Καί πὼς τᾶμαθε, ὦρέ, αὐτὰ ὁ Γούμενος; Πὼς εἶναι δέβαιος πὼς αὔριο θά κινήσουνε γιὰ πάνω;

– Ἐνα καλογέρι μας ξέρει καλά τούρκικα. Οἱ μπέηδες φάγανε στό Μοναστήρι μας καί τοὺς ὑπηρετοῦσε αὐτός. Τοὺς κέρναγε κρασί. Σέ μιὰ στιγμή, ἄκουσε τὸ Μουστάμπεη νά ξηγάει τὸ σχέδιο στό Κεχαγιάμπεη. Τότες ἔκλεψε λίγο χρόνο καί τὸ φανέρωσε στὸν Ἡγούμενο. Τετραπέρατο καλογέρι, σοῦ λέω. Καί ἀμέσως ὁ Ἡγούμενος μ' ἔστειλε νά στὰ πῶ γιὰ νά προλάβεις.

– Ποιὸ εἶναι τὸ σχέδιό τους, ὦρέ;

Ὁ Καλόγερος τοῦ ἐξήγησε πὼς σχεδιάζουνε γιὰ αὔριο. Πολλὰ πρωτὶ νά ξεκινήσουν κάπου πεντακόσιοι Ἀρδανίτες περνώντας πάνω ἀπ' τὸν Παρνασσὸ καί νά

φτάσουν στην 'Αράχωβα. Οί υπόλοιποι θά περάσουν ἀπ' τό στενό τοῦ Ζεμενοῦ. Ἔτσι, ἀφοῦ θά φτάσουν οἱ Ἀρβανίτες πρωτύτερα στήν 'Αράχωβα, νάρθουν βοήθεια στό Ζεμενό, ἄν χρειασθεῖ. Σταμάτησεν ὁ Καλόγερος καί σκεφτόταν, ἄν τάλεγε καλά. Κι' ὁ Καραϊσκάκης βρῆκε τήν εὐκαιρία νά τόν ρωτήσει.

– Δέ μοῦ λές, ξέρουν πώς ἐμεῖς θρῖσκόμαστε ἐδῶ;

– "Ὁχι, δέν τό ξέρουν! Τοῦπε κοφτά ὁ Καλόγερος καί συνέχισε.

– Ὁ Ἠγούμενος τούς εἶπε πώς θρῖσκόσαστε ἀκόμη στή Δοβραΐνα. Ξέρει βέβαια αὐτός πώς φτάσατε ἐδῶ. Τῷμαθε ἀπό 'ναν ὑπηρέτη τοῦ Μοναστηριοῦ, πού συναπαντήθηκε στό δρόμο μέ παλικάρια σου. Ὁ Καλόγερος κοντοστάθηκε κι' ἀνάσανε βαθειά, καθώς μιλοῦσε μέ διάση.

– Καλά, τοῦ λέει ὁ Καραϊσκάκης. Γύρνα πίσω χωρίς χασομέρια καί πές στό Γούμενο πώς τοῦ χρωστάω μεγάλη χάρη γιά τοῦτο τό ξεχωριστό μαντάτο. Πές του ἀκόμη νά κάνει εὐκές καί παράκλησες γιά μᾶς, πού πολεμάμε γιά πίστη καί πατρίδα. Τήν ἴδια δουλειά κάνουμε. Καί τί τραβάμε γιά ὅλα τούτα! Ὁ Καραϊσκάκης παράγγειλε ἀμέσως νά συναχτοῦν στό χαμόσπιτο κι' οἱ ἄλλοι Καπετανεῖοι. Εἶχε νά τούς μιλήσει γιά τήν παραγγελιά τοῦ Ἠγούμενου.

Ὁ Καλόγερος, χωρίς νά προσθέσει τίποτ' ἄλλο, χάθηκε μέσα στό σκοτάδι τῆς νύχτας. Ἐλυσεν πιό κάτω τό ἄλογό του, ἕνα φαρί ἀράπικο, πού τῷχε δέσει ἀπό ἕνα θεόρατο πουρνάρι γιά ἀπάγκειο, γιά νά μήν πιαστοῦν τά πλευρά του, καθώς καταϊδρωμένο τόν εἶχε φέρει. Φοδότην ὁ καλόγερος τό τσουνχερό κρῦο πού εἶχε στό Δίστομο. Π' αὐτό τοῦ εἶχε ρίξει σ' ὄλο του τό κορμί ἕνα φαρδύ κίλιμι.

Καθάληκε ξανά καί ξεκίνησε μέ γοργό ρυθμό. ἤξερε τό δρόμο. Μονοπάτια δηλαδή καί κατοικόδρους. Ἐτρεχε ἀσταμάτητα, ὅσο βέβαια τοῦ τό ἐπέτρεπαν οἱ δρόμοι καί τ' ἄλογό του. Κάπου-κάπου στεκόταν κι' ἀφουγκραζότανε. Ἀλαφιαζόταν σέ κάθε φωνή ἢ οὐρλιασμα. Τό ἐξασκημένο αὐτί του ἔπιανε ἀκόμη καί ψίθυρους. Ἡ μέρα ἔχει μάτια καί ἡ νύχτα ἔχει αὐτιά. Ἀπόμακρα ἀκουγε οὐρλιαχτά λύκων πεινασμένων καί φοδότην, κυρίως γιά τ' ἄλογό του. Μά προχωροῦσε ἀσταμάτητα. Ἐπρεπε νά προλάβει. Καθώς πλησίαζε στό Μοναστήρι βάδιζε πιό προσεχτικά, δέν ἔτρεχε. Προσπαθοῦσε νά μή κάνει θόρυβο. Προχώρησε νά μπεῖ στό Μοναστήρι ἀπό τή βορεινή πλευρά του. Ἀπό ἐκεῖ βγῆκε τό ἀπόγευμα γιά νά δώσει σημεῖο. Ἐδεσε τό ἄλογο σ' ἕνα σταῦλο τοῦ Μοναστηριοῦ, σέ ἀπάνεμο μέρος, ἕνα τήρο ἀπό τή βορεινή πόρτα. Ἐριξε πάνω στήν πλάτη τοῦ ἀλόγου τό ράσο του, γιατί τό κίλιμι ἦταν μουσικίδι στόν ἰδρώτα. Αὐτός μπῆκε ἀπ' ἕνα παραπόρτι κρυφό. Πατώντας στά νύχια τῶν ποδιῶν του πῆγε στό κελλί του καί φόρεσε κοντόρασο. Ἄκρα σιγή. Ἐσθησε αὐτί ν' ἀκούσει κάτι, ἀλλά τίποτε. Στό διπλανό του κελλί, ὁ ἀδελφός Ἀγάπιος δέν ἀπάντησε στό «Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν Κύριε ἐλέησον καί σῶσον ἡμᾶς» μέ τό «Ἀμήν». Πρέπει ν' ἀπουσίαζε. Καί βαδίζοντας στό Χαγιατί εἶδε περισσότερα φῶτα στό Καθολικό κι' ἄκουσε ἀναγνώσματα. Σκέφτηκε πώς δέν χρειάστηκε νά δώσει στόν Ἠγούμενο τήν παραγγελιά τοῦ Καπετανίου. Εἶχε ἀπό μόνος του προβλέψει. Οἱ κοινές λαχτάρες ἐνώνουν. Προχώρησεν ἀλαφροπάτητα, χωρίς νά τόν προσέξει κανεῖς στό λιγοστό φῶς τῶν κεριῶν. Στάθηκε σ' ἀριστερό ἀναλόγιο καί αἰγόφελνε μέ τούς ἄλλους ἀδελφούς. Ὁ Ἠγούμενος στάθηκε λίγο στήν Ὠραία Πύλη, εἶπε μίαν εὐχή κι' ὕστερα κατέβηκε καί ὄρθιος μπροστά

στήν εικόνα τῆς Παναγίας ἔλεγε εὐχές καί παρακλήσεις, κοντά στό ἀριστερό ψαλτήρι, πού ἦταν κι' ὁ ὑποτακτικός του. Οἱ ψαλτάδες ἔφελναν μόνο «Κύριε ἐλέησον, παράσχου Κύριε, Ἀμήν». Τίποτε ἄλλο. Ἔτσι, ἔκανεν ἐντύπωση πού ὁ Ἡγούμενος ἔλεγε ξανά καί ξανά τίς ἴδιες εὐχές καί παρακλήσεις. Ἔτσι δεόμεθα ὑπὲρ ὑγείας, ἀναρρώσεως καί εὐδωσέως τοῦ ἔργου Γεωργίου καί τῆς συνοδείας αὐτοῦ». Καί πάλιν «Ἔτσι εὐχόμεθα ὑπὲρ εὐδωσέως τοῦ ἔργου Γεωργίου τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν καί τῆς συνοδείας αὐτοῦ». Ὁ Ἡγούμενος ἄρχισε νά μπερδεύεται ἀπὸ τίς συχνές ἐπαναλήψεις.

Στό Καθολικό ἐκεῖνη τὴν ὥρα ἦταν ἐκτός ἀπὸ τοὺς Καλογέρους κι' ἄλλους ἀνθρώπους τοῦ Μοναστηριοῦ γνωστοὺς καί μερικοὶ ἄλλοι, ἄγνωστες φάτσες, πού μιλοῦσαν καί καταλάβαιναν ἑλληνικά. Ὁ Καλόγερος, ὁ ὑποτακτικὸς μαντατοφόρος, ἔριχνε κλεφτὲς ματιές σ' αὐτούς, πού τοῦ φαίνονταν ὑποπτοί, ὅσο μπορούσε νά τοὺς ξεκρίνει στό λιγοστό φῶς τῶν κεριῶν. Κι' ὡς ἔλεγε τίς εὐχές ὁ Ἡγούμενος αὐτοὶ ἀνακουνήθηκαν. Ἀκούστηκε σάν κάτι νά μουρμούριζαν καί σταμάτησαν. Τό ἔμπειρο μάτι καί αὐτὶ τοῦ Ἡγουμένου τᾶπισσε ὅλα αὐτά. Λένε πὼς κάποτε ἦταν ἓνα ἀπ' τὰ παλικάρια στό νταϊφᾶ τοῦ Γώγου Μπακόλα. Ἀγροίκησε ὅλες τίς κινήσεις τῶν ἀγνώστων καί διόρθωσε: «Ἔτσι καί ἔτσι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν... Ἔτσι δεόμεθα ὑπὲρ ὑγείας, ἀναρρώσεως καί εὐδωσέως τοῦ ἔργου αὐτοῦ, Γεωργίου ἡγουμένου καί τῆς συνοδείας αὐτοῦ». Οἱ ἀγνώστοι, πού παρακολουθοῦσαν τὴν παράκληση μουρμούριζαν ἐντονώτερα τώρα, ἔγινε σούσουρο. Ὁ Ἡγούμενος ἔριξε τό βλέμμα του σ' αὐτούς. Κόπασε λίγο ἢ φασαρία κι' αὐτὸς συνέχισε. Πάλι τὰ ἴδια καί τὰ ἴδια. Σταυροκοπιόταν κι' ἔκανε μετάνοιες μπροστά στις εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας. «Ἔτσι καί ἔτσι εὐξόμεθα ὑπὲρ ὑγείας, ἀναρρώσεως καί εὐδωσέως τοῦ ἔργου Γεωργίου ἡγουμένου καί τῆς συνοδείας αὐτοῦ». Τότε, ἓνας ἀπ' αὐτούς τοὺς ἀγνώστους, θγαίνοντας ἀπὸ τό μισοσκόταδο δυὸ δῆματα μπροστά, ὑψωσε τὴ φωνή, ἔκραξε σχεδὸν ἀπειλητικά.

– Πά σταμάτα Γούμενε. Ποιὸς εἶναι αὐτὸς πού τσαμπουνᾶς συνέχεια; Εἶναι κᾶνας Χαϊνης; Αὐτὸς πού ξέρεις; Σταμάτα, σοῦ λέω».

Ὁ Ἡγούμενος ξαφνιασθήκε, ἀλλὰ θρῆκε τό θάρρος γιὰ τὴν περίσταση νά πεῖ:

– Εἶναι ἓνας φίλος ἡγούμενος ἀρρωστιάρης. Πάσχει ἀπὸ χτικιό. Εἶναι χτικιάρης. Παρακαλᾶμε γιὰ τὴν ὑγεία του. Νά τὸν βοηθήσει ὁ Θεός, νά γιάνει καί νά τελειώσει τό ἔργο του.

Ὁ Ξένος κοντοσταμάτησε κι' ἀμέσως συνέχισε.

– Δέν ξέρω ἐγὼ ἀπ' αὐτά. Σταμάτα, σοῦ λέω, ἄλλαξε τροπᾶρι.

– Πὼς ν' ἀλλάξω, τέκνο μου, ἀφοῦ γι' αὐτόν, γιὰ τὴν ὑγεία του κάνουμε τίς παρακλήσεις.

– Ἀμή, γιὰ τους ἄλλους τί λές; Ἀκοῦς συντροφιά του, τ' ἀσκέρι του; Ξέρω ἐγὼ πού τό πᾶς...

– Ἔτσι συνηθίζουμε νά λέμε: «Καί τῆς συνοδείας του».

Ὁ Ξένος σταμάτησε νά μιλάει. Κοίταξε ὅμως ἀπειλητικά τὸν Ἡγούμενο. Ἐβράζε, δέν μιλοῦσε. Κι' ὁ Ἡγούμενος ἄρχισε ξανά τὴν παράκληση.

– Ἔτσι δεόμεθα ὑπὲρ ὑγείας, ἀναρρώσεως καί εὐδωσέως τοῦ ἔργου Γεωργίου ἡγουμένου καί τῆς συνοδείας αὐτοῦ...» Καί προτοῦ ἀποσᾶσει τὴν εὐχή καί ἀρχίσει νά κάνει μετάνοιες, ὀρμάει ὁ Ξένος, ἀρπάζει ἀπ' τὰ γένια τὸν Ἡγούμενο καί συρλιάζοντας τοῦ λέει:

– "Ακουσες τί σοῦ εἶπα; Στά θγάζω ἐγώ τά γένια καί στά δίνω νά τά φᾶς.

Ὁ Ἠγούμενος δέν ἔγειρε οὔτε πόντο τό κεφάλι του. Τό τέντωσε μέ πείσμα πρὸς τά πάνω ἀγέρωχα καί κρατοῦσε σφιχτά τό εὐχολόγιο στά χέρια του. Κατά-πληκτος. Τότε ὁ ἄλλος, ὅσες τρίχες εἶχε ξεριζῶσει τραβώντας τες, μέ μῖσος τίς ἔχωσε στό στόμα τοῦ Ἠγούμενου, πού ἔμεινε ἔτσι γιά λίγα δευτερόλεπτα. Ὁ ξένος, πού φάνηκε πῶς ἦταν ἀπό τό τούρκικο ἀσκέρι, βγῆκε διαστικός ἀπ' τό Καθολικό βρίζοντας καί ἀπειλώντας. Συνέχεια ἀπειλοῦσε καθώς ἔβγαине.

– Καλά, αὔριο κατά τό γιόμα τά λέμε. Τό κεφάλι θά πάrouμε αὐτοῦ τοῦ Χαϊνή!

Ὁ Καλόγερος ὁ ὑποταχικός ὄρμησεν ἀπ' τ' ἀριστερό ἀναλόγιο νά θγάλει ἀπό τό στόμα τοῦ σεβάσμιου Γέροντα τά γένια, πού στεκόταν ἔτσι ἀποσβολωμένος καί μέ φραγμένα χεῖλια. Ἐσπίξε γερά στό ἀριστερό του χέρι τά ξεριζωμένα γένια καί μέ τό δεξιό του ταχτοποίησε τήν κατάλευκη γενιάδα καί τά τσαλακωμένα μαλλιά τοῦ Γέροντα Ἠγούμενου. Ὑστερα ἀποτραβήχτηκε πρὸς τό ἀναλόγιο. Ὁ Γέροντας ἔμεινε ἔτσι ἀκόμη λίγο. Κοίταζε δουρκωμένος τά γλυκά πρόσωπα τῆς Παναγίας καί τοῦ Χριστοῦ καί τήν αὐστηρή ἔκφραση τοῦ Προδρόμου. Δέν κύλησε δάκρυ. Ὁρθώ-σε περισσότερο τό γέρικο κορμί του καί συνέχισε.

– «Ἐτι καί ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν... Ἐτι δεόμεθα ὑπέρ ὑγείας, ἀναρρώσεως καί εὐοδώσεως τοῦ ἔργου Γεωργίου καί τῆς συνοδείας αὐτοῦ...»

Κι ἄρχισε ξανά νά σταυροκοπιέται καί νά κάνει πολλές μετάνοιες μπροστά στίς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας. Κι' οἱ εὐχές καί οἱ παρακλήσεις συνεχίζονταν ὡς ἀργά. Ὁμως ὁ Ἠγούμενος ἔδωσε τή θέση του στόν Ἱερομόναχο τοῦ διακονήματος. Αὐτός μπῆκε στό Ἱερό καί κάθησε. Ἐκεῖ τόν βρῆκε ὁ Καλόγερος ὁ ὑποταχικός του. Τοῦ ἔβαλε μετάνοια καί τόν παρακάλεσε.

– Μέ τήν εὐχή σου Γέροντα... Νά πεταχτῶ ὡς τό Δίστομο... Στόν Καπετάνιο...

– Μά δέν πῆγες ἀκόμη... Μπερδεύονταν ὁ γέροντας.

– Πῆγα καί ξαναγύρισα! Πάω νά τοῦ πῶ γιά τίς παρακλήσεις.

– Μέ τήν εὐχή μου... Νᾶναι εὐλογημένο... ψιθύρισε ὁ Γέροντας.

Ὁ Καλόγερος ξαναφίλησε τό γεροντικό χέρι. Βγῆκε ἀπό τή βορεινή, κρυφή πορτούλα, καβάλησε τό φαρί του καί χάθηκε μέσα στή νύχτα.

Πῶς πῆγε καί πότε πῆγε οὔτε κι' ὁ ἴδιος καλοκατάλαβε. Ἐτρεχε σάν ἀερίκο τῆς νύχτας.

... Τό Καραούλι στό Δίστομο φρόντισε νά βρεθεῖ ὁ καλόγερος γρήγορα μπροστά στόν Καραϊσκάκη. Αὐτός καθόταν ἀνακούκουδα κοντά στή φωτιά, θυσιωμένος σέ πολλές σκέψεις. Μόλις τόν εἶδε νά προβάλλει στήν πόρτα τοῦ χαμόσπιτου, τόν ἀνεγνώρισε καί σηκώθηκεν ἀπότομα ὄρθιος.

– Τί εἶναι ὦρέ, τί τρέχει; Δέν πῆγες στό Μοναστήρι;

Ὁ Καλόγερος διάστηκε νά τοῦ τά πει μονοκοπανιᾶς.

– Πῆγα καί ματάρθα. Ἐκανα, ὅπως μοῦπες. Ὁ Ἠγούμενος σέ χαϊρετάει, οἱ παράκλητες γίνονται κι' οἱ μουρτάτες ξεκινᾶνε... Κατά τό γιόμα θᾶναι ἐδῶ πάνω...

Γυάλισε τό μαυριδερό, τό γύφτικο ὅπως τὸλεγαν, πρόσωπο τοῦ Καραϊσκάκη.

– Ἄς εἴσατε ὅλοι καλά! Μουρμούρισε! Κι' ὕστερα, πεισματωμένος καί μέ ἀστραφτερό τό κλέφτικο μάτι του, τόνισε: «τούς περιμένουμε!»

Ζήτησε ένα παλικάρι του να μπει μέσα στο χαμόσπιτο. Και με τή σταθερή φωνή αὐτοῦ πού ξέρει νά κάνει κουμάντο, τοῦ λέει:

– Βιάσου καί φώναζε τούς Καπετανένους νάρθουν ἐδῶ τώρα ὅλοι γιά τό νέο μαντάτο, καί πρῶτα-πρῶτα ὁ Γαρδικιώτης, ὁ Βάγιας κι' ὁ Χατζηπέτρος. Ἄρχισαν σέ λίγο νάρχονται. Τότε ὁ Καλόγερος λέει στόν Καραϊσκάκη:

– Ἐγώ, Καπετάνιο, ν' ἀποτραβηχῶ...

– Ὅχι, ὦρέ! Μείνε ἐδῶ, σέ θέλω... Τώρα πιά...

Μόλις μαζώχτηκαν οἱ καπεταναῖοι τούς μίλησε γιά τά μαντάτα πού τοῦστειλεν ὁ Ἠγούμενος κι' ὕστερα πρόσταξε:

– Ἐσύ Γαρδικιώτη μέ τό Βάγια νά πιάσετε τήν Ἀράχωβα, τόν Ἄϊ-Γιώργη καί τά γύρω σπίτια γιά νά χτυπήσετε αὐτούς πού θά κατεβαίνουν ἀπ' τόν Παρνασσό. Πάρτε πεντακόσιους νοματαίους. Ἐσύ Χατζηπέτρο, λίγο πρὶν ξημερώσει, νά περάσεις ἀνάμεσα στά βουνά, αὐτά μπροστά καί νά φτάσεις σέ βοήθεια τοῦ Γαρδικιώτη καί τοῦ Βάγια, ἂν χρειασθεῖ βέβαια. Τ' ἀποδέλοιπα ἀφήστε τα σέ μένα. Ἀντέστε τώρα. Φιλήθηκαν ἀναμεταξύ τους, μέ τήν κλέφτικην εὐχή «Καλό δόλι» καί βγήκαν νά κάνουν ὅπως τούς εἶπε. Ἀκόμη κι' ὁ Ζαφείρης βγήκε νά ψήσει καφέ ἔξω στή μεγάλη θράκα γιά περισσότερους νοματαίους. Τότε ὁ Καπετάνιος κοιτώντας κατάματα τόν Καλόγερο:

– Ἐσύ, σκέφτομαι, νά μείνεις ἢ νά φύγεις;...

– Ποῦ νά πάω; Λέω νά παρακολουθῶ ἀπόμακρα τό ἀσκέρι τῶν Κονιάρηδων καί νά σοῦ δίνω μαντάτο. Μαντάτο γιά τή νίκη...

– Νά μοῦ ζήσεις, λεβέντη μου! τοῦ λέει καί τόν φιλάει σταυρωτά. Καί καθώς τραβήχτηκε λίγο, παρατήρησε τό κλεισμένο σέ γροθιά ἀριστερό χέρι τοῦ Καλόγερου.

– Τί κρατᾶς, ὦρέ μέσα στή χούφτα σου; Κανένα μήνυμα μήπως ἀπ' τό Γούμενο; Ὁ Καλόγερος ξαφνιάστηκε καί κοίταξε τό χέρι του.

– Ἄ, ναί, ξεχάστηκα Καπετάνιο...

Καί προσπάθησε νά ἀνοίξει τήν παλάμη του. Τήν ἀνοίξε δύσκολα, σφιγμένη καθώς ἦταν, λές κι' εἶχε πάθει ἀγγύλωση.

– Τί εἶναι αὐτά; ρώτησεν ὁ Καραϊσκάκης, καθώς εἶδε τίς τρίχες.

– Εἶναι τά γένια τοῦ Ἠγούμενου, Καπετάνιο! Τά κράτησα στό χέρι μου καθώς τοῦ τάβγαλα ἀπό τό στόμα. Ἐνας ἄπιστος τοῦ τά ξεριζώσε, καθώς ἔκανε τήν παράκληση. Τοῦ τά ξεριζώσε καί τοῦ τάχωσε στό στόμα του.

Ὁ γιός τῆς Καλογρηᾶς ἔμεινε ἔτσι νά κοιτάζει κατάπληκτος τήν ἀνοιγμένη παλάμη τοῦ Καλόγερου. Καθώς συνήλθε, ζήτησε μέ πείσμα ἀπ' τόν Καλόγερο:

– Φέρτα μου δῶ... Εἶναι γιά μένα!

Τά πήρε καί τάχωσε στό σελάχι του, σέ μιά θέση δίπλα στίς κουμποῦρες του. Καί κοιτάζοντας τόν Καλόγερο τοῦπε συγκινημένος:

– Ἄιντε τώρα... Ὅλα θά πᾶνε καλά... Ὅλοι μαζί!

Ἄρχισε σέ λίγο νά χαράζει... Ἐημέρωνε! Καί βγήκε ἀπό τό χαμόσπιτο νά συναντήσῃ τά παλικάρια του. Ὁ Καλόγερος ξεκίνησε μέ τό φαρί του νά παρακολουθεῖ ἀπόμακρα τούς τούρκους ἀπ' τή Δαύλεια ὡς πάνω στά βουνά καί νά στέλνει μαντάτα, καθώς πηγαιναν νά κλειστοῦν στή στρούγκα, πού τούς ετοίμαζεν ὁ Καραϊσκάκης!

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ

MIX. Π. ΔΕΛΛΗΣΑΒΑ

«Γενναϊέ Στρατηγέ ἔφιππος χῶρει...»

ἢ ἄλλη κολόνα ἐσύ, τῆς Ρούμελης, στήν ἄλλη ἀγκαλιά τῆς πικρομάνας,
πάνω στό ἴδιο στυλοπόδι, κι' ὅπως ἐκεῖνος, ὁ Γέρος τοῦ Μωριά, ὁ ουστρατιώτης
σέ θρήνησε, μέρα τῆς γιορτῆς σου, πόσο σκληρός μου στάθηκε ὁ Ἀπρίλης,
θά καθῆσω σταυροπόδι καί σάν γυναίκα θά μοιρολογήσω
αὐτούς πού ἀπό γεννησιμοῦ τους κυνηγáει τό δόλι.

Καβάλα σι' ἄλογό σου σάν ἄη-Γιῶργης, φουσανέλα λερή, φούντα καί φέσι
σῶμα μικρό, ὁ πυρετός στά μάτια, ὁ θήχας πού σ' ἔτρωγε σάν τό σαράκι
αὐτό τό σῶμα, τέτοια ψυχὴ πῶς μπόρεσε νά χωρέσει...

Στά νύχια τοῦ Ἄλῃ, σκληρό, μικρό σχολεῖο, ὅσο νά δέσουν τά φτερά
κι' ὁ νοῦς μαζί μέ τά φτερά ν' ἀπλώσει ἀπό τό μικρό στό πιά μεγάλο
κι' ἀπό τό τίποτα στό πᾶν, γιορντάνι στό λαμό σου ἢ ψυχὴ τοῦ σκλάβου
τό μέγα Χρέος, τὴν ὥρα πού χάνονταν ὅλα, ἀπλωμα μέγα.

Ἔ! σὺ καπλάνι τῶν Ἀγραφῶν, ἀντάρτη, στοῦ Ἀγαρηνοῦ τόν κόρφο, μπαρούτι,
κάρβουνο ἀναμένο

κι' ἀπέναντι στόν κοτσάμπαση, πού δέν τῶχε τίποτα νά σέ χῶσει στή χάψη...

Μοίρα, σκληρὴ μου μοίρα, μέ πόσες ὄψεις, στά μάτια του τό Μεσολόγγι ἐσένανε
μνέει,

ἄχ καλυθάκι, ἄχ πατρίδα, ὡς πότε:

Ἀπό τὴ Σκουληκαριά τῆς Ἄρτας, στήν Ἀράχωβα, κι ὡς τό Φάληρο στό Θριάσιο
κλείνοντας ὁ κύκλος μέ αἶμα

ἀπό χέρι πού ὄπλισε ὁ ξένος, τότε, ὅπως τώρα, ὅπως πάντα...

Μά ὅλα τά χωράει αὐτήνη ἢ γῆς, τοὺς ἀντρειωμένους, ἀλλὰ τὴν ψυχὴ τους οὔτε τό
σύμπαν.

Καί μὴν ἀκοῦτε, δέν εἶναι προσκλητήριο νεκρῶν ἢ Ἱστορία
παρὰ παληκαριῶν τραγοῦδια καί ἔργα, κι' ἄς μὴ χαιρεται ὁ Χάρος.

«Γενναϊέ Στρατηγέ ἔφιππος χῶρει...»

ΜΕΡΟΣ Δ΄

Εικ. 13. Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ, τοῦ Μ. Γ. Γρηγορέα («Εἰκόνες» 1996)

«Ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης γεννήθηκε τό 1782 στή Σκουλικαριά (Σκουλι τῆς Καριᾶς) τῆς Ἐπαρχίας Ἄρτης καί ἦταν γιός μᾶς Καλογριάς. Ὁ πατέρας του εἶναι ἄγνωστος. Ἡ μητέρα του ἀνῆκε σέ μιά ὀνομαστή Οἰκογένεια, ἑξαδέλφη τοῦ Καπετάν [Ὀπλαρχηγοῦ] Γώγου Μπακόλα».

Στό π. «Heidelberger Jurzbücher der Literatur», 1870, no 13, σ. 193.

Georg Karaiskakis ward 1782 im Skuli Karia, in der Provinz Arte geboren, und war einer Nonne Kind, der Vater unbekannt. Die Mutter gehörte einer angesehenen Familie an, war eine Cousine des Kapitän Gogos Bakolas.

Εικ. 14. ΑΡΤΑ
(Φωτ. Β. Γιαννάτσα)

«Κατά τήν ἐποχήν ταύτην ἡ Ἡπειρος ἐστερήθη μεγάλου καί ἐνδόξου τέκνου τῆς, τοῦ περικλύτου ἥρωος Γεωργίου Καραϊσκάκη. Οὗτος γεννηθεῖς ἐν τῷ χωρίῳ Σκουληκαριά τῆς Ἄρτης, ὑπῆρξε εἰς τῶν γενναιοτέρων καί συνετατέρων τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος πολεμικῶν ἀνδρῶν (καίτοι ἀπό χαρκτηῆρος ἀτάσθαλος καί ἀθυρόστομος...)).»

Κ. Μ. Μεκίου, (Ακολουθου τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Ἡπειρώτου), 1909, Ἐν Καΐρῳ: «Ἱστορία τῆς Ἡλείρου ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς...», σ. 240.

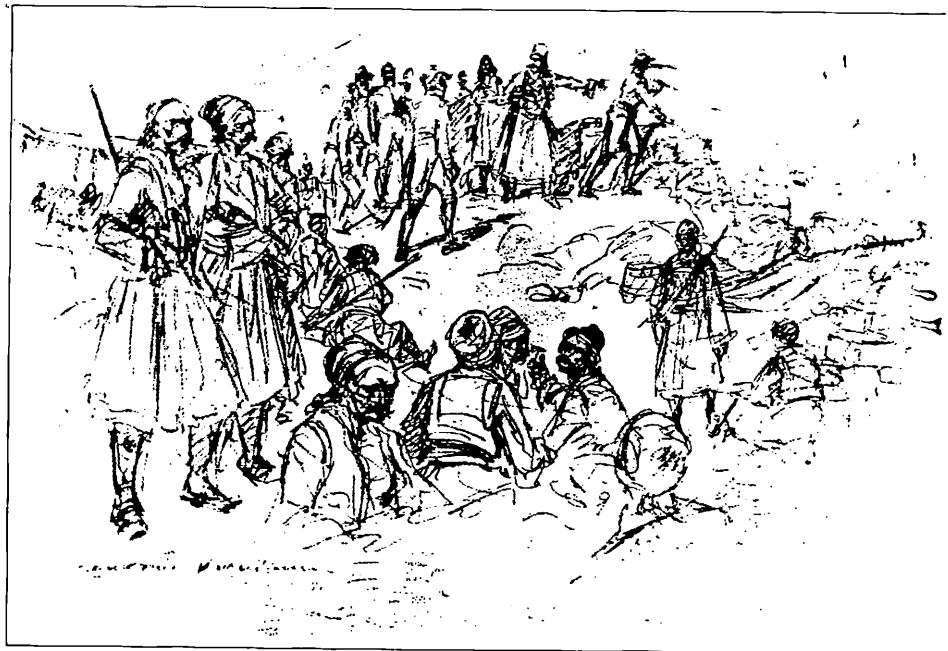
Εικ. 15. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ
(1782-1827)

«Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, ο αρχιστράτηγος του αγώνος, φαίνεται ότι έχει τις ρίζες του στην ηπειρωτική γη. (...) Πολλοί έρευνητές αποδεικνύουν ότι η Σκουληκαριά – Ραδοβιζίου των Τσουμέρκων έχει την ιδιαίτερη δόξα να είναι ο τόπος τῆς γεννήσεώς του».

Κ. Ρωμαίος

[Καθηγητής Λαογραφίας - 'Ακαδημαϊκός]

Κ. Ρωμαίου «Ἑλλάς. Μεγάλη εικονογραφημένη Λαογραφία - Γεωγραφία - Ἱστορία», ἔκδ. Χ. Ποπάνη, 1969, Ἀθήνα. Μέρ. Β'. Χωρογεωγραφία τῆς Ἑλλάδος. Κεφ. Α'. Ἡπειρος, σ. 280.

Εικ. 16. Νίκου Νομικού, *Τό Στρατόπεδο τοῦ Καραϊσκάκη*,
 «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», 1969, σ. 277.

«Ἡ Σκουλικαρνά εἶναι ἰδιαιτέρως πατρίς τοῦ Μεγάλου τῆς Ἑλλάδος Στρατηγοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη».

*Ι. Ε. Νουχάκη (1901³), «Ἑλληνική Χωρογραφία»,
 Ἐν Ἀθήναις, Τ.Α., σ. 299.*

Εικ. 17

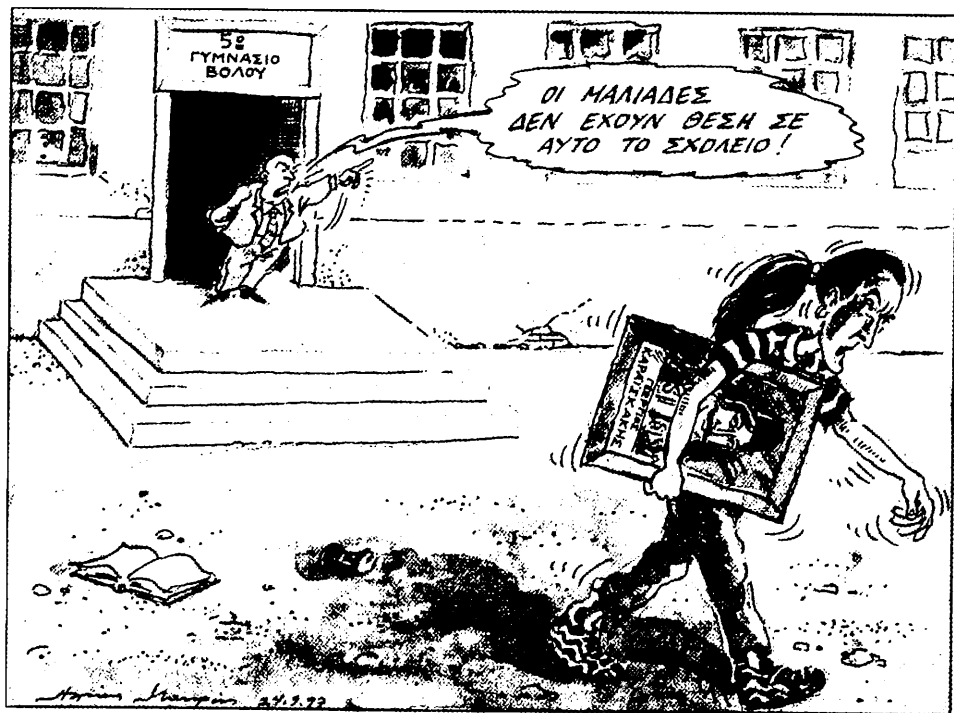
‘Από τό βιβλίο «Εκατονταετηρίς τοῦ στρατάρχου Γεωργίου Καραϊσκάκη (1827-1927)», Ἐν Ἀθήναις, 1927, σ. 152:

Ὁ καθηγητής Γ. Πολύζος γράφει τά ἑξῆς περὶ τῆς ἐν Σκουληκαριᾶ σωζομένης παραδόσεως: «Ἡ μήτηρ τοῦ Καραϊσκάκη εἶχε τρεῖς ἀδελφούς κλέφτας καὶ καταδιωκόμενους κατ’ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Μίαν ἡμέραν οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἀδελφοὶ εὐρίσκοντο εἰς τὴν καλύβην των περὶ ἧς ἀναφέρεται ὅτι ἔκειτο ἀκριβῶς εἰς θέσιν Βρωμόβουρη τῆς Συνοικίας Γιαννιωῆτες τῆς Σκουληκαριᾶς, ὅπου μετέβησαν διὰ νὰ ἀλλάξουν ρούχα. Τὴν ὥραν ἐκείνην τουρκικὸν ἀπόσπασμα διήρχετο ἐκεῖ πλησίον διὰ τινος μονοπατίου. Εἷς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἀντελήφθη τυχαίως τὴν διέλευσιν αὐτῶν, καὶ τότε οἱ τρεῖς ὁμοῦ χωρὶς νὰ γίνον ἀντιληπτοί, καταλαβόντες ἐπικαίρους θέσεις, κατώρθωσαν νὰ φονεύσουν τοὺς ἀνδρας τοῦ Τουρκικοῦ ἀποσπάσματος. Τότε ἤρχισεν αὐστηρὰ καταδίωξις τῶν ἀνωτέρω ἀδελφῶν καὶ ἡ ἀδελφή των, ἣτις ἦτο ἔγκυος, πρὸς σωτηρίαν κατέφυγεν εἰς τὸ Μοναστήριον τῆς Παναγίας τῆς Σκουληκαριᾶς, ὅπερ ἀπέχει 5 λεπτά ἀπὸ τὸ σημερινόν χωρίον Σκουληκαριᾶ.

Ἐκεῖ ἡ γυνὴ αὕτη διέμεινε ἐπὶ καιρὸν καὶ ἐγέννησε τὸν Γεώργιον. Τότε ὁ καλόγηρος τῆς Μονῆς φοβούμενος ἀποκάλυψιν τοῦ γεγονότος ἀπέστειλε τὴν γυναῖκα μετὰ τοῦ νεογνοῦ της δι’ ἐμπίστου ἀνθρώπου πρὸς τινὰ φίλον τοῦ ἐπίσης καλόγηρον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Καρδίτσας, ἔνθα διέμεινε αὕτη ἐπὶ καιρὸν.

Ἀργότερα ἡ γυνὴ μετὰ τοῦ μικροῦ Γεωργίου ἐπανῆλθεν ὄχι εἰς Σκουληκαριᾶν φοβουμένη τοὺς ἀδελφούς της, ἀλλ’ εἰς Βάλτον, ὅπου διέμεινε παρὰ τῷ οἴκῳ τῶν Ἰσκαίων. Ἐκεῖ ὁ μικρὸς Γεώργιος ἔνεκα καὶ τοῦ μαυριδεροῦ τοῦ χρώματος ὀνομάσθη Καραϊσκόπουλο καὶ τοῦ ἔμεινε τὸ ὄνομα Καραϊσκάκης».

Εικ. 18. Σκίτσο του Ήλια Μακρή στην «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», 1969, σ. 277.

Ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐγεννήθη εἰς τὸ χωρίον Σκουληκαριά τῆς Ἄρτης».

Π. Α. Παναγοπούλου, Ἐπιθ. Δημοτ. Σχολείου, «Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος», ἐκδ. Δημητράκου, Ἀθήναι, 1937², σ. 36.
(Ἀρ. Ἐγκρίσι. Ὑπουργ. Παιδ. - Θρ.: 50163/10-7-36).

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

ΜΕ ΣΥΝΕΣΗ

Τά κονδύλια πού κάθε χρόνο διαθέτουν οι Νομαρχίες και οι Δήμοι για πολιτιστικούς σκοπούς, δέν επαρκούν γιά νά καλύψουν έστω τίς στοιχειώδεις ανάγκες τών περιφερειών τους.

Ήδηριτη ανάγκη συνεπώς συντρέχει νά γίνεται ή διάθεση αυτών τών ανεπαρκών κονδυλίων μέ σύνεση και φειδώ. Όχι άσκοπες σπατάλες, όχι φανταχτερές και θορυβώδεις έκδηλώσεις πρός έντυπωσιασμό τών «ίθαγενών». Τέτοιες έκδηλώσεις και δραστηριότητες δέν ώφελούν σέ τίποτε.

Κάποτε είχαμε τίν μόδα τών φεστιβάλ. Δέν ύπήρχε επαρχία πού νά μήν όργανώνει κάθε χρόνο ένα ή περισσότερα φεστιβάλ. Και πλήρωναν τά σπασμένα οι Νομαρχίες και οι Δήμοι, γιά μία συνήθως χαμηλού επιπέδου ψυχαγωγία.

Τελευταία ενέσκηψε άλλη επιδημία. Ή επιδημία τών συνεδρίων. Καλοΰνται «σύεδριοι» από τά πέρατα τής γής, γιά νά μιλήσουν 3-5 λεπτά. Οι τοπικοί φορείς πληρώνουν τά έξοδα ταξιδιού και φιλοξενίας. Σπάνια τυπώνονται οι όμιλίες τών «συνέδρων», άξιζουν-δέν άξιζουν. Άλλά, δέν μπορούσαν νά στείλουν τίς όμιλίες των, ώστε ν' άποφεύγονται τά πολλά έξοδα;

Άλλη μόδα είναι, ή τών διαφόρων, τοπικού ενδιαφέροντος, πολιτιστικών εκδόσεων, τών πό πολλών άμφιβόλου σκοπιμότητας και ποιότητας.

Άς είναι λοιπόν οι νομάρχες και οι δήμαρχοι πολύ προσεκτικοί στήν διάθεση τών πολιτιστικών κονδυλίων. Είναι προτιμότερο νά εφοδιάσουν κάθε γυμνάσιο ή λύκειο μέ μία εγκυκλοπαίδεια ή μέ άλλα πολύτιμα βιβλία, παρά νά τραpezώνουν δεκάδες «συνέδρους».

ΤΟ «ΞΕΝΙΑ»

Ένα μεγάλο οικοδόμημα πού πολλά προσέφερε στον τόπο, τό «Ξενία» στό Κάστρο, είναι από καιρό εγκαταλειμένο στήν τύχη του. Κατά διαστήματα ακούγονται διαδόσεις διάφορες, πού σέ λίγο διαψεύδονται ή δέν επιβεβαιώνονται.

Είναι κρίμα τό οικοδόμημα αυτό ν' αφήνεται στήν τύχη του, νά καταρρεύσει. Οι άρμόδιοι πρέπει νά κινηθούν δραστήρια, νά παρακάμψουν κάθε εμπόδιο και ν' άποδώσουν τό κτίριο αυτό στον Δήμο γιά χρήση προς τό καλό του τόπου.

Ή παράταση τής εκκρεμότητας είναι επιβλαβής γιά τά συμφέροντα τής πόλης και τής περιοχής μας. Ό κ. Ύφυπουργός μας, οι βουλευτές μας, ό κ. Νομάρχης και ό κ. Δήμαρχος άς συνεργαστούν και άς προχωρήσουν σέ αποτελεσματικές ενέργειες.

*

Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ

Καιρός είναι νά τιμηθεί μέ ναό τό μεγάλο τέκνο τής Άρτας, ό άγιος Μάξιμος ό Γραικός. Είμα-

στε βέβαιοι πώς ο Δήμαρχος της Άρτας και ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης μας θα συνεργαστούν για τον καθορισμό της θέσης ανέγερσης του ναού και την εξασφάλιση αρχιτεκτονικών σχεδίων και των σχετικών μελετών.

Βέβαια, παράλληλα πρέπει να προγραμματιστεί και ο τρόπος συγκεντρώσεως των χρημάτων που θα απαιτηθούν για την κατασκευή του πρώτου τμήματος του ναού.

Από τώρα πρέπει να ξεκινήσει η σχετική προεργασία, αν πράγματι υπάρχει ενδιαφέρον, που πιστεύουμε πώς υπάρχει.

*

ΔΩΡΕΑ

Οι κληρονόμοι του άειμνηστου συμπατριώτη Χρυσόστομου Μάγγου προσέφεραν στη βιβλιοθήκη του «Σκουφά» μία σειρά βιβλίων από την βιβλιοθήκη του θανόντος.

*

ΤΙΜΕΣ ΣΤΟΝ ΝΤΙΝΟ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟ

Πολύ χρόνο διέθεσαν τα τηλεοπτικά κανάλια και πολύ χώρο οι αθηναϊκές εφημερίδες, για να τιμήσουν τον συμπατριώτη μας σκηνοθέτη και συγγραφέα Ντίνο Δημόπουλο.

Δεκάδες ταινίες του εξακολουθούν και σήμερα να ψυχαγωγούν τον έλληνα θεατή. Η τελευταία

ταινία του «Τά δελφινάκια του Άμβρακικού» βραβεύτηκε σε πολλές χώρες, γεγονός που αποτελεί ιδιαίτερη τιμή για τον ελληνικό κινηματογράφο.

Άλλα και τό συγγραφικό έργο του Ντ. Δημόπουλου απέσπασε κολακευτικές κριτικές. Τό τελευταίο του έργο «Ένας σκηνοθέτης θυμάται...» τό σχολίασαν μέ τό καλύτερα λόγια τόσο οι κριτικοί των εφημερίδων, όσο και οι ήθοιοποι.

Σέ τιμηκή βραδιά που όργάνωσε τό Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Κορυδαλλού, μίλησαν για τό έργο του Δημόπουλου οι Άλ. Άλεξανδράκης, Παντ. Βούλγαρης, Σπ. Καλογήρου, Μ. Κατσόλας, Νίκος Κούνδουρος, Άγγ. Σιδεράτος, Πέτρος Φυσσούν.

Ό Σύλλογος «Σκουφάς» τον τίμησε φέτος μέ τό Άγραφιώτειο Βραβείο.

*

Ο «ΟΡΦΕΥΣ» ΞΑΝΑΖΕΙ

Τό 'πε και τό 'κανε ο Δήμαρχος της Άρτας. Υποσχέθηκε περίου πώς φέτος θά λειτουργήσει θερινός κινηματογράφος. Καί πράγματι ο θερινός κινηματογράφος είναι έτοιμος στην παραποτάμια περιοχή, κοντά στό δημοτικό πάρκιγκ και στον χώρο της έμποροπανήγυρης. Καί όπως μάθαμε θά ονομαστέι «Όρφεύς», για να θυμίζει τον παλιό κινηματογράφο του άειμνηστου Βασ. Τσολιά. Καλές δουλειές λοιπόν.

*

Η ΜΑΚΕΤΑ ΤΟΥ Π. ΔΟΥΚΑ

Πρό δεκαπενταετίας περίπου ο συμπατριώτης αρχιτέκτονας Παύλος Δούκας παρέδωσε στον Δήμο της Άρτας μία μακέτα σχεδίου της πόλης, στό όποιο, μεταξύ άλλων, προβλεπόταν και μία γέφυρα που συνέδεε την πόλη μέ την περιοχή Γρεμνένισας-Βλαχέρνας.

Η γέφυρα αυτή στό μέσο του ποταμού σχημάτιζε κύκλο, στον όποιο προβλεπόταν να γίνουν διάφορα καταστήματα.

Τί έγινε αυτή ή μακέτα; Υπάρχει; Άν όχι, γιατί πετάχτηκε; Κι αν ναι, που φυλάσσεται; Ό Δήμος άς φροντίσει γι' αυτήν.

*

ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

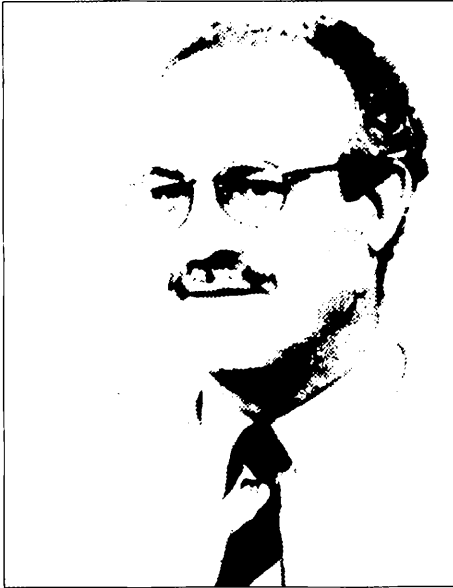
Άπό τον έκδοτικό οίκο «Δημιουργία Α. Α. Χαρίσης» εκδίδεται σε 6 τόμους τό γνωστό έργο του Σπ. Λάμπρου «Ιστορία της Έλλάδος από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της άλώσεως της Κωνστα-

νυνουπόλεως». Πρόκειται για έκδοση πολυτελή με χρυσόδετη βιβλιοδεσία.

Τό έργο πρωτοεκδόθηκε στα 1886-1906, τυπωμένο στη Λειψία. Είναι ένα πολύτιμο έργο, απαραίτητο σε κάθε βιβλιοθήκη.

*

ΘΕΣΕΙΣ - ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ- ΣΥΝΘΕΣΕΙΣ

Στήν κατάμεστη αίθουσα του Συλλόγου «Σκουφά» παρουσιάστηκε τό βιβλίό του εκδότη τής «Αρτινής Εύθύνης» Μιχ. Σακκά, τήν τρίτη μέρα του Πάσχα. Όμιλητές στήν παρουσίαση ήταν οι: Νικόλαος Θέμελης, Έπίτιμος Πρόεδρος του Έλεγκτικού Συνεδρίου, τ. Υπουργός Προεδρίας, Χρϊστος Τριανταφυλλάκης, τ. Λυκειάρχης, Βασιλεία Κασελούρη-Ρηγοπούλου, αν. Καθηγήτρια Ε.Μ. Πολυτεχνείου.

Πρόκειται για ένα βιβλίό 284 σελίδων με πλούσιο περιεχόμενο, σχετικό με όλα τά προβλήματα τής Άρτας και τής περιοχής μας. Είναι «μιά κατάθεση ψυχής», όπως τό χαρακτήρισε ό ίδιος ό συγγραφέας.

*

ΝΙΚΟΥ ΡΙΓΓΑ: «ΗΤΑΝ Κ' ΟΙ ΔΥΟ ΤΟΥΣ ΠΟΙΗΤΕΣ»

Στίς 3 Μαΐου έγινε στήν αίθουσα του Δικηγορικού Συλλόγου Άθηνών ή παρουσίαση του νέου

θεατρικού έργου του Νίκου Ρίγγα «ήταν κ' οι δύο τους ποιητές». Τήν έκδοση έκανε ό γνωστός οϊκος Παπαζήση.

Τό περιμένουμε με ενδιαφέρον.

*

Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΛΑΝΗΣ

Πλούσια δραστηριότητα παρουσιάζει ό συμπατριώτης Γιώργος Γαλάνης, αναπληρωτής καθηγητής Ψυχολογίας του Παν/μίου Ίωαννίνων. Τόν Οκτώβριο του 1998, στο 206 Συνέδριο Πολιτ. Ψυχολογίας στο Άμβούργο έκανε δύο ανακοινώσεις. Στίς 19-11-98 έδωσε διάλεξη στο Παν/μιο του Άμβούργου με θέμα «Παρατηρήσεις σχετικά με τήν ψυχολογία στήν Έλλάδα».

Στό γερμανικό περιοδικό για τήν πολιτική ψυχολογία δημοσιεύτηκαν δύο άρθρα του, για τήν κρίση τής πολιτικής και για τήν διαπολιτιστική επικοινωνία.

Στίς 20.1.99, ό Γ. Γαλάνης έλαβε μέρος και μίλησε σε ανοικτή συζήτηση του Δήμου Βριλησίων, με θέμα «Ό ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης στή διαμόρφωση τής προσωπικότητας των νέων».

Ό Γ. Γαλάνης μās πληροφορεί πώς στο βιβλίό «Καταστροφικός πόλεμος. Τά εγκλήματα του γερμανικού στρατού 1941-1944», πού εκδόθηκε -στά γερμανικά- στο Άμβούργο, 8η έκδοση, και στίς σελίδες 157-190 υπάρχει άρθρο του Mark Mazower, πού αναφέρεται, μεταξύ άλλων, διεξοδικά στή σφαγή του Κομμένου. Και προτείνει, νά φροντίσουν οι παράγοντες τής Άρτας για τί μετάφρασή του στα έλληνικά.

Έπίσης μās γνωρίζει πώς στο βιβλίό «Ό προσωπικότητα του Βελουχιώτη και ή Έθνική Άντίσταση» (έκδ. Φιλίστωρ, Άθ. 1997, β' έκδ. 1998) και στίς σελίδες 137-172 υπάρχει κείμενο του Χ. Φλάισερ, καθηγητή Ίστορίας στο Παν/μιο Άθηνών, με τίτλο «Ό σύσκεψη Μυροφύλλου-Πλάκας. Άναστολή του Έμφυλίου» με νέα στοιχεία από τά γερμανικά άρχεια.

*

ΤΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ ΤΗΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΦΡΟ

Νεότετος ό συμπατριώτης Κώστας Κατσουλάρης (γεννήθηκε στήν Άρτα τό 1968) κατέλαβε και όλας άξόλογη θέση στή νεοελληνική λογοτεχνία. Τά δύο του βιβλία πού έχουμε ύπ' άψη, «Ό σύνδρομο τής Μαργαρίτας» και τό «Ίστορίες από τον άφρο» (έκδ. Έστίας, 1997, σελ. 121) σχολιάστη-

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΟΥΛΑΡΗΣ
 ΤΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ
 ΤΗΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΣ
 Μουσική
 ΕΣΤΙΑ

καν ευνοϊκά και με κολακευτικά λόγια από τους κριτικούς των αθηναϊκών εφημερίδων και περιοδικών.

Παράλληλα ο Κ. Κατσουλάρης δημοσιεύει διηγήματα και έπιφυλλίδες στις σοβαρότερες εφημερίδες της Αθήνας. Κρίνεται από όλους τους αρμόδιους ως «άνερχόμενος» πεζογράφος.

Ο «Σκουφάς» του εύχεται να συνεχίσει πάντοτε με έπιτυχίες.

ΤΟ ΧΙΟΥΜΟΡ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΜΟΡΑΛΗ

Μέ τον Ταξίαρχη του Τάγματος του Φοίνικος τίμησε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κ. Στεφανόπουλος τον μεγάλο ζωγράφο μας Γιάννη Μόραλη (Δεκέμβριος 1998). Άλλά τό ίδιο παράσημο είχε άπονεμηθεί στον ζωγράφο μας τό 1965. Καί ο Γιάννης Μόραλης σχολίασε: Γιά νά μου δίνουν τό ίδιο παράσημο φαίνεται πώς έχω μείνει στάσιμος...

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Μέ έγγραφέ τους ή Ακαδημία Αθηνών (ΚΕΕΛ, άριθ. 84/99), τό Πολυτεχνείο Κρήτης (Β. 893/99)

καί ή Δημोट. Βιβλιοθήκη Πρέβεζας (23/99), ζητούν από τον Σύλλογο «Σκουφά» νά τους στείλει τίς εκδόσεις του.

Τά έγγραφα αυτά άποδεικνύουν τήν ευρύτερη άπήκηση πού έχει ο Σύλλογος στον έλλαδικό χώρο και άσφαλώς άποτελοΰν τιμή γιά τον Σύλλογο, ό όποιος θ' ανταποκριθεί στό αίτημά τους.

ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ ΟΥΡΑΝΗ

Γιά δεύτερη φορά μέσα σ' ένα χρόνο τό Ίδρυμα Κώστα και Έλένης Ουράνη ένίσχυσε τό περιοδικό μας μέ 500 χιλιάδες δρχ. Πρόκειται γιά σημαντική υλική και ήθική ένίσχυση. Τό περιοδικό μας ευχαριστεί θερμά τήν διοίκηση του Ίδρύματος.

ΤΟ ΝΕΟ Δ.Σ. ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Μετά τήν Γεν. Συνέλευση των μελών του Συλλόγου «Σκουφάς» και τήν κατανομή άξιωματών, τό νέο Δ.Σ. του Συλλόγου συγκροτήθηκε ως εξής:

Πρόεδρος Βασ. Καρατσιώλης, Α΄ αντιπρόεδρος Γέωργ. Βασιλείου, Β΄ Αντιπρόεδρος Ίωαν. Κουτσούμπας, Γεν. Γραμμ. Δημ. Βάσσης, Ταμίας Κωνστ. Μάνος. Σέ διάφορες άλλες θέσεις τοποθετήθηκαν οι Κ. Βαΐτης, Δήμητρα Βασιλάκη, Νικ. Δάφνος, Άμαλία Εΰταξια-Γιαννάκη, Κωνστ. Νταλιάνης, Σόλων Σερβετάς, Νικ. Τσέτης και Κωνστ. Ψαθάς.

ΑΓΡΑΦΙΩΤΕΙΑ ΚΑΙ ΜΠΑΡΜΠΑΣΤΑΘΕΙΑ
 ΒΡΑΒΕΙΑ

Στίς 25-3-99 τό Δ.Σ. του Συλλόγου «Σκουφάς», κατόπιν εισηγήσεως των άρμοδίων επιτροπών, άπένευμε τά Άγραφιώτεια και τά Μπαρμπαστάθεια Βραβεία. Μέ τό Άγραφιώτσιο Βραβείο τιμήθηκαν οι: Γιάννης Μόραλης, Ντίνος Δημόπουλος, Κλέων Τσέτης, Νίκη Λένη και (μετά θάνατον) ό Μπ. Τσουπράς. Καί τό χορευτικό του «Σκουφά» και οι μαθητές: Άναγνωστοπούλου Πηνελόπη, Καραπέτοη Σταματούλα, Νύχτη Χρυσάνθη, Δημακόπουλος Άγγελος, Πλαστήρας Ήλιος, Βασιλείου Εΰτυχία, Παππά Θεοδώρα ως πρωτεύσαντες. Μέ τά Μπαρμπαστάθεια τιμήθηκαν οι μαθητές: Αικατερίνη Τσαφούλη και Γιώργος Γκατζιούρας του 1ου Λυκείου.

Η «ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ» ΓΙΑ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»

Μέ εκτεταμένο κείμενό της ή εφημερίδα της Πάτρας «Πελοπόννησος» (τό υπογράφει ο γνωστός δημοσιογράφος Γιάννης Βουλδής) αναφέρειται στον Σύλλογο «Σκουφά» και στο περιοδικό μας.

Ίστορεί την πορεία του Συλλόγου και τις δραστηριότητές του στην υπεραιωνόδια διαδρομή του, καθώς και τις τιμητικές διακρίσεις που απέσπασε ο Σύλλογος.

Τό περιοδικό μας ευχαριστεί θερμά τόσο την εφημερίδα, όσο και τον έγκριτο δημοσιογράφο για τά τόσα έγκωμιαστικά λόγια.

* * *

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ

- Κώστα Σαρδελή: «Ο ασάλευτος ταξιδιώτης - Τά εφηνικά χρόνια του Κ. Παλαμά» (έκδ. Έστίας, 1998, τ. Β', σελ. 442).
- Κώστα Σαρδελή: «Η προσευχή του Μακρυγιάννη» (έκδ. Άρμός, 1998, σελ. 150).
- Βαγγ. Κούτα: «Οι μυρωδιές της ζωής» (πεζογραφία). Έκδ. Έναλιος, 1998, σελ. 190.
- Πέτρος Βενέτι: «Αίτια διαζυγίου» (μυθιστόρημα). Έκδ. Μοντέρνοι Καιροί, 1998.
- Νέστορα Μάτσα: «Αυτό τό παιδί πέθανε αύριο». Έκδ. Έλευθερουδάκη. (Χρονικό της Κατοχής μέ σημαντικά ντοκουμέντα. Ο πόλεμος, ή πείνα, ή Κατοχή, ή Αντίσταση, ή Άπελευθέρωση). Νέα αναθεωρημένη και έμπλουτισμένη έκδοση.
- Νέστορα Μάτσα: «Τό παραμύθι του Θεόφιλου» (έκδ. Έστίας).
- Νέστορα Μάτσα: «Τ' άπομνημονεύματα του Μεγαλέξαντρου, άπό τό χειρόγραφο της Βαβυλώνας» (έκδ. Έλευθερουδάκη).
- Ηλία Λάγιου: «Εισαγωγή στην έκδοση της "Παρουσία" του μυθιστορηματος "Οι τρεις σωματοφύλακες"» (μετάφραση Γιώργου Κοτζιούλα).
- Μιχ. Σακκά: «Θέσεις-Αντιθέσεις-Συνθέσεις», Άθ. 1998, σελ. 284.
- Κ.Α. Τσιλιγιάννη: «Τά προελεγειακά έπη του Άγ. Μαξίμου του Γραικοῦ», Άγιον Όρος, 1997, σελ. 286.
- Χρυστίνας Ντουϊά: «Βρέχει σ' αυτό τό όνειρο», (διηγήματα). Έκδ. Καστανιώτη, 1998, σελ. 18.
- Έκπαιδευτηρίων Κωστέα-Γείτονα: «Οι προσωκρατικοί - Συλλογή κριτικών δοκιμίων».

* * *

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ

- Στή «Νέα Έστία» (Δεκέμβρ. 98) την άφιερωμένη στον Σολωμό δημοσιεύτηκαν κείμενα των Γιάννη Δάλλα και Ηλία Λάγιου.
- Στο τεῦχος 5 της «Παρουσίας» (έκδ. Έν. Αιτωλοακαρνανων Λογοτεχνών) δημοσιεύτηκε κείμενο του Κώστα Σαρδελή, μέ τίτλο «Τό σύγχρονο ιστορικό μυθιστόρημα».
- Στή Μόσχα, σέ βραδιά άφιερωμένη στην ελληνική ποίηση (Δεκέμβριος 98) μίλησε και ο Γιάννης Δάλλας.
- Στην «Άπογευματινή της Κυριακής» (27-9-98) δημοσιεύτηκε κείμενο του Χάρη Μαυρομάτη μέ τίτλο «Ένας Μακρυγιάννης άπό την Άρτα».
- Στην Έπιθεώρηση «Propaganda» (3) δημοσιεύτηκε κείμενο του Ηλ. Λάγιου, μέ τίτλο «Έγκοπαί 1988-1998».
- Στην «Παρουσία» (τχ. Οκτωβρίου-Δεκ. 98) δημοσιεύτηκε κείμενο του Ν. Μόσχου μέ τίτλο «Ο Κώστας Σαρδελής και οί Διδάσκαλοι του Γένους».
- Τά Έκπαιδευτήρια Γείτονα, μέ έπιμέλεια του Ν. Καζάνη, έτοίμασαν δυό φυλλάδια μέ πλούσιο βιβλιογραφικό υλικό για τον Δημήτριο Χατζή.
- Στο περιод. «Λέξη» (Άνοιξη 98) δημοσιεύτηκε κείμενο του Γιάννη Δάλλα για τον Δ. Χατζή.
- Στο περιод. «Πόρφυρας» (Οκτ.-Δεκ. 98) δημοσιεύτηκε κείμενο του Γ. Δάλλα για τον Σολωμό.
- Στο περιод. «Εϋθύντ» δημοσιεύτηκε κείμενο του Ντ. Δημόπουλου: Η Έλλάδα Άνατολή ή Δύση;
- Στην παρουσίαση της σειράς «Μούφυλλα» (11-10-98) συμμετείχε και ο Ηλ. Λάγιου.
- Ο ήθοποιός Δημ. Πετροπουλος σκηνοθέτησε τό έργο του Ξενοπούλου «Μαριτάνα» στον θίασο Κατερ. Βασιλάκου (Άϋγ. 98) και πρωταγωνιστεί στο έργο «Θείος Βάνιας» στο ΔΗΠΕΘΕ Ίωαννίνων.
- Στο περιод. «Νέα Έστία» (Νοέμβρ. 98) δημοσιεύτηκε ποίημα του Ηλ. Λάγιου μέ τίτλο «Χρονικό». Έπίσης διήγημα του Κώστα Κατσουλάρη, μέ τίτλο: «Τά παπούτσια και τό πανταλόν».
- Στο περιοδικό «Τό Δέντρο» δημοσιεύτηκε διήγημα του Χάρη Μαυρομάτη, μέ τίτλο: «Ο Κύβελος Μορμότης και τό άσανσέρ» (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1998).
- Στο στούντιο «Λήδρα» της Άθήνας, ο Σπύρος Βραχωρίτης μέ την Θεατρική Λέσχη Βόλου, ανέβασε τον Δεκέμβρη του '98 την παράσταση «No man's land» (ή ο Μπρέχτ της εξορίας). Σενάριο-Σκηνοθεσία του Σπ. Βραχωρίτη. Τόν Νοέμβριο 98 παίχτηκε στον Βόλο.
- Ο Μάριος Άθανασίου παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στή σειρά του Mega «Άναγορευμένη άγάπη».

ΝΙΚΟΣ ΡΙΖΟΣ

Ένας από τούς καλύτερους Έλληνες κωμικούς, ο συμπατριώτης μας ΝΙΚΟΣ ΡΙΖΟΣ, χάθηκε ξαφνικά στις 20 Ἀπριλίου.

Τόν έκλαψε ὅλος ὁ θεατρικὸς κόσμος καὶ τὸ θεατρόφιλο κοινὸ πού δέν θά τόν ξαναδεῖ στή σκηνή τοῦ θεάτρου. Θά τόν βλέπει καί θά τόν ἀπολαμβάνει μόνο στήν «ὀθόνη» τῶν τηλεοράσεων.

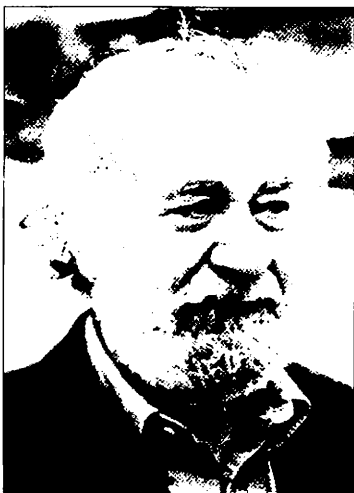
Ἡ Ἄρτα, πού πολύ τόν ἀγάπησε, καί ὁ «Σκουφᾶς», συλλυποῦνται θερμά τήν γυναίκα του, τόν γιό του, τήν ἀδελφή του καί τούς λοιπούς συγγενεῖς του.

Μόλις εἴκοσι δύο μέρες πρό τοῦ θανάτου του παρέλαβε τὸ «Ἐπαθλο Θεάτρου» ἀπό τήν Ὑπουργό Πολιτισμοῦ. Καί μόλις πέντε μέρες πρίν, ἔδωσε μέ ἰδιαίτερη ἐπιτυχία τήν τελευταία

πρεμιέρα τῆς ζωῆς του στό θέατρο «Περοκέ», πρωταγωνιστώντας στήν Ἐπιθεώρηση «Εὐρω... ομελέττα κι ἔρχεται, ΝΑΤΟ!»

Ὁ «Σκουφᾶς», σέ προσεχές τεῦχος του θ' ἀσχοληθεῖ ἐκτεταμένα μέ τήν ζωή καί τὸ ἔργο τοῦ ἔξοχου κωμικοῦ, τοῦ συμπατριώτη μας Ν. Ρίζου.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΤΡΙΑΝΤΗΣ

Τήν Παρασκευή 6 Μαρτίου πέθανε ἓνας φίλος τῆς Ἄρτας καί κοντοχωριανός, ὁ ἐξαιρετος γλύπτης ΣΤΕΛΙΟΣ ΤΡΙΑΝΤΗΣ.

Ὁ Τριάντης τέλειωσε τὸ Γυμνάσιο στήν Ἄρτα καί ἐξελίχτηκε σέ ἓνα ἀπό τούς καλύτερους Ἕλληνες γλύπτες, μέ μεγάλη προσφορά στά μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης, στό Μουσεῖο τοῦ Πειραιᾶ κ.ἄ. Τό 1982 τόν τίμησε ἡ Ἀκαδημία.

Ἡ Ἄρτα φιλοξενεῖ δύο ἔργα του: Τόν Μάξιμο τόν Γραϊκό καί τόν ἔφιππο Πύρρο. Ἔργα του ἐπίσης κοσμοῦν πολλές ἑλληνικὲς πόλεις.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ του ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

- Διάλεξη του θεολόγου-φιλόλογου Ήλια Κακούρη με θέμα «'Ο εκπαιδευτικός ηγέτης τῶν σχολείων τῆς Β/θμιας Ἐκπαίδευσης παλαιότερα καί σήμερα» (14-11-98).
- Μουσικοχορευτικό Σεμινάριο στίς 5, 6, 12 καί 13 Δεκεμβρίου 98. Διδασκαλία χορῶν ἀπό τόν Χρ. Θεολόγο, παρουσίαση τοπικῶν στολῶν, μουσικά ἀκούσματα, τραγούδια, συζήτηση, ἀπονομή διπλωμάτων συμμετοχῆς.
- Ἐκδήλωση μέ παιδικές χορωδίες, μέ συμμετοχή τοῦ Συλλόγου Φίλων Πολυφωνικῆς Μουσικῆς Ἰωαννίνων (διευθύντρια Ἀνέλια Στεφάνοβα) καί Παιδικῆς Χορωδίας ἸΣΚΡΑ τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου Καζανλάκ Βουλγαρίας (διευθύντρια Πάπα Πάβλοβιτς, μαέστρος Ντόρα Κόσιοβα), στίς 13-12-98.
- Στίς 3-1-99 ὁ Σύλλογος «Σκουφᾶς» ἔκοψε τήν-πίττα τόν σέ μιά ὥραία τελετή, στήν ὁποία ἔλαβαν μέρος ἡ Φιλαρμονική τοῦ Συλλόγου, τό Χορευτικό τμήμα του μέ παραδοσιακοῦς χορούς καί ἡ Χορωδία Δημοτ. Τραγουδιοῦ (ὑπό τήν διεύθυνση τοῦ Κων/νου Πλακιά). Τό πρόγραμμα εἶχε τόν τίτλο «Τό Ἑλληνικό Δωδεκαήμερο».
- Χορός καί γαϊτανάκι ἀπό τό Χορευτικό Τμήμα τοῦ «Σκουφᾶ» (11-2-99).
- Θεατρική παράσταση μέ τό ἔργο τοῦ G. Feydeau «Ψύλλοι σ' αὐτιά». Σκηνοθεσία Βαγγ. Τραϊφόρου, μουσική ἐπιμέλεια Ντ. Καλούδη. Ἔπαιξαν: Μαρία Μάνου, Δημ. Ἀνδριακόπουλος, Θ. Καλαντζῆς, Χρ. Μπόζιος, Κατ. Τζουβάρα, Σταμάτω Παπαδημητρίου, Ντ. Πλακιάς, Νίκος Παπαδημητρίου, Γιάννης Πετράτος, Κωνστ. Γκιουζέλης. Ἄννα Τσαδήμα, Εὐαγγελία Κορέλη, Τάκης Παπαχρήστου, Λεων. Μητσοῦρας (11, 12, 13, 14, 15-3-99).
- Διάλεξη τοῦ δημοσιογράφου Χάρη Μαυρομάτη

μέ θέμα «Ὁξειδωμένο χρυσάφι». Γιά τήν διάλεξη αὐτή καί τό ἀκροατήριό της δημοσίευσε ὁ ὁμιλητής κείμενο στήν «Ἀπογευματινῆ τῆς Κυριακῆς» (4-4-99).

*

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΟΝ ΣΥΛΛΟΓΟ ΜΑΣ

- Ἀ' Γιά τό περιοδικό «Σκουφᾶς» προσέφεραν:
- Σπύρος Παπακάστας δρχ. 50.000, εἰς μνήμη τῆς μητέρας του Μαρίκας
 - Νικόλαος Καλογεροπούλου δρχ. 2.000
 - Ἀθανάσιος Κ. Κονταξῆς δρχ. 20.000
 - Ἡλίας Τσάκαλος δρχ. 5.000 εἰς μνήμη τῆς μητέρας του Πόπης
 - Νικόλαος Οικονόμου δρχ. 15.000 εἰς μνήμη τοῦ Κ. Ζαχαρή, Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου
 - Κων/νος Μπανταλοῦκας δρχ. 15.000 εἰς μνήμη τῆς συζύγου του Ἄννας
 - Μιχάλης Σακκάς δρχ. 50.000 εἰς μνήμη τῶν γονέων του Πέτρου καί Θεοδοσίας
 - Βασιλική Δ. Καρατζένη δρχ. 10.000 εἰς μνήμη πατρός της Δημητρίου
 - Θεόδωρος Οικονομίδης δρχ. 30.000 εἰς μνήμη πατρός τοῦ Θεοδοσίου καί τοῦ Ἰωάννου Μητσοπέτρου
 - Χρήστος Σιμόπουλος δρχ. 5.000
 - Ἰωάννης Κατσαδήμας δρχ. 25.000 εἰς μνήμη Χρήστου Κοτσαρίδα
 - Νικόλαος Καλοσπύρος δρχ. 5.000
 - Ἀναστάσιος Τσέτης δρχ. 5.000
 - Νικόλαος Καραβασιλής δρχ. 10.000 εἰς μνήμη Θωμά Κωστοπούλου καί Βασιλείου Κατσαντά
 - Λάμπρος Τατισιόπουλος δρχ. 5.000
 - Ἐλευθέριος Μανόπουλος δρχ. 50.000 εἰς μνήμη γονέων τοῦ Παναγιώτου καί Σεβαστῆς

Έρρικέτη Ριγανέλα δρχ. 20.000 εις μνήμη Ἀποστόλου καὶ Ἀθανασίας Ριγανέλα
Σοφία Μπάη δρχ. 10.000

Κλέων Τσέτης δρχ. 500.000

Γ' Γιά τήν Πνευματική Στέγη τοῦ «Σκουφᾶ» προσέφεραν:

Β' Γιά τήν Φιλαρμονική τοῦ «Σκουφᾶ» προσέφεραν:

Μιχάλης Σακκάς δρχ. 50.000

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

Περιοδική Ἐκδοση τοῦ Μ/Φ Συλλόγου Ἄρτας «Ὁ Σκουφᾶς»
Διεύθυνση: Πρὸς τόν Σύλλογο «Ὁ Σκουφᾶς» – Ἄρτα,
Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως – 47 100

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Ἐκδίδεται ἐπὶ 44 χρόνια
μέ τίς ἐνισχύσεις τῶν συνδρομητῶν
καὶ τῶν φίλων του.

Δέν ἐπιδαρύνει
οὔτε τόν δημοτικό, οὔτε τόν κρατικό
προϋπολογισμό.

Ἐνισχύστε τόν «Σκουφᾶ».

ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως, Ἄρτα. Τ.Κ. 47 100
(τηλέφωνα: 0681/27767, 28171, 74767)

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ

- Τό «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καὶ Πρεβέζης»
τοῦ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, Μητροπολίτου ἄλλοτε Ἄρτης
- Ἡ «Ἀμβρακία» τῆς Χρυσ. Τζουδάρα-Σούλη
- Ἡ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Πέτρου Γαρουφαλιᾶ
- Τά «Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἠλείρου»
- Ἡ «Ἱστορία τοῦ Συλλόγου "Σκουφᾶς" 1896-1996» τοῦ Γιαν. Τσοῦταινου
- Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Μόραλη «ANAMONH» σέ offset, 0.40x0.50

Παρακαλοῦνται οἱ συνεργάτες τοῦ περιοδικoῦ μας νά στέλνουν μόνο ἀδημοσίευτη ἐργασία τους. Νά εἶναι δέ δακτυλογραφημένη ἀπό τή μία ὀψη τοῦ χαρτιοῦ. Οἱ χειρόγραφες ἐργασίες δέν θά δημοσιεύονται, γιατί προκύπτουν πολλά προβλήματα μέ τά τυπογραφεῖα.

Διεύθυνση γιά ἀποστολή συνεργασίας: Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑ» Ἄρτας (γιά τό περιοδικό «Σκουφᾶς», Ἄρτα, Πλατεία Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως – 47 100).

Ἐκ τῆς *D. Patmore (1944), «Images of Greece», London, σ. 115.*

Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. 13

Ἐπιμέλ. Γ.Μ.Κ.

Τ' ΟΝΟΜΑ ΜΑΣ ΤΥΠΩΜΕΝΟ*

Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ

Ημανία τοῦ γραψίματος εἶχε καιρό πού ἀνάδευε μέσα μου. Χωρίς νά παραμελῶ τὰ μαθήματα, ἄφωνα κάποτε τόν ἑαυτό μου ἀδέσμευτο νά ταξιδεύει σέ κόσμους φανταστικούς ἢ παρασερνόμενον ἀπ' τήν εὐαισθησία μου, ἀπό μιᾶ ἀγιάτρευτη μελαγχολία καί ταίριαζα ρίμες, ἔστρωνα στίχους, ἔντυνα τά φτωκά λόγια μου μέ τό ρυθμό. Εἶταν κάτι πού εὐχαριστοῦσε κυριώτερα ἐμένα τόν ἴδιο, μ' ἔκανε νά πιστεύω πώς κάτι ἀξίζω κι ἐγώ μέσ στήν πλάση, πώς δέν ἤμουν ὀλωσδιόλου γιά πέταμα, ὅπως μοῦ περνοῦσε συχνά ἡ ἰδέα.

Οἱ ἄλλοι ἔπαιζαν, εὐθυμοῦσαν. Φόραγαν ρούχα πού τά 'παιρναν ἔτοιμα ἀπ' τό ράφτι. Τά πλουσιόπαι-

δα ἔτρωγαν σοκολάτες, ἔπιναν καί μπύρα, πού ἐμεῖς δέν τήν εἶχαμε δοκιμάσει καθόλου. Ἐγώ μονάχα μιᾶ φορά πῆρα σαμπάνια, ἐκεῖ στό δρόμο, ἔξω ἀπ' τό κατάστημα, μά τήν ἤπια κι αὐτήν σά φάρμακο, ἀνακατωμένη μέ καθάρσιο, ἐπειδή ἔτσι μ' εἶχαν συμβουλέψει ἄλλοι πολυξεροί, γιά νά μή μοῦ 'ρθει μετός. Τέτια ἦταν ἡ προκοπή μας ἐμας, νά σεργιανᾶμε στό παζάρι μέ τά τσαλακωμένα χωριάτικα σκουτιά μας, μέ τά τσαρουχοπάπουτσα πού εἶχαν βγεῖ ἀπ' τά χέρια τοῦ Γιωργάκη Δρόσου στό χωριό, ἀλύγιστα σάν κοκκαλένια, μ' ἐκεῖνα τά γαλάζια μάλλινα πανωφόρια πού μᾶς ἔφταναν κάτω ἀπ' τό γόνατο καί μᾶς ἔδειχναν ἀστείους σά γεροντάκια. Τ' ἀγοραστά ρούχα, τά πάνινα μέ τά ὠραῖα κουμπιά, ἦταν γιά τούς ἄλλους, γιά τά παιδιά τῆς πολιτείας. Γιά μᾶς ἦταν ἡ στέρηση κι ἡ ντροπή, πού κατακάθονταν νυχτόημερα μέσ στήν καρδιά μας.

Καί γιά μένα εἶταν ἀκόμα ὁ πόνος τοῦ ἀφτιοῦ, τοῦ καταραμένου διαβολοαφτιοῦ μου. Μόλις ἔπιαναν τά κρῦα, ἄρχιζε πάλι νά πονάει, νά μέ κεντάει ἀπό μέσα μ' 'κεῖνες τίς σουβλιές του πού ἦταν προμήνυμα πώς θά πρηστεῖ καί θά μάσει. Θεέ μου! Τί κατάρα ἦταν αὐτή πού μ' εἶχε βρεῖ ἀπό τόσο μικρόν; Ἐνῶ οἱ συμμαθητές μου χοροπηδοῦσαν γεμάτοι ὑγεία, ἐμένα ἔπρεπε νά μέ συνοδεύει ἡ μάνα μου στόν ἀσπρομάλλη Παπανικόλα στό χωριό, γιά νά μοῦ δώσει πίσω στό ριζάφτι μιᾶ φαρμακερή νυστεριά· ἥ ἔπρεπε νά μέ κουβαλαίει ὁ πατέρας μου, ἐδῶ κάτω, στό γιαιτρό τό Βα-

* Ἀπό τά «Ἀπαντα» τοῦ συγγραφέα, 1957, Ἀθήνα, Τ.Β., σ.σ. 239-246.

σταρούχα για νά μου κάμει κι εκείνος τά ἴδια μέ τά δικά του ἐργαλεῖα. Καί περίμενα ὦρα ὀλόκληρη στό φαρμακεῖο τοῦ Κατσαδήμα, ὥσπου νά μου ἐτοιμάσει ὁ ἴδιος ἢ ὁ βοηθός του κανένα γιατρικό, τίποτε λινοκόκκι. Κι ἅμα ἔσπαγε ἐκείνη ἡ ἄθλια πληγή, ἔπρεπε νά βάνω βαμπάκια ἀπό πάνω, νά τυλίγω τό κεφάλι μου μέ τήν χακένια κουκούλα τοῦ θείου, πού τήν εἶχε φέρει ἀπ' τό μέτωπο. Ἔτσι πίναινα στό γυμνάσιο, μ' αὐτήν παρουσιαζόμουν στήν τάξη. Εἶχα πιά σικαθεῖ τόν ἑαυτό μου! Θά 'θελα νά κρυφῶ κάπου γιά πάντα, ἄν μπορούσα.

Δέν ἔβρισκα ἄλλο καταφύγιο πιά ἀνέξοδο, πιά βολικό ἀπ' τή μελέτη, ἀπ' τό γράψιμο. Κανένας δέ μπορούσε νά μέ διώξει ἀπό κεῖ, γιατί πολύ λίγοι ζήλευαν αὐτή τή θέση. Εἶταν μετρημένοι στά δάχτυλα οἱ μαθητές πού ἐνδιαφέρονταν γιά τή φιλολογία.

Πρῶτος καί καλύτερος ἀνάμεσά τους ξεχώριζε ὁ Γαλάνης. Γιός τοῦ μοναδικοῦ στήν πόλη ὀδοντογιατροῦ, εἶχε τόν τρόπο του αὐτός, καλοπερνοῦσε στό σπίτι του. Διαθέτοντας πάντα λεφτά, δέν περιορίζονταν νά ἐρωτοτροπεῖ μέ τούς ἀθηναϊκούς τιμοκαταλόγους, ὅπως ἐγώ, ἀλλά ἔκανε καί παραγγελίες, τοῦ ἔρχονταν κάθε τόσο βιβλία, μυθιστορήματα ἢ ποιητικές συλλογές. Ὅποτε τόν ἐπισκέπτομουν στό σπίτι του, σπάνια διαβάζαμε βιβλία τοῦ σχολείου. Προτιμοῦσαμε νά ριχτοῦμε, μέ ἥδονική περιέργεια, στή μαγεία τῶν στίχων καί στό ξεφύλλισμα τῶν περιοδικῶν.

Ἔνα χινόπωρο ὁ Γαλάνης μοῦ ἔδειξε κάτι στίχους.

- Διάβασε! Ξέρεις τίνος εἶναι αὐτοί;

Δικοί του θά εἶταν, ἀφοῦ τούς ἔγραψε ὁ ἴδιος.

- Ὅχι. Εἶναι τοῦ Σικελιανοῦ, τοῦ Ἄγγελου Σικελιανοῦ, συνέχισε μέ μιά ἔκφραση ζωηρή, σάν τοῦ κυνηγοῦ ὅταν πετυχαίνει τό στόχο του. Τόν βρῆκα ἐγώ ὁ ἴδιος τό Σικελιανό στους ἀρχαίους Δελφούς.

Καί βλέποντάς με νά τόν κοιτάζω μ' εὐπιστία (ἐπειδή ἤξερα πώς τό καλοκαίρι εἶχε λείψει, πραγματικά, στήν Ἀράχοβα), ἐξακολούθησε στολίζοντας ὀλοένα τό μῦθο του:

- Εἶναι ψηλός, γαλανομάτης, μέ μακριά μαλλιά ὡς τίς πλάτες. Βαστάει στό χέρι του καί μιά λύρα σάν τόν Ἀπόλλωνα. Αὐτούς τούς στίχους τούς ἔγραψε στήν Κασταλία πηγή καί τούς ἄφησε, τούς ξέχασε ἐκεῖ. Πῆγα νά πιῶ νερό καί τούς νῦρα. Διάβασε νά ἴδεις...

- Μά τό γράψιμο εἶναι δικό σου, καμμένη τάκη.

- Μήν εἶσαι κουτός, τούς ἀντέγραψα ὕστερα.

Ὅσο κι ἄν ἤθελα νά τόν πιστέψω, γιατί μοῦ ἄρρεσαν τά στολισμένα του ψέματα, ὅμως τά μετρικά λάθη καί οἱ λαθεμένες ρίμες τοῦ χειρογράφου δέ μοῦ ἐπέτρεπαν νά παραδεχῶ πώς ἔτσι γράφουν οἱ σπουδαῖοι ποιητές σάν τό Σικελιανό. Μήπως εἶταν δικά του καί μοῦ τό 'κρυβε;

Ὁ Γαλάνης στό τέλος ἔσκασε στά γέλια, ἀφήνοντάς με στήν ἀμφιβολία.

- Ἐλα, θελεῖς τώρα νά σοῦ δώσω τά «Τραγούδια στό ξέφωτο» τοῦ Πάνου Ταγκόπουλου; κι ἔψαχνε τάχα στή βιβλιοθήκη του, ἐκείνη τήν ὥραία μέ τό τζάμι μπροστά.

Εἶχε, ἀλήθεια, αὐτή τήν περίφημη συλλογή, αὐτό τό ἀριστούργημα τοῦ ἔμμετρου λόγου; Πόσο εὐτυχησμένος θά 'μουν νά τό ξεφυλλίσω, νά τό μάθω ἀπέξω!

– “Α, ξέχασα!, ἔλεγε σέ λίγο. Δέ μου τό ’στειλε ἀκόμα ὁ Σιδέρης. “Αμα μου ἔρθει τό δέμα, θά σ’ τό δώσω κι ἐσένα...”

Μέ παίδευε πολύ ὁ συμμαθητής μου, κάποτε μέ γελοῦσε κατάμουτρα, γιά νά μου δανείσει ἕνα φύλλο «Μπουκέτο» ἢ ἀπό κείνα τ’ ἄλλα τά μαθητικά, «Μυροβόλος Αὔρα» καί τέτοια, πού ἔβγαιναν, ἀπό ἕνα-δυό φύλλα, στήν Ἀγυιά ἢ στό σουφλί, στά πέρατα τῆς γῆς, καί πού ὄλα τά λάβαινε ἐκεῖνος, γιατί τούς ἔγραφε ἀμέσως ζητώ-ντας τους νά γίνει συνδρομητής ἢ ἀνταποκριτής. Ἐμένα ὅμως δέ μου τά ’δινε, μονάχα μου ’δειχνε κάπου-κάπου τούς τίτλους, ἴσα-ἴσα γιά νά μέ βάλει στά αἵματα. “Ὅπως παλιά μέ τό Νάκο εἴχαμε τή ζήλια γιά τούς βαθμούς, ἔτσι καί τώρα μέ τό Γαλάνη, γεννήθηκε ἀνάμεσά μας ξεουνέρια γιά τή λογοτεχνία, αὐτή ἡ ἴδια πού μᾶς ἔκανε ἀπ’ τήν ἄλλη μεριά παρέα τακτική.

Μά κι ἐγώ δέν ἄφηνα τόν καιρό μου νά πάει χαμένος, ἄς μὴν εἶχα ν’ ἀγοράσω βιβλία καί περιοδικά. Ἐγραφα μόνος μου κρυφά καί φύλαγα τούς στίχους μου σά θησαυρό. Φλογίζομουν ὥστόσο ἀπ’ τή φιλοδοξία νά τούς τυπώσω πουθενά, ὅπως γίνονταν μέ ὄλους τούς ποιητές τοῦ κόσμου. Αὐτό θά ’ταν ἡ καθιέρωσή μου, ἡ ἐπιβολή τῆς ἀξίας μου. Τί ὠφελοῦσε νά τούς μουρμουρίζω μονάχος μου σί’ ἀπόμερα στενά;

Ἐβγαινε τότε στά Γιάννινα μιά ἐφημερίδα «Ἡπειρωτική Ἠχώ», διευθυντής Εὐθύμιος Τzáλλας. Αὐτή εἶχε μιά «φιλολογική στήλη», δηλαδή μιά ἀκρούλα στή μέση τῆς τρίτης σελίδας, ὅπου δημοσίευε κάθε μέρα στίχους διαφόρων – ὄχι σάν τήν «Ἡπειρο» πού ἔβανε ποιήματα μονάχα τοῦ διευθυντῆ της, τοῦ ἀχόρταγου τοῦ Πελλερέν, οὔτε σάν τόν ἄλλον τόν «Κήρυκα», πού ἀγνοοῦσε βάνουσα τήν ποίηση. Ἀρχίσαμε λοιπόν νά στέλνουμε κεῖ, κρυφά ὁ ἕνας ἀπ’ τόν ἄλλον, περιμένοντας νά ἰδοῦμε τήν περιπόθητη ἀπάντηση, ἀποκάτω στή φιλολογική ἀλληλογραφία.

Τήν ἀρχή τήν εἶχε κάμει βέβαια ὁ Γαλάνης. Ἀπ’ αὐτόν ἔμαθα κι ἐγώ τό μονοπάτι, ὅπου ξεθάρρεψα νά προχωρήσω. Ἐστειλα λοιπόν κι ἐγώ ἕνα καινούργιο ποίη-μά μου, τό καλύτερο ὅπως φανταζόμουν, μέ τόν τίτλο «Φεγγάρι». Καί περίμενα ἐνα-γώνια τήν ἀπάντηση τοῦ ἀγνωστού κριτῆ, σέ ψευδώνυμο βέβαια, γιά νά λυτώσω καλοῦ-κακοῦ τό ρεζιλίκι. Δέν πίστευα ποτέ πῶς θά ἐγκριθεῖ μέ τό πρῶτο, ἀφοῦ ἔβλε-πα γιά τόσους ἄλλους ν’ ἀπορρίπτουν τά δικά τους ὀλοένα. Μά ἔστω κι ἕνας καλός λόγος, κάτι θά ’τανε γιά μένα.

Μεγάλη δυσκολία εἶταν καί τό πού θά βλέπαμε τήν ἐφημερίδα. Ἀνακαλύψαμε κάποιον δικηγόρο Ἀβδί ἢ Ἀβδικο, σ’ ἕνα ἀπόκεντρο στενάκι, πού τόν ἤξερε κά-ποιος ἀπ’ τόν κύκλο ομας. Χωνόμασταν λοιπόν στό γραφεῖο του κλεφτά καί ρίχναμε καμιά ματιά στά νέα φύλλα ἢ τά χώναμε στήν τσέπη μας μέ τρόπο, ὅταν ἐκεῖνος εἶχε τό νού του ἀλλοῦ, μιλώντας μέ τήν ἀραιή ἄλωστε πελατεία του. Ἀλλά, σάν νά κατάλαβε τόν ὑπουλο σκοπό μας, φάνηκε μιά-δυό φορές βαρὺς ἀπέναντί μας, ἢ φοβηθήκαμε ἐμεῖς μή μᾶς ἀνακαλύψει, κι ἔτσι δέν τολμούσαμε νά περνᾶμε συχνά ὅπως πρῖν.

Τότε ἐγώ βρῆκα καί μιά ἄλλη πηγή: Τό μαγαζί ἐκεῖνο τοῦ Ζῶη Κολιοῦ, ὅπου δούλευε κι ὁ κωριανός μου ὁ Γάκης τοῦ Γιάνν’ Παπᾶ, πού λεγόταν πιά Παπακώ-στας. Λάβαιναν κι αὐτοί «Ἡπειρωτική Ἠχώ», δίχως νά πληρώνουν βέβαια συνδρο-μή. Οὔτε τήν ἄνοιγαν ποτέ νά τήν διαβάσουν, ἀπασχολημένοι κι οἱ τρεῖς τους συνέ-

ταιροι νά ζυγιάζουν άπ' τό 'να καί τ' άλλο πού τούς ζητοῦσαν οί μπακάληδες τῆς ὑπαίθρου. Καταστηματάρχες μέ τ' ὄνομα οί ἴδιοι, ἐφοδίαζαν χοντρικά μέ εἶδη ὀλόκληρα χωριά.

Ἔχοντας θάρρος ἐκεῖ μέσα άπ' τό χωριανό καί συγγενή μου, γλιστροῦσα ἀθόρυβα, ὡς τό μεγάλο πάγκο, ψάχνοντας μέ τό βλέμμα γιά τό ποθητό φύλλο. Τό άνοιγα άμέσως στήν τρίτη σελίδα, παραμερίζοντας κοντά σέ τίποτε τσουβάλια, γιά να μήν σταματῶ καί τήν κίνηση, άνυπόμονος ὡστόσο νά ρουφήξω τούς στίχους καί τίς άπαντήσεις. Ὅπου μιά μέρα μέ μεγάλο χτυποκάρδι διαβάζω: «Φ.Π. Τό ποίημά σας ἐγκρίνεται καί θά δημοσιευθῆ». Δέν πίστευα τᾶ μάτια μου, πετοῦσα άπ' τή χαρά μου. Φ.Π. εἶταν τά αρχικά τοῦ ψευδωνύμου μου. Τό ποίημά μου ἐγκρίθηκε. Τί εὐτυχία!

Πῆρα τό φύλλο καί τό φύλαξα σάν κειμήλιο, διαβάζοντάς το καί ξαναδιαβάζοντάς το στό δρόμο, σά νά 'ταν τά γράμματα άπό άγνωστη γλώσσα, μαγική. Ἀπό κείνη τήν ἡμέρα άρχισε ἕνα γλυκό μαρτύριο γιά μένα. Σχεδόν εἶχα παραμελήσει τά μαθήματά μου περιμένοντας μέ άγωνία τή δημοσίευση. Περνοῦσα καί ξαναπερνοῦσα άπ' τό μπακάλικο τοῦ Ζῶη Κολιοῦ, ρίχνοντας ματιές παντοῦ, ανάμεσα στά ζύγια καί στά ρίζια, γιά νά ξετρυπῶσω τήν ἐφημερίδα. Ὁ μεγάλος μου φόβος εἶταν μήν τή σκίσουν κιάλας, μήν τυλίξουν πράματα πρίν προφτάσω νά τή δῶ.

Κι αὐτή ἡ εὐλογημένη άργοῦσε νά 'ρθεῖ, σά νά τό 'καναν ἐπίτηδες γιά μένα. Χαλοῦσαν οί δρόμοι άπ' τίς βροχές καί διακόπονταν καμιά φορά ἡ συκοινωνία μέ τά Γιάννινα. Τότε τά φύλλα ἔρχονταν άπό τρία καί τέσσερα μαζί. Τά πετοῦσαν ὅπου τύχει στό μπακάλικο καί τρώμαζα, παιδεύομουν νά τά βρῶ. Ἔσκυβα, χώνομουν ανάμεσα στά πόδια τους, ἔκανα σωστές ἐξερευνήσεις.

- Ἔλα, πάρ' τες κι ἄσε μας νά κάνουμε τή δουλιά μας!, μοῦ λέει μιά μέρα μισοθυμωμένος ὁ Τσακαγιάννης, ὁ τρίτος συνέταιρος, πετώντας μου ἕνα μάτσο καρτιά.

Εἶταν βέβαια ἡ «Ἡπειρωτική Ἠχώ», τά καθυστερημένα φύλλα. Τά πῆρα μ' εὐλάβεια, φοβισμένος άπ' τόν τόνο τοῦ άφεντικοῦ, καί βγῆκα στό δρόμο ξεδιπλώνοντάς τα ἐκεῖ πού μέ πονοῦσε. Καί τότε... Θεέ μου! Τί εἶταν αὐτό; Στίς τόσες τοῦ φλεβάρη, σωτήριον ἔτος 1924, δημοσίευαν τό ποίημά μου:

Φεγγάρι μου χλωμό καί λυπημένο...

Εἶταν ἡ πρώτη φορά πού ἔβλεπα τυπωμένο τ' ὄνομά μου. Κι ἡ καρδιά μου χτυποῦσε δυνατά, σάν τότε μέ τό «ἀριστα» τοῦ ἔνδεικτικοῦ. Ἀκοῦς ἐκεῖ νά μοῦ τό βάλουν άμέσως! Καί νά μή μοῦ διορθώσουν οὔτε μιά λεξη! Τί καλοί ἄνθρωποι! Καί τί σπουδαία ἐφημερίδα! «Ἡπειρωτική Ἠχώ» σοῦ λέει ὁ ἄλλος, δέν εἶναι παιξεγέλασε. Κι αὐτός ἐδῶ –κοιτάξτε, ἄνθρωποι, ανοίξτε τά φωτερά σας!– αὐτός ἐδῶ εἶμαι ἐγώ ὀλόκληρος, κι ἄς μή μέ ξέρει κανένας, κι ἄς μή μαντεύει κανένας άκόμα πῶς τό ἄστρινο ὄνομά μου, τό λαμπρό, εἶμαι γῶ ὁ φτωκούλης ὁ παραπεταμένος, πού τό κειμῶνα μοῦ τρέχει τ' ἀφτί...

Ναί, μάλιστα, «φεγγάρι μου χλωμό καί λυπημένο...», ἐγώ εἶμαι πού τά 'γραψα αὐτά, πού κατέβασα τέτιες ἐμπνεύσεις άπ' τό κεφάλι μου, κι ἄς μήν τό περιμένει κανένας άπό μένα, καί τώρα μέ άναγνωρίζουν οί δημοσιογράφοι στά Γιάννινα, καί μέ βάνουν πλάι στόν Ἄλκη Μυροσίνη, καί στήν Ἄρτα δέν ἔχουν εἶδηση άπ' αὐτό, κι

ὁ Νάκος δέν τά καταφέρνει σέ τέτοια, καί τό φεγγάρι ταξιδεύει στά οὐράνια, μά ἐγώ δέν εἶμαι πιά χλωμός καί λυπημένος, εἶμαι ὁ πιό χαρούμενος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, τό παράμορφο ἀρχοντόπουλο τῆς φαντασίας...

Ἔτσι γινίκαμε σιγά-σιγά μουστερῆδες τοῦ Γιαννιώτικου φύλλου. Τ' ὄνομά μας ἄρχισηνά παίρνει καί νά δίνει στήν «Ἡπειρωτική Ἥχώ». Κοντά σ' ἐμᾶς ἔστελναν κι ἄλλοι ἀπό δῶ, ἐγκρίνονταν καί τά δικά μας κάπου-κάπου. Ἄνοιξαμε ἀλληλογραφία μέ τούς φιλολογικούς παράγοντες Ἰωαννίνων, μέ τό Μιχάλη Πετρόπουλο, μέ τό Βασίλη Βακατάτη. Ἄνακοινώναμε ὁ ἕνας στόν ἄλλον τά ὑψηλά σχέδιά μας, κάναμε καί φιλοφρονήσεις ἀπαραίτητες μεταξύ συναδέλφων. Θεωρούμασταν πιά, ὁ καθένας γιά τόν ἑαυτό του, μιά προσωπικότητα.

Τέλος, ἦρθε κι ἕνας ἀντιπρόσωπος τῆς ἐφημερίδας στήν Ἄρτα, ὁ διαχειριστής Τσιμογιάννης. Φρόντισε νά μᾶς βρεῖ, ἐμᾶς τούς συνεργάτες του, νά ποῦμε. Θ' ἀπογοτεῦτηκε ὁ ἄνθρωπος βλέποντας τό ἀνάστημά μας. Ἐμεῖς ὅμως τόν ἀτενίζαμε σάν ἐνσάρκωση τῆς δημοσιογραφίας, σάν ἱεροφάντη τῶν γραμμάτων! Μᾶς ζήτησε μέ τρόπο νά τόν βοηθήσουμε γιά καμιά συνδρομή (γι' αὐτό ἄλλωστε εἶχε ἔρθει), μά ἐμεῖς τοῦ ἀπαντήσαμε λυπημένοι πώς οἱ Ἄρτινοί δέν πληρώνουν γιά τύπο, «δέ νιώθουν ἀπό τέχνη».

Ἐφυγε ὁ διαχειριστής καί μᾶς ἄφησε μόνους μέ τά ὄνειρά μας. Πιστεύαμε τυφλά σέ κάθε τυπωμένο. Θεοποιούσαμε ἀδίσταχτα τούς σπικουργούς. Εἶχαμε κολλήσει τί λόξα γιά καλά. Καί ζηλεύαμε ἀπό μέσα μας τούς Γιαννιώτες. Ἐκεῖ εἶχαν ἐφημερίδες δικές τους, εἶχαν μεγάλη παρέα. Ἐβγαζαν καί προσκοπικό περιοδικό, οἱ εὐκαιρίες γι' ἀνάδειξη εἶταν πολλές. Ἐμεῖς παρακολουθοῦσαμε τήν κίνησή τους ἀπό μακριά.

- Εἶδες; ἦρθε ὁ Ἐλιγιά!

Ναί, αὐτός ὁ σπουδαῖος λόγιος, ὁ πανελλήνιος φήμης Γιωσέφ Ἐλιγιά, ὁ συνεργάτης τῆς «Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» (γιά σέψου τίτλος!), εἶχε πατήσει τό πόδι του στά Γιάννινα. Κι ἐμεῖς, πού τό θέλαμε τόσο, δέ μπορούσαμε οὔτε νά τόν ἰδοῦμε κάν!

Ἐδῶ βλέπαμε μονάχα ἐκεῖνον τόν ἀγρονόμο ἢ δασικό –κάπι –τέτιο μέ τήν πράσινη στολή του, μέ τό διάφανο πρόσωπο, μέ τό λιγερό κορμί, πού περνοῦσε ὄνειροπόλος, μελαγχολικός ἀπ' τόν κεντρικό δρόμο κι εἶταν, λέει, φθισικός σάν τόν Κρυστάλλη. Στούς στίχους πού δημοσίευε ἀκολουθοῦσε τόν Ψυχάρη, τόν Πάλλη, ἔτσι λέγαν· ἔγραφε *ἀβγή τό αὐγή* καί δέν ἔβανε πνεύματα στίς λέξεις. Τελοσπᾶντων εἶχε ὅλα τά προσόντα γιά νά 'ναι διάσημος ποιητής, αὐτός ὁ λεπτοκαμωμένος Παπαγεωργίου (μέ τό ψευδώνυμό του σέ παρένθεση), πού τόν ζηλεύαμε ἀκόμα καί γιά τήν ἀρρώστια του.

Μιά μέρα ἔρχεται ὁ Γαλάνης τρεχάτος καί μᾶς φέρνει τό μεγάλο νέο, ἀνιστό:

- Τό μάθατε; ἦρθε ὁ Ζαρκιάς!

Ὁ Στάθης ὁ Ζαρκιάς; Ἐδῶ στήν Ἄρτα; Κύριε τῶν Δυνάμεων! Πῶς δέ λυπᾶσαι τό φτωχό μας μυαλό, μὴν τό ἀποχάσουμε ὀλότελα, καί μᾶς κατεβάσεις τέτια κεραμίδα; Πατάει τά χώματά μας, αὐτό τό πνεῦμα; Ἄναπνέει τόν ἴδιο ἀέρα μ' ἐμᾶς; Πῶς μπορούμε νά βαστάξουμε στά καλά καθούμενα τέτια εὐτυχία; τέτοια θεία δωρεά; Ὁ Στάθης Ζαρκιάς δέν εἶταν μικρό πράμα: δημοσίευε σέ ἀθηναϊκά περιοδικά.

- Ἀλήθεια σᾶς λέω, συνέχισε ὁ Γαλάνης μέ θέρμη. Εἶναι στρατιώτης καί τόν ἔστειλαν ἐδῶ. Ὑπηρετεῖ στό τάγμα εὐζώνων.

Καί δός του ἐμεῖς τρεξίματα, φαξίματα πάνω στόν Ἀμυντικό Στρατώνα, ὥσου ν' ἀποδειχτεῖ πῶς δέν εἶταν τίποτε ἀπ' αὐτά, πῶς ὁ εὐφάνταστος συμμαθητής μας εἶχε παίξει ἀκόμα μιά φορά μέ τόν καημό μας, εἶχε πετάξει μιά μικρή σπίθα σέ ἄχυρα ἔτοιμα νά πάρουν φωτιά.

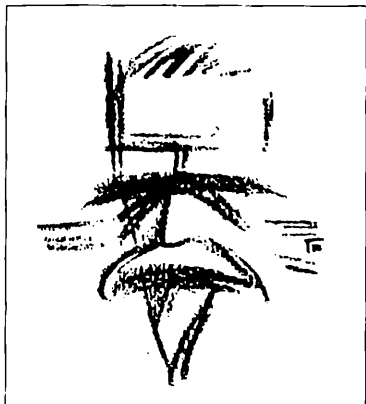
Δέν ἄφνε κανέναν σέ ἡσυχία αὐτός ὁ Γαλάνης. Μιά μέρα βλέπουμε στό «Βῆμα» ἄρθρο ὀλόκληρο τοῦ Παλαμά μέ γράμμα τοῦ Γαλάνη πρὸς αὐτόν στήν ἀρχή. Εἶταν πάλι γιά τόν ἄφκιαστο τάφο τοῦ Κρυστάλλη, γιά τήν αἰώνια πρόφαση τῶν Ἀρτινῶν φιλολογοῦντων νά ἐπικοινωνοῦν μέ τό σεβάσμιο ποιητή πού βλέπαμε ζωγραφιστόν στά «Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα». Ἡ νέα ἐπιστολή, πού τοῦ ὑπενθύμιζε κλπ. σάν τίς προηγούμενες, ἄρχιζε μέ τήν προσφώνηση: «Φίλε κ. Παλαμά».

- Δέ ντρέπεσαι, μωρέ Γαλάνη!, ξέσπασε ὁ αὐστηρός καθηγητής μας τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν, ὁ γέρο Τσοῦτσιος, ἀπάνω στό μάθημα. Δέ ντρέπεσαι νά λές φίλο σου ἕναν Παλαμά; Σάν τά μούτρα σου εἶναι, μωρέ, ὁ Παλαμάς; Δέ διαβάσεις νά ξεστραβωθεῖς, μόνο πᾶς καί γίνεσαι φόρτωμα στούς ἐθνικούς μας λογογράφους;

Γ. Κορδάς

Ο ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΝΗΜΑ ΤΟΥ*

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Ελαβα τό γράμμα τοῦτο:

«Φίλε κ. Παλαμᾶ,

Σέ μιά μεριά τοῦ νεκροταφείου μας κοντά σέ μιά τριανταφυλλιά πού ἀνθεῖ κάθε ἀνοιξη, κάτω ἀπό κάποιο πανύψηλο κυπαρίσσι, στέκει ἕνας σταυρός ξύλινος. Ἀπό τήν πολυκαιρία δέ μπορεῖ κανεῖς νά διακρίνη τά γράμματα τοῦ σταυροῦ. Ἴσως νά λένε – μόλις καί μόλις φαίνονται – Κ. Κρυστάλλη. Περνάει ὁ διαβάτης, ρίχνει μιά ματιά καί φεύγει χωρίς νά δώση καμιά προσοχή. Ὅσοι ὅμως τό ξέρουν τό ὄνομα, περνοῦν

ἀπό κεῖ σιγά-σιγά, κάνουν σκυφτοί καί σκυθρωποί τό σταυρό τους, σά νά μή θέλουν νά ταράξουν τόν ὕπνο τοῦ Κώστα Κρυστάλλη. Καί μιά συντροφιά νέων, ξέροντας ὅτι στό ἀπομακρυσμένο ἐκεῖνο μέρος τοῦ νεκροταφείου μας ὑπάρχει κάποιος πού ἔψαλλε μέ τή λύρα του τή φύση καί τή γοητεία τῶν Ἑπαιρωτικῶν βουνῶν, ἀποφάσισε νά ἐνεργήσῃ γιά νά τοῦ ἐγερθῇ μνημεῖο. Ἡ εἶδηση διαδόθηκε στήν πόλη μας καί ὅλοι ἔδειξαν προθυμία γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ὡραίας ἰδέας. Πρῶτος ὁ Ἐμπορικός Σύλλογος πρόσφερε 3.000 δραχμές. Τήν εὐγενική του προσφορά τήν ἐμιμήθησαν καί ἄλλοι. Ἀλλά τά χρήματα ὡς τώρα λίγα γιά νά γίνη κάτι. Σχεδιάζονται διαλέξεις καί χοροεσπερίδες. Καί πάλι ἀπό τήν πόλη μας δύσκολο φαίνεται πολύ τό μάζευμα τοῦ ἀπαιτούμενου ποσοῦ. Γι' αὐτό παρακαλοῦμε κ' ἐσᾶς πού πάντοτε πρόθυμος ἐφανήκατε, νά ὑψώσετε φωνή διά μέσου τοῦ «Ἐλευθέρου Λόγου» πρὸς ὅλους τοὺς φίλους, θαυμαστάς, καί συμπατριῶτες τοῦ Κρυστάλλη, νά προσφέρουν κι αὐτοί κάτι, ἔστω καί τόν ὀβολό τῆς χήρας.

Ἄρτα 27.2.1925

Μεθ' ὑπολήψεως
Δ.Ν. ΓΑΛΑΝΗΣ

* Ἀπό τά «Ἄπαντα» τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητῆ, ἐκδ. Γκοβόστη (χ.χ.), Τ. 12, σσ. 368-372. (Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1925 στήν Ἀθηναϊκή ἐφημερίδα «Ἐλεύθερος Λόγος»).

Καί τήν ὑψώνω τή φωνή αὐτή ἀπό τά βαθύτερα τῆς καρδιάς μου, ὅσο κι ἂν ἐλάχιστη πεποίθησιν ἔχω στήν ἀποτελεσματική της δύναμιν. Δέν εἶναι πολὺς καιρός, καλὰ δέ θυμοῦμαι ἂν τέσσερα-πέντε χρόνια εἶναι πού πέρασαν· μιά συντροφιά πάλι, νέων τοῦ Γυμνασίου, ἂν καλὰ θυμοῦμαι, μέ εἶχε παρακαλέσει νά συντρέξω γιά νά στηθῆ ἕνας σταυρός ἐπάνω στό ἔρημο μνημα καί μιά φροντίδα νά τό πρασινίση. Στό «Ἐμπρός» ἔγραψα τότε κάτι, δυό τρεῖς αἰσθαντικές ψυχές ἀπαντήσανε, στέλνοντάς μου τόν ὀβολό τους, τά ὀνόματά τους δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα, ἔστειλα τό πενιχρότατο ποσό. Δέ γνωρίζω τί ἀπόγινε...

Φαίνεται πῶς ἡ κίνηση στή θρυλικήν ἠπειρωτική γωνιά πού εἶναι ἡ Ἄρτα καί πού ἀκόμα, ὑποθέτω, δέ θά σβύστικε ἡ μουσική τοῦ ἀγνοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ, κάπου ἀκόμα, κάποιο λείψανο θ' ἀκούγεται, ἡ κίνηση ζωηρότερη ἐκδηλώνεται γιά ἕνα μνημα στόν Κρυστάλλη. Καί σκέπτομαι: Τό μνημα, τό ἀληθινώτερο, τό στερεώτερο τοῦ ποιητῆ, τό τραγουδί του εἶναι. Ἄλλὰ καθώς ὅλα ἐδῶ κάτω τά πράγματα πού μᾶς συγκινοῦν δέν εἶναι παρά τα αἰσθητά σύμβολα κάποιων ἰδανικῶν ἀθανατων, κ' ἕνα μνημα ὑψωμένο γιά τόν ποιητή δέ θά εἶναι παρά μιάς ἀγάπης ἡ εἰκόνα, καί μιάς δόξας ἡ ἰδέα. Μά τί μνημα τάχα νά χρειάζεται ἕνας ποιητής; Ἐνα περιβόλι θά τοῦ χρειάζεται πού ποτέ νά μή τοῦ λείπουν τά λουλούδια, πού συχνά νά τό τριγυρίζουν οἱ πεταλοῦδες, καί πάντα νά τό κελαῖδούν τά κάθε λογιῆς πουλάκια. Μά τέτοιο περιβόλι γιά νά λειτουργῆ θά χρειάζεται ἀκόμα μιά μητρική φροντίδα ἀνθρώπου ὀλημερίς ἀπάνω του γυρμένη. Κάτι πολύ δύσκολο, ὅσο κι ἂν δείχνει εὐκολοκάμωτο, μέσα στό πολυάσχολο βασάνισμα τῆς ζωῆς. Ἐνας τεχνίτης μέ μιά πλάκα, ἀπλή, λιτή, μ' ἕνα ἐκφραστικό σεμνό ἀνάγλυφο, μέ τό σκάλισμα ἑνός στίχου, καθώς λόγου χάρη, ὁ λαμπρός στίχος τοῦ Κρυστάλλη τοῦ ἴδιου πρὸς τόν αἰτό:

Πάρε με ἀπάνου στά βουνά τί θά μέ φάη ὁ κάμπος,

ἕνας τεχνίτης θά μπορούσε νά τ' ἀφήση, ποιός ξέρει! «κτῆμα ἐς αἰε!», τό μνημόσυνο τοῦ ποιητῆ θά ἔφτανε στό σκάλισμα ἑνός τσοπάνη, κάτι λιγώτερο, μιάς ποιμενικῆς ἀγκλίτσας, ἡ λευκή προβολή μιάς ἀρνάδας, τ' ὄνομά του μοναχά, ἕνα καντήλι, μιά χωριάτικη λύρα πρωτόγονη, μιά φλογέρα, ἕνα ἐπί τέλους ἐπίγραμμα, πού νά ἔπιανε τόπο λιγώτερο καί ἀπ' ὅσον πιάνει ὁ δεύτερος στίχος ἀπό τό δίστιχο ἐπίγραμμα τοῦ τάφου τοῦ Βιργίλιου: «Τραγουδῆσα τά βοσκοτόπια, τά χωράφια, τούς καπετάνιους!» Γιά τόν Κρυστάλλη θά ἔφτανε ὁ τίτλος τοῦ μοναδικοῦ βιβλίου: «Ὁ τραγουδιστής τοῦ χωριοῦ καί τῆς στάνης».

Ὅμως δέν εἶναι ὁ ποιητής μονάχα πού ἔψαλε μέ τή λύρα του τή φύση καί τή γοητεία τῶν ἠπειρωτικῶν βουνῶν, καθώς ὁ ἐπιστολογράφος σημειώνει.

Κωστή Παλαῦ

ΚΩΣΤΑ ΤΣΕΤΗ

ΣΧΗΜΑ ΕΦΟΔΟΥ

Φωτίστηκε τό μήνυμα τῶν τυμπάνων.
 Ἄγγιδα στίς φλέβες τῆς γραφῆς μας.
 Ἡ πάνω Πόλη τινάζει τή χαίτη της,
 μέ λάβαρα ρυπαρά σέρνεται βρώμικο ἔρπετό,
 σύρριζα στά τραγικά μας τείχη,
 γιά νά αἰφνιδιάση τίς λαϊκές μας ρήσεις.

Δέν ἐμπιστεύομαι τό ἄκαμπο Ἱερατεῖο,
 τήν τυφλή ἐτυμγορία στίς πνιγερές ὀλονυχτίες,
 δέν ἐμπιστεύομαι ἀκόμη τό κεντρί στούς ἥρεμους βάλτους.
 Ὁ διανυκτερεύων κίνδυνος περιφέρεται κάθε βράδυ
 ἔξω ἀπό τήν πόρτα μας. Τό διαισθάνεται,
 πῶς αὐτό τό βράδυ εἶναι ἡ τελευταία του κίνηση.
 Μιά ταραχή θολώνει τόν ὀρίζοντα. Τά ποντοπόρα
 μπλέχτηκαν στό φράκτη τοῦ περιβολιοῦ.
 Τό ζήτημα εἶναι, πόσο ἀπέχουν οἱ κάκιοι
 ἀπό τά Ἡλιοτρόπια. Τό ζήτημα εἶναι ἄν τό μαχαίρι
 σημάδευσε τήν καρδιά τῆς κακόφημης νύκτας.
 Τό ζήτημα εἶναι ἄν τό πουλάκι στάθηκε
 γιά πρῶτη φορά στή στέγη μας.
 Σύνοικε, πού πᾶς μέ τόση ἔπαρση. Στή στροφή τοῦ δρόμου
 μαίνεται ὁ ἐμφύλιος λόγος.
 Διακρίνω τόν Οἰνοχόο σου, ἔτοιμο νά σέ πλήξῃ.

Φωτίστηκε τέλος τό μήνυμα τῆς σιωπῆς.
 Ἡ κάτω Πόλη, πλαδαρή, ἔντρομη συντάσσεται
 στόν ὀρυμαγδό τῆς συμφορᾶς, δοκιμάζει τήν ὀπλή της.
 Σύνοικε, πού λοιδωροῦσες τό μήνυμα τῶν τυμπάνων,
 ὁ Οἰνοχόος σου, ἀλλαξοπίστησε, ἀποκαλύφτηκε, ἔγινε
 ὁ διανυκτερεύων κίνδυνος μέχρι τώρα στήν πόρτα μας.
 Συνεργός αὐτῆς τῆς θύελας, σέ ὀλονύκπα μετάνοια, χόρτασέ τον.
 Στά θεμέλια τοῦ βουνοῦ φυτεύω τά λόγια μου στή στροφή
 τοῦ δρόμου, νά μὴν ξαναπεράση ὁ ἐμφύλιος λόγος.
 Βλέπω, τά ποντοπόρα νά πηδοῦν τόν φράκτη τοῦ περιβολιοῦ

καί τούς παλαίμαχους κυλίβαντες φορτωμένους μέ μυθικά
 διαδήματα, ἐπί τέλους ν' ἀνάβουν τήν Θρυαλίδα
 καί νά κατακαίουν τήν ἐτυμηγορία τῆς ὀλονυχτίας,
 τόν διανυκτερεύοντα κίνδυνο, τόν οἰνοχόο.
 Τό ἐξαρθρωμένο ἔρπετό, ν' ἀποχαιρετᾷ τήν ἀπληστη Ἐρθεῖα του
 μέ τήν παλιά, σκουριασμένη φυσαρμόνικα.
 Σύνοικε σέ δάγκωσε ἡ πειρασμένη ὀλονυχτία.
 Πῶς ἦλθε ἀνεπάντεχη ἡ συντέλεια τῶν ὀραμάτων σου.
 Μέσα σέ μιά νύκτα γενιά μας,
 γνώρισε, πόσο κοστίζει ἕνας φθινός ὑποβολέας.
 Στή νηνεμία τοῦ κήπου, στό φῶς ὀργισμένου ἡλιου,
 βρῆκα τό ὑποκάμισο τοῦ φιδιοῦ. Ὁ δειλός ὑποβολέας
 μπόρεσε καί κρύφτηκε στήν κρύπτη του.
 Ἐνταῦθα κεῖται ἡ ἀφηνιασμένη Πάνω Πόλη.
 Ἡ κάτω Πόλη δίνει τό χέρι της σέ σένα πού λοιδαρωῦσες
 τό μήνυμα τῶν τυμπάνων.
 Ὁ Χειμῶνας μπουμπουκιάζει, ἀρδεύεται ἡ νέα βλάστηση.
 Ἐμένα μοῦ ταιριάζει τό βουνό σέ σχῆμα ἐφόδου.
 Ψηλά ἐκεῖ στό διάφανο ὀρίζοντα, ὅλα ἰσορροποῦν.
 Ἀπό ἐκεῖ θά βλέπω τούς ἀνθρώπους ἤρεμους, νά μή τινάζουν
 τήν ἀφηνιασμένη χαιτή τους, νά μήν κάθονται στό λαιμό μου.
 Ἐκεῖ θά βρῆσκομαι ἀσήμαντος, νά μήν μπορεῖ νά μ' ἀγγίξει το Πανοῦργο
 Ἱερατεῖο, σέ μιά γωνιά ἐλεύθερη, Καβαφική.

ΑΜΒΡΑΚΙΚΟΣ

Ἀπόψε πού μισέψανε οἱ πόνοι μου, κουράρσοι,
 τῆ βάρκα μου θά σύρω,
 θά λάμνω ξέγνοιαστα κουπιά μέ φάρο τό φεγγάρι,
 σι' Ἀμβρακικοῦ τόν γύρο!

Θᾶχω μιά θύμηση ξανθιά στήν πλώρη νά ρεμβάζη,
 ἔτσι χλωμή καί μόνη,
 καθώς γλυκειά λιποθυμιά κόμπο θ' ἀργοσταλάξη
 τοῦ Γαλαξία τό χιόνι!

Κί' ὅπως τίς ἄρπες τῶν ἀφρῶν θα κρούη μιάν ἀκτίνα
 μέ χέρι ἐκστατικό,
 κρῖνα λευκά τῆς βάρκας μου, θά σπέρνη ἡ καρίνα
 μέσ τόν Ἀμβρακικό!

Ἀπόψε πού μιά θάλασσα πλατιά βαθειά μου θάλλει

καί μιά φωτοπλημμύρα,
 Ἄμβρακικέ, στ' ἀσημοφῶς ρουφῶ ἀπ' τ' ἀνθογαλί,
 τῶν κρίνων σου τά μύρα!

ΑΡΑΧΘΕ ΑΔΕΛΦΕ ΜΑΣ

Ἄραχθε μεγάλη, ἀδερφέ μας,
 ἀπ' τίς γαλάζιες φλέβες τῆς Πίνδου
 καί τῶν Τζουμέρκων τούς λευκοὺς κόρφους
 κατεβαίνεις, νά ξεδιψάσης τόν κάμπο,
 πού ἰδρωμένος μέ στεγνά τά χεῖλη
 καί φλογισμένα σπλάχνα, σέ προσμένει
 μέ τήν λαχτάρα τοῦ Ταντάλου στά μάτια.
 Ἄπ' τά φαράγγια καί τ' ἄγρια ρέματα
 ὄλος θυμάρη καί μοσχοβολιές βουνίστιες
 περνᾷς γεροδεμένος λεβέντης,
 μέ φλογερά στά χεῖλη σου τραγούδια,
 μέ περήφανο μέτωπο κι' ἓνα μπουκέττο
 πρωϊνά τριαντάφυλλα στό στήθος σου,
 δροσίσεις τούς πράσινους λειμῶνες
 καί μέ τό εὐλογημένο χέρι σου
 φυτεύεις τόν σπόρο τῆς δημιουργίας!
 Ἄραχθε, μεγάλη ἀδελφέ μας,
 (φύλακα στοῦ σπιτιοῦ μας τό κατώφλι),
 καθώς τρέχεις δροσερός στίς φλέβες μας,
 σέ χαιρετοῦν οἱ αὔρες μέ μαντίλια!
 Σύντροφε καρπερέ τῆς ζωῆς μας
 σέ τραγουδοῦν σμιχτοφρύδες κοπέλλες,
 οἱ ξανθές ἀλέες σέ μυρώνουν
 κι' ἡ ματιά μας σέ παίρνει ξοπίσω,
 ὅταν πᾶς τά βράδια στρατοκόπος
 στήν ἀγκαλιά τοῦ Ἄμβρακικοῦ νά γείρης!

ΜΑΡΙΑΣ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

ΤΟ ΠΑΤΡΙΚΟ ΤΟ ΣΠΙΤΙ*

Στίν μνήμη τῆς Μητέρας

Σκαλί-σκαλί τ' ανέβηκα
τό πατρικό τό σπίτι
καί γένησε ὄνειρ' ὁ καημός
καί φῶς τ' ἀποσπερίτη.

Κάθε σκαλί καί λογιμός
κάθε σκαλί καί κλάμα
μιά φλόγα πού μέ πύρωνε
καί μ' ἔκαψε ἀντάμα.

Τά χελιδόνια τῆς αὐλῆς
ἀνεμοφέρναν γύρα
μά, ὅτι ἡ καρδιά μ' ἄρώτησε
ἀπόκριση δέν πῆρα

Τό γιασεμί ἀπόμεινε
νά μέ καλωσυνέψη
καί κάποιες ὄρες μου παληές
νά μέ πικροφιλέψη.

Ἡ Βαγγελίστρα ἡ Κυρά
δέξ, μέ τηράει ἀκόμα
σάν, ὄντας με παιδόπουλο
φιλοῦσα τήν Εἰκόνα.

Τ' Ἀράχθου ὀλόϊδια τά νερά
'στραφτοκοποῦν στό θάμφο
μόν' ἡ καρδιά μ' ἀπόμεινε
σάν καλαμιά στόν κάμφο.

Σκαλί-σκαλί τ' ανέβηκα
τό πατρικό πρὶν κλείση
μά, τώρα ἡ Μάνα μ, ἔλειπε
νά μέ γλυκοφιλήση.

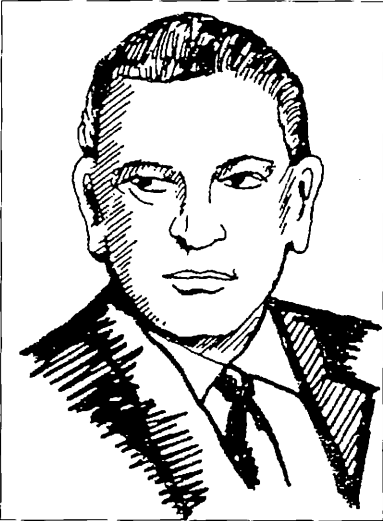
Κάθε σκαλί κι' ἕνας λυγμένος
κάθε σκαλί καί κλάμα
μιά φλόγα πού μέ πύρωνε
καί μ' ἔκαψε ἀντάμα.

ΑΡΤΑ

(Ἡ μελαγχολικὴ πόλη τῆς Ἠπείρου)

ΑΛΕΚΟΥ ΛΙΔΩΡΙΚΗ*

1.

Τὸ αὐτοκίνητο περνᾶει τὴ Φιλιππιάδα κι' ἀρ-
χίζει πέρα στὸν ὀρίζοντα νὰ γράφεται πῶ
ἐντονη τῆς Ἄρτας ἡ θωριά... Ἀριστερά ἀπ' τὴν
ὄχθη τοῦ Ἀράχθου πού διαμορφώνοντας σχῆ-
μα πετάλου τὴν περιβάλλει ὀλόκληρη σχεδόν,
ὕψωνται ἡ πολιτεία τῆς Ἄρτας, ἄλλο «σακρί»
ἀπ' τὰ Γιάννενα, ἄλλη μορφή, μιά πολιτεία
μουνητή, βαρειά, περιορισμένη κάπως σ' ἕναν
μεγάλο δρόμο κεντρικό.

Δέν εἶναι πὼς δέν ἔχει θέλητρο καὶ πὼς
ἡ ἄμεση ἐντύπωση τῆς πλήξεως πού αισθάνε-
ται ὅποιος τὴν πρωτοβλέπει βαραίνει τελικά κι'
ἀποφασιστικά στὴ γνώμη του γι' αὐτήν. Μά ὅσο
νᾶναι: κτισμένη ἔτσι, ἀκατάστατα, τὰ σπίτια της
πνιγμένα, σφιγμένα σέ σοκκάκια πού συμβολί-
ζουνε τὴ δύσκολη ζωή, τὸν μαρασμό, δέν σέ

γοπεύει καὶ δέν σοῦ γεννάει ἀμέσως τὸν πόθο γιὰ νὰ γνωριστῆς μαζύ της...

Ὅταν ὅμως περάσουνε οἱ πρώτες ὥρες τῆς ἀνησυχίας κι' ἀρχίσεις πιά ν' ἀνα-
καλύπτεις τί θησαυροὺς ἡ ἱστορία καὶ ἡ μακρόχρονη παράδοσι ἔχουν ἀφήσει στὰ
ἐδάφη της, τότε, πῶς σοβαρός, πῶς τίμιος παρατηρητῆς θὰ δῆς πὼς καὶ στὴν Ἄρτα
-ὅπως σ' ὀλόκληρη τὴν Ἠπειρο- κάθε γωνιά ἔχει δικὴ της ὄψη, μιά ἀρμονία κρυμ-
μένη, πού δέν φωτοβολάει, δέν προκαλεῖ, μὰ θέλει ἔρευνα καὶ κόπο γιὰ νὰ σοῦ
δείξῃ τί ἀξίζει... Ἡ ποίσις ἡ δημῶδης, σέ στίχους... ἀπειλητικούς ἢ ἴδια μᾶς προστάζει
νὰ εἴμαστε προσεκτικοὶ κυττάζοντας τὴν Ἄρτα:

*Ἡ Ἄρτα νὰι χρυσὸς μπαξές
(μᾶς λέει τό τραγούδι...)*

* Ἐφημ.: «Ἡ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» 4, 5 στίς 6/6/1938.

*κλουβί μέ πέντ' ἀπόδονια
καί ὅποιος τήν κατηγορεῖ
νά τοῦ κοποῦν τά χρόνια!...*

Μπροστά σέ τέτοιο... τρίξιμο δοντιῶν εἶναι ἀδύνατον νά προσπεράσης καί νά μὴ στρέψης ἐρευνητικά τά μάτια σου παντοῦ, γιά ν' ἀντικρύσουν τήν ἀλήθεια. Παραμερίζοντας τούς πέπλους τῆς ἀνίας πού δημιουργεῖ τό ἀποπνικτικό, τό ἀπ' τήν Τουρκοκρατία πρωτόγονο καί θλιβερό σχέδιο οἰκοδομῆσεως τῆς πόλεως αὐτῆς, φεύγοντας λίγο ἀπό τό κέντρο πού παρουσιάζει ἕναν μονότονο ρυθμό, βλέπεις αὐτό πού ἦταν κρυμμένο ἀπό τήν πρόχειρη ματιά, ἀπό τήν εὐκόλη τῆς πρώτης ὥρας κρίσι...

*

Ὅταν τό μάτι ἀνεβῆ πρὸς τά ψηλότερα θά βρῆ γιά νά ξεκουραστῆς τόν λόφο τῆς Περάνθης, πού φυτεμένος, παραδείσιος, ἀπλώνεται πίσω ἀπ' τήν πόλι. Μακρύτερα μιά ἄλλη ὄρεινὴ νταντέλλα δεσπάζει μέ τά Τζουμέρκα (τά Ἄθαμανικά ψηλά βουνά) τό Γρίμποβο, τήν Κιάφα. Καί πιο μακρὰ ἀκόμα τά ὄρη τοῦ Σουλιοῦ, δεσποτικά, μέ τήν βαρεία μεγαλοπρέπειά τους μόλις διακρίνονται μπλεγμένα μέσ' τά σύννεφα. Νοτιοδυτικά ἀπ' τήν Ἄρτα γράφεται γαλανή λουρίδα πού ἀστραποβολαίει στό μεσημέρι τοῦ ἡλίου: ὁ κόλπος ὁ Ἀμβρακικός κι' ἄλλα βαρύτιμα στολίδια τοῦ ὀρίζοντος, κλείνουνε τήν προοπτικὴ τῆς Ἄρτας: Τά Ἀκαρνανικά βουνά.

Ἄγριο σύνολο πού μόλις τ' ἀλαφρώνει ἀπὸ μακρὰ τό κῦμα τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Μά αὐτὴ εἶναι καί ἡ ὁμορφιά τῆς Ἄρτας. Ὅλη μαζὺ ἕνα βαρὺ σπάνιο κόσμημα πού τό συνθέτουν τό βουνίσιο περιβάλλον της, ἡ δόξα ἡ παμπάλαια τῶν κειμηλίων τοῦ Βυζαντινισμοῦ πού σώζονται στὰ χώματά της καί προκαλοῦν τόν θαυμασμό, τό γέρικο γεφύρι τοῦ Ἀράχθου μέ τό πλατάνι τό γιγάντιο τό ποτισμένο ἀπὸ τοὺς θρύλους. Πῶς νά μὴν γέρνη ἡ Ἄρτα μέ τέτοιους «καταθλιπτικούς» συντρόφους σέ μιά μελαγχολία ἀδιάκοπη πού φυσικά τῆ μεταδίδει ἐκτός ἀπ' τοὺς κατοίκους της καί σ' ὅποιον ξένο θά περάση νά τήν δῆ;...

Βέβαια ὑπάρχουνε κι' οἱ πρόσχαρες εἰκόνες, διαλείμματα θερμὰ καί φωτεινὰ ὅπως ἡ ἀτέλειωτη σειρά τῶν μυρωμένων πορτοκαλεῶνων μέ τά γλυκὰ τους χρώματα, ὅπως τῆς λεμονιάς τό ἀνθόβόλημα πού εἶναι χαρὰ Θεοῦ νά τ' ἀντικρύξης. Ὅπως εἶναι χαρὰ Θεοῦ καί ἡ θέα πρὸς τό Τρίμποβο, τό χαρωπὸ βουνό πού ἀπλώνεται στὰ πόδια του, κεφαλοχωρὶ διαλεχτό, ἡ Γραμμένισα, γνωστὴ γιά τά καπνὰ της καί γιά τὴ μελισσοτροφία της. Κι' ἀπέναντι ἡ Μονὴ τῶν Βλαχερνῶν μέ τό ὁμώνυμο, λιτὸ μὰ γελαστὸ κάτω ἀπ' τον ἥλιο χωριουδάκι, πού τ' ἀγκαλιάζουν τοῦφες ὀλοπράσινες. Μά δίπλα στὴ σκηνογραφία αὐτὴν πού μιά στιγμὴ σοῦ φέρνει τό ξεκούρασμα, κυλάει ὁ Ἄραχθος γκρίζος καί πένθιμος ἀπ' τά λυωμένα χιόνια πού χύθηκαν καί μπερδευτῆκαν στὰ νερά του, κυλάει... μοχθηρὸς ὁ Ἄραχθος γλιστρῶντας μέσα ἀπ' τίς καμάρες τοῦ στοιχειωμένου γεφυριοῦ...

*

Πόσα δέ λέει τό γεφύρι αὐτὸ στημένο ἐκεῖ στὴν εἴσοδο τῆς Ἄρτας τώρα καί τρεῖς αἰῶνες. Οἱ ποιητὲς τό ντύσανε μέ χίλια παραμύθια κι' ἡ Ἱστορία τό φόρτωσε μέ

μέρες δόξας και αιμάτων. Τή νύχτα έχουν να λένε όσοι πιστεύουνε στή μακρυνή παράδοσι, σκαλώνει άπάνω του, στα πέτρινά του τείχια: Ένα πουλί μ' ανθρώπινη φωνή και λέει τό μοιρολόι του θανάτου. Και διηγούνται οι άπλοϊκοί πώς αν περάσουν κάτω απ' τό γιοφύρι άνθρωποι με όργανα να παίζουν: (βιολιά, σουραύλια και λαγούτα) ή στοιχειωμένη πέτρα τρίζει όλόκληρη με άγριο κρότο πένθιμο και σειέται σά να θέλη να γκρεμοσακιστή μέσ' στα νερά...

Ό πλάτανος πού γειτονεύει με τον Άραχθο έχει κι αυτός δικές του ιστορίες μιά άλυσίδα θρύλων. Ψηλός, (10 μέτρα και 80 εκατοστά) και με πλατειά περίμετρο τόσο πού δύσκολα μπορούνε ν' άγκαλιάσουν και δέκα άνδρες στή σειρά τον γέρικο κορμό του, με τά τεράστια κι' όλόπαχα, σά χέρια τεντωμένα παρακλάδια του και τά γιγάντια πράσινα κλωνάρια, παίρνει κι' αυτός τό μέρος του στίς ιστορίες πού μιλάνε για στοιχειά... Έκει κρεμοούσε ό Άλλης, με ανάλαφρη καρδιά, τους άπιστους και τους έχθρούς του κι' εκεί αιώρούμενα και άψυχα έμεναν τά κουφάρια τους για να τά βλέπουν οι Άρτινοί και να βουβαίνουν μέσα τους τον πόθο γι' αντίδράσεις, για πόλεμο κι' άπελευθέρωσι...

Είναι ό Πλάτανος του Άλλη Πασά κι' άκόμα λέν πώς πολλές φορές ό ίδιος ό Τεπελενλής τραβούσε κάτω από τον ίσκιο του κι' αναπαύοταν με τσιμπούκια και σερμπέτια, γνέθοντας στο μυαλό του καινούργιες πονηρίες, καινούργια σχέδια ματωμένα...

Μέσ' στην καρδιά της, μέσα στο κέντρο της ή Άρτα σέρνει κι' εκεί άκόμα την ιδιότυπη μορφή του θελκτικού άγριότοπου. Οι πελαργοί, φίλοι πιστοί της πολιτείας, έχουνε στήσει τίς φωλνές τους πάνω στίς στέγες των σπιτιών και στα καμπαναριά των εκκλησιών της και με τά ράμφη τους τά άπλωτά ρεκάζουν, πρωϊ, άπόγευμα και βράδυ, τό δολερό της ευγονίας τραγουδι... Άκόμα, κάτω στο πλακόστρωτο, μπροστά απ' τον Άη Δημήτρη άνάπηρος, με τά φτερά σπασμένα, Ένας απ' τους πολλούς της Άρτας πελεκάνους κατέβηκε και zeϊ μαζύ με τους ανθρώπους, μιά ήρεμη... άστική ζωή... Είναι διαβάτης τακτικός των δρόμων της, συχνάζει και στα καφενεϊά, πλησιάζει τους θαμώνες των, στέκεται δίπλα των μ' έμβρίθεια και περιμένει να του στείλουν κάποιο φαγώσιμο εκλεκτό! Σήμα κατατεθέν της Άρτας ό... πρόσφυγας αυτός, στρέφει τά μάτια του ψηλά και βλέπει τους συντρόφους του να τον κυττάζουν περήφανα απ' τ' άχυρένια τους λιμέρια... Και περιμένει σαν τον άνθρωπο πού τον τραυμάτισε ή ζωή, να θρέψουν τά φτερά του, να ξαναβρή ή δυνατότητα ν' άνέβη πάλι πιο ψηλά, για να τραβήξη, με τους άλλους στίς τακτικές άποδημίες, στίς φτερωτές μεγάλες περιπέτειες...

Μά ως σταματήσωμε ως εδώ. Υπάρχει τώρα ένα κεφάλαιο πού πρέπει να τό δούμε με στοργή. Είναι ή Βυζαντινή μορφή -ή άρχαιολογικά άτίμητη- αυτής της πολιτείας. Η Άρτα είναι -άσuzήτητα- ό Ήπειρωτικός Μυστράς. Σώζονται άπάνω της περίφημα, μοναδικά κειμήλια πού άποτελούνε θησαυρό, σπάνιο θησαυρό τουριστικό και ιστορικό της χώρας. Ό θησαυρός αυτός πού άλλου θ' άποτελούσε την περηφάνεια ενός κράτους, εδώ στην Άρτα, μέσα στίς πιο θεαματικές γωνίες της, σασπίζει, χάνεται, ξωφλάει άργά-άργά... Για τό κατάντημά του αυτό: Τήν ύπαρξη μά και την εγκατάλειψή του, πρέπει ν' άσχοληθούμε σήμερα...

Σ' έναν περίπατο ενδιαφέροντα, πού διαρκεί ώρες πολλές, ο συμπαθέστατος κ. Κατσάνος άρχειοφύλαξ της περιοχής, προσφέρεται νά μέ κατατοπίση σέ όλα καί γιά όλα. "Όσο εΐναι τό σωματικό βάρος αὐτοῦ τοῦ εὐφρεστάτου ἀνθρώπου τόση εΐναι καί ἡ εὐκίνησία του! 'Ακούραστος, μέ τό χαμόγελο στά χεῖλη πάντα, συνδυάζει τόν ἀγαθό ἐπαγγελματία -διατηρεῖ ἕνα λαμπρόν ὑποδηματοποιεῖο στήν "Αρτα- μέ τόν πολυζέρο ἐμπειρικό ἀρχαιολόγο. 'Αλλά δέν πρόκειται νά μεταφέρω ἐδῶ ἕνα... σακκί σοφία! 'Απλᾶ, κᾶπως στεγνά ὁ κῶρος πάντοτε διατάσσει... θά μεταφέρω στιγμιαῖες ἐντυπώσεις γιά νά τονίσω παραλλήλως πῶς κάτι θά ἔπρεπε νά γίνη ὥστε νά διασωθοῦν τά ἐξαιρετικά πολύτιμα βυζαντινά μνημεῖα τῆς "Αρτας, σύμβολα τῆς ἀκμῆς καί τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Παλαιολόγων. 'Η ἀγία Θεοδώρα, ἡ ὑπέροχη Παρηγορήτισσα, θαῦμα παλποῦ βασιλικοῦ ρυθμοῦ, ὁ "Άγιος Βασίλειος, καί τόσα ἄλλα ἀριστουργήματα ἐφτά καί ὀκτώ αἰῶνων, ζητοῦνε σήμερα τήν κρατική στοργή γιά νά μὴν καταντήσουν - σύντομα, ἀλλοσίμονο... ἐρείπια ἐρείπιων...

Καί ἄς ἀρχίσωμε ἀπό τήν Παρηγορήτισσα. Εἶναι τό κεντρικώτερο καί τό πιό παραστατικό ἀπό τουριστικῆς ἀπόψεως Βυζαντινό μνημεῖο τῆς "Αρτας. Μέσα στήν πρόσοψη τῆς πόλεως στολίζει καί πλουτίζει στά μάτια κάθε ξένου τήν μελαγχολική αὐτήν γωνία τῆς 'Ηπείρου καί τῆς προσδίδει θέλητρο ἰδιαίτερο. Εἶναι μιά ἐκκλησία τρουλλωτή μά ἔχει ἐντελῶς ἰδιόρρυθμο δικό της τύπο ἀρχιτεκτονικό. "Αν καί ἐξωτερικά φαντάζη σάν κάτι τό ἀπολύτως στερεό, ἐν τούτοις ἔχει ἀνάγκη ἀναστηλώσεως γιατί ὁ χρόνος ἔπαιξε τόν καταστρεπτικό του ρόλο μέ ἀπόλυτη... εὐσυνειδησία. Κομμάτια κάθε τόσο γκρεμίζονται ἀπ' τά ὕψη, ἀπό τή στέγη εἰσχωροῦνε τά νερά καί μέ τή μούχλα τους, τήν φοβερή τους ὑγρασία, δπώνουν τόσο ἄχραντα κειμήλια· καί γενικά ἡ ἐγκατάλειψις, ἡ ἀδιαφορία γι' αὐτόν τόν ἐθνικό μας πλοῦτο εἶναι καταφανής.

Μά δέν τήν ξέρουν τήν Παρηγορήτισσα, λοιπόν ἢ εἶναι τόση ἡ μοιρολατρεία των ὥστε τή θυσιάζουν ὅπως θα θυσιάζαμε κᾶτι τό ἄχρηστο ὀλότελα; Οἱ ξένοι πού τήν ἐπισκέπτονται ἀρχαιολόγοι ἢ εὐρυμαθεῖς περιηγηταί - πρῶτα θαυμάζουν ὅ,τι ἀπομένει κι' ὕστερα ἀποροῦν γιά ὅ,τι καταστρέφεται. "Επειτα ἀπ' τόν Μυστρᾶ τό σημειώσαμε καί παραπάνω αὐτό - μονάχα ἡ "Αρτα παρουσιάζει τέτοιον θεσπέσιο πλοῦτο σέ καλλιτεχνική Βυζαντινῶν καιρῶν ἀλκή.

'Ο Παντοκράτωρ ὁ ψηφιδωτός μέ τήν ἀρμονικά ἐπιβλητική μορφή τοῦ κοσμοδασματοῦ Θεοῦ, εἶν' ἕνα ἀριστούργημα τέχνης μοναδικῆς. Κάτω ἀπ' τά ἐμβλήματα τῶν Κομνηνῶν Δουκάδων ὑπάρχουνε εἰκόνες μά καί τοιχογραφίες πού προκαλοῦν τό θεῖο ρίγος στό ἀντίκρυσμα τόσης λεπτουργικῆς δουλειᾶς· καί τώρα ἀκόμα ἔπει' ἀπό ἑκατοντάδες χρόνια ἡ Μοῖρα θέλει νά μᾶς παρουσιάζη ἐκπλήξεις, προσφέροντας τυχαῖα αὐτά πού οἱ ἄνθρωποι οἱ σοφοί ἀπαξιοῦνε νά ἐρευνήσουν. "Ετσι τυχαῖα φετος καί ἀκριβῶς στάς 25 τοῦ Μαρτίου ἀπεκαλύφθη στοῦς τοίχους τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ ἡ ἀρχή μιᾶς περιφήμου εἰκόνος πού εἶναι ἡ Κοίμψις τῆς Θεοτόκου. "Ετσι στεκόμαστε καί βλέπουμε γιά ὑποψία ἀριστουργήματος πού μόνο ὁ Πανάγαθος γνωρίζει ἄν κάποτε τά συσεργεῖα τῶν εἰδικῶν θάρθοῦν νά τό ἀποκαλύψουνε ὀλότελα ἢ ἄν ἡ μούχλα πάλι καί κάποια πρόχειρα ξυσίματα αὐτοσχεδίων... ἀρχαιολόγων θά καταστρέψουν -ὅπως καί τόσα ἄλλα- τό ὑπέροχο αὐτό κειμήλιο.

Δίπλα στήν ἴδια ἐκκλησία, κοντά εἰς τήν Παρηγορήτισσα πού εἶναι γνωστή γιά τά 365 παραθύρια της -ὄσες ἔχει κι' ὁ χρόνος μέρες...- ὕψωνονται κάτι παλνά,

σαθρά καί βρώμικα κελλιά πού από καιρό μέ τή φρικτή αντίθεσί τους μειώνουνε τήν όμορφιά τοῦ θαυμαστοῦ βυζαντινοῦ μνημείου. Λένε πώς τά κελλιά θά κατεδαφισθοῦν καί οἱ οἰκογένειες τῶν ἀπόρων πού κατοικοῦνε τώρα ἐκεῖ θά στεγασθοῦν σ’ ἕναν προσφυγικό συνοικισμό. Ἐπίσης ἀπό καιρό τά λόγια ἀκούονται, μά ἀργεῖ ἡ πραγματοποίησης των.

Εἶναι μεγάλο κρίμα ὅλες αὐτές οἱ παραστάσεις –ἀνάγλυφες, μωσαϊκές, ζωγραφικές– νά γίνωνται ἔρμια τῆς κακοσυντηρήσεως καί ἕνα τέτοιο πολύτιμο κεφάλαιο ἔθνικό ν’ ἀκολουθῇ τόν δρόμο τοῦ ἀφανισμοῦ. Παράλληλα μ’ αὐτό θάπρεπε νά δοθῇ καί κάποια προσοχή στήν ἀρχαιολογική, μικρή ἀλλά πολύτιμη, συλλογή Κατσάνου πού βρίσκεται ριγμένη –εἶναι ἡ λέξις ἡ σωστή!– στήν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας. Ὅλα αὐτά τά εὐρήματα πού συμβολίζουν ἀδρά διάφορες ἐποχές, θά ἔπρεπε νά καταγραφοῦν, νά φιλοξενηθοῦν σέ τόπους καταλλήλους, ἀφοῦ ὅλη ἡ ἐργασία αὐτή δέν χρειάζοταν παρά μιά πίστωση μικρή, πού εἶναι καιρός νά ἐγκριθῇ...

*

Ἄλλο μνημεῖο περίφημο, ἐγκαταλελειμμένο ἐπίσης, εἶναι τῆς ἁγίας Θεοδώρας ὁ ναός, μέ τόν ἀσύγκριτο βυζαντινό πυλῶνα του, τήν εἴσοδο τῶν Κομνηνῶν. Παλιά ἐκκλησία εἰδωλολατρική· ὁ χώρος τῆς, μᾶς γίνεται γνωστός ὡς κέντρο Χριστιανικό ἀπό τά τέλη τοῦ 13ου αἰῶνος. Καί τί δέν κρύβεται ἐκεῖ μέσα ἀπό ἀνώτερες θεολογικές καί ζυμωμένες μέ τήν τέχνη ἐπιδιώξεις καί τί δέν ἔχει νά θαυμάσει κι’ ὁ πιό ἀδαής ἀκόμα ἀπ’ τήν ἱστορική ἀλήθεια, ἐπισκέπτης. Τά ἐπιβλητικά κιονόκρανα καί τά ψηφιδωτά, οἱ μαϊάνδροι οἱ διπλοῖ πού σχηματίζουν τά σημεῖα τοῦ σταυροῦ, τά καλλιτεχνικά διέψηλα μορφώνουν ἕνα περιβάλλον ἐξάισια ἐπιβλητικό πού ἀναμεσαί τους ὑψώνεται ὁ τάφος τῆς ἁγίας Θεοδώρας. Μιά εἰκόνα τοῦ θεανθρώπου τριγυρισμένου ἀπό τούς δώδεκα Εὐαγγελιστάς σέ καταπλήσει μέ τήν μαεστρία τοῦ τεχνίτη πού ἔχει φέρει τό ἐξάισιο τάλαντό του στήν καλλιτεχνική διαπασών κεντῶντας κυριολεκτικά μέ τόν χρωστήσα του τούς φωτοστέφανους τοῦ Ἰησοῦ καί τῶν πιστῶν του.

Δίπλα στόν ὠραιότατο Ναό ὑψώνεται τό παρεκκλήσι τῆς Μεταμορφώσεως, (ἡ Ἁγία Σωτήρα) μέ τό ἰδανικό του τέμπλο, θαῦμα σκαλιστικῆς λεπτότητος μέ τῆς ἀμπέλου τά κλαδιά καί τούς καρπούς, μέ τούς ἀετούς καί τά λεοντάρια, συμβολα τῆς βυζαντινῆς δυνάμεως.

Μά καί ὅλ’ αὐτά: καί τά τοιχογραφήματα, καί τά περίφημα ἀνάγλυφα κ’ οἱ εἰκόνες τοῦ παρεκκλησιοῦ, ὅλα ἀγγίζουν στή φθορά, ὅλα εἶναι ἐτοιμόρροπα, ὅλα προδίδουνε πώς τό μικρόβιο τῆς καταστροφῆς, ὑπουλο, βραδυπόρο, τραβάει ὡς τόσο θετικά τόν τρομερό του δρόμο...

Μέσα στά ἄλλα Βυζαντινά μνημεῖα πού πρέπει νά προσέξῃ ἰδιαίτερα τό κράτος –μνημεῖα πού βρίσκονται μέσα στήν Ἄρτα ἀλλά καί στά περίχωρά τῆς– εἶναι καί ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, σύγχρονος τῆς Ἁγίας Θεοδώρας. Ἄλλο ἀριστούργημα πού μᾶς κληροδοτήσαν οἱ αἰῶνες καί πού τό ρίξαμε κι’ αὐτό μέσ’ στό καλάθι τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀχρήστων, τίποτα δέν θα μείνῃ ὄρθιο μετά ἀπό λίγα χρόνια ἂν δέν «ἀράξῃ» συνεργεῖο εἰδικό γιά νά δοθῇ μέ πίστι στή συντήρησι ὅλου αὐτοῦ τοῦ πολυτίμου ὑλικοῦ πού κλείνει μέσα τῆς ἡ Ἄρτα. Συγκεκριμένα ὁ Ἅγιος Βασίλειος

θέλει πολλή ανακαινιστική δουλειά για να μην κλάψωμε –αύριο ή μεθαύριο– τον τέλειο χαλασμό του.

“Αν ο άρμόδιος ύπουργός στεκότανε για λίγο να δῆ μονάχα τό ψηφιδωτό τῆς βόριας πλευρᾶς του ἢ ἄν ἔβλεπε τῆ θαυμαστή κεραμοπλαστική ἐργασία πού πλημμυράει ἀπό ἀγαλλίασι τό μάτι μας ἢ ἄν πρόσεχε τήν ἀνατολική πλευρά μέ τίς ὑπέροχες «φαγιάτες» (τῆ Σταύρωσι, τούς τρεῖς Ἱεράρχας) σίγουρα θᾶδινε ἐντολή ἀμέσως νά ἀρχίσῃ ἡ δουλειά τῆς σωτηρίας ὄλων αὐτῶν τῶν κειμηλίων πού συνδυάζουν ἱστορία καί τέχνη.

Καί οἱ ἀγιογραφίες –ἐδῶ...– καί τά περίτεχνα ἀνάγλυφα καί οἱ ζωγραφικές διακοσμῆσεις καί τά πριονιδῆ σκαλιόματα, τά γοντευτικά σχηματικά τριέψηλα, ὅλα ἀποτελοῦν τήν πεμπτουσία μᾶς ἀνατάσεως πνευματικῆς καί καλλιτεχνικῆς, πού δίνει ἀδρά, βαθύτατα τήν ἀμφισβητούμενη ἀπό πολλούς δημιουργική δυναμικότητα ἐκείνων τῶν Βυζαντινῶν καιρῶν...

“Ένας δημοσιογράφος πού δέν συνδέεται ἀπόλυτα μέ τ’ ἀρχαιολογικά «μυστήρια» δέν ἔχει τό δικαίωμα νά γράψῃ περισσότερα γιά ἕνα κεφάλαιο σάν κι’ αὐτό. Τά παρακάτω ἀφοροῦν τούς ειδικούς... Ἄπλᾶ, αὐτήν τήν ὥρα κρούεται ὁ κῶδων τοῦ κινδύνου ἀπό ἕναν ἐπισκέπτη, ἕναν περαστικό πού διαθέτει κάποια αἰσθητική ἰκανότητα... Τά μάτια εἶδαν, θαύμασαν, μαγεύτηκαν. Καί πόνεσε ἡ ψυχή...” Ἄν εἶναι ἀρκετή αὐτή ἡ διαπίστωση γιά νά συγκινηθοῦν αὐτοί πού πρέπει, θά θεωρήσω εὐτυχισμένο; ἀπόλυτα, τόν ἑαυτό μου...

“Ἄν ἕνα ἀπό τά σημαντικά προβλήματα τῆς Ἄρτας –τουλάχιστον ἀπό τουριστικῆς ἀπόψεως– εἶναι, ὅπως ἦδη γράψαμε, ἡ ἀνάγκη νά συντηροῦν τά τόσα παλαιά Βυζαντινά της, οἱ τόσες ἀρχαιολογικές της ὁμορφιές, ὡς τόσο δίπλα στό μεγάλο ζήτημα αὐτό μποροῦνε νά σταθοῦνε κι’ ἄλλα, ἄλλα ἐπείγοντα γιά νά λυθοῦν καί ζωτικά ζητήματα πού πρέπει σήμερα ν’ ἀναφερθοῦν.

Ἄπό ἀπόψεως τουρισμοῦ ἔξω ἀπό τήν Ἄρτα ἀκόμα ὑπάρχουν τόποι ἄγνωστοι σέ μᾶς πού θά μπορούσαν νά προσφέρουν φτηνά τά θέλγητρά τους στούς ξένους περιηγητάς μά καί στούς ντόπιους παραθεριστάς. Τό Βουλγαρέλλι, λόγου χάριν, ἕνα ὑπέροχο χωριό, μέ θέσι ἀφάνταστα γοντευτική μέ δάσος: πνεύματα σπουδαῖο γιά τήν υἰεία καί τήν ἀνάπτυξί μας, μένει χαμένο, παραμελημένο, μέσ’ στήν πιά θλιβερή ἀφάνεια. Τί νά τίς κάνουμε τίς ὁμορφιές, τά γάργαρα νερά καί τῆ σκιά τοῦ πεύκου σάν λείπει καί ἡ στοιχειώδης ἄνεσις καί σάν οἱ δρόμοι πού ὀδηγοῦνε πρὸς τά ἐκεῖ εἶναι «ξεκοιλιασμα» καί θάνατος καί ἀποκλεισμός ἀπό τήν ζωή τοῦ κέντρου;

Ἡ ἴδια ἡ πόλις, ἡ ἴδια ἡ Ἄρτα, ἡ ἱστορική, λίγο ἔξω ἀπό τά σπίτια της τί ἄλλο παρουσιάζει ἀπό ἕνα θέαμα: λίθων καί πλίνθων καί κεράμων ἀτάκτως ἐρριμμένων.

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΗ»*

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ

Γ.Γ. ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗ

Ο 'Αμβρακικός φαίνεται στο βάθος σά μιά υπό-
νοια. Καί ἡ 'Αμφιλοχία στό ἀκρόγιολο εἶναι ἕνα
κοπάδι ἄσπρα καί γκρίζα πουλιά πού ἔπυσε κατά κεῖ.

Ἐο Λοῦρος ἀφροκοπάει καθῶς κατεβαίνει μέ χίλιους
δυό ἐλιγμούς, κάτω ἀπό ἰσκιερά πλατάνια, μέσ' στήν
κοιλιάδα του. Τά ἔργα προχωροῦν, ὑψώνεται τό φράγμα
γιά νά δαμαστεῖ τό ποτάμι, νά μπεῖ στήν ὑπηρεσία τοῦ
ἀνθρώπου, νά γίνει χρήσιμο καί παραγωγικό μέσον. Ἐο
τεχνητός καταρράκτης πέφτει σάν κροσσωτό ριντώ.

Ἐο δρόμος πρὸς τῆν Ἄρτα κατασκευάζεται ἀκόμα.
Σέ ὅλο τό μῆκος τοῦ Ἄμβρακικοῦ ὑπάρχουν γύροι ἀπό-
τομοί καί ἀπόκρημνοί πού γεννοῦν τό δέος καί τόν τρό-
μο. Στό βάθος ἡ λιμνοθάλασσα μέ τίς ξέρες, τίς προ-
σχώσεις καί τή σκόνη, πού σάν καταχνιά σοῦ κρύβει τό
καθαρό φῶς καί σέ βυθίζει μέσα σέ μιάν ἀβεβαιότητα,

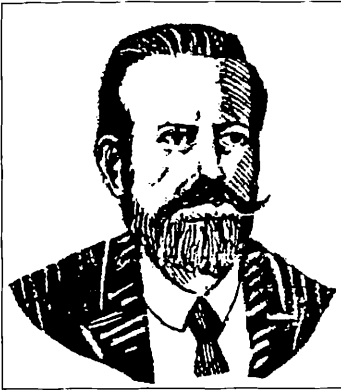
γιά νά μῆν μπορεῖς νά συλλάβεις μέ ἀκέραια αἴσθηση τά πράγματα. Μέσα σ' αὐτή
τή θολούρα δέ βλέπεις σχεδόν τίς μηχανές καί τούς ἀνθρώπους, πού σάν κολασμέ-
νοι δουλεύουν στό δρόμο, ἀλλά τούς μαντεύεις, σάν ἴσκιους κακοῦ ὄνειρου, πού θά
τό τινάξεις ἀπό πάνω σου γιά νά ξαναβρεθεῖς μέσ' στό διάφανο οχημα τῆς Ἄρ-
τας, τῆς πολιτείας μέ τίς πορτοκαλιές καί μέ τά λεμονοδεντρα, μέ τό Γεφύρι τοῦ
θρύλου καί τίς βυζαντινές ἐκκλησιές της.

.....

Γιάκου Σφακιανάκη

Ὁδός 13

Ἐξ Ἄρτης (καί Πρεβέζης) εἰς Ἰωάννινα

Οἱ εἰς τὴν Ἠπειρον διὰ τῆς Ἀκαρνανίας ἐρχόμενοι συνήθως εἰσέρχονται διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου ἢ δυτικοῦ τοῦ Κόλπου τῆς Ἄρτης. Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τοῦ κόλπου ἐξέρχονται ἐκ τοῦ στενοῦ τοῦ Μακρηνόρους εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Καμποβρύσης, διαπερῶντες τό ποτάμιον, τό ὀρίζον τό ὄριον τῆς ἐλευθέρης Ἑλλάδος, καί διὰ τοῦ Κομποτί φθάνουσιν εἰς (3 ἢ 4 ὥρ.) τὴν πόλιν τῆς Ἄρτης.

Οἱ ἐρχόμενοι δ' ἐκ τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ κόλπου ἔρχονται συνήθως ἐκ Βονίτης, ἐξ Ἀνακτορίου καί ἐκ τῶν παραλίων τοῦ Ἀκτίου, ἐξ ὧν

μεταβαίνουν διὰ θαλάσσης εἰς Πρέβεζαν. – Τέλος δύναται τις νά ἔλθῃ εἰς Πρέβεζαν ἀπ' εὐθείας καί διὰ τῶν ἀτμοκινήτων τῶν διαφόρων ἀτμοπλοϊκῶν ἐταιριῶν.

Αἱ δύο κεφαλαὶ τῆς ὁδοῦ, ἦν περιγράφομεν κατωτέρω σοσεννοῦνται εἰς Πέντε-Πηγάδια, καί ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἐνιαία ἄγει εἰς Ἰωάννινα.

Α') Ἐξ Ἄρτης εἰς Πέντε-Πηγάδια ἢ εἰς Καναλάκι.

10 ὥραι ἐξ Ἄρτης εἰς Πέντε Πηγάδια. Σταθμὸς ἐν Κουμουτσάδες. Ἐξ Ἄρτης εἰς Καναλάκι 6 ὥραι 30.

Ἄρτα εἶναι ἡ ἀρχαία Ἀμβρακία. Ὁ Στράβων, ὁ Πολύβιος καί ὁ Τίτος Λίβιος ὀρίζουσιν ἀκριβῶς τὴν θέσιν αὐτῆς εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποτ. Ἀράχθου ἢ Ἀράτιου (Ποτ. τῆς Ἄρτης) πηγάζοντος ἐκ τοῦ ὄρους Τύμφης.

Ἡ πόλις κεῖται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν μῆς τῶν κυριωτέρων ἐγκολπώσεων τοῦ κόλπου εἰς ὃν ἔδωκε καί τό ὄνομα αὐτῆς (*Κόλπος τῆς Ἄρτας*, Ἀμβρακικός), ἐν μέσῳ εὐφόρου πεδιάδος, ἔνθα στρατός, ἐρχόμενος ἐξ Ἠπείρου ὅπως πολιορκήσῃ αὐτήν, δύναται νά συνάψῃ μάχην ἐπὶ ὀμαλοῦ πεδίου πρὸς τούς ἐκ τῆς Αἰτωλίας ἐρχομένους στρατούς.

* Ἐν Ἀθήναις, 1878, σσ. 176-177.

Δέν εἶναι δυνατόν ἡ χώρα τῆς Ἀμβρακίας νά τεθῆ μᾶλλον ΜΑ, ἄνευ ἀποκοπῆς μέρους τῆς Ἀμφιλοχίας, οὐδέ μᾶλλον ΒΔ. διότι θέλει προχωρήσει εἰς τό μέσον τῆς Ἠπείρου. Ἡ θέσις τῆς Ἄρτας εἶναι ἀκριβῶς ἡ τῆς πόλεως τῆς κυρίας τοῦ διαμερίσματος τῆς Ἀμβρακίας.

Ἐπί τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως ἡ Ἀμβρακία ἀπεγυμνώθη τῶν κατοίκων της, ὡς καί πᾶσαι αἱ πόλεις τῶν μερῶν τούτων. Ἐκ ταύτης ὁ Αὐγουστος μετίνεγκε κατοίκους εἰς Νικόπολιν· φαίνεται ὅμως ὅτι οὐδέποτε ἔμμενεν ἐντελῶς ἔρημος.

Ἡ Ἄρτα φαίνεται ὅτι ἀνέκτησε σπουδαιότητα τινα μετά τήν ἄλωση τῆς Νικοπόλεως ὑπό τῶν Γότθων τῷ 552 καί ὅτι ἐγένετο ἔδρα ἐπισκοπῆς μετά τήν ἐντελῆ καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης. Ἐπιγραφή κειμένη ἄνωθεν τῆς πύλης τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Παρηγοριτίσσης ἀνάγει τήν κτίσιν ταύτης εἰς τό ἔτος 819. Ἡ Ἄννα Κομνηνή μνημονεῦει τῆς πόλεως τῷ 1081 ὑπό τό ὄνομα τῆς Ἄρτης. Ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος ὁ τῷ 1203 δεσπότης τῆς Ἠπείρου μετίνεγκεν εἰς Ἄρταν τήν ἐπισκοπὴν τῆς Ναυπάκτου. Ὑπό τῶν τούρκων κατελήφθη κατὰ τήν 14ην ἑκατ. Προσηρτήθη εἰς τήν Ἀλβανίαν ὑπό τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, καί τοῦτο ἐκόλυσεν ὅπως ἀποτελέσῃ μέρος τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, καίτοι ἐνταῦθα συνήφθησαν ἀγῶνες περιφανεῖς. Ἡ κατάληψις δέ τοῦ Πέτα ἐπί τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποτ. Λούρου, οὐ μακράν τῶν Ῥωγῶν (τῆ 15 Ἰουλίου 1821), καί ἡ αὐτόθι συναφθεῖσα μάχη ὑπό τῶν ἀρματωλῶν δέν ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος ἐπί τῆς προόδου τῆς ἐπαναστάσεως.

Σήμερον ἔχει κατοίκους 8,000, ὧν τὰ 2/3 χριστιανοί καί τό 1/10 Ἰουδαῖοι. – Ὡς πᾶσαι αἱ πόλεις, αἵτινες καί ἐπί τῶν νεωτέρων χρόνων διατήρησαν τήν σπουδαιότητα αὐτῶν, ἔχει καί ἡ Ἄρτα ὀλίγας ἀρχαιότητας. Σώζονται τὰ θεμέλια τῆς νέας ἀκροπόλεως (κτισθείσης, καθ’ ἃ ὑποθέτουσιν ὑπό τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαήλ Β΄ περί τό 820) καί ἡ γέφυρα ἡ συζευγνύουσα τόν Ἄραχθον, ἐφ’ ἧς ἐνιαχοῦ φαίνεται ῥωμαϊκὴ τέχνη. Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας Παρηγοριτίσσης εἶναι μνημεῖον ἀξιόλογον τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Καί τό ἐπισκοπικόν μέγαρον εἶναι ὡσαύτως ἄξιον περιηγήσεως.

Ἐξ Ἄρτης εἰς Ἰωάννινα ὑπάρχουσι δύο ὁδοί.

1) Ἡ συντομωτέρα εἶναι ἡ εὐθεῖα ὁδός τῶν Πέντε-Πηγαδίων. Ὁδός γραφικὴ, ἀλλὰ μὴ διερχομένη ἐξ ἱστορικῶν μερῶν, μεταξύ τοῦ ὄρ. Κελβερῖνι ἢ Κελβουρίνι καί τοῦ ποτ. Λούρου ἄγει ἐξ Ἄρτας εἰς (5 ὥρ.) *Κουμουζάδες* (σταθμός). Ἐντεῦθεν δέ εἰς (5 ὥρ.) Πέντε-Πηγάδια, ὅπου συμβάλλει ἡ κατωτέρω ὁδός Β΄ (ἡ ἐκ Πρεβέζης εἰς Ἰωάννινα).

2) Ἡ ἕτερα φέρει διὰ τῆς πεδιάδος ἀπὸ τῆς κώμης Ἄναξι μέχρι τῆς κ. Κανάλι (6 ὥρ. 30) ἐγγύς τῶν ἐρειπίων τῆς Νικοπόλεως. Ἡ ὁδός αὕτη ἤκιστα βαθὴ ἐν ὥρᾳ βροχῶν ἐνοῦται πρὸς τήν Β΄ ὁδόν ἐν τῇ ἀφετηρίᾳ σχεδόν ταύτης. Αὕτη δέ ἡ ὁδός τῆς Ἠπείρου εἶναι ἡ μᾶλλον ἀξία σπουδῆς.

«ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΤΡΙΩΝ ΗΜΕΡΩΝ»*

ΑΝΩΝΥΜΟΥ (1899)

Τήν 4ην Μαΐου 1897, ἀφοῦ διήλθομεν ἀβρόχοις ποσί τόν ποταμόν Λοῦρον, ἐβαδίσαμεν πρὸς τήν Σαλαῶρα. Τό θέαμα ἦτο ἐξόχως γραφικόν καί ἐλεεινόν, θέαμα φρίκης καί οἰκιρμού· ὀπισθεν ἡμῶν ἐξετείνεται ἡ Νικόπολις καί πέραν ἡ Πρέβεζα μέ τόν καταπράσινον ἐλαιῶνα, τās μαγευτικὰς τοποθεσίας, πρὸς τὰ δεξιὰ ἡ θάλασσα καί ἀπέναντι ὑπερήφανα τὰ ὄρη τῆς Ἀκαρνανίας, πρὸς τὰ ἀριστερά ἡ λίμνη Τσουκαλιὰ, ἄλλη αὐτὴ θάλασσα· εἰς τόν γεωγραφικόν χάρτην φαίνεται ὅτι ὑπάρχει διαχώρισμα μεταξὺ τῆς λίμνης καί τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ τοῦτο εἶνε διάζωμα ἄμμου τό ὁποῖον κατὰ τόν χειμῶνα εἷς τινα μόνον μέρη διατηρεῖται εἰς τό πλεῖστον δέ μέρος λίμνη καί θάλασσα ἐνοῦνται. Ἀπό τās ἐκβολάς τοῦ ποταμοῦ Λοῦρου δύο περίπου χιλιάδες ἄνδρες διεπεραιώθημεν εἰς Σαλαῶραν ἐντός 4 1/2-5 ὥρων, πλείοντες εἰς τὰ ὕδατα μέχρις ὁσφύος κινδυνεύοντες πολλάκις νά μείνωμεν ἐντός τῶν ἑλῶν· ἐνῶ ἐσύρομεν ἐκ τοῦ ἔλους τόν ἕνα πόδα προσεκολλᾶτο ὁ ἕτερος, οἱ πλεῖστοι δέ ἀπώλεσαν τὰ ὑποδήματά των καί ὅσοι κατὰ τό ἀνάστημα ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Ζακχαίου μόνον τήν κεφαλῆν εἶχον ἐκτός τοῦ ὕδατος καί ἐβάδιζον ὑποβασταζόμενοι παρ' ἄλλων.

Οὕτω κακῶς ἔχοντες ἐφθάσαμεν εἰς *Σαλαῶραν*. Ὑποθέτω ὅτι δέν ἠσθάνθη περισσοτέραν χαράν ὁ Ξενοφῶν ὅτε, ὀδηγῶν ἐν μέσῳ ἐχθρικῶν χωρῶν τὰ στρατεύματά του, ἀντίκρυσε τήν θάλασσαν καί ἐξέβαλε κραυγὴν ἀνακουφίσεως. Ἡ Σαλαῶρα δι' ἡμᾶς ἦτο ὁ τόπος ἐν ᾧ ἔληγον τὰ δεινὰ ἐνός ὀλοκλήρου μῆνος πλήρους στερησεῶν καί κακοπαθειῶν· ἐκεῖ πλέον ἀσφαλῶς ἐξηπλώθησαν πάντες καί ἀπεξήραινον τὰ ἱμάτιά των πέριξ πυρῶν. Ἐγὼ παρευθὺς ἐπέβην τῆς ἀτμοτελωνίδος Ἐρμούπολις καί διηυθύνθην εἰς Μενίδιον, ἀφοῦ ἔστρεψα πολλάκις καί ἀπεχειρέτησα τήν Σαλαῶρα, ἦν πρό τριῶν ἡμερῶν ἐχαιρέτιζον μετὰ θάρρους καί μετὰ γλυκέων ὀνειρῶν· ἀνεπόλησα τότε ποσάκις ἀνεπαύθην εἰς τόν ἐκεῖ ξενῶνα μεταβαίνων εἰς τήν πατρικὴν οἰκίαν καί ἐπανερχόμενος ἐκεῖθεν καί πόσα σχέδια κατεστρώνομεν τήν ἐσπέραν ἐν ὀμίλῳ πατριωτῶν.

*

Τό Μενίδιον ἄλλοτε ἦν ὁ λιμὴν τῆς Ἄρτης. Μετὰ τό 1890 ὡς λιμὴν ὠρίσθη ἡ Κόπραϊνα. Νῦν ὅμως ἔνεκα τῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν ὡς λιμὴν ἐχρησίμευε τό Μενί-

* Στό π. «Δωδώνη. Εἰκονογραφημένον Ἑπαιρωτικόν Ἡμερολόγιον» (Γ.Κ. Γάγαρη), Ἔτ. 8ον, 1899, Ἐν Ἀθήναις, σσ. 89-96.

διον οὔτινος ἢ παραλία εἶνε προσφορωτέρα διά τήν ἀπήκευσιν ὑλικῶν. Ἐνοῦται τό τε Μενίδιον καί ἡ Κόπραινα μετά τῆς Ἄρτης δι’ ἀμαξητῆς ὁδοῦ, ἡ δέ ἀπόστασις εἶναι τετράωρος περίπου. Ὁ κυβερνήτης τῆς «Ἐρμουπόλεως» ἀντί νά μᾶς φέρῃ εἰς Μενίδιον, ὠδήγησε τό μικρόν αὐτό σκάφος εἰς Καρβασαρά, καί μόνον ὅταν ἠγκυροβόλησε ἠννόησε τό λάθος καί ἀπῆρεν ἀμέσως διά Μενίδιον. Τό ψῦχος ἦτο δριμύτατον. Μολονότι ἦτο Μάϊος ἔπνεε ψυχρός ἄνεμος, τόσον πολύ ψυχρός ὥστε συσπειρωμένοι ἐπί τοῦ καταστρώματος μόλις συνεκρατοῦμεν τόν τριγμόν τῶν ὀδόντων· ἡ θάλασσα ἐμυκάτο δαιμονιωδῶς, τό δέ σκάφος μή δυνάμενον νά ἀντίσχη παρέπλεε τήν ἀκτῆν καί πολλάκις προσεκολλᾶτο εἰς τήν ξηράν· τότε ἤρχιζεν ἄλλο μαρτύριον. Τέλος περί τό μεσονύκτιον ἐδέησε νά ἀποβιθασθῶμεν εἰς Μενίδιον· κατάλυμα οὐδέν ὑπῆρχε καί συνεπειρώθημεν ὑπό τās προεξοκάς μᾶς φυλίνης στέγης θέσαντες μεταξύ στέγης καί ἐδάφους σανίδας τινάς ἄς εὔρομεν ἐκεῖ ἐρριμμένας. Τήν νύκτα βραγδαία βροχή καί βρονταί τρομακτικά διέκοψαν τόν ὕπνον ἡμῶν. Ἐπί τρία ὀλόκληρα ἡμερονύκτια δέν εἶχομεν ἀναπαυθῆ, ὁ γλυκύς ὕπνος δέν εἶχεν ἐπικαθήσει εἰς τά βλέφαρα ἡμῶν καί οἱ ὀφθαλμοί μας ἦσαν ὀφθαλμοί ἀνθρώπου ἐξηγριωμένου καί ἐτοίμου νά σπαράξῃ τό προστυχόν· τά ὕδατα εἶχον πλημμυρίσει καί εἰσδύσει εἰς τό ταλαίπωρον σαρκίον καί ὁ μόνος συνοδοιπόρος μου ὅστις συνεμερίζετο τήν ἐσπέραν ἐκείνην τά ἀτελεύτητα μαρτύρια ἐξέβαλε φωνήν πόνου καί ἀγανακτήσεως, ἤρουνθησε διά τοῦ ὀφθαλμοῦ μήπως ὑπῆρχεν ἀσφαλεστέρα στέγη, καί μή ὑπαρχούσης τοιαύτης ἠνεώξαμεν ὀπῆν ἐντός τοῦ σανοῦ καί ἀχύρου ὅστις ἦτον ἀποτεθειμένος εἰς σωροῦς καί ἐχώθημεν ἐντός αὐτῆς.

*

Τήν πρωΐαν ἐξήλθομεν ἐκ τῆς ὀπῆς ὡς ἀρουραῖοι, περίρρυτοι ἐκ τῆς βροχῆς, καί ἠτοιμάσθημεν διά τήν Ἄρτα, ἔλειπον ὅμως τά τσαρούχια. Ἐνεκα τῆς διαβάσεως ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων εἶχον πληρωθῆ ἀπό χῶμα καί ἀπό ὄστρακα διαφόρων θαλασσίων ζῶων τά ὁποῖα εἶχον μεταβάλει τούς πόδας εἰς πληγάς· ἐξ ἄλλου ἐπί εἴκοσιν ἡμέρας δέν τά ἐξήγαγον, διότι ἐξάγων διέτρεχον τόν κίνδυνον νά μή δύναμαι νά τά ὑποδυθῶ ἐκ νέου. Τώρα ἐνόμισα ὅτι ἠδυνάμην νά ἀνακουφίσω τούς πόδας, ἀλλ’ εἰς στρατιώτης, ὅστις δύο βήματα μακράν ἡμῶν ἐφύλαττεν ὡς φρουρός, ἐμάντευσε φαίνεται τά κακά τά ὁποῖα μοί εἶχον προξενήσει καί τά ἀφήρεσεν. Ἐνασκαλεύσας εἰς τόν σάκκον μου εὔρον ζεῦγος ὑποδημάτων ἅτινα ἐφόρουν φεύγων ἐξ Ἀθηνῶν καί οὕτω κατάρθωσα νά ὀδοιπορήσω δι’ Ἄρταν, ἐλπίζων ἐκεῖ νά ἀναπαυθῶ ἀπό τās στερήσεις καί νά λησμονήσω τās κακοπαθείας. Ἀπό μυρίας σκέψεις περισπῶμενος ἠκολούθησα τήν ὁδόν, ὅτε μὲν ἐπ’ αὐτῆς βαδίζων ὅτε δέ παρακάμπτων ἴνα ἀποφύγω τόν βόρβορον καί τά λιμνάζοντα ὕδατα ἅτινα εἶχον ἐπισωρευθεῖ ἐκ τῆς βροχῆς. Ὡσεὶ δέ ὑπό κραιπάλης καταληφθεὶς ἐβάδιζα ἀπροσέκτως, μή ἀποδίδων τούς χαιρετισμούς, οὔτε ἀπαντῶν εἰς τās ἐρωτήσεις τās ὁποίας κατὰ χιλιάδας μοί ἀπηύθυναν.

– Ἀπό ποῦθε ἔρχεσαι;

Εἰς κάθε πεντήκοντα βήματα «ἀπό ποῦθε ἔρχεσαι» καί εἶτα ἐξηγήσεις καί σχόλια ἐπί τῶν γεγονότων ἐάν ἀπῆνταν. Ἴνα ἀποφύγω ταῦτα ἐβάδιζον παραπλευρώς τῆς ὁδοῦ, μέσῳ τῶν ἀγρῶν, στηρίζων τās χεῖρας ἔνθεν καί ἔνθεν τοῦ ὄπλου ὅπερ ἐξετείνετο ἐπί τῶν ὤμων μου. Ἐκεῖ παρά τό Κομπότι ὅπου ἀπλοῦται μικρά πεδιάς ἔστιν

ρεμβώδης μή γνωρίζων οὐδ' ἐγὼ αὐτός εἰς τί ἀπσχόλουν τὸν νοῦν μου. Εἶχον μάθει καθ' ὁδὸν τόσα ὀλεθρία γεγονότα ἅτινα ἠγνούουν, διότι ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς δέν ἠδυνάμεθα οὐδὲν νὰ μάθωμεν, τόσας ἐθνικὰς συμφορὰς, ὥστε ἐλπισμόνησα τὰς ἰδικὰς μου. Ὁ ἥλιος κλίνων πρὸς τὴν δύσιν ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐλαφρῶν νεφυδρίων καὶ ἡ πεδιάς, ἃς τὴν ὀνομάσω οὕτω, παρεῖχον ὄψιν δύσθυμον, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ἐπὶ τῶν λόφων ἠκούετο ὁ ἦχος κουδουνίων καὶ τὸ σαλάγισμα τῶν προβάτων, κόσμος πολὺς ἐκινεῖτο κατὰ διαφόρους διευθύνσεις, φορτηγὰ ζῶα, ἀμάξια πλήρη ἀποσκευῶν, γυναῖκες πεζῇ βαίνουσαι καὶ φέρουσαι ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν ἀποσκευὰς ἢ νήπια. Ἀπαθὴς πρὸς ὅλα ταῦτα βαδίζων ἀντίκρυσσα προμαχῶνα τινά, ἐκ τῶν λεγομένων κούλια λείπανον τῆς τουρκοκρατίας, προσήλωσα πρὸς αὐτὸν τὰς σκέψεις μου, περιέφερα τὸ βλέμμα πέρα, περιειργάσθην τὸ Κομπότι, ἐστράφην πρὸς τὸ Πέτα καὶ ἀνεπόλησα ὅτι ὁ τόπος ὃν ἐπάτουν καὶ τὰ πέρα αὐτοῦ ὑπῆρξαν τὸ θέατρον πολλῶν αἱματηρῶν σκηνῶν, ὅτι πολλὰκις ἐκεῖ ἐχύθη ἄφθονον αἷμα καὶ ἄλλα γεγονότα ἀξιωμακίοντα ἐγένοντο. Τὸ Πέτα περικλείει εἰς τοὺς κόλπους του, ἐπὶ σειρὰς λοφίσκων τὰ ὅσα τῶν φιλελλήνων τῶν πεσόντων, τὴν 16 Ἰουλίου 1822, κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην ἡμέραν, ἥτις εἶναι ἡ ἀπαισιωτέρα τοῦ μακροῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος. Τὸ Κομπότι ὡσαύτως ἐποτίσθη μὲ αἷμα κατὰ τὴν ἀτυχῆ ἐπανάστασιν τοῦ 1854.

*

Ἀποσπασθεῖς ἀπὸ τὰς σκέψεις ταύτας συνεχίζω τὴν ὁδοπορίαν μου πρὸς τὴν Ἄρταν βαδίζων πάντοτε ἐπὶ τῶν ἀγρῶν. Ἐνῶ δὲ προχωρῶ ἐπιταχύνων τὸ βῆμά μου, ἀκούω κλαυθμούς συνεχεῖς συνοδευομένους ὑπὸ στεναγμῶν καὶ ἀπελπιστικῶν ἀναφωνήσεων:

– Ἄχ· ποῦ νὰ πάγω ἡ μαύρη!!

Στραφεὶς πρὸς τὴν ὁδὸν διέκρινα ὅτι ἦσαν κλαυθμοὶ γυναικός. Ὠραία καὶ ὑψηλὴ χωρική, μὲ καστανούς ὀφθαλμούς, μέλανας ὄφρυς, λεπτὰ χαρακτηριστικά, πολὺ ἐν γένει συμπαθητικὴ τὴν ὄψιν, ἐπὶ τῶν ὤμων ἐβάσταζε φορτίον, διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἐκράτει ἐξαετὲς περίπου παιδίον καὶ διὰ τῆς ἐτέρας ἀνεῖχεν ἕτερον νήπιον. Μὲ συνεκίνησαν πολὺ οἱ θρῆνοι αὐτῆς καὶ ἀπεφάσισα νὰ μάθω τί εἶχεν ἐπὶ τέλος αὐτὸ τὸ πλάσμα τοῦ ὁποίου τὸ ἐξωτερικόν δέν ἐπρόδιδεν ἀπορίαν.

– Τί ἔχεις κυρά μ' καὶ κλαῖς;

– Τί νάχω· χειρότερ' ἀπ' αὐτὸ ποῦ πάθαμε εἶναι ἄλλο;! Μᾶς ἐπῆραν ἔς τὸ λαίματος ἔς τὴν ὑποχώρησιν καὶ μᾶς παρέσυραν ἀπὸ τὴν Φιλιππιάδα· τώρα μᾶς διώχνουν ἀπὸ τὴν Ἄρτα, διότι λέγουν πῶς θὰ προχωρήσουν οἱ Τούρκοι εἰς τὴν Ἄρτα, καὶ ποῦ νὰ πάγω κ' ἐγὼ δὲ ξέρω. Τί ἦταν τὸ κακὸ ποῦ πάθαμε;!

Καὶ ταῦτα λέγουσα ἀνελύθη εἰς δάκρυα τὰ ὅποια μοὶ ἐσπάραξαν τὴν καρδίαν. Τότε διὰ πρῶτην φοράν ἐμάνθανον τί συνέβη πέραν τοῦ Ἀράχθου καὶ προσεπάθησα νὰ παραμυθίσω ὅπως ἠδυνάμην τὴν ἀτυχῆ καὶ ἀπροσπάτευτον γυναῖκα. Ἀλλὰ μόλις προχωρῶ ὀλίγα βήματα, συναντῶ καραβάνιον ὀλόκληρον προσφύγων, ἱερεῖς, γέροντας, νέους, νέας, γυναῖκας, νεάνιδας, ἄνδρας εὐσταλεῖς καὶ ἄλλους μόλις συρομένους, παιδιά ἄθῶα καὶ μή γνωρίζοντα ὅποια ἀνέμενεν αὐτὰ τύχη, ἄλλα ἀνυπόδικτα, ἄλλα ἀσκεπῆ, ἄλλα μὴ φέροντα ἢ λεπτόν ἔνδυμα καὶ τρέμοντα ἀπὸ τὸ ψῆχος τῆς ἐπερχομένης νυκτός.

- Μπάρμπα δός μας μιά δεκάρα νά πάρωμε ψωμί, πεινούμε, δέν ἔχομε ποῦ νά κοιμηθοῦμε, εἴμαστε ἀπό τά Πέντε Πηγάδια.

Ἡ ἐπίκλησις αὕτη ἐπανελαμβάνετο ἄχρις ὅτου ἔφθασα πρό τῶν πυλῶν τῆς Ἄρτης καί εἰσέδουσα ἐντός τῶν στενωῶν καί σκολιῶν ὁδῶν τῆς πόλεως.

*

Ἡ Ἄρτα ἐκυριεύθη ὑπό τῶν Τούρκων κατά τό 1449, ἔμεινεν ἔκτοτε ὑπό τήν κυριαρχίαν των ἐπί τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας καί ἡμίσειαν, ἐκυβερνᾶτο δέ ὑπό βοεβόδα ἀποστελλομένου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατ' εὐθείαν· ὁ δέ Ἄλῃ πασαῖς κατάρθωσεν ἐν ἔτει 1796 ἵνα ἀποσπασθῇ ἐκ τῆς πρωτευούσης καί προσαρτηθῇ εἰς τήν διοίκησιν τῶν Ἰωαννίνων ἄχρις ὅτου προσηρτήθη εἰς τήν Ἑλλάδα. Ἐκτοτε σπουδαίαν πρόοδον δέν ἐπετέλεσεν, οὔτε ἡ πόλις ἤλλαξεν ὄψιν. Μόνον ἐσχάτως παρετηρήθη μικρά τις κίνησις φιλολογική ἥτις δύναται νά ἐπιφέρῃ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τήν ἵδρυσιν τοῦ συλλόγου Σκουφᾶ ὃν συνέστησαν νεοί ὀργῶντες πρός τό καλόν τῆς πατρίδος αὐτῶν καί οὔτινος ἡ ἐργασία θά ἀποβῇ ἔτι καρποφόρος εἰς τό μέλλον. Εἰς αὐτούς ὀφείλεται ἡ ἵδρυσις τοῦ γυμναστηρίου καί τῆς φιλαρμονικῆς ἐταιρίας. Ἔτερόν τι ἄξιον ἐπιδείξεως δέν ὑπάρχει ἢ μόνον τό φρούριον αὐτῆς, ὁ ναός τῆς Παρηγορητρίας καί ὁ ἀμυντικός στρατών, ὅστις ὑπό τῶν Τούρκων ἀνεγερθεῖς ἔχει σχῆμα τετράγωνον, κεῖται δέ ἐπί τοῦ δεσπόζοντος τῆς Ἄρτης λόφου· ἐπ' αὐτοῦ ἀνελθῶν ἔθαύμασα ἐπί πολλήν ὥραν τόν κάμπον τῆς Ἄρτης, τήν Φιλιπιάδα, πέραν τά βουνά τοῦ Ζαλόγγου, τῶν Πέντε Πηγαδίων, τῆς Βονίτσας, τόν Ἀμβρακικόν κόλπον. Ἰδίως κατά τόν Μάϊον εἶναι μαγευτικόν τό θέαμα τοῦ καταφύτου καί καταπρασίνου κάμπου, καί τῶν ὡσασούτως καταφύτων ὁρέων· ἀπέναντι ὑψοῦται τό Γρίμποβον, ὀνομαστόν διά τήν πρό τριῶν ἡμερῶν συγκροτηθεῖσαν μάχην.

Μεγαλοπρεπές δέ εἶναι τό ῥεῦμα τοῦ Ἀράχθου· ποταμοῦ οὔτινος τά ὕδατα κατέρχονται μεγαλοπρεπῶς καί ἡχηρῶς. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει ἡ ὀνομαστή γέφυρα καί εἰς τήν ἄκραν αὐτῆς ὁ πλάτανος ὁμοιος πρός τόν πλάτανον τῶν Ἰωαννίνων κατά τήν ἱστορίαν του. Ἡ ἐν Ἄρτη διαμονή δέν εἶνε εὐχάριστος κατά τήν περίστασιν ταύτην· οἱ περισσότεροι τῶν κατοίκων πρό πολλοῦ κλείσαντες τάς οἰκίας των ἀπῆλθον εἰς Καρβασαῖ, Βόνιτσα, Λευκάδα κτλ. Ἡ ἀγορά τῆς Ἄρτης παριστᾷ ἀνθρωπομάζωμα ἀενάως κινούμενον, τό δέ ἐσπέρας τήν ἔλλειψιν μουσικῆς ἀναπληροῦσιν οἱ Ἰταλοί ἐθελονταί διά τῶν σαλπίνγων.

*

Ἀναχωρῶν ἐξ Ἄρτης ἠκολούθησα τήν αὐτήν ὁδόν ῥοκανίζων μίαν γαλέταν, ἐκ τῶν τριῶν τάς ὁποίας μέ πολλές παρακλήσεις κατάρθωσα νά ἀγοράσω πρός 40 λεπτά ἑκάστην, ἄρτου μή ὑπάρχοντος. Ἐκεῖ δέ ὅπου χωρίζεται ἡ ὁδός πρός Μενίδιον καί Κόπραιναν ἠκολούθησα ἀπροσέκτως τήν πρός Κόπραινα ἄγουσαν καί τό ἡννόησα μόνον ὅτε εὐρέθην πρό τῶν ὑψηλῶν δύο-τριῶν κηρίων, ἅτινα ὑπάρχουσιν ἐκεῖ. Νά ἐπιστρέψω ἦτο ἀπόλεια μιᾶς ὥρας· ἠρώπησα ἓνα ποιμένα ἐάν διά τῆς παραλίας βαδίζων ἤδυνάμην νά φθάσω ἀσφαλῶς εἰς Μενίδιον καί ἐβεβαιώθην περί τούτου. Ἐκάθησα ὀλίγον εἰς τόν τελωνιακόν σταθμόν καί ἐπανελάβον τήν πορείαν διά τῆς παραλίας. Ἀλλά κατά πρῶτον ἐβάδισα ἐπί ὀμαλοῦ ἐδάφους, εἶτα ἐχώθην μέσα εἰς τά ἔλν καί

ἐνῶ προσεπάθουν νά ἀποφύγω αὐτά συνήντων ποταμίσκους, οὓς διά νά διέλθω ἔδει νά εἰσέλθω ἐντός αὐτῶν μέχρις ὄσφους. Τά βρύα καί ἄλλα ἐλώδη φυτά ἐκώλυον τήν διάβασίν μου καί πολλάκις ἤναγκαζόμην νά προσφεύγω εἰς μεγάλας παρεκκλίσεις.

Ὁ ἥλιος εἶχεν ἤδη κρυφθῆ ὀπισθεν τῶν ὀρέων τῆς Ἀκαρνανίας τό ψυχός καθίστατο ἐπαισθητόν καί τό σκότος ἐκάλυπτε τήν ἀπέραντον λιμνοθάλασσαν, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἠγωνιζόμην νά βαδίζω ἄνευ βεβαιότητος ὅτι θά δυνηθῶ νά φθάσω, ἐν μέσῳ τοῦ σκότους, ἀσφαλῶς εἰς τόν ἀπέναντι λοφίσκον. Ἐνῶ δέ ἐπροχώρουν, μέσῳ τῶν ἐλωδῶν φυτῶν, διέκρινα ἕνα πύργον καί ἤκουσα ἐντός φωνάς· ἐφώναζα ὅσον ἠδυνάμην καί εὐχαρίστως ἐδέχοντο καί ἐμέ, ἀλλά πῶς νά εἰσέλθω; Πῶς νά διέλθω τήν βαθεῖαν αὐλάκα ἥτις περιέβαλε τόν πύργον καί ἥτις ἦτο πλήρης ὕδατος; Οἱ ἐντός τοῦ πύργου καταφυγόντες ἦσαν πρόσφυγες Ἡπειρώται μὴ ἔχοντες ποῦ νά καταφύγωσιν. Ἀπέναντι τοῦ πύργου ὑπῆρχε δένδρον πυκνόφυλλον καί ἀπεφάσισα πλέον νά ἀναπαυθῶ ὑπ' αὐτό· συνῆθροισα ἐπὶ τῆς ρίζης πολλὰ χόρτα, ἐκάθησα ἐπ' αὐτῶν καί ἐτυλίχθην μέ τό λεπτόν κλινοσκεπάσμα ὅπερ εἶχον. Ἐφ' ὅσον δέ ἐπροχώρει ἡ νύξ τό ψυχός ἐγίγνετο δριμύτερον καί αἰσθητότερον, ἡ δέ ὑγρασία εἶχεν ἀπονεκρώσει τά μέλη μου εἰσερχομένη ἀπό τούς πόδας καί ἐξαπλουμένη μέχρι κεφαλῆς, οἱ ὀδόντες ἔτριζον. Μέσα εἰς τόν πύργον συνεζήτουν ἐν τῷ σκότεινι περί τῆς ἀγνώστου τύχης των, ἕνας δέ γέρο-Ἡπειρώτης διά νά διασκεδάσῃ φαίνεται τήν λύπην του κᾶπου κᾶπου ἐμουρμούριζε κανένα τραγοῦδι. Ἦτο ἤδη τρίτη ἐσπερινή ὥρα, τό πᾶν ἐξηπλοῦτο ἡρέμα, μόνον ὁ ἀνασασμός τῆς θαλάσσης ἠκούετο καί προσεπάθουν νά κλείσω τούς ὀφθαλμούς, ὅτε μέ ἐξήγειρε τό περιπαθές ἄσμα τοῦ γέροντος:

*Τάχα θά ζήσω νά ἰδῶ
τά Γιάννεν' ἀπ' τό Δρίσκο
Κι' ὅσα λιθάρια θά πατῶ
νά σκύψω νά φιλήσω.*

Τό τραγοῦδι τοῦτο μέ συνεκίνησε καί ἔκλαυσα, στραφεῖς δέ πρὸς τόν ἄδοντα ἐφώναξα:

- Ἄϊντε, ὦρέ γεροπατέρα, κι' ἂν δέν ξεπαγιάσωμ' ἐδῶ, κᾶποτε θά τά ἰδοῦμε.

Ο ΜΠΑΡΜΠΑΓΙΩΡΓΟΣ*

ΣΤΑΜ. ΣΤΑΜ.
(ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ)

Ο Μπαρμπαγιώργος, ό άπελέκτος έκείνος Ρουμελιώτης, μέ τίς γκλίτσες καί τά «τερτιρέλια» του, ό γενικός «δαρνάτορας» του Καραγκιόζικου θεάτρου, δέν είναι πρόσωπο φανταστικό, όπως νομίζουμε.

“Ένα μεσημέρι, έκεί πού καθόμουνα καί κουβέντιαζα μέ δυό φίλους μου, άκουσα γι’ αυτόν μιά πολύ παράξενη ιστορία.

“Ο Μπαρμπαγιώργος ήταν άνθρωπος μέ κρέας καί όσπια. Ζούσε στον Κραβασσαρά καί λεγότανε Θόδωρος Ζερβοπάνος.

“Ηταν ένας άρειμάνιος Κραβασσαριώτης, ψηλός, σωματώδης, μέ άνοιχτά, χειμώνα καλοκαίρι, τά στήθεια του τά δασωμένα, τά όποια έτριβε μέ κιόνι ή νερό, χουχουρίζοντας άπό ευχαρίστηση!...

“Ο καθημερινός του περίπατος ήταν ώς της «φώκνας τήν τρύπα», μιά θέσι ώς δυό ώρες έξω άπό τον Κραβασσαρά. “Έβανε τήν γκλίτσα του στον ώμο, κρεμούσε άπό πάνω της τά χέρια του καί καλούσε, όποιον εύρισκε στό δρόμο, νά τον άκολουθήση. “Αλλά δέν τον άκολουθήσε ποτέ κανείς.

“Όταν γύριζε, μετά τήν τετράωρη όδοιορία του, πήγαινε πάντοτε ή στον Κώστα τον Παπαλουκά, τον φωτογράφο, τον όποιο ώνόμαζε «μεγάλο κουδούνη» επειδή ήταν ψηλός, ή στο Θανάση τό Νικολακόπουλο, τον γνωστό έπειτα φωτογράφο καί πατριώτη στήν Κορυτσά, τον όποιο έλεγε «μικρό κουδούνη» γιατί ήτανε κοντός. Πήγαινε σ’ αυτός νά τον κεράσουν. Καθόταν καί φώναζε:

- Φέρτε μου ένα χοντρό!...

“Ένα ποτήρι κρασί, δηλαδή, μεγάλο, σάν μισή όκά.

- “Άει σάν νά μου φαίνεται ότι... άπόστασα λιγούλι, μούγγρισε άπλώνοντας τίς ποδάρες του.

* * *

“Ο άδερφός του σπούδαζε γιατρός στό Παρίσι, καί όταν τελείωσε τίς σπουδές

Ήταν ό ίδιος κι άπαράλλατος

- Νά, εκείνους ού άδισφός μ' έπιασι κί μοϋ νταβάνουσι τοϋ σπίτ' κί μοϋκλεισι τίς «άστρέχιες» κái δέν βλέπου τήν Πούλια κί τούν «Γιάνναρου» κί τούν Αϋγερινό!...

* * *

Τήν έποχή αϋτή έπαιζαν στόν Κραβασσαρά δυό Καραγκιοζοπαΐχτες, ό Ρούλιας κι ό Μένιος. Μπαρμπαγιώργος δέν ύπήρχε στόν χάρτινο θίασό τους. Παρακολούθησαν λοιπόν τό Θόδωρο, τόν μελέτησαν κái τόν άνέβασαν στή σκηνή, όταν πήγαν στήν Άρτα. Δέν πέρασε λίγος καιρός κái διάφοροι έμποροι, άνεβοκατεβαίνοντας στήν Άρτα, είπαν στόν μπάρμπα-Θόδωρο ότι «τόν βγάλαν στόν Καραγκιόζη, στήν Άρτα»!...

Δέν χάνει καιρό ό Ζερβοπάνος κái, μιά κái δυό, παίρνει τήν γκλίτσα του παραμάσχαλα κái τραβάει για τήν Άρτα. Ό Ρούλιας κι ό Μένιος έπαιζαν στόν καφεné τοϋ Γραμενίτσα. Κάθησε κι ό μπάρμπα-Θόδωρος κái περίμενε. Κái σάν είδε νά ξεπροβάλλη στή σκηνή όλόκληρος ό έαυτός του, μέ τίς σκούφιες τίς γαιτανοφόρες κái τήν κομποθηλειά κái τή φουστανέλλα μέ τίς δώδεκα μανούλες, όταν άκουσε τό χάρτινο όμοίωμά του νά διαμαρτύρεται κατά τοϋ άδερφοϋ του, όπως έκανε κι αϋτός, γιατί τοϋ «ταβάνωσε» τό σπίτι, τοϋ εκλεισε τίς «άστρέχες» κái δέν «βλέπει τήν Πούλια κái τόν Γιάνναρο», άρπαξε ένα κοτρώνι, τό πέταξε πάνω στόν μπερντέ, ρίχτηκε έπειτα μέσα στή σκηνή μέ τήν γκλίτσα του κái τάκανε συντρίμματα!...

Ό Μένιος κι ό Ρούλιας σώθηκαν πηδήσαντες έναν γκρεμό πού ήταν έξω από τό καφενεϊό.

του κái γύρισε στό χωριό, έπισκεύασε τό πατρικό τους σπίτι πού ήταν γκρεμισμένο.

Ή έπισκευή αϋτή έκανε τό Θόδωρο άνω-κάτω, λίγο έλειψε νά τόν παλαβώση. Έφυγε από τό σπίτι κái κοιμότανε έξω στήν αϋλή. Γύριζε δέ κái διεμαρτύρετο διαρκώς στα μαγαζιά κái στα καφενεϊα:

- Άει στοϋ γέρου διάουλου!... Παλαβώνουν, οϋρέ, όσοι πάνε στήν Εϋρώπη!...

- Τί έπαθες, μπάρμπα-Θόδωρε; τόν ρώταγαν.

Είδε στή σκηνή όλόκληροϋ τόν έαυτόν του

ΟΙ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΟΥΛΑ*

ΣΤΑΜ. ΣΤΑΜ.
(ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ)

- Εισήχθημιν! Εισήχθημιν!

Τό τηλεγράφημα τό ἔλεγε ρητῶς καί δέν ἤμποροῦσε νά ναι ψέμμα.

Πλῆθος λοχιῶν καί ἐπιλοχιῶν εἰσήγαγεν εἰς τήν Σχολήν τῶν Ὑπαξιωματικῶν ἡ ἐπακο-
λουθήσασα τό Γουδί Ἀνόρθωσις.

Παλαιός λοχίας καί ὁ Γιωργούλας τοῦ εὐ-
ζωνικοῦ, σπουδαίως δράσας «μετά τῶν ὑπ' ἐμέ
ἀνδρῶν», εἰς ὅλες τῆς ἀγριοτοπιές καί τά κορ-
φοβούνια τῆς Ἑλλάδος, δέν μποροῦσε παρά νά
εἰσαχθῆ καί αὐτός.

Ἀπό τώρα ἐφαντάζετο τό γλυκύ κυανοῦν
περιλαίμιον καί τά λευκά τά γάντια τῶν «μαθη-
τῶν», ποῦ, καμαρωτοί καί ζηλευτοί, κατέβαιναν
κάθε Πέμπτη στήν Ἀθήνα... Ἀπό τώρα ἤκουε

τό χρυσόφουντον μακρύ σπαθί βροντοκοποῦν -τί μουσική ἀρήϊος!- στά Ἀθηναϊκά
τά πεζοδρόμια καί ἐνεπλήσσετο ἀπό αὐτόν τόν ἦχον καί ἐμεθύσκετο προκαταβολι-
κῶς μέ τοῦτον.

- Ἀξιωμακοί τῆ Σχουλῆς, σοῦ λέει οὐ ἄλλους! Δέν εἶναι παίξε-γέλασε!...

Καί ἐναβρυνόμενος ἐπὶ τῇ ιδέα αὐτῇ καί γαυριῶν καί αισθανόμενος δεκαπέντε
Γεωργούλας νά ζωντανεύουν καί νά ξεπετιῶνται μέσα του, ὠρθοῦτο στριφομύσταξ
καί βλοσυρός, μέγας ἐν μικροῖς, ὑπερήφανος καί ἀκατάδεκτος πρὸς τά λοιπά τά
μορμολύκεια, πολίτας καί στρατιώτας, ὅπου θαρρεῖς, σᾶν μαμμούνια μικρά καί ταπει-
νά, ἐμπρός στά πόδια του περνοῦσαν!

- Ἡμεῖς οἱ ἄνδρες τῆ Σχουλῆς!

Εἰσήχθη!

... Καί εὐπλοῶν ἔφθασε μέχρι τῶν ἐξετάσεων.

* Ἀπό τό «Ἱστορίες τοῦ χωριοῦ», 1946, σσ. 38-41.

Καρδιοτύπι μεγάλο εκείνην τήν ημέρα στή Σχολή.

Ήμέρα ἐξετάσεων, προαγωγῶν καί πραγματοποιήσεως ὀνείρων!

Ἀπήστραπτον πλατειά τὰ γαλόνια τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, ποῦ θά ἐξήτα-
ζαν τούς ἄνδρας.

Νά ὁ Καπετάν Τρακατρούκας, μέ τὰ χονδρά τὰ φρούδια καί μέ τήν μύτην τήν
κατέρυθρον, τόσον ἐρυθρᾶν, ποῦ ἦτο σᾶν νά τήν ἐβούτηξε μέσα σῶν Τουρκῶν τό
αἷμα... ἤλθε κωλαίνων γιατί εἶχε πέσει ἀπό τ' ἄλογο:

- Ἔναν παληοτσερεμέ!... Ποῦ, διάολο, τόν εὐρῆκαν!

Ὁ Καπετάν-Λιαροκάπης, ξηρός καί μαῦρος, σάν καψαλισμένος ἔλατος,
θυμώδης, σᾶν γεροντοκόριτσο, καί ἰσχυρογνώμων, σᾶν... στρατιωτικός. Ἀντίρρησι
σέ ὅ,τι ἔλεγε δέν εἶχε, καί οὔτε ἐδικαιοῦτο νά ἔχη κανεῖς ἀντίρρησι σέ ἄνθρωπο ποῦ
ἔφαγε στά 62 τό μπαροῦτι μέ τή κοῦφτα, μαχόμενος ἐναντίον τριῶν ληστοφυγοδί-
κων, ἐξ ὧν «διέφυγον οἱ δύο καί τούς ἄλλους τούς συλλήψαμιν»...

Ἔ, πῶς ἤρέσκετο νά διηγῆται τήν ἔνδοξον αὐτὴν ἱστορίαν, δροσιζόμενος ἀπό
ποτηράκια οὔζου -«κί μιζέ, πιδί!»- ποῦ ἔφθαναν ἀδιάκοπα.

- Ἄ, ἦσανε ἄλλοι ἄνδρες τότε! Τώρα οἱ ἀξιωματικοί κυττάζουνε νά πάρουνε
τήν Πόλι μέ βιβλία!... Δέν κοιμηθήκανε στά ἔλατα αὐτοί, οὔτε τούς κἀνκε ἡ μύτη ἀπό
τά χιόνια!...

Αἱ ἐξετάσεις ἤρχισαν.

Ἦρθε καί ὁ Γιωργούλας νά ἐξετασθῆ.

Εὐθυτενῆς καί στρατιωτικῶς εὐπαρουσίαστος. Μαῦρο καί καλοστριμμένο τό
μουστάκι, σᾶν δύο φτερά κοράκου ἀνοιχτά!... Οὐ μὴν ἀλλά καί ξυρισμένος «μέχρις
ἀφημάξιους». Καί βεβαίως δέν μπορούσε ἀλλέως πῶς νά γείνη. Τό ἀπαιτοῦσε ἡ
στρατιωτικὴ φιλοτιμία.

- Ἡμεῖς οἱ ἄνδρες τῆς Σχολῆς!

Οἱ στρατιωτικοὶ καθηγηταὶ ἄρχισαν νά τούς ἐξετάζουν εἰς τήν ἱστορίαν.

- Γιά πές μας, τό λοιπόν σύ, μαθητά, τί γνωρίζεις περί τοῦ Μιλτιάδου καί τοῦ
Μαραθῶνος;

- Πιρί τ' Μιλτιάδ'!...

- Μάλιστα.

Ὁ Γιωργούλας ἐξεπλάγη. Τί ἤθελαν νά γνωρίζη αὐτός «πιρί τ' Μιλτιάδ'»! καί
τί σχέσεις ἔχει αὐτός «ί Μιλτιάδς» μέ τόν στρατόν καί τήν στρατιωτικὴν ἐπιβολήν
καί ἀξιοπρέπειαν! Αὐτός ἦταν ἄνδρας τῆς Σχολῆς, δέν ἦταν φορατζής νά ξέρη ὅλον
τόν κόσμο!

Οἱ ἐξετασταὶ ἔσκυψαν καί συνεννοήθησαν.

Ἐκύττασαν πάλιν τόν κατάλογον:

«Πρέντζας Γεώργιος τοῦ Παντελίου, Μαθηματικά...»

Ὁ ταγματάρχης Κολεός ἐπῆρε κἀπι γιά νά γράψῃ...

Ὁ καπετάν Λιαροκάπης τόν ἐκράτησε: - Ἄνδρες οὐρεσίβιοι, εἶ-
ναι Δεῖται ἐπεικειάς οὐ ἀνήρ!...

Ὁ Καπετάν Τρακατρούκας τότε τόν ἠρώτησε:

- 'Αφοῦ δέν τά ξέρεις αὐτά, Γιωργούλα, τότε νά σέ ρωτήσουμ' ἕνα ἄλλο...
 - Ἡὐχαρίστως.
 - Μπορεῖς νά μᾶς πῆς ἡ ὁκά σέ πόσα διαιρεῖται;
- Τοῦ Γιωργούλα τό πρόσωπο ἀκτινοβόλησε:
- Χά, χά! Αὐτό τό ξιέρου, κύρ ταγματάρχα!
 - "Αἴντε, γειά σου Γιωργούλα, πέσ' μας το, λοιπόν!...
- 'Η οὐκά διαιρεῖται... διαιρεῖται... ἀναλόγως τῆς παρέας!...

ΑΡΙΣΤΟΤ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗ

Ο ΑΝΔΡΙΑΣ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ Β' ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

*Πῶς μᾶς θωρεῖς ἀκίνητος; Ποῦ τρέχει ὁ λογι-
σμός σου,
τά φτερωτά σου τὰ ὄνειρα;...
Ρυάζεται ὁ Βάλτος, σά θεριό τή χαιτή του
ἀνεμίζει...
Φλόγα παντοῦ καί σίδηρο... δέν θ' ἀπομείνη
λόθρα¹...*

*Στήν Κιάφα νεκρανάστασιν... Στοῦ Πέτα καταβόθρα!...
Πέτρα δέν μένει ἀσάλευτη... κλαρί χωρίς κρεμάλα...*

.....
..... «Χτυπᾶτε, πολεμάρχοι!...
'Απ' ἄκρη σ' ἄκρη χαλασμός (...) Κρεμοῦν τόν Πατριάρχη!»...

Ο ΚΑΤΖΑΝΤΩΝΗΣ

... Τότε οἱ λεοντόκαρδοι ἐκεῖνοι ἀνεγνώρισαν ὁμοθυμαδόν τήν ὑπεροχήν τοῦ Κατзанτώνη, ἀνακηρύξαντες αὐτόν πολέμαρχον καί παντός ἀνδρείου ἀνδρειότερον. Ὁργανίζετο βεβαίως τότε καί υπεθάλλετο ὑπ' ἐξόχων ἀνδρῶν κίνημά τι κατά τοῦ Ἄλῃ, ὅστις ἐν Πρεβέζη, ὡσπερ ἐλλοχῶν, παρεφύλαττε καί κατεσκόπευε πάντα τῶν ἀρματωλῶν τά κινήματα. Ἄλλ' ὁ Κατзанτώνης, ὅστις δέν εἶχε μάθει ποτέ ν' ἀριθμῇ τοὺς ἐχθρούς του, ὤμνυεν ἐπὶ τῆς σπάθης του ὅτι μέ μόνα τὰ παλληκάρια του ἤθελε σύρει αἰχμαλώτους εἰς Λευκάδα τὰς χιλιάδας τῶν Ἀλβανῶν, τὰς ὁποίας ὁ Βεζίρης, ἔντρομος ἐπεσώρευσεν ἐν Ἀμβρακία. ...

1. Βλ. σελ. I. Τυπάλδου, «Ἡ λóθρα καί ἡ καταβóθρα»: Στό: I. Τυπάλδου «Ἄπαντα», Ἔκδ. Γ. Βαλέτα, Ἀθήνα, 1959, σσ. 186-196.

Η ΚΥΡΑ ΦΡΟΣΥΝΗ

.....

Ποίος εἶν' ἐκεῖνος πᾶρχεται;... Μοῦ φαίνεται ὁ Δεσπότης!...
 Μοῦ φαίνεται ὁ Ἰγνάτιος?!... Τί θέλει, Τί γυρεύει; (...)
 Περίλυπος καί σκυθρωπός τῆς Ἄρτας ὁ Δεσπότης,
 ἐμπρός εἰς τόν Ἀλήπασα τό μέτωπο δέ γέρνει.
 Ἐνα σταυρόν ὀλόχρυσο στά στήθη του ἐφοροῦσε,
 σταυρόν, πού τόσα στόματα εἶχαν γλυκά φιλήσει!
 Τόν ἔσφιξε στά χεῖλη του κι' ὁ Θύμιος ὁ Βλαχάβας
 στά χέρια τοῦ Ἰγνατίου σάν ἔδωκε τόν ὄρκο.
 Καί τώρα ἐκεῖνος ὁ σταυρός, σάν εἶδε τόν Βιζήρη
 ἐθάμβωσε τή λάμψη του, ἔκρυψε τή χαρά του,
 μήπως τά μάτια τοῦ λησιτῆ τό μυστικό του μάθουν.
 Ἐγνώριζε ὁ Ἀλήπασας ἀπ' τά μικρά του νειᾶτα
 τί ἄξιζ' ὁ Ἰγνάτιος, τόν ἐφοβήθη πάντα,
 κι' ὡς τότε δέν ἐτόλμησε ποτέ νά τόν ἀγγίση.
 Καί μ' ὄλον τοῦτο ἐγνώριζε πῶς Ὀλυμπος καί Πίνδος
 καί Βάλτος καί Ξηρόμερο καί Ρούμελη καί Σούλι
 τόν εἶχανε πατέρα τους. Ἐγνώριζ' ὁ Βιζήρης
 πῶς κάθε του καλόγηρος καί κάθε του οἰκονόμος
 ἔκρυβε μέσ στό ράσσο του μαχαίρι συνωμότη.
 Ἐμπρός του τώρα στέκεται ὁ ἄσπονδος ἐχθρός του,
 καθώς ἡμέρα κρίσεως, Δευτέρα παρουσία

.....

Αἰγιοθέτος Βαλαωρίτης

2. Ἐκρίνα εὐλογον ν' ἀντικαταστήσω ἀντί τοῦ Γαβριήλ, θεῖου τῆς Εὐφροσύνης, οὐκ ἰσχυρῶς βαστάσαντος τήν ποιμαντορικήν ράβδον, τόν Ἄρτης ἀείμνηστον Ἰγνατίον ἀρχιερατεύοντα ἀπό τοῦ 1798 καί γνωστόν ἐν πάσῃ τῇ ἑλληνικῇ γῆ διὰ τε τήν ἀγνότητα τῶν ἠθῶν καί τήν καρτερίαν ἣν ἔδειξε διώκων τήν μεγάλην περὶ ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἰδέαν. Ὁ μέγας οὗτος συνωμότης, ὁ θαυμασίως διαφυγῶν μετὰ ταῦτα τοῦς ὄνυχας τοῦ Ἀλῆ, δύναται δικαίως νά ἀπαιτήσῃ θέσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει. Τήν ἀλήθειαν ταύτην ἠσθάνθη ἐξ ἀρχῆς, φοβοῦμαι δέ μή τά ἄνθη ὅσα ἔρρανα ἐπὶ τό ἱερόν κῶμα τό καλύπτον τά ὅσα αὐτοῦ, δέν εἶναι οὔτε τόσον εὐώδη οὔτε τόσον εὐθαλῆ, ὅσον ἡ καρδιά μου ἐπεθύμη...

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗ (1901)

«ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΣΟΥΛΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ»

Δράμα ἔμμετρο σέ πρᾶξεις πέντε
Ἄθῆνα

*Πράξη Αα (1753)
Σκηνή 2η*

Ο ΧΟΡΟΣ

(σ. 33)

Στήν Ἄρτα τ' ἄργα να βαροῦν, στήν Ἄρτα κάμου να γάμο.
Ρηγόπουλο παντρεύονταν, μέ μιά βασιλοπούλα.
Ἵλον τόν κόσμο κάλεσαν, τή γῆ τήν Οἰκουμένη
Τό Δίγιαννο δέν κάλεσαν, ἴπο τήν ἀνεγνωμί του,
Γιατί σκοτόνει τούς γαμπρούς καί παίρνει τίς νυφάδες.
Να σου κι' ὁ Γιάννος πᾶρχονταν μέ τ' ἄλογο καβάλλα.
Φέρνει ζαρκάδια ζωντανά, κι' ἔλάφια σκοτωμένα,
Καί λέει στή μάνα τοῦ γαμπροῦ, στήν πεθερά τῆς νύφης:
- «Παραμεράτε τό γαμπρό, νά πάρω ἐγώ τή νύφη!»

.....

(σ. 25)

ἀπό κουφάρια τούρκικα, κουφάρια γεντισάρων
εἶναι γεμάτες οἱ λακκιές Τζουμέρκων καί Κορένιων
Μαργαριτοῦ καί Τσαμουριάς

Χ. Χρηστοβασίλης

ΑΛΕΞ. ΡΙΖΟΥ ΤΟΥ ΡΑΓΚΑΒΗ

«ΑΠΑΝΤΑ»

Τ. Α' (Λυρική ποίηση)
 Ἐν Ἀθήναις, 1874, σ. 82

... ὁ ἀγέρωχός του ἵππος (...)

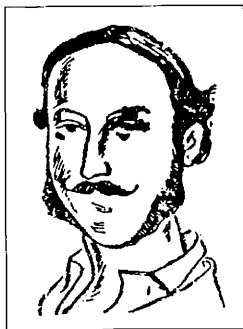
ποῖον φέρει;

... Ἐκ τῆς Ἄρτης εἰς τὰς Θήβας

ἢ ἡχώ θ' ἀποκριθῆ: Εἶν' ὁ Γρίβας, εἶν' ὁ Γρίβας.

Α. Ρ. Ραγκάβη.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΣΟΥΤΣΟΥ

«ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ»

Ἄπο το Λυρικόν δράμα εἰς τρεῖς πράξεις μετὰ χορῶν
 Στό: «Ποιήματα», Ἐκ Φέξη, Ἐν Ἀθήναις, 1915, σ. 136

.....
 Μέ τὰ δοτᾶ σας ὕψωσε πυραμιδίνους στίβας

Ἄ τῆς Κομβότης νικητής, Θεόδωρος ὁ Γρίβας.

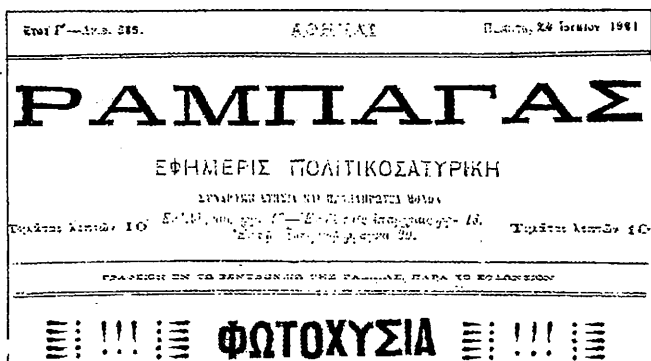
ὁ φίλος σου κίς' ὅσον
 Παναγιώτης Σούτσος.

ΙΟΥΛ. ΤΥΠΑΛΛΟΥ (ἔκδ. 1916)

Ἔωδή στον θάνατο τοῦ Φιλέλληλα
Καρόλον Λένορμαν (1860) σ. 71 τῆς ἔκδ. 1916

Ἄ! ναί. Τά μαῦρα χώματα κι' οἱ ματωμένες πέτρες
στοῦ Πέτα,¹ στήν Ἀκρόπολη, στήν Σφακτηρία, στήν Κρήτη
βγάνουν βοή πού χύνεται βαθειά στής γῆς, τά σπλάγχνα,
Καί τῆς Ἀνάστασης ἠχούς τά μνήματα ἀπολογιῶνται...

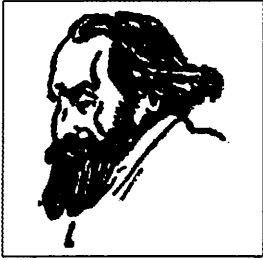

«Φωτοχυσία! Παίρνομε
Παιδιά, μέ τό ρωλόϊ
σά χάπια, λές, δραστήρια
τά φημισμένα μέρη...
Οἱ Τοῦρκοι τά κενόνουνε
καί μέ τό κομπολόϊ
μετροῦνε ὅσα βαίνομε
βακούφια τους σ' τό χέρι!
Σημαίεες σ' τά μπαλκόνια,
βγάλετε λόγους... Μπίκκαμε
Ἐστό Δημαριό² σ' ἀλήθεια»...

(24-6-1881)

1. Σημ. σ. 152: «Στοῦ Πέτα...». Μάχαι ἐν αἷς ἐνδόξως ἔπασαν πλείστοι φιλέλληνες. Ἐκ τοῦ Πέτα οἱ φονευθέντες καί αἰχμαλωτισθέντες φιλέλληνες εἰσὶν ὑπὲρ τοὺς πενήκοντα».

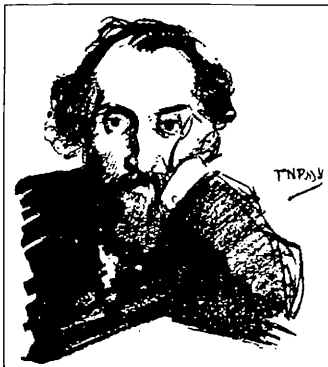
2. Στο τεῦχος 64-65 τοῦ π. «Σκουφᾶς» δημοσιεύτηκε τὸ ποίημα τοῦ Γ. Σουρῆ «ΣΤΟ ΔΗΜΑΡΙΟ» (Ἐνθετο ἀρ. 3 «Ἡ Ἄρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία, σ.σ. 77-78). Στά «Ἄπαντα τοῦ Γ. Σουρῆ, ὁ Γ. Βαλέτας, πού ἐπιμελήθηκε τὴν ἔκδοση, γράφει (τόμ. 3ος, Ἀθήνα, 1966, σσ. 67): «Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1881 ὁ ἑλληνικὸς στρατός, προχωρώντας γιὰ νὰ καταλάβει σύμφωνα μέ τὴ συνθήκη τὴν ἐπιδικασθεῖσα περιοχὴ τῆς Ἄρτης, ὕψωσε τὴν ἑλληνικὴ σημαία στό πρῶτο χωριὸ τῆς προέλασός του, τὸ Δημαριό. Ἡ πατριωτικὴ Μούσα τοῦ

«ΟΙ ΠΙΕΡΡΟΤΟΙ ΤΗΣ ΑΠΟΚΡΗΑΣ»¹ Διάλογος Φασουλῆ-Περικλέτου

ΦΑΣ.: Ἐφυγ' ἀπ' ἐκεῖ κι' ἐπῆγα στοῦ Ρουμάνου
 κι' ἀπ' ἐκεῖ πέρα τράβηξα σ' ἑνός πολιτικοῦ
 ἐν ἄλλοις λόγοις δηλαδή τοῦ ρέκτου Καραπάνου
 ἄνδρα τὰ μάλα ντιστεγκέ καί Προσδευτικοῦ,
 καί Πρόοδον μ' ἐνόμισε τῆς Ἄρτας ὁ δεσπότης [= Ἄρχων]
 καί κοπιλιμέντα μοῦκανε καί διαχεύσεις πρώτης...

Σουρῆ πανηγυρίζει αὐτό τὸ εὐφρόσυνο γεγονός καί καλεῖ τὴ Μαριώ (τὸ ὄνομα τῆς πολυτίμης γυναίκας του) νὰ πιοῦν τὸ κρασί τῆς χαρᾶς. Ἡ ἑλληνικὴ σημαία δροσίζει μὲ τοὺς γαλανοὺς κυματισμοὺς τῆς τὴν ἀπελευθερωμένη περιοχῇ. Θὰ ἦταν βέβαια καλλίτερα ἡ ἀνύψωσή της νὰ γινόταν ὕστερα ἀπὸ πολεμικὴ νίκη καί ὄχι ὕστερα ἀπὸ ἐκούσια παραχώρηση. (...) Ὁ ποιητὴς καλεῖ ἄλλους τοὺς Ἕλληνας νὰ πανηγυρίσουν τὴ λευτεριά τῶν σκλάβων ἀδελφῶν τους».

Σημ. Στὸ ἴδιο τεῦχος τοῦ π. «Σκουφᾶς» δημοσιεύτηκε καί τὸ ποίημα τοῦ Γ. Σουρῆ: ΑΧ! ΤΙ ΚΡΙΜΑ. Ὁ Γ. Βαλέτας σημειώνει (ὁ.π., 1966, σ. 68): «Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα τῆς ἀπόλεμης ἀπελευθέρωσης τῶν σκλαβωμένων περιοχῶν εἶναι γραμμένο καί τὸ ἀπλό, ἀληθινὸ καί τόσο ζωντανὸ στὴ λυρική του νιοῆ, καί στὴ ροή τοῦ στίχου τραγουδοῦ ὅπου ὁ ποιητὴς ἐκφράζει τὸν πόθο νὰ ξαναγινόταν φαντάρος γιὰ νὰ ὑψῶναι ἀκίνδυνα τὴ σημαία τῆς λευτεριάς στὴς ἑλληνικὲς περιοχὲς «δίχως ψευτικὴν κἀν μάχην καί δυὸ ἄσφαιρα πυρᾶ».

Τὸ τρίτο ποίημα (Ἡ ΣΗΜΑΙΑ ΜΑΣ) ποῦ δημοσιεύεται στὸ ἴδιο τεῦχος τοῦ «Σκουφᾶς», ὁ Γ. Βαλέτας (σ. 69) μᾶς λέει ὅτι σατυρίζει τὴν ὑποχωρητικὴ στάση ποῦ τήρησε ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, ὅταν μετὰ τὴν κατὰληψη τῆς Ἄρτας (τέλη Ἰουνίου 1881) οἱ Τούρκοι ἀξίωσαν νὰ μὴν ριχθοῦν οἱ κανονισμένοι κανονιοβολισμοὶ κατὰ τὴν ὑποστολή τῆς τουρκικῆς καί τὴν ἀνύψωση τῆς ἑλληνικῆς σημαίας, καί τοῦτο γιὰ νὰ μὴν παροργισθεῖ ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς καί δημιουργηθοῦν ταραχές. Ἔτσι ἡ εἴσοδος τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἀναβλήθηκε

ἕνα περίπου μερόνυχτο, ὥσπου νὰ ἀποφασίσει ἡ Κυβέρνηση. Καί ἡ ἀπάντησή της ἦταν νὰ μὴν πέσουν πυροβολισμοί, ὄχι ἀπὸ φόβο τῶν Τούρκων, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθοῦν ζητήματα καί παροξυσμοί.

1. Στὸ φύλλο τοῦ «Ρωμποῦ» 499 (500) [18-2-1895]. - Γ. Σουρῆ «Ἀπαντα». Ἀνεστῆλωσε καί ἔκρινε. Γ. Βαλέτας, 1966, Ἀθήνα, Τ 3, σ. 87.

ΚΟΥΛΟΥΒΑΧΑΤΑ²

ΦΑΣ.: Ἦτον ἡμέρα Σάββατον, πού βγαίνουν οἱ πτωχοί
καί τάς Ἀθήνας ἔλουζε ψιλή ψιλή βροχή
καί ἦταν σάν μουσταλευριά ἢ λάσπη ἀπλωμένη
κι' εἶδα πολλούς βρέ Περικλή, κι' ἀνέβαιναν τρεχάτο
στοῦ Καραπάνου³ τό ψηλό καί πλούσιο παλάτι,
κι' ἔκεῖ τυχαίως ἔμαθα παρά γνωστοῦ μου βλάμη,
ὅτι τούς γάμους μελετᾷ τῆς κόρης του νά κάμει.
Ἦτο ἡμέρα Σάββατο καί λάσπη ὡς τό γόνα
καί οὐτ' ἐπρόσμενε κανεῖς αἱματηρό ἀγώνα
κι' ἐκάθισα εἰς τήν Βουλὴν μετ' ἀδιαφορίας
ν' ἀκούσω τήν συζήτησιν περὶ Περιφερείας.⁴

.....

Τότε δὴ τότε πάταγος καί σάλος στή Βουλὴν,
διότι δέν ἠνέχθησαν τοιαύτην προσβολὴν

.....

Καί ἡ Βουλὴ ὀλόκληρη σηκώνεται στό πόδι
κι' ἀμφότερα τά κέρατα συγκρούονται λυσσώδη
κι' ἐκόχλαζαν ἀδιάκοπα τοῦ καθενός τά στήθια
καθὼς κοχλάζουν στή φωτιά φασόλια καί ρεβύθια.

2. Ἀπαντα (1966), ὁ.π., Τ. 3, σσ. 96-99. («Ρωμῆος», φ. 279. [29-11-1889]).

3. Κ. Καραπάνος. Σημαντικὴ πολιτικὴ καὶ οικονομολογικὴ φυσιογνωμία τῆς Ἑλλάδος, Νομικὸς μαζὶ καὶ ἐρασιτέχνης Ἀρχαιολόγος. Γεννήθηκε στὴν Ἄρτα τὴν 1η Μαρτίου τοῦ 1840. Σπούδασε Νομικὰ στὴν Ἀθήνα καὶ Οικονομολογικὰ (καὶ Φιλολογικὰ) στὸ Παρίσι ὅπου συμπλήρωσε τὴν ὅλη ἐγκυκλοπαιδικὴ του μόρφωση. Ἄσκησε γιὰ λίγο τὴ Δικηγορίαν στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ γρήγορα ἐπίδωθηκε στὸ τραπεζικὸ στάδιο ὡς συνεργάτης τοῦ زάπλουτου πεθεροῦ του Χρηστάκη Ἐφένδη Ζωγράφου. (Χαρακτηρίστηκε ὡς «τραπεζικὴ ἰδιοφυΐα»). Ἐγκατέλειψε τὴς ἐπιχειρησιακὰς του δραστηριότητες γιὰ κέρη τῆς Ἀρχαιολογίας, τῆς ὁποίας ἦταν ἀληθινὸς λάτρης, καὶ ἀφοσιώθηκε στὸν ἐντοπισμὸ τῆς θέσης τῆς ἀρχαίας Δωδώνης, τὴν ὁποία –μαζὶ μέ τό μαντεῖο της– ἀνακάλυψε τό 1877. Συνέλεξε πλῆθος ἀντικειμένων καλλιτεχνικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, τὰ ὁποία δώρησε, τό 1912, στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, ὡς ἔκφραση τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν Πατρίδα. («Διεφλέγετο ὑπὸ ἱεροῦ ἔρωτος καὶ ἀληθοῦς λατρείας πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ μηδέποτε ἔπαυσε» τοῦ νά σπουδάη καὶ ἐρευνᾷ τὰς καλλονὰς καὶ τὰ θέλητρα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου». Περ. «Ποικίλη Στοά», 1881).

Στὴς ἀρχαιολογικὰς του ἐρευνες βοηθήθηκε ἀπὸ τὸν Πολωνὸ μηχανικὸ τοῦ Βιλαετίου Ἰωαννίνων Σ. Μινεῖκο (πατέρα τῆς Σοφίας – μητέρας τοῦ Ἀνδρ. Παπανδρέου).

Ἐκλέχτηκε βουλευτὴς Ἄρτης ἀπὸ τό 1881 ἴσαμε τό 1916 (τό ἔτος τοῦ θανάτου του), καὶ χαρακτηρίστηκε ὡς «χειμαρῶδης ρήτωρ».

Συνέγραψε πολλὰ βιβλία (τό «Περσποῦδαστον», «Dodone et ses ruines», 1878, Paris, καὶ τό «Τὸ Ἐμπόριον τῶν ἀρχαίων»), ὅπως καὶ πολλὰς πραγματείας ἱστορικὰς, ἀρχαιολογικὰς καὶ ἄλλας.

Ἔσο γιὰ τό ἄρτιον «Παλάτι» τοῦ Καραπάνου («Τὰ Καραπαναϊκά») «πάει» κι αὐτό (στὸ πλαίσιο τῆς νεοιμπουτιστικῆς Αἰγαλοποίησης τῆς πόλης).

4. Ὁ Σουρῆς περιγράφει τὴ θεελλώδη συνεδρίαση τῆς Βουλῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Δελνηγιαννικὴ ἀντιπολίτευση προκάλεσε θλιβερά ἐπεισόδια καὶ γιὰ τό λεγόμενον «Κρητικὸ ζήτημα» καὶ γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς «Εὐρείας Περιφερείας ὡς ἐκλογικοῦ συστήματος».

Κι' ό ένας τότε, Περικλή, όρμα κατά του άλλου
 μέ πυρωμένους όφθαλμούς και λύσσαν καννιβάλου.

.....

Ό Σάκης δέ ό νεαρός όποιον εύρει σκουντᾶ
 ένῶ δ' ώς αερόλιθος ένσκήπτει άπ' έπάνω
 φαρδύς πλατύς κατρακυλᾶ κοντά στον Καραπάνο.

K. Karapanos

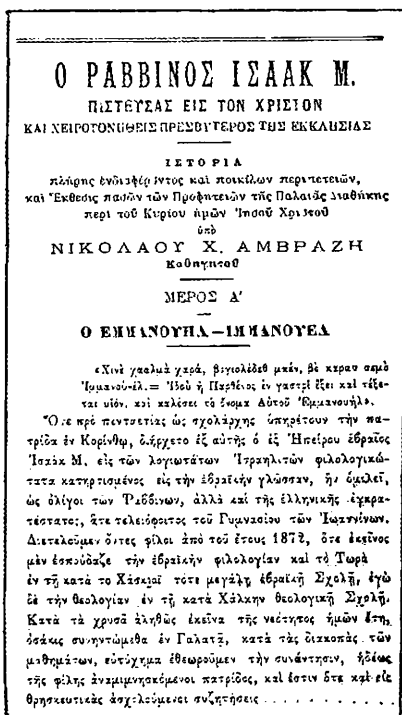
κι ό Καραπάνος έντρομος τό ρούχο του πινάζει
 και «τήν Βουλήν διάλυσε» στον Πρόεδρο φωνάζει.
 Ένώ δέ μαινεται ψηλά ό φλογερός αντίρτης
 και ό Ζολούμης προχωρεί στον Βουλευτή της Άρτης,
 άμέσως κόβει τον πολύν του Καραπάνου βήχα
 και άπειλει στά γένια του να μην άφίσει τρίχα.
 Κι' άν του Ζουλούμη μερικοί δέν έκοβαν τή φορά
 ό Καραπάνος ό φτωχός δέν θᾶχε τρίχα τώρα
 και δίχως γένια θᾶβλεπες κι' αυτόν τον κακομοίρη
 στου κοριτσιου του τή χαρά, πού ήταν πανηγύρι.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ⁵

(Άγγελίες Κρίσεις Βιβλίων, Φιλολογικά γεγονότα, Έπικαιρότητα)

1

«Ραβίνος Ίσαάκ ό Μί» πιστεύσας εις Χριστόν
βιβλίον πολυσήμαντον καί γνώσεων μεστών
πολλάς έκδόσεις άριθμοῦν, θρησκευτικόν, ώραϊον
κι' από πολλάς συναγωγάς άφορισθέν, Έβραϊών
'Αμβράζης ό Νικόλαος⁶ συνεγραψεν εύγλώττως
τῆς Σμύρνης ό καθηγητής κι' ιεροκῆρυξ πρώτος»

5. «Άπαντα» (1966), ό.π., τ. 4, σ. 532 («Ρωμός», φ. 742, 8-12-1901). Βλ. καί σ. 566 του ίδιου τόμου γιά τό ίδιο βιβλίο.

6. Ν. Χ. Άμβράζης. Διαπρεπής Έλληνας Θεολόγος και συγγραφέας. Γεννήθηκε στήν Άρτα στά μέσα του 19' αι. Φοίτησε στή Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης. Διετέλεσε καθηγητής θρησκευτικών στή γενέτειρα Άρτα και, ιδιωτικώς, έδινε έδώ μαθήματα Βυζαντινῆς Μουσικῆς. Υπήρξε και Έρφορος Μουσικῆς στό «Σκουφά» μόλις συγκροτήθηκε ή Φιλαρμονική του τό 1898. Υπήρξε και στό Γυμνάσιο των Γαργαλιάνων («Έλληνο-διδάσκαλος»), στήν Κόρινθο (Σχολάρχης), στήν Ύδρα και στό Βαρβάκειο Λύκειο τῆς Άθήνας. Άπ' τους πίο θερμούς Έλληνες Θεολόγους, έδρασε ώς Έροκῆρυκας άρχικά στή Σμύρνη, και διακρίθηκε γιά τά —πραγμαπ-θερμά κηρύγματά του.

Έγραψε πολλά θρησκευτικά έργα και δύο άπολογητικά διηγήματα. Άπ' αυτά, τό «Ό Ραββίνος Ίσαάκ Μ. πιστεύσας εις τόν Χριστόν...» γράφτηκε τό 1901 (2 τόμοι) και είχε μεγάλη διάδοσιν.

2

«Λαμπρά «Πεζογραφήματα» τοῦ ποιητοῦ Κρυστάλλη
πού τούς βοσκούς ἡ λύρα του χαριτωμένη ψάλλει.
Καί ταῦτα καλλικέλαδα εἰς τό πεζόν ποιήματα
μέ γλώσσα τῆς πατρίδος του καί δυνατά νοήματα».⁷

«ΡΕΜΒΑΣΜΟΙ»

«.....
Ρεμβάζω μέ τή θάλασσα, θυμοῦμαι τήν πατρίδα,
τόν πόλεμο, τόν Μπούμπουλη, τήν Ἄρτα, τήν εἰρήνην
καί μοῦρχεται ἡ ὄρεξις νά φάω μιά μερίδα
μά ἔλα πού ἡ τσέπη μου καθόλου δέν βαρύνει».

ΚΑΤΕΥΟΔΙΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗΝ⁸
(Ἀναχωροῦσαν εἰς Ἄννινον)⁹

Κατευόδιο, κατευόδιο, στούς μεγάλους σας σκοπούς,
κι ὅπου τρέχετε νά βρῆτε τόν Μουχτάρ καί τούς λοιπούς,
μπρός σέ σᾶς νά χαμηλώνουν τά ψηλότερα βουνά,
καί ἡ γῆ γιά σᾶς λουλούδια τοῦ Ἀπρίλη νά γεννᾶ...
Νά κτυπᾶτε κάθε πέτρα σάν τόν θεῖο Μωϋσῆ
κι ἀπό μέσα της νά βγαίνει τό καλλίτερο κρασί!

Ἄπ' τό πίνε, πίνε, πίνε, ὅλοι γίνετε θεριά,
καί σπκώσετε στό πόδι δάση, πόλεις καί χωριά·
ἡ φωνή σας ἄς σαλέψει κάθε χῶμα ἱερό
κι ἕνα τούρκικο ρουθούνη μὴν ἀφήσετε γερό.
Ἦ τά Γιάννινα νά δώσουν στήν Ἑλλάδα, εἰδεμῆ
δέν δεχόμεθα ποτέ μας ἀπό τ' ἄλλα σπιθαμῆ.

7. «Ἄπαντα» (1966), ὅ.π., Τ. 4, σ. 467 («Ρωμικός», φ. 460, 5-2-1984).

8. «Ἄπαντα» (1966), ὅ.π., Τ. 4, σ. 44.

9. Σύμφωνα μέ τόν ὄρο τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου καί μάλιστα ὕστερα ἀπό ἐπέμβαση τῶν Δυνάμεων, ἡ Τουρκία, ἔστειλε Ἐπιτροπή μέ ἀρχηγό τόν Μουχτάρ πασά, πού ἐπρόκειτο νά συναντηθῆ μέ τήν Ἑλληνική Ἐπιτροπή στή θέση Ἄννινος γιά νά καθορίσουν τά νέα Ἑλληνικά σύνορα. Ἡ συνάντηση ἐκείνη ματαιώθηκε καί πραγματοποιήθηκε ἀργότερα στήν Κέρκυρα καί Πρέβεζα, χωρίς κανένα ἀποτέλεσμα, γιατί οἱ Τούρκοι δέν ἔκαναν καμμιά ἐδαφική παραχώρηση. Τήν ἀναχώρηση τῆς ἐπιτροπῆς στόν Ἄννινο, καί τήν προβλεπόμενη σίγουρη ἀποτυχία τῶν διαπραγματεύσεων, σατιρίζει ὁ Σουρῆς στό ὠραῖο αὐτό ποίημα.

Μά προσέξετε άπάνω στό κρασί γιά τό Θεό
μήπως χάσετε τό δρόμο, πού τραβᾷ στόν Πηνειό,
κι οὔτε ἴσκιο τοῦ Μουχτάρη δέν εὐρῆτε πουθενά,

καί γυρίσετε όπίσω μέ τά χέρια άδειανά.
"Ω! καλλίτερα πρὶν τοῦτο τό δυστύχημα γενῆ,
εἰς τό χῶμα τοῦ Ἄρνίνου νά ταφῆτε ζωντανοί.

15 Ἰανουαρίου 1879

«ΑΝΩ ΚΑΤΩ»¹⁰

Ὁ Βασιλιάς μας τώρα πετᾷ στό Βερολίνον,
γιά νά εὐχαριστήσῃ τούς ξένους έπιτρόπους,
πού ἔδωσαν μέ μία στό Ἔθνος τῶν Ἑλλήνων
τά Γιάννινα, τήν Ἄρτα, καί τόσους άλλους τόπους.

Ἐπῆγε μέσ στή Λόντρα, ἐπῆγε στό Παρίσι,
κι ἐφάγανε μαζί του κι ἐγίνανε στουπί
Ἄρτικτων, Γλάδστων, Γράμβιλ, Γαμβέττας και λοιποί,
καί τοῦπαν τόσα λόγια, ἐπάνω στό μεθύσι,
πού εἶδεν ἡ πατρίς μας άμέσως προκοπή.

Κατενθουσιαστήκαν εἰς τό ποτι άπάνω
καί τοῦπαν «Πάρε τοῦτα καί πάρε κι άπ' ἐκεῖνα,
νά μή σέ νοιάζει διόλου γιά τόν Χαμίτ Σουλτάνο,
κι άξένοιαστος καθ' ὅλα νά πᾶς εἰς τήν Ἀθήνα».

Καί μάλιστα ἐκεῖνος ὁ πρίγκηψ Οὐαλλίας,
πού ἔψαλλε μέ λέξεις ἐγγλέζικες βαρειές
τίς δάφνες μας τίς πρῶτες καί τίς ἐλευθεριές
θά ἤθελε νά δώσει καί μέρος τῆς Ἀγγλίας,
ἄν ἔσφιγγε άκόμη καμπόσες ποτηριές.

29 Ἰουνίου 1880

10. «Ἄπαντα» (1966), ὅ.π., Τ. Δ, σ. 50.

«ΘΟΥΡΙΟΝ»¹¹

Λοιπόν στήν Ἄρτα πόλεμος ἐκ τῶν λυσσωδεστέρων,
καί πάλιν νίκαι θαυμασταί ὑπό τῶν ἡμετέρων,
κι ὅπως συμβαίνει στους συχνούς πολέμους μας συνήθως,
δύο εὐζωνοὶ ἐσφάγησαν καί Τοῦρκοι ἓνα πλῆθος.

Λοιπόν τά ὄπλα λάβωμεν, ὧ γέροντες καί νέοι,
καί καθ' ὁδόν ἄς ψάλλωμεν ὡς μαχηταί γενναῖοι,
πὼς ὅταν ἠγωνίζετο κι ὁ ἥρωας Πελοπίδας,
«λαμπρός φωσφόρος ἔφεγγε σκηνάς τὰς Ἑλληνίδας».

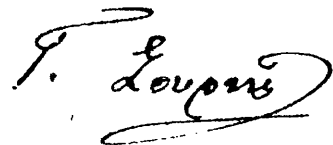
Ἐμπρός, παιδιά, στά Γιάννενα, στήν Πρέβεζα, στό Σούλι...
ὡς ἀρχηγόν σας πάρετε μαζί τόν Ἀφεντούλη¹²
τόν Δούνην μάχης πυρετός ἄς πιάσει τεταρταῖος,
καί ὁ Σιγάλας ἄς γενῆ ὁ φλογερός Τυρταῖος.

Ἀρπάξετε στά χέρια σας, ὧ Μαραθωνομάχοι,
τουφέκι, ραμπαδόξυλα, καί ὅ,τι ἄλλο λάχει,
κι ὀρμήσετε μ' ἀμπέχονα, μέ τὰς ὀρφνάς σκελέας,
μέ ἀντεριά, μέ φράγκικα καί περικεφαλαίας.

Καί ἄλλους στίχους φλογερούς ἐσκόπευα νά γράψω
κι ἐκ νέου τῶν πολεμιστῶν τό φρόνημα ν' ἀνάψω,
πλὴν φεῦ!... μανθάνω δυστυχῶς τήν τελευταία ὥρα,
πὼς οὔτε μύτη μάτωσε στήν Ἄρτα ἔως τώρα.

Κρίμα λοιπόν στή φούρια μας καί εἰς τά θούριά μας,
κι ἀφοῦ δέν εἶναι τίποτε, ἄς κάτσομε σί' αὐγά μας.

Νοέμβριος 1885

11. «Ἄπαντα» (1966), ὁ.π., Τ. Δ, σσ. 154-155.

12. Θ. Ἀφεντούλης: Καθηγητής τῆς φαρμακολογίας στήν Ἱατρική Σχολή Ἀθηνῶν. Γνωστός ποιητής καί φλογερός ρήτορας μέ έντονη πατριωτική δράση («Ρήτωρ ὑπερτάτης δυνάμεως, παροτρύνων καί ἐξάπτων τήν νεότητα ἐν ποιητικῇ ἐξάρσει καί διθυραμβικῶ τόνῳ» ἔγραφε γι' αὐτόν ὁ Παῦλος Νιρβάνας).